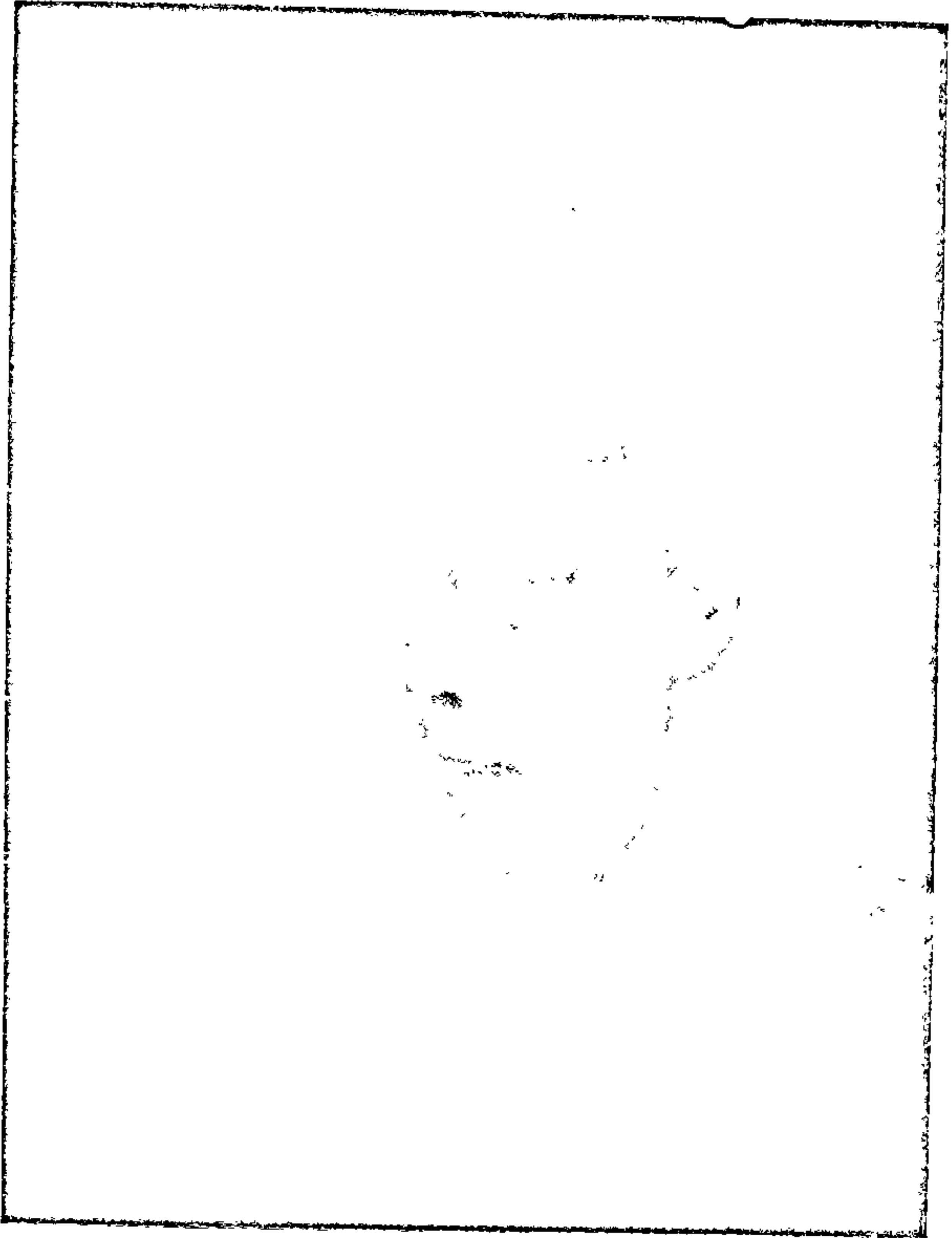

МИХАСЬ

ЗАРЭЦКІ

АКАДЕМІЯ НАВУК БССР

ОРДЭНА ДРУЖБЫ НАРОДАЎ
ІНСТЫТУТ ЛІТАРАТУРЫ імя ЯНКІ КУПАЛЫ

МІХАСЬ ЗАРЭЦКІ

ЗБОР
ТВОРАЎ
У ЧАТЫРОХ
ТАМАХ

Рэдакцыйная калегія:

С. А. АНДРАЮК,
Р. М. БАЛАКІНА,
В. А. КАВАЛЕНКА,
В. М. КАСЯНКОЎ,
М. І. МУШЫНСКІ,
К. Р. ХРОМЧАНКА

Рэдактар тома
М. І. МУШЫНСКІ

МІХАСЬ

ЗАРЭЦКІ

ТОМ
ТРЭЦІ

○

ВЯЗЬМО

Раман

СЫМОН КАРЫЗНА

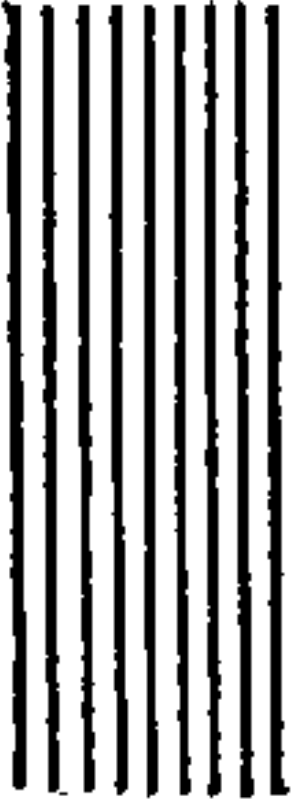
Драматычная
аповесць

Пасляслоўе
М. І. МУШЫНСКАГА

Укладанне,
тэксталагічны каментарый
Т. Р. СТРОЕВАЙ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1991

В третий том Собрания сочинений вошли роман «Вязьмо» и драматическая повесть «Сымон Каризпа». Один из наиболее ярких представителей романтического направления в белорусской советской прозе М. Зарцкий через острое столкновение характеров раскрыл сущность общественной жизни в деревне в годы коллективизации.

З $\frac{4702120201-171}{M 302(03)-91}$ 99—90

ISBN 5-340-00504-6 (т. 3)

ISBN 5-340-00296-9

© Пасляслоўе М. І. Мушынскага, 1991

© Укладанне, тэксталагічны каментарый Т. Р. Строевай, 1991

ВЯЗЬМО

Раман

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

1

Надвячоркам, як ужо добра зашарэла ў хацёнцы, Галілей борздзенька саскочыў з печы, увамкнуў святло свае саматужнае электрычнасці і вострым руплівым вокам азірнуў начынне. Але зараз жа, мабыць, раптоўна наважыўшы пешта, ён зноў загасіў электрычнасць, гукнуў Босага і выйшаў на вуліцу. Па вуліцы ён, як зазвычай, не ішоў, а бег трушком, дробна падкідаючы ўсё сваё хударлявае тулава. І таксама, як ён, дробна трусіўся следам за ім яго неразлучны калматы таварыш.

Так дабег Галілей да памяшкання местачковае сямігодкі. Босага ён, не ўважаючы на яго жаласны пратэст, пакінуў у цёмных халодных сенцах, а сам асцярожна прачыніў дзверы ў кватэру загадчыка сямігодкі.

Марына Паўлаўна стаяла, уклечыўшы на канапе, перад акном — роўна, нерухома, як на шчырым маленні, і ўзіралася ў сіні вечаровы змрок. Як увайшоў Галілей, яна страцянулася, быццам спалохалася, каб не ўступіў хто ў кола яе вольна раскінутых на самоце думак, саскочыла долу і села, стуліўшыся, у куточку канапы.

Галілей непакойна тупаў у парозе і раз-пораз стрымана кашляў.

— Можа, святло запаліць, дзядзька Ахрэм?

— Кхе... кхе... вось зараз скончу сваю работу, дык зраблю электрычнасць вам, Марына Паўлаўна... ветрачок, як у мяне...

— Пакуль што я запалю лямпу. Сядайце, калі ласка.

Галілей падышоў бліжэй, але астаўся стаяць — сядзець ён не любіў.

Марына Паўлаўна западіла святло, і яно цьмяна азарыла твар яе, стараваты ўжо, збляклы, з бясцветнымі вачмі, у пустэчы якіх правальваліся ўсе захаваныя думкі яе і адчуванні.

Галілеева барадзёпка затрэслася ў спагадлівай тур-

боце. І каб развеець Марыне Паўлаўне яе глухую нема-расць, ён — аб чым жа больш? — зачаў гаварыць аб сваім вынаходніцтве.

— Усё з печкаю вэдзгаюся, Марына Паўлаўна... ага... Цыркулярная печка... цыркуляцыя, значыцца, духу... ага... Дый карціць мне, каб як без дыму. Дым цеплыню з хаты выносіць, дык каб затрымаць яе...

Марына Паўлаўна ледзь прыметна ўсміхнулася.

— Як жа гэта без дыму, дзядзька Ахрэм? Без дыму ж агню не бывае.

Галілей замітусіўся па хаце.

— Вось так... Вось гэтак... Адсюль — сюды... Ад-туль — туды.

Марына Паўлаўна ўдалася ў свае патаемныя думы. Пад Галілееву мітусянину думалася лягчэй і спакайней — думкі ішлі больш практычныя, хатнія.

— Ага... вось так... Зразумелі, Марына Паўлаўна?

Марына Паўлаўна не зразумела нічога, але троху супакоілася і, замест адказу, раптам загаварыла — зусім вольна, адкрыта — пра сваё:

— Што мне рабіць, дзядзька Ахрэм? Ці мне самой скончыць усё, ці чакаць, мо ўладзіцца неяк, мо мінецца гэта ў яго... Яму ўжо пад сорок, вы ведаеце? У нас жа зусім дарослая дачка. Мы дзевятнаццаць год як жана-тыя... Як гэта разумець, дзядзька Ахрэм? Што рабіць?

Галілей стуліўся ў настарожанай гатоўнасці развязаць цяжкую праблему Марыны Паўлаўны. Ён захапляўся кожнай праблемай, якая траплялася на ягоным жыццёвым шляху, — усё роўна, ці мела яна непасрэднае да яго дачыненне, ці не — і з роўнай стараннасцю біўся над яе развязаннем. Такі ўжо быў Галілееў характар! Цяпер ён без ніякага жалю кінуў свае разважанні аб цыркулярнай бяздымнай печы і ўраз працяўся турботаю Марыны Паўлаўны.

— Кхе... кхе... Тут трэба памеркаваць, Марына Паўлаўна... Апошняе каханне бывае моцнае, дужа моцнае... І дурное. Стары дурней за маладога хлопца кахае... ага... Ды яшчэ і свет цяпер лёгкі пайшоў... Вальготны цяпер свет для чалавечай душы. Гэткім светам — няма чалавеку ніякага ўёму.

— Я ж не трымаю яго, дзядзька Ахрэм. Ён сам не хоча кідаць мяне.

— Паўна, што не хоча. Тут трэба памеркаваць... Не

хоча, бо да староо ласкі прывык, да абыходу. А і новае загарэлася. Вось і ламаецца чалавек.

— Праўда, што цяжка яму бывае таксама.

Галілей раптам замуляўся, закхекаў, затупаў пенакойна на месцы. Значыць, меў сказаць нешта для яго важнае, нясцерпнае.

— Я мяркую так, Марына Паўлаўна. Усё ламаецца, дык і чалавек мусіць ламацца. Не ў тым, дык у тым... Раз ператруска ўсяму... усяму ператруска...

Ён ступіў крок наперад і ў перовай паспешнасці зашаптаў:

— Дядушы ж, усё ламаецца, Марына Паўлаўна. Нешта будзе, нешта будзе. Можна, новая рэвалюцыя ідзе... Я яшчэ не ведаю, не ўцямлю ніяк. Думаю, думаю, а не надумаю нічагутка. Як вы ўважаеце, Марына Паўлаўна? У які бок гэта пойдзе?

Марына Паўлаўна млява адмахнулася:

— Не ведаю я, дзядзька Ахрэм. Пагаманіце з Сымонам, ён добра знаецца ў гэтым ува ўсім.

Галілей чамусці спалохаўся.

— Добра, добра, я пагаманю з ім, я пагаманю...

І адчужана змоўк. І Марына Паўлаўна сядзела моўчкі — неяк было ўзнімаць зноў гутарку пра сваё. Галілей яшчэ троху патупаў ды пайшоў на кухню аглядаць зробленую ім па адмысловай сістэме спецыяльна для Марыны Паўлаўны сушыльнію.

Неўзабаве знадворку грукнулі дзверы, па кухні разлягліся шумныя мужчынскія крокі, і ў пакой увайшоў муж Марыны Паўлаўны, загадчык сямігодкі Сымон Карызна. І зараз жа зноў — ужо ціхенька — ляпнулі дзверы, і з сянец пачулася, як Галілей клікаў Босага.

Сымон Карызна скінуў на крэсла зашаранелае футра і праішоўся туды і сюды па пакоі, тручы скалелыя рукі.

— Мароз аж трашчыць. Зусім адубеў.

— Я наставіла самавар — зараз будзе гатоў.

І замоўклі абое.

Карызна хадзіў ды хадзіў па пакоі, удаючы, што ніяк не можа сагрэцца. А Марына Паўлаўна ведала, прывёз ён з сабой з раёна нейкае новае ўзрушэнне і карціць яму выказаць яго каму-небудзь, а ёй не можа: цеперся ўжо парвалася паміж іх сяброўская блізкасць. Хоць і не злююць адзін на аднаго, хоць і цёплая ласка ўзгарыцца, зацьмее часамі, а путро адкрыць адно аднаму — нейкі прыкры, мулкі сорам.

У Марыны Паўлаўны сэрца знібіць тупым жалем. З якой бы радасцю падзяліла яна ягонае ўзрушэнне, ягоную радасць ці смутак, усё роўна. А ён не бачыць гэтага ў ёй — правалілася ўсё ў пустэчу бяспветных вачэй — і балазе што не бачыць: было б, пэўна, цяжэй і яму і ёй.

Карызна, п'ючы чай, відочна спяшаецца. І на твары ў яго адбіваецца ўжо добра знаёмае Марыне Паўлаўне турботнае замяшанне: ён зараз устане, з удаванай злоснай рашучасцю апранецца і пойдзе паўмысна гучнымі размахыстымі крокамі.

Марына Паўлаўна ведае, куды ён пойдзе. Яна тады ўкленчыць на сваёй аблюбёнай канапе і будзе доўга-доўга ўзірацца ў заваконную цемру.

2

Сымон Карызна як сакратар сельсаветакае ячэйкі ездзіў у раён на пленум райкома партыі, і ўзрушэнне, якое панёс ён ад свае жонкі, было агульнае ўзрушэнне ўсяго калектыву — добрае, бадзёрае ўзрушэнне, імпульс да новае пладаторнае працы...

У вострай, троху бязладнай і троху ўрачыстай сумятні раёна, у неабыкла напружаным ходзе пасяджэнняў пленума, у праявах па-баявому адкрытай дружнасці паміж усіх партыйцаў пачуў Карызна новы павеў нязгаснае рэвалюцыі, якая праз спакойныя гоні аднаўленчае працы падышла да апошняга штурму старога свету. І з сакавітаю свежасцю ўзнялося ў Карызны даўнейшае, астоенае карпатлівымі днямі апошніх гадоў: імклівае парыванне наперад, лёгкая ўзнятасць і ўпарты, троху гуллівы задор.

Ён чуў, што ў рэспубліцы зачынаецца новая баявая эра.

Сакратар райкома ў сваім дакладзе гаварыў пра вялікі пералом, пра рэканструкцыю, пра рэвалюцыйную пераробку вёскі, пра гераічны энтузіязм будаўніцтва. Сакратар райкома — з выгляду зусім пязначны чалавек, хударлявы, твар смарчкаваты, нос хоць і даўгі, але не надта паважны. Вялікія словы ўзнімалі сакратара райкома, надавалі яму больш сталасці і разам з тым раскрывалі яго; нават троху дзіўна было, што ўнутры гэтага ціхага чалавека столькі стрыманае сілы, энергіі і запалу.

Карызна памятае, як усяго месяцы з тры таму прыехаў

быў у іхні раён таварыш Гайдук. Карызна сядзеў тады акурат у кабінце Рачкоўскага, старшыні РВК. Старшыня РВК, прысадзісты, камляваты мужчына з размашыстымі рухамі і грымотным голасам, перш не зважаў зусім на псамавітага наведніка (даўгі пашарпаты кажух, маргелка на галаве, на нагах — грамоздныя боты), потым павёў па ім сярдзіта-дзелавым поглядам і прагрымеў:

— У вас якая справа, таварыш?

І калі той паказаў свае паперы, ён не схаваў свайго шчырага здзіўлення:

— Дык, значыць, вы — Гайдук?

Гайдук прыехаў быў проста з партыйных курсаў, і ў яго не было ніводнага чамадана, ніводнае скрыні. Той першы дзень ён аж дацямна праседзеў у кабінце старшыні РВК, і калі нарэшце старшыня запытаў у яго:

— Дзе ж вашы рэчы?

Ён ціха і спакойна адказаў:

— Мае рэчы вось у партфелі і ў гэтым клумку. А на чаваць я, мабыць, пайду да цябе, старшыня. Мы яшчэ сёе-тое абмяркуем сягоння.

Рачкоўскі і Гайдук цалкам дапаўнялі адзін аднаго. Гайдук быў спакойна-разважны, строга лагічны. Рачкоўскі — адрыўчаты, інтуіцыйны. Гайдук быў паступовы і роўны, Рачкоўскі — напорны, імклівы. Гайдук знаходзіў і цвёрда трымаў лінію ў працы раёна. Рачкоўскі абарачаў яе ў энергічна ўдарнае дзеянне. Заўсёды, як абмяркоўвалі тую ці іншую справу, праводзіў сваю думку Гайдук — так павялося ад першых дзён ягонага прыезду, — але Рачкоўскі скрозь быў упэўнены, што топ дае ён, што ўсё робіцца па ягонаму меркаванню. І кожны раз, як Гайдук рабіў якую трапную прапазіцыю, Рачкоўскі нязменна ўзіраўся ў яго з шчырым здзіўленнем, быццам казаў сам сабе:

— Бач ты, і ён часам можа людскае пешта прыдумаць.

На гэтым пленуме лагічна-выразны, мерны (хоць і падкрэслены нутраным стрыманым агнём) даклад сакратара райкома дапоўніў Рачкоўскі сваім, як зазвычай, пязграбным, важкім, насычаным грубаю воляю выступленнем. І цяжка сказаць, хто з іх больш узяў у прысутных той непакойна-імклівы пастрой, які разам з іншымі захапіў і Карызну.

У перапынку астаўся быў неяк Карызна адзін па адзін у кабінце з Рачкоўскім. Той парыўчата прайшоўся разы са два па пакоі (ідучы, ён перавальваўся, як качка), потым стаў за сталом, пацёр энергічна рукі, абапёрся імі аб стол

і, нахіліўшы над сталом сваё цяжкое тулава, мнагазначна ўпяўся вачмі ў Карызну:

— Ну, браце, як?.. Кумекаеш, га?..

Карызну стала надзвычай лёгка і весела. Ён з маху лэпнуў Рачкоўскага па мясёным плячы і, радасна смеючыся, адказаў:

— Разумею, браце, на ўсе сто працэнтаў.

— Прыйдзецца нам, Сымонка, з табой бадай што ўвесь свет перавярнуць... га?.. Праўду я кажу ці не?

— Ці дзіва, што перавярнем. Аж затрашчыць.

І тады Рачкоўскі, важка адкінуўшыся назад, нечакана зарагатаў магутным раздольным смехам. Потым суняўся, падышоў да Карызны і самадавольна падміргнуў:

— Сакратара б яшчэ мне... га?

І лёгенька тыркануў Карызну пад бок. Карызна прамычаў нешта невыразнае. Ён ведаў, што Рачкоўскі гэта — так сабе, з форсу, што ён Гайдуком цалкам здаволены.

Карызна падабаў Рачкоўскага і сябраваў з ім. Яны ці мала год працавалі разам з ім і тут, у гэтым раёне, і яшчэ там, дзе Карызна раней быў за настаўніка. Бадай што ў адну пару яны і пераехалі сюды, у гэты раён. Звязвала іх аднаго з адным, апроч спраў службовых ды партыйных, яшчэ многа чаго інтымнага, пра што ўспаміналі часам яны нібы з сарамлівай, але ў сутнасці прыемнай і давольнай усмешкай.

На пленуме райкома было некалькі новых незнаёмых таварышаў, што прыехалі з цэнтра дапамагаць мясцовым працаўнікам перабудоўваць вёску. Адзін з гэтых брыгадзіраў чамусьці звярнуў асаблівую ўвагу на Карызну. Ён доўга прыглядаўся да яго, бадай што хадзіў следам за ім, а тады падышоў і запытаўся:

— Дык гэта вы — Сымон Карызна?

І адкрыта глядзеў на яго не то наіўнымі, не то хітраватымі вачмі.

Карызна здзівіўся:

— Чаму вы пытаецеся?

Замест адказу той загадкава ўсміхнуўся і не кідаў з цікавасцю разглядаць Карызну. Карызна зноў запытаў:

— Мы, можа, дзе сустракаліся? Вы мяне знаеце?

Брыгадзір унікліва і невыразна матнуў галавой (можа, і знаю, але не будзем пра гэта гаварыць) і, запыдаўшы Карызнава запытанне, стаў дапытвацца пра стап работы ў Карызнавай ячэйцы.

Звалі брыгадзіра таго — Зелянюк, і быў ён зусім мала-

ды яшчэ хлопец, тонкі, драбнявы, але не малы, з досыць прыгожым, толькі залішне бледным і рэзкім тварам.

Як Карызна садзіўся ўжо ехаць дахаты, Зелянюк гукнуў яго ад дзвярэй райкома вясёлым, па-дзяцінаму звонкім голасам:

— Чакай, Карызна! Чакай!

І, падбегшы, з маху кінуўся ў розвальні.

— А я ўсё ж такі да цябе еду, у тваю ячэйку. Папрацуем разам, га?

І вальготна пасунуўшыся на сядзенні, ёмка штурхануў Карызну пад бок.

Дарогай яны многа аб чым перагаварылі, але Карызна, недаверлівы і сцеражлівы, трымаў скрозь дзелавы, пагадліва-ласкавы тон, не ўпадаючы ў асаблівую гаварлівасць. Нават сваё ўзрушэнне, узнятае пленумам, ён чамусьці стараўся спіскаць у сабе, не даваў яму выйсця.

А Зелянюк аб усім дапытваўся, аб усім дазнаваўся, ані не хаваючы і не саромячыся свайго нязнайства ў драбніцах вясковага жыцця. Што далей, то ўсё больш і больш ён браў да свайго спадарожніка заўзятая пабрацімскі, нават троху нахабны тон. І паміж гутаркі ўсё разглядаў яго, раз-пораз усміхаючыся сваёй загадкавай усмешкай.

Карызну гэта не зусім падабалася.

3

Сацыяльнае паходжанне ў Веры Засуліч было несамавітае: яна роджана была ў сям'і сядзельца з «казенной винной лавкі». Гэта часам непрыемна турбавала яе дасканала шчырае сумленне, але ў роспач з гэтага яна не ўпадала, а, наадварот, праціналася яшчэ мацнейшым імкненнем да працы над сабой, да найглыбейшага ўкаранення ў плодную глебу сучаснасці. І трэба сказаць, што сярод усіх месчачковых настаўніц яна лічылася за самую актыўную, палітычна пісьменную, энергічную, спраўную і чулую да грамадскага жыцця працаўніцу.

Росту яна была сярэдняга (можа, трошачку нават ніжэй), у фігуры — стройная, твар мела белы з вялікімі не то цёмна-карымі, не то чорнымі вачмі. Абранута была заўсёды чыста і сціпла, без надужвання спакуслівымі аксесуарамі месчачковых мод. Таму ў жанчыні і ў павярхоўных кавалераў аўтарытэту не мела, але сур'ёзным людзям падабалася і за два гады жыцця ў мястэчку набыла ці ма-

ла па-рыцарску адданых прыхільнікаў, сярод якіх першае месца, бясспрэчна, займаў загадчык сямігодкі Сымон Карызна.

Галілей меў рацыю, як гаварыў, што стары кахае дурней за маладога. Сымон Карызна сапраўды кахаў Веру Засуліч дзівачным каханнем хлапца-падлетка, топячы свае без малага сорак год у свежых хвалях зусім юнацкага захаплення. Таму мо і чуў сябе ён так смела і незалежна перад Марынай Паўлаўнай, што ў сваім пачуцці да Веры бачыў нешта вышэйшае за звычайнага сцёртага і забруджанага практыкай год поцягу да жанчыны.

Сымон Карызна ідэалізаваў Веру Засуліч. Ён лічыў яе за сучасную жанчыну ў праўдзівым разуменні гэтага слова, за жанчыну-таварыша, мала што не за героя. І смех сказаць! — але ў гэтым грала пэўную ролю дзіўнае Верына прозвішча, якое страшэнна імпававала Сымону Карызну, быццам кідала яно нейкі рамантычна-светлы след на яе ад тае славітае рэвалюцыянеркі.

Невялічкі пакой у новым будынку пачатковае школы — у будынку спраўным, чыстым і светлым, як сама Вера Засуліч, быў для Сымона Карызны месцам цудоўнага адпачынку. Сюды нёс ён заўсёды ўсе ўзрушэнні свае душы, сваю радасць, свой смутак, свае надзеі і сумненні. Тут перажываў ён хвіліны таго дзівоснага трымцення нерваў — лёгкага і меладычнага, у слодычы якога раставалі яго без малага сорак год, адкрываючы ў ім юнацкую свежасць.

Вядомая рэч, што ўсё гэта ён пільна хаваў у сабе, унутры. Вядомая рэч, што гэтага звонку зусім не відаць было. І вядомая рэч, што сама Вера Засуліч аб гэтым апі не дагадвалася.

...Выйшаўшы з хаты ў наўмысна распаленай злоснай рашучасці і грукнуўшы нават дзвярмі (як зразумела ўсё гэта Марыне Паўлаўне), Карызна перш-наперш суняўся і з палёгкаю ўздыхнуў. Потым, з хвіліну прыстоіўшы на месцы, задуменна схіліў галаву і спакваля пасунуў па вуліцы. Але зараз жа крокі яго пашыбчэлі, і ён, неўзаветку для самога сябе, пачаў спяшацца.

У Веры людзі: Віктар — сакратар камсамольскай ячэйкі, аптэкар Плакс — ён жа кіраўнік тутэйшага драмгуртка і местачковы філосаф, яшчэ настаўнік адзін і настаўніца. Ля парога муляецца Галілей.

Гэта добра, што людзі. Карызну трэба парэшце выліць сваё ўзрушэнне, і таварыства тут надзвычай прыдатнае да гэтае мэты. Ён скарыстаў паўзу, якая занялася па ягоным

уваходзе, і звярнуўся да Віктара ў стрыманым топе, скрозь які, аднак, прабівалася нутраная напружанасць:

— Заўтра, Віктар, збяры сваю камсамолію — паставім пытанне пра калектывізацыю. Удзень будзе партыйны сход — ты свой прызначыш на вечар.

Ён гаварыў бадай што сярдзіта, хоць унутры было ясна і радасна.

— Мы мала зважаем на гэта. У нас яно — так сабе: ідзе, дык і ідзе. Так далей быць не можа.

У Віктара ў адкрытых дзяціных вачах загарэлася палкая цікавасць: нешта новае і важнае прывёз сакратар з раёна, раз пачаў гаварыць у гэтакім топе. І ён як мага суціў бровы, каб затуліць вясёлую бязрупатную ўсмішку, след перарванае Карызнам гутаркі.

— Добра, я збяру. У нас, праўда, з тыдзень таму стаяла гэта пытанне. Але...

— Але не на той назе стаяла.

Аптэкар Плакс спакойна канстатаваў:

— У кожнага пытання ёсць дзве нагі: правая і левая. Карызна падсеў бліжэй да Віктара, але гаварыць пачаў, вядомая рэч, для ўсіх, хоць удаваў, нібы інструктуе Віктара:

— Ты разумеш, хлопча, што гэта — не жартачкі? Тут — не бягучая якая кампанія, што сёння зрабіў, а заўтра і забыўся на яе. Наш раён абвешчан раёнам суцэльнае калектывізацыі. Гэта значыць, наш раён цалкам перапрабляецца на новы лад. Гэта значыць — усё жыццё мяняецца. Усё пераварочваецца, разумеш?

Аптэкар Плакс з свайго боку дадаў:

— Бо ў кожнае лахманіны ёсць два бакі: верх і спод.

— Мы мусім узняць масу, арганізаваць яе. Працаваць па-баявому, як рэвалюцыянеры, а не як чыноўнікі, бюракраты.

І ў апошнія словы Сымон Карызна ўклаў ладную порцыю свайго нездавальнення шэрай будзёншчынай апошніх год. Вера Засуліч злавіла гэта і скарыстала, каб далучыцца да гутаркі:

— Гэта значыць, што дасюль мы ўсе працавалі, як чыноўнікі і бюракраты? Так?

Карызну падабаецца гэта заўвага: ён любіць часам пафігураваць сваімі рамантычнымі настроямі.

— Пэўна, што мы ўсе гатовы парабіцца чыноўнікамі. Дзе той запал, энтузіязм, захапленне, з якім мы ўвайшлі ў рэвалюцыю, га? Дзе адвага тая, геройства, што было ў

кожнага, хто ішоў на фронт за рэвалюцыю? Няма ўжо — сацьмела, згасла. Трэба яго аднавіць, распаліць, а на гэта трэба вялікая і блізкая мэта. Яна — ёсць цяпер. Рэвалюцыя не згасла, яна ўзнімаецца з новаю сілай. Мы яшчэ павааем!

Галілей не ўрымсціў: ступіў на два крокі наперад і запытаўся:

— А скажыце, тая рэвалюцыя ці скончылася?

— Якая тая?

— Што была супроць паноў.

Карызна няўцямна паціснуў плячмі.

— Кожная рэвалюцыя пераходзіць паступова праз колькі стадый — мы цяпер уступаем у новую стадыю тае самае рэвалюцыі, што была супроць паноў.

— А цяпер супроць каго?

— І цяпер супроць паноў, супроць кулака, заўтрашняга пана. Кулак — зласнейшы эксплуатаатар яшчэ, ніж сапраўдны пан. Наша мэта — знішчыць кулака і разам з ім усякую эксплуатацыю чалавека чалавекам.

Галілей чамусьці перапытаў:

— Супроць кулака?

І зноў адступіўся ў свой куток.

І было ў тоне гэтага Галілеевага запытання пешта такое значнае і праканалае, што адразу адвяло ўсіхную ўвагу ад агульных разваг да канкрэтнага, блзкага, да непасрэдна датычнага мястэчка, бліжэйшых вёсак, жывых людзей — знаёмых, прыцеляў, ворагаў. І бадай што толькі цяпер усё тое, аб чым красамоўна гаварыў Карызна, паўстала перад усімі ў жывой і яснай форме, з усёй сваёй важнасцю і складанасцю, з чорным пераплётам магчымых цяжкасцей і перашкод.

У Віктара вочы задыміліся шчырай турботай.

— Ведаеш што, Карызна? Ці не варта паставіць нам заўтра яшчэ пытанне аб камсамольскай дысцыпліне. Мне здаецца, што ў нас тут не ўсё добра. Трэба падцягнуцца... Як ты ўважаеш?

— Добра, добра... І на вясковых камсамольцаў трэба ўвагу звярнуць... Асабліваю ўвагу.

І яны, працягтыя дзелавым клопатам, пачалі снаваць планы бліжэйшай работы.

Вера глядзела на іх з ціхай роўнай увагай, зрэдку ўстаўляючы і сваё меркаванне. Іншыя ўсе пачулі сябе тут лішнімі.

Галілей у сепцах клікаў Босага. Плакс крыкнуў яму:
— Пачакай, разам пойдзем!

І пайшоў следам за ім. Ідучы, ён з мнагазначнай спакойнасцю запытаў:

— Чуў, Галілей, га?

Галілей дробна трусіўся побач цьмяным мізэрным цецнем. Верхняя палавіна яго хударлявага тулава была, як зазвычай, выцягнута наперад, нібы прыглядаўся ён да чаго ці што вынюхваў перад сабой. Не змяняючы паставы, ён на хаду адказаў:

— Кхе... кхе... Трэба памеркаваць... ага... Перш яно тое... якая гэта ёсць рэвалюцыя?.. Ці скончылася яна тая ці не?.. Можа, гэта другая ўжо... ага...

Аптэкар Плакс, хоць і цёмна было, але зрабіў на твары сваім бязмежна скептычную міну.

— Ат, Галілей, павошта табе мудраваць? Навошта табе гэта канечна ведаць, ці тая яна, ці другая! Кожная рэвалюцыя ёсць рэвалюцыя... Нам з табой, людзям тэхнікі і навукі, з кожнае рэвалюцыі будзе патроху цукру і патроху перцу... Сацыялогія!

Галілей маўчаў. Галілей патрапіў у жыцці сваім на вялікую і цікавую праблему. Яго не абыходзіць тое, ці датыча яна яго непасрэдна, ці не — ён усё роўна будзе з гарачай упартасцю, як мяцежны юнак, ламаць над ёй галаву, пакуль не дойдзе нейкага выніку.

Такі ўжо Галілееў характар!

...Карызна на колькі хвілін затрымаўся адзін у Веры Засуліч. Яна не здзівілася — яна прывыкла ўжо да частых ягоных візітаў. А мо яна нават дагадвалася пра яго пачуццё да яе? Мо ён дарма толькі пяўся схаваць яго, не даць яму выйсці наповерх?

Ён сядзіць і моўчкі глядзіць на яе — балазе яна адварнулася і не заўважае ягонага погляду. Ён дужа любіць так моўчкі сядзець і глядзець і слухаць, як мяккімі хвалямі ўзрываецца ўнутры добрая такая, салодкая пяшчотнасць. Але хвалі растуць і растуць, займаюць ужо ўсю істоту і выліваюцца ў невыразнае парыванне. Ён устае і пачынае хадзіць па пакоі размашыстымі энергічнымі крокамі. Але рухі не разбаўляюць настрою, і ён пачынае гаварыць — вядома, пра справы, пра што ж ён больш будзе гаварыць з Верай Засуліч?

— У мяне, Вера, цэлы пераварот зрабіў гэты пленум. У раёне ўжо адчуваецца такая, ведаеш, бадзёрая, баявая напружанасць, у якой чуецца, што нешта адбываецца вя-

лікае, неабыклае. Сапраўды, я нібы вярнуўся на колькі год назад... Ты не смейся, Вера, гэта не пустыя словы, не жарт. А як працаваць хочацца, якая энергія, ахвота! Што больш відаць цяжкасцей наперадзе, то большы зазор: а ўсё-ткі наша возьме, а ўсё-ткі мы, бальшавікі, пераможам. У гэтым сэнс змагання, Вера, у гэтым радасць змагання.

Вера неадрыўна глядзіць на яго, і ў яе вялікіх — не то цёмна-карых, не то зусім чорных вачах застыла глыбокая ўвага. Гэта яшчэ больш акрыляе яго, надае яму натхнення, і ён гаворыць далей:

— Як гэта дзіўна, Вера! Сёння ў нас тут яшчэ ўсё ціха, спакойна — мы яшчэ спім, закалыханыя роўнаю плыню будзёншчыны, — а заўтра ўсё завіхрыць, забурліць, вышырнуць наверх усе прыхаваныя супярэчнасці, пачнецца цэлы гармідар... І тут вось пакажа сябе чалавек, сваю сілу і здольнасць. Паглядзім, хто чаго варты!

Гэта было троху падобна да пустой бравацы, але Карызна ў пале сваім не заўважыў гэтага. Не заўважыла і Вера Засуліч — яе цалкам захапілі Карызнавы словы, і яна ўжо гарэла жадашнем далучыцца да новага зруху, да новых грамадскіх падзей, якія гатовы разгарнуцца ў мястэчку. О, яна ж такая шчырая і такая чулая працаўніца!

Вера перапыняе Карызну, яго гарачую размову:

— Слухай, Карызна, ты воль нічога не кажаш аб працы сярод жанчын. Ты ведаеш, якую ролю грае жанчына ў гаспадарцы? Пераход да калектыву многа залежыць ад жанчыны, напярэдакце. Ты ж чуў, што іншыя калгасы толькі таму і разбурыліся, што бабы не захацелі жыць у калектыве. Мы заўтра збяром свой актыў — ты праінструктуй нас. І потым з масавай працай. Мы з Плаксам хацелі п'еску ставіць, але яна не падыходзіць. Трэба пашукаць чаго-небудзь у раёне. Ты не паедзеш туды гэтымі днямі?

І Вера Засуліч уся ўдалася ўжо ў новыя клопаты. Калі яна так заклапочваецца, твар у яе робіцца дужа цікавы і троху смешны: вусны збіраюцца ў шчыльную складку і аддудырваюцца, як у дзіцяці; лоб моршчыцца да немагчымасці, цудоўныя аксамітныя броўкі спаўзаюцца ўместа, як два тараканы.

Слаўная, шчырая дзяўчына гэта Вера Засуліч!

Карызна яшчэ сядзіць у яе з паўгадзіны і гутарыць аб працы сярод жанчын, аб масавай працы, аб Плаксам спектаклі. І неўзаметку ўзіраецца, прыслухваючыся да мяккіх узмываў пяшчотнасці, у прыгожыя вусны, у броў-

кі, у вялікія — не то цёмна-карыя, не то зусім чорныя вочы.

Як вярнуўся Карызна дахаты, Марына Паўлаўна яшчэ не спала. Яна сядзела ў сваім аблюбёным куточку на канапе і жвава гутарыла з брыгадзірам Зеленюком.

Зелянюк сустрэў Карызну той самай загадкавай, з нечым схаваным у ёй, усмешкай. І цяпер раптам заўважыў Карызна, што, як усміхаецца ён, левае вока ў яго трохку косіцца і ўсмешка ад гэтага — непрыемна пустая, амярцвелая.

Брыгадзір Зелянюк, выходзіць, прыйшоў да яго начаваць.

4

Фактычна, і мястэчка тое зусім не мястэчка — проста вялікае сяло, былая воласць, з трыма прыватнымі дробнымі крамамі, з аптэкай, бальніцай, цэнтрспіртам, кааперацыяй і кнігарняй Беларускага дзяржаўнага выдавецтва.

Ды і Галілей той зусім не Галілей, а звычайны селянін-бядняк, вызвалены нават ад сельгаспадатку, Ахрэм Данілавіч Пунцік. Галілеем ён стаў праз вечныя свае вынаходкі, і гэтую мянушку даў яму яго ж добры прыцель аптэкар Плакс — кіраўнік тутэйшага драмгуртка і мясцовы філосаф. Гэтая мянушка яго не абразіла (а мо нават і задаволіла, хто яго ведае) і шчытна да яго прыстала: ад таго часу бадай ніхто і не зваў іначай яго як Галілеем.

Найвыдатнейшая вынаходка, ці, правільней, канструкцыя Галілеева, слава аб якой прагрымела на ўсю акругу, была «мажджэра» (гармата), якую ён зрабіў быў у тысяча дзевяцьсот адзінаццатым годзе спецыяльна да вялікадня, каб даць з яе салют пад час першага спеву «Хрыстос васкрэсе». Трэба зазначыць, што ён самаручна зрабіў быў не толькі самую агнястрэльную прыладу, а і порах, паводле рэцэпта старога паляўнічага Казіміра Залуцкага.

Эфект быў надзвычайны. Перапалохаліся ўсе страшэнна, а найбольш сам вынаходца, бо з першым стрэлам разарвалася ўшчэнт уся «мажджэра», і аскепкі яе разам з двума Галілеевымі пальцамі разляцеліся ва ўсе бакі бадай на цэлыя гоні. Назаўтрага падшывальцы-хлопцы цэлы дзень шукалі няшчасных Галілеевых пальцаў, але не знайшлі ніводнага.

Астаўшыся з куксаю, Галілей не спыніў быў далейшых

вынаходак, а, наадварот, узяўся за іх з яшчэ большым ім-пэтам і вёў іх аж да самае тае пары, калі ўвайшоў ён у гэ-тае апавяданне. Астатнія ягоныя канструкцыі былі: сама-тужная электрычнасць у мізэрнай яго хацёнцы і ўдаскана-леная сушыльня, якую ён зрабіў, як было паказана вышэй, спецыяльна для Марыны Паўлаўны. Цяпер праца-ваў ён, паводле ўласных ягоных слоў, над «цыркулярнай» бяздымнай печкай.

У той дзень, як быў прызначан у мястэчку першы сход па калектывізацыі, Галілей ужо загадзя ведаў, хто што будзе гаварыць і як хто будзе паводзіць сябе на гэтым схо-дзе. Ён ведаў, што сакратар ячэйкі Сымон Карызна будзе гаварыць горача і разумна, і яго будучь слухаць з вялі-кай павагай, і ад гэтае залішне вялікае павагі не ўнікнуць папросту ў ягоныя словы і не праканаюцца. Ён ведаў, што старшыня сельсавета — даўгі, як вочап, і калматы, як па-мяло, прозвішчам Пацяроб — будзе крычаць больш без сэн-су і пускаць грубыя жарты: гэты развесяліць сялян, і не-каторым ягоным словам дадуць веры, але шмат хто будзе падтакваць і смяцца падлыжна, адно каб уладзіць на-чальству. Камсамалец Віктар пачне гаварыць ціха і са-рамліва, адылі разгаворыцца і — дармо, што малады,— а слухаць яго будзе прыемна. Неадменна выйдзе з прамоваю Вера Засуліч, скажа многа добра вядомага ўсім, але будзе гаварыць гэта шчыра і старанна. Чарнявы і злы Прахор будзе ўтыкацца дзе трэба і не трэба, выступаць «за» і «су-проць», азартаваць, гарачыцца, хоць усім добра вядома, што ўсё гэта ў яго з нязбыўнае ягонае крыўды, а прычыны той крыўды не ведае ніхто, у тым ліку і сам ён. Але паслухаць Прахора ўсё-ткі варта: вялікая злосць яго часам родзіць вострыя і пякучыя думкі. Ну, яшчэ Цімафэй Міронавіч Гвардыян...

Цімафэй Міронавіч Гвардыян — менавіта Цімафэй Мі-ронавіч, а не проста Цімох або, скажам, Цімка, Цёмка, Ці-мошка ці інакш. Гэта не кулак ці, праўдзівей, не проста кулак, а былы кур'ер высачайшае камісіі па такіх-та і та-кіх-та справах. Год з дзесяць ён жыў у Маскве і, прыяз-джаючы ўлетку дамоў на пабыўку, падвешваў на відным месцы перад хатай гамак і гойдаўся ў ім важна, глыбака-думна. І цяпер яшчэ Цімафэй Міронавіч любіў часам вы-казацца мудронаю мовай і накіталт таго, як усе сур'ёз-ныя прамоўцы ўжываюць спецыяльныя словы — «так ска-заць», «значыць», «разумсецца», «стала быць» ды інш., — Цімафэй Міронавіч таксама меў сваё слова, але мудрэй-

шае і званчэйшае, чымся ў іншых: ён паміж гутаркі любіў устаўляць слова «будучы».

Да Цімафея Міронавіча Гвардыяна Галілей — не ўрымсціў — заскочыў наверх перад сходам. Гвардыян сядзеў на прыпечку і поркаўся з нейкімі скуратамі. Галілей спехам прывітаўся і, ператрусіўшыся цераз хату, сеў на пярэдняй лаве, бадай не на покуце: так рабіў ён выключна ў Гвардыяна, і была ў гэтым нейкая дзіўная, зразумелая толькі яму, дэманстрацыя.

Гаспадар падкалупнуў:

— Сядайце, Ахрэм Данілавіч!

— Сяджу ўжо, Цімафей Міронавіч!

— Як зямля круціцца, Ахрэм Данілавіч?

— Дзякую, Цімафей Міронавіч! Дай бог усім добрым людзям...

Памаўчалі.

— На сход ці пасунецеся, Цімафей Міронавіч?

— Хто яго... Што мне там дужа рабіць, на тым на сходзе? Можна, будучы, якое дробнае пытанне вырашаць і без мяне. Ахвоты нешта няма.

— Нядужаеце, Цімафей Міронавіч?

— Дзякую. Як самі, Ахрэм Данілавіч?

Зноў памаўчалі. Па якой хвіліне, зморшчыўшы твар, каб адкусіць пітку, Гвардыян запытаў:

— Мы вось сядзім, як прусы ў запечку. А вы ж, будучы, светам перабываеце, Ахрэм Данілавіч! Што дзе чуваць такога пракраснага?

— Як чхнеш, так і пачуеш. Свой сквіл мілей за чужую песню.

— Нашто той сквіл? Хто гэта будзе сквіліць?

— Дзе вяселле, там і музыка, Цімафей Міронавіч!

Гвардыян самаўпэўнена ўсміхнуўся.

— Аб чым, будучы, сход склікаюць, Ахрэм Данілавіч?

— Калектывізацыя, Цімафей Міронавіч!

На колькі секунд занялося вострае напружанае маўчанне. Пасля Гвардыян сталым павольным рухам адсунуў убок скураты, паклаў на калені рукі і на голы пергамінавы твар свой напусціў выраз глыбокае развагі.

— А што ж, і пойдучь. Чаму, будучы, не пайсці, Ахрэм Данілавіч? Галоўнае, няма табе ніякага клопату — адпрацуй сваё, атрымай, што табе належыць. Ні заботы, ні турботы. Цябе і накормяць, будучы, і надзенуць, і другое, і трэцяе... А гаспадарка — ёй трэба догляд. І не ўспіш,

і не ўясі, не адпачнеш ніколі, як людзі. Гэта, браце мой, апарат...

Хітры чалавек Гвардыян! Гаворыць, дык проста — шчырай душою. Не іначай, ён першы будзе стаяць за калгас.

— Вы, Цімафей Міронавіч, пэўна, таксама ў калгас пераступіце?

Гвардыян усхапіўся:

— А чаму ж не? Што ж вы думаеце? Ці ж мне век, будучы, мардавацца на гаспадарцы? Баба з калёс — калёсам лягчэй... Хай кіруюць — божухна-бацюхна! Ці ж нам шкода, ці што? Абы з сэнсам было, абы парадак!

Ён зноў завінуўся каля сваіх скуратоў, але ў руках яго не было ўжо ранейшай павольнасці — яны бегалі залішне дробна і, мабыць, без ладу. Ён яшчэ раз скрывіўся, хоць ніткі ўжо не кусаў, працягнуў фальцэтам:

— Пойдуць усе, даражэнькі мой, пойдучь...

І пастараўся ўсміхнуцца як мага безуважна:

— Хе-хе... А хто не схоча — к ліхой долі, таго набок. Ці праўда, Ахрэм Данілавіч?

— Пужаецца, Цімафей Міронавіч?

Гвардыян аж падскочыў.

— Я? Баюся? Чаго мне баяцца? Каго мне баяцца? Што, я ўкраў у каго? Што, я забіў каго, абрабаваў? Што са мной зробіць? Га? Што са мною зробіць?

Галілей раптам устаў і борздзенька пабег да дзвярэй, на хаду выгаварваючы:

— Чатыры чатыркі, дзве растапыркі, адзін махтын, два вухтаркі...

Гвардыян, як апантаны, закрычаў яму ўслед:

— Гэта — карова! Ту, Галілей! Го-го-го!..

І не спазнаць было, ці гэта ён так засмяяўся, ці агатукаў у шалёнай злосці.

Галілей ужо добра ведаў, што Цімафей Міронавіч канечна прыбяжыць на сход, што ён чуе сілу сваю, але троху пабойваецца, і што за гаспадарку сваю, за жыццё сваё сытае будзе трымацца зубамі аж да астатняга дыху.

Галілей загадзя ведаў, хто што будзе гаварыць і як хто будзе паводзіць сябе на сходзе, аднак адзіп з першых прытрусіўся ў зусім пусты яшчэ пардом і заняў у куточку сабе стратэгічна выгоднае месца.

І выйшла ж так, што Галілей цалкам памыліўся.

Першае, што ашукала яго, гэта — склад сходу. Сышліся бадай адны бабы. Ніхто з галоўных месчачковых верха-

водаў не з'явіўся. Прахор і той прыбег толькі з палавіны сходу. Нават Цімафей Міронавіч (заўважце гэта), нават Цімафей Міронавіч Гвардыян астаўся ў хаце. З прычыны гэткага непаразумення зайшло было пытанне аб тым, ці не варта адкласці сход, і стары непадвяснік і вораг жаночага роду дзед Піліп з несусветнай пагардай зазначыў:

— Які ж гэта сход? Гэта ж бабы!..

Але дзеду Піліпу дала добрага чосу Вера Засуліч — што, бабы хіба не гэткія самыя людзі і грамадзяне? — дык дзед Піліп змоўк і з дэманстрацыйнай безуважнасцю закурыў сваю вялізную старасвецкую піпку.

Сход адкрылі. Доклад рабіў (зноў Галілей памыліўся) не Карызна, а малады рабочы-брыгадзір з Мінска. Пачаў ён гаварыць зусім ціха, спакойна, нібы і не на сходзе. Таму адразу ж з бабскае гурмы вылецела спагадлівая рэпліка:

— Бедненькі! Як перад смерцю...

Але Зеленюка гэтым не ймеш! Не звярнуўшы ўвагі на рэпліку, ён гаварыў далей тым жа тонам, толькі насыціў словы свае большаю нутранаю напружанасцю. І бабы мусілі скарыцца — сунялі свой пчаліны гуд, сталі слухаць з належнай увагай.

Галілей з свайго стратэгічнага пункта пільна ўзіраецца ў докладчыка, вывучае яго.

Што ж, гаворыць ён з сэнсам. Пачаў зусім здалёку — дзе тая калектывізацыя, пяма ніякай калектывізацыі, ані слоўца пра яе, ані зыку! — можна слухаць зусім спакойна: от, раскажаў пра буржуазію, пра замежныя дзяржавы, успомніў паноў, акупацыю, тое, другое. Галілею гэта дужа падабаецца. Ён ведае, да чаго ўсё яно прыйдзе, але ж трэба падвесці так, падвярнуць, каб і не змецілі, як яно тое галоўнае наповерх выслізне. О, гэта хлопец-зух, няма чаго казаць!

Ну вось цяпер пра гаспадарку. Пэўна, што гаспадарка — дрэнь. Ува ўсіх — дрэнь. Дзе ж тут дужа разгопішся на гэткіх істужках ды з гэткім пачынкem, з гэткай худобай... У Гвардыяна?.. Ён ужо знае Цімафея Міронавіча Гвардыяна? Ого, ён нават ведае ўсё пра яго мінулае, нібы жыў разам з ім, нібы разам з ім гойдаўся ў тым высачайшым гамаку!

Во, гэта хвацка! Чыкрыжыць, як рэцу грызе...

Яно што праўда, то праўда: гуртам рабіць ямчэй, гэта табе нават хто-хаця пацвердзіць. Буйная гаспадарка — пэўна што: машыны, угнаенне, севазварот, адным словам —

тэхніка. Тут табе такога можна намудраваць, што ого-го! Але што ж ты паробіш з гэтымі квактухамі, якім нічога няма мілей за іхняга старога гнязда!

Божухна-бацюхна! Дзе яны папабіраліся гэткага спрыту! Не раўнуючы, як тыя галкі, калі спудзяць іх з іхняга седала. Крычаць, лямантуюць, адна адну перапышыюць, адна адну не слухаюць, і кожная крычыць сваё, аб сваім, кожная толькі сама сябе і чуе.

Ну, тут ужо Пацяробу работа. Ён як бач суніме ўвесь гэты гармідар, па гэта ён майстра.

— Ціху, бабкі! Бабачкі, родныя, ціху! Ціху, бабачкі, каб вас пярун пасмаліў. Ціху вы, ну!

І гэтага апошняга «ну» бабачкі ўсё-ткі паслухалі — скомчылі, сціснулі гомап свой і памалу змоўклі.

— Хто хоча гаварыць, прасі слова. Гаварыць па адным, а не ўсе разам.

Бабы маўчаць. Бабы не ўмеюць прасіць слова, не прывыклі гаварыць па рэгламенту.

— Ну, хто хоча слова, чаго маўчыце? Гаварыце!

І праўда, загаварыла бабылка Аксіння. Аб чым жа больш? — загаварыла аб сваім гаротным жыцці, аб тым, што ёй ходу няма, што ўсе яе крыўдзяць, што няма ёй ніякае дапамогі ад Савецкае ўлады. І ці толькі пусціла яна першую сваю бабскую слязу, як грывнулі ўсе, загарлалі, зноў узнялі несусветны вэрхал.

І так — скрозь.

А мужчыны, якія і ёсць тут, маўчаць. У мужчын палітыка — хай яны пакрычаць, што з іх возьмеш, ведама — бабы! — а тым часам, можа, пасвятлее троху, відней стане, як там і што. Нават заядлы Прахор і той толькі махае нешта рукамі адзаду, нешта злосна даводзіць гуртку маўклівых сялян, а на людзі выходзіць не важыцца.

Так і прайшоў гэты сход. Гаварыў яшчэ і Карызна, і Пацяроб, і Віктар, і Вера Засуліч, але вынік быў адзін: крычалі бабы, выліваючы ў тлумны гармідар сваё беспрычыннае ці, можа, многапрычыннае абурэнне, і маўчалі мужчыны, ці то цішком згаджаючыся з бабскім крыкам, ці то проста чакаючы пайкага далейшага выяснення.

Пастаповы на тым сходзе не ўхвалілі ніякай, і Галілей пайшоў дахаты яшчэ больш заклапочаны, з яшчэ большым неўразуменнем у сваёй непакойнай істоце.

Ідучы паўз вялікі чысты дом Цімафея Міронавіча Гвардыяна, ён на момант суняўся, нібы хацеў быў зайсці туды, але падаўся далей. І дзіўнае пачуццё з'явілася тут у Га-

лілея да Цімафея Міронавіча: не то жаль пейкі, не то агіда, не то страх перад нечым няўхільным і жудасным. Адно зусім ясна было Галілею: сёння стаў Гвардыян новы, інакшы, не такі, як быў,— сёння прылюдна паказаў на яго пальцам пехта вялікі і грозны, паказаў і пакінуў яго ў страшнай адкрытасці.

...Якая ідзе рэвалюцыя? Ці тая яна, ці нейкая іншая, новая. Куды яна пойдзе?

У Галілея гэтулькі клопату! Галілеева сухенькая галава проста трашчыць ад турботных думак.

...Ішлі разам са сходу: Карызна, Пацяроб, Віктар і брыгадзір Зелянюк. У Карызны асталася цьмянае нездавальненне, сход быў відочна няўдалы. Пацяроб лаяўся і ўсё даводзіў, што трэба больш рашуча, што трэба «закруціць, каб»... і г. д. Зелянюк весела смяўся, успамінаючы асобныя сцэны са сходу. Ён быў цалкам здаволены.

— Пачатак добры... Трудна было чакаць лепшае ўдачы.

Карызна здзіўлена і троху дасадліва запытаў:

— У чым тая ўдача?

— Як у чым? Гэта ж зусім зразумела... Галоўнае нам — разварушыць сялянскую думку. А ці ж гэтага няма? Бабскі гармідар — гэта ж знадворнае выяўленне патрэбнага нам разварушэння. Мужчыны, безумоўна, такога самага настрою, як бабы, толькі дыпламатычна маўчаць. Дармо! Хай памаўчаць, хай пакумекаюць. Раз узрушыліся, раз злуюць, крычаць, значыць — дадзела, узяло за жывое, значыць, добра, глыбока падумаюць над усім гэтым. І вось — найлепшая глеба да далейшае працы. Разумееш, дружа?

І ён весела падміргнуў Карызну сваім касаватым вокам.

...Што ж, можа, ён і мае рацыю. Можа, і сапраўды гэта добра. Ды Карызна таксама не надта ўдаецца ў роспач. Хай бы сабе і няўдача была тут — дармо, яго гэта не спыніць: ён умее змагацца з перашкодамі.

У Карызны таксама зусім добры, бадзёры настрой.

5

Мястэчка, у якім разгортваецца дзея гэтага апавядання, хоць нічым бадай не розніцца ад звычайнага сяла, але ж сяло тое вялікае. Яно рассыпаўшыся па двух узгорках, паміж якіх цячэ невялікая рэчка Сівец (гэткую ж назву

мае і мястэчка). На Сіўцы стаіць млын. Гады з два таму тут пабудавалі новы, высокі ды моцны мост.

Такім чынам мястэчка дзеліцца на дзве часткі. Адна чысцейшая, дзеблялейшая, — там адміністрацыйны, гаспадарчы і культурны цэнтр: сельсавет, кааперацыя, школы (пачатковая і сямігодка), аптэка ды інш. Гэта — уласна Сівец, бо другая частка, хоць у паперах таксама Сіўцом азначаецца, але ў простым народзе зазвычай завецца пагардлівай пазвай — Сівалапы. Тут ужо — праўдзівая вёска. Ды яшчэ якая вёска: убогая, брудная, закаржавелая ў сярэднявечным побыце. Адзін мінскі этнограф перабыў тут неяк аж цэлае лета — дык быў у цудоўным захапленні ад непарушнае сівалапаўскае цаліны і, ад'язджаючы, мілосна кулдыячыў:

— Я пачуў тут сапраўдны дух Беларусі!

У Сіўцы (уласна Сіўцы) хоць таксама няма камяніц ці нават гарадскога тыпу драўляных будынкаў, але ёсць ці мала добрых, раскошных і чыстых пяцісценак. У Сівалапах жа ўсяго адна людская пяцісценка, праўда, з разьбяным ганкам і фарбаванымі вокнамі. У пяцісценцы ў той жыве селянін-серадняк Малах Тодараў Загароўскі.

І акурат у гэтай, у пяцісценцы, акурат у гэтага ў селяніна-серадняка, у Малаха Загароўскага, жыве прыгожая — бадай першая на ўсе Сівалапы, а мо і на Сівец — дачка Аўгінька. А за тэй за дачкой, як кажучь, троху ўлягае недалёкі сусед і таксама хлопец не зломак — камсамалец Віктар, сакратар сівецкае камсамольскае ячэйкі.

Надвячоркам — толькі-толькі сядзе за Сівец гультаяватае зімовае сонца — Аўгінька пачынае турбавацца. Ёй, канечне, трэба знайсці нейкую прычыну, каб кінуць сваё бясконцае, да краю абрыдлае прадзіва і выбегчы на вуліцу. Ну, пэўна ж, ёй трэба збегаць да суседак даведацца, ці збіраюцца сёння ў супрадкі, ды і газы няма ўжо, трэба пазычыць дзе каліва, ды і малыя некуды збеглі — мо найшлі на каўзель, яшчэ патопяцца ўпрыцемку, — ці мала ёй рознага клопату?

А выйшаўшы на вуліцу, яна нікуды не ідзе, а стаіць перад форткай, схаваўшы рукі ў рукаўкі свайго чырвоенькага з чорнай смушковай аблямоўкай кажушка. З захаду яшчэ плыве лёгкая ружаватая яснасць зары — яна пасычае Аўгіньчын твар і ўсю яе празрыста-мяккаю цеплынёй, і Аўгінька цяпер яшчэ прыгажэйшая, яшчэ мілейшая, чымся заўсёды. Ці дзіва, што Віктар, яшчэ здалёку ўбачыўшы яе, скаланецца ўсім сваім камсамольскім пут-

ром ад раптоўнае хвалі глыбокае нястрымнае пяшчотнасці.

Аўгінька добра ведае, што Віктар зараз будзе ісці ў Сівец, на вечную сваю працу, па нейкі там сход ці пасяджэнне, яна і выйшла наўмысля, каб пабачыцца з ім, але яна і ў той бок не глядзіць — у яе зусім іншы клопат, яна старанна жмурыць вочы, пільна ўглядаючыся туды, пад Сівец, яе цікавіць нешта ў тым баку. І будзе стаяць так і глядзець, аж пакуль не падыдзе Віктар, не аклікне яе:

— Добры вечар, Аўгінька! Вочы папсуеш, так узіраючыся!

Тады Аўгінька паволі абвернецца да яго, нібы цяжка ёй адарвацца ад свайго выглядання, і адкажа троху няўважна, каб паказаць, што яна папраўдзе занята нейкаю справай.

— Здароў, Віця! Куды гэта ты разагнаўся?

— От, пацягнуся ў Сівец. Як маешся, Аўгінька?..

— Дзякую. Ты малых там дзе нашых не бачыў?

Віктар хоць і бачыў, дык скажа, што не. Аўгінька тады задуменна мяркуе:

— Ці не пайшлі яны — чаго добрага — на каўзель?

Віктар з рашучай праканаласцю пацвярджае:

— Пэўна што там. Наш Юзік таксама пабег туды.

Гэта значыць, што Аўгінька пойдзе з ім аж да млына. Гэта ж не менш як гоняў з пяцёра!

Ідзе Віктар наўмысля марудна, ледзь пераступаючы нагамі, каб як даўжэй працягнуць дарогу. Вось Сівалапы асталіся ззаду, іх захінула старая разгатая вярба, абвешаная сівымі пасмамі шэрані. У Віктара сэрца пачынае біцца яшчэ мацней, чымся дагэтуль, і ў грудзях узмываецца дужа салодкая і дужа пякучая хваля. Ён клапатліва азірае дарогу — ці не відаць там каго? — і, упэўніўшыся, што ніхто іх не бачыць, неўзаметку, на хаду абнімае адной рукой Аўгіньку і пяшчотна туліць яе да сябе. Яна не вырываецца, і ў гэтай любай пакорлівасці яе самая радасць Віктару. Ён мацней прыціскае яе, і яму здаецца, што праз халодную паверхню кажуха да яго рукі даходзіць мяккая цеплыня яе ўтульна схаванага цела. Гэта, мабыць, яшчэ больш распяляе Віктарава пачуццё, і, мабыць, ён яшчэ мацней сціскае Аўгіньку ў сваіх абнімках, бо яна раптам хапае яго за руку і шэпча з ласкавым дакорам:

— Віця! Што ты?

Але рукі ягонае не адрывас, а толькі ціха, нясмела сціскае яе сваімі сагрэтымі ў рукаўках пальцамі.

Так падыходзяць яны пад самы млын. Тут яшчэ стаяць

некалькі хвілін, і па развітанне Віктар абавязкова запрашае яе прыйсці ўвечары ў народ. Яна зазвычай адмаўляецца, і Віктар ідзе ад яе з адчуваннем сваё глыбокай віны, што не можа, не здольны ўвесці яе ў грамадскае жыццё мястэчка, ліквідаваць яе культурную і палітычную адсталасць.

Аўгінька ж кідае ўслед яму спакойны ласкавы погляд і паспешна варочаецца дахаты, добра ведаючы, што малыя знойдуцца і без яе.

Так бывае ў іх бадай штодня, і, як заўсёды ў маладых каханкаў, такая аднастайная паўторнасць не толькі не дакучае ім, а, наадварот, падкрэслівае цёплую інтымнасць іхніх мімалётных сустрэч.

...Сёння Віктар падышоў чамусьці асабліва смелы і нават, як здалося Аўгіньцы, троху паважны. Спачатку ўсё ішло як належыць: прывіталіся, пагаварылі пра малых, і ўжо Аўгінька гатова была ўспомніць пра каўзель, як раптам Віктар запытаў у яе:

— Аўгінька, ці ў хаце твой бацька? Я маю да яго інтэрас.

Ого! Віктар мае інтэрас да яе бацькі! Віктар гатоў пайсці ў іхнюю хату! Ці не воўк за гарой здох, што гэткае прыспела? Дасюль жа ён ніякім чынам туды не залучаў: баяўся, саромеўся ці мо так меў якую прычыну.

Бацька, вядома, у хаце — дзе ён будзе яшчэ?

— Калі хочаш, зайдзі — тата там.

З дзелавым выразам на твары, а ўнутры з радасным здзіўленнем ідзе следам за ім, уваходзіць у хату і, астаўшыся ля парога, моўчкі, зацяўшы дух, сочыць за тым, што будзе дзеецца.

Віктар зважна сядзе на лаўку і заводзіць гаворку.

— Як, дзядзька Малах, падскакваеце?

— От, як той пець гнілы, не раўнуючы. Гэта вам, маладым, скокі-падскокі...

— Мусіць, у калгас ужо запісаліся, дзядзька Малах?

— Пэўна што. Яшчэ з восені торбы нарыхтаваў.

І, каб заглазіць свой непрыязны жарт, зараз жа дадае:

— Дзе ж той калгас? Яшчэ ніякага ў нас калгаса няма. Яшчэ і гутаркі сур'ёзнае не было.

— А мы, дзядзька Малах, без гутаркі яго арганізуем. Ураз, па-бальшавіцку.

Малах замест адказу ўздыхае працяжным чатырохнаварховым уздыхам:

— Эх-хе-хе-хе-е-е...

Зрабіўшы належны ўступ, Віктар падходзіць да справы.

— Як вы з дрыўмі, дзядзька Малах?

Малах ажыўляецца:

— Кепска, браточак мой даражэнькі! Лічанья палепцы ўжо асталіся.

— Тую палавіну не паліце?

— Які яе чорт будзе паліць? Ці нам гэтае мала?

Віктар яшчэ з хвіліну маўчыць і нарэшце пытае:

— Ці не пусцілі б вы ў яе хлопца аднаго на які месяц ці два. Дроў мы неяк прыдбаем.

Малах троху думае, але больш дзеля прыліку. Чаму ж не пусціць чалавека ў пустую хату, а злашча калі ён з дрыўмі?

— Хто яго... Так ад людзей мы не ўцякаем, хай бы жыў сабе... Адно клопату троху. А хто ён, гэты твой хлопец?

— З горада што... Брыгадзір.

Малаху гэта зусім да ўпадобы. Хто ж адмовіцца пусціць да сябе начальства? Можна, яшчэ якая і палёгка будзе... І Малах ураз канчае:

— Хай прыходзіць. Сёння мы неяк сваімі прапалім.

— Дык я скажу яму. Бывайце, дзядзька Малах!

І ён ідзе да дзвярэй — зважна, спакойна, — ведама, сур'ёзны такі чалавек. І, ідучы паўз Аўгіньку, ловіць яе вясёлы ўдзячны погляд.

Аўгінька надзвычайна рада. Гэта ж не іначай Віктар з ім таварышуе, з гэтым гарадскім. Ён штодня будзе хадзіць да яго і бачыцца з ёю. І вясёлая Аўгінька гатова ўжо з радасці пабегчы ўслед за Віктарам, але парой сунімаецца: адразу кінецца ў вочы!

І яна астаецца ў хаце.

А Віктар рады яшчэ больш за яе — дармо, што там, у хаце, трымаў такі зважны, сур'ёзны выгляд. Гэта ж ён сам і падстроіў усё, сам нараіў Зеленюку закватаравацца тут, у Сівалапах.

З першых дзён Зеленюковага прыезду ў Сівец у іх завялася з Віктарам цёплая дружба. Віктар адразу прыхінуўся да Зеленюка з шчырай дзяцінай адданасцю. Малады рабочы з горада — такі разумны, разважны, такі дасканалы знаўца ўва ўсіх палітычных пытаннях — стаў для Віктара жывым увасабленнем ідэалу грамадскага чалавека. Ён скрозь прыглядаўся да яго, сачыў за кожным ягоным рухам і зусім свядома пераймаў ад яго тыя звычкі,

якімі асабліва захапляўся, якія лічыў за ўзорныя для кожнага грамадскага працаўніка. Праўда, яны ў яго адпаведным чынам трансфармаваліся, набываючы большую мяккасць і сціпласць, уласцівыя ягопаму характару.

Зелянюк бачыў гэтую прыхільнасць да яго вясковага хлопца, яна яму імпанавала, і ён з свайго боку адчуваў да яго сімпатыю і даверлівасць. У вялікім бязладным Сіўцы, куды закінула яго партыйная мабілізацыя, адарваўшы і ад работы на заводзе, і ад вучобы (Зелянюк ужо трэці год як вучыўся ў завочным камвузе), камсамалец Віктар быў першы чалавек, якому ён мог вольна адкрываць свае маладыя думкі — столькі ж гарачыя, імклівыя, колькі цвярозыя, пэўныя.

Пераход Зеленюка на кватэру да Малаха яшчэ больш замацаваў іхняе сяброўства з Віктарам.

...І павялося так ад самага таго дня ці, праўдзівей, ад вечара, калі перабраўся Зелянюк у Сівалапы, што Малахава чыстая палавіна памалу зрабілася неафіцыйным цэнтрам, дзе завязваўся клубочак дружнага актыву, адкуль пачынала кусціцца свежая рунь новага сівецкага бытавання.

Ужо тады, у першы вечар, падышлі былі па-суседску да Зеленюка: былы партызан і чырвонагвардзеец Якуб Лакота, некалі дужы мужчына, а цяпер чэзлы і хваравіты — след белагвардзейскага катавання; Малахаў сваяк — паджылы, але здаровы, камляваты мужык, увесь у густой паклычанай барадзе; малады, спраўны гаспадар Мікіта, які калісь троху вучыўся на агранома і якога ў Сівалапах вельмі паважалі за ягоную стараннасць і за практычныя доследы ды палепшанні ў гаспадарцы. Прыцягнуўся нарэшце і Паўлюк Гвардыян, старэйшы брат Цімафея Міронавіча Гвардыяна, але — не ў пару яму — зусім нікчэмны, шалапутны мужык — вялікі гультай і п'янюга.

Усе яны перш сышліся ў гаспадара — там сядзелі і сціху гаманілі аб сім аб тым, з чаканнем пазіраючы на дзверы ў другую палавіну. Зелянюк пачуў гамонку, выйшаў пацікавіцца, паслухаць, разгаманіўся сам і нарэшце перацягнуў усіх да сябе. А тады ўжо да позняй ночы ішла жвавая песціханая гутарка, у якой памалу, слова па слову, раскрываўся вялікі сэнс будаўніцтва, што стаяла па парозе непарушнае сівецкае старасветчыны.

Увайшоў быў потым, сціху прачыніўшы дзверы, Малах, абапёрся аб вушак і стаяў так чорным нерухомым ценем — слухаў толькі, а сам праз увесь вечар не сказаў ніводнага слова.

Мабыць, пайбольш гаваркі, вясёлы і скрытны на словы быў сёння Віктар, які адразу ўжо стаў тут, у Зеленюковай кватэры, за свайго чалавека. Ад яго звычайнае самалівасці не асталося і следу. Адно перашкаджала яму, што вельмі часта хацелася піць, і ён, кідаючы гутарку, выходзіў на гаспадарову палавіну. Праўда, ён іншы раз забываўся і напіцца, але ніводнага разу не забываўся сказаць колькі слоў Аўгіньцы і атрымаць ад яе вельмі выразную і мілосную ўсмішку. Нават разы са два, здаецца, ці тры яму пашчасціла заспець яе ў хаце адну — дык там справа даходзіла ўжо і да пацалункаў.

Ведама, маладосць!

6

Усё ішло як мае быць. У Сымона Карызны не было ніякіх сумненняў аб тым, што той зрух, тая вялікая рэвалюцыйна-ператворная работа, якая бурна разгарнулася ў рэспубліцы, якую несла на сваім баявым сцягу партыя, ёсць сапраўды адзіна правільны, пэўны і няўхільны шлях далейшага поступу рэвалюцыі. Ён з поўнай шчырасцю галасаваў супроць усялякіх выступленняў апартуністаў, якія сеялі ў масах бязвер'я, страх перад немінучымі цяжкасцямі і перашкодамі, якія фактычна клалі палкі ў колы рэвалюцыі. Ён лічыў іх за здраднікаў, за трусоў і заўсёды вымагаў большага ім пакарання, чымся было запрапанавана. Ён нават адчуваў да іх чыста асабістую варожасць, бо ў глыбіні душы, недзе на мяжы свядомасці, насіў невыразную думку ці нават адчуванне, што пералом гэты пэўным чынам вынікае з яго глухога інстынктыўнага незадоволення пэпаўскаю будзёншчынай і азначае зварот да рамантычна-баявых традыцый мінулых дзён. Гэта, зноў кажу, было больш адчуванне, чымся думка, бо іначай Сымон Карызпа, безумоўна, знайшоў бы ў сабе патрэбную сілу і здольнасць да самакрытыкі і зразумеў бы шкодную памылковасць гэтай тэндэнцыі.

Карызпава захапленне, энергія яго і парыванне не толькі не згасалі з цягам дзён, а распаліліся з большай сілай. Пасля першага сходу ў мястэчку ён пабыў бадай ува ўсіх вёсках свайго сельсавета і канчаткова перакапаўся, што пад знадворным незадоволеннем, педавер'ем, боязню, пад бабскімі істэрычнымі крыкамі і сцеражліва-раз-

важным маўчаннем мужыкоў хаваецца ўсё-ткі глыбокая гатоўнасць да пайкае рашучае, яшчэ неасазпапае змены жыцця, поўнага дзікіх супярэчнасцей і несулладдзя. Трэба выявіць гэту гатоўнасць, памагчы асазнаць яе і даць ёй належны кірунак.

Так, Зелянюк праўду казаў: перш-паперш — разварушыць. Гэта — галоўнае.

І Сымон Карызна, упэўнены ў пемінучай удачы, даў сабе слова намагчыся ўсімі сіламі і калектывізаваць свой сельсавет рапай ад усіх у раёне.

Трэба пачынаць з Сіўца. За Сіўцом пойдучь іншыя вёскі. Але пакуль што тут справа яшчэ не рушыла з месца — усё асталося застыўшы на тым пункце, да якога прывёў першы, па Зеленюковаму вельмі ўдалы, сход. Але тут нешта робіць сам Зелянюк. Гэта добра — браць знізу, спакваля раскалупваць каржаватую глебу сялянскай псіхікі. Добра і тое, што ён узяў на рэбус камсамольцаў, прыцягнуў іх да гэтае напружанае штодзённае прапагандысцкае работы. Яны сапраўды «разварушваюць», і вынікі гэтага «разварушэння» ўжо добра відаць: невялічкі, але дружны бядняцка-серадняцкі актыў гатоў выступіць першым баявым атрадам у змаганні за калектывізацыю мястэчка. А тады — шырокае арганізаванае наступленне, масавая агітацыя, масавае «разварушэнне», уздым энтузіязму — і поўнае завяршэнне ўсяе работы.

Адным словам — усё ідзе як мае быць.

Як і заўсёды, зладнасць у працы настройвае Карызну на зладнасць і ў асабістым жыцці. На свае сямейныя справы ён пачынае глядзець з пагадлівай спакойнасцю. Фактычна, аб чым жа тут справа? Ці ёсць які сэнс і прычына да тых згрызот і душэўнага мітушэння, што апанавалі былі яго апошнімі часамі?

Праўда, жонкі свае, Марышы Паўлаўны, ён не кахае. Ён ужо дасканала праверыў свае цяперашнія адносіны, свае пачуцці да яе і зрабіў гэтую рашучую канчатковую выслову. Але ці ж гэта сталася толькі цяпер? Ці не мінула ўжо колькі год з таго часу, як згасла ў ім цікавасць да яе як да жанчыны і іхняе сужыццё абярнулася ў простае — праўда, пуднаватае троху, бледнае таварышаванне? Ні ён, ні яна не паракалі — мабыць, лічылі гэта за пяўхільны закон усемагутнага часу (яму ж ужо без малага сорок гадоў!), і абое моцна трымаліся за рэштку свае шлюбнае сувязі, што ўвасаблялася ў іхняй адзінай дачцэ, якую любілі яны бязмежна. Нават пасля таго, як выправі-

лі дачку ў Мінск на вучобу, адсутнасць яе, пастаянныя думкі і турботы аб ёй яшчэ больш былі зблізілі іх.

Ці вінаваты ён перад Марынай Паўлаўнай?

Ён, мабыць, кажае Веру Засуліч. Жонка ведае гэта — яна за дзевятнаццаць год супольнага жыцця навучылася адгадаваць усе яго перажыванні. Але ж ён сам абмяжоўвае сваё пачуццё, хавае яго нават ад самое Веры. Нават Вера — ён упэўнены ў гэтым — нічога не ведае. Што ён часта ходзіць да яе? Ён ходзіць як да таварыша ў рабоце, ён і гаворыць з ёй больш аб розных справах — яна ўмее разумець яго і нават памагае яму разважыць тыя ці іншыя — выключна дзелавыя — сумненні.

Чым жа ён вінаваты? За што ж Марына Паўлаўна злуг на яго? А яна злуг, ён добра бачыць, ды і яна падта гэтага не хавае. Не іначай — тут нейкае непаразуменне.

І Сымон Карызна бярэцца за ліквідацыю гэтага непаразумення.

Ён прычакаў зручнага моманту і неяк раз, як былі абое ў добрым гуморы, запытаў яе:

— Марына! Ці не думала ты калі-небудзь, што ў нас з табой нейкая недарэчнасць выходзіць. Не так мы жывём адзін з адным... дрэнна жывём... га?

Марына Паўлаўна адгукнулася на гэта з гарачай гатоўнасцю.

— Сеня! Нам жа даўно трэба было пагаварыць пра гэта. І я чакала ўсё, я не важылася першая пачаць.

Яе паспешная гатоўнасць і тое, што яна яго раптам назвала «Сеня» (гэтага не было ўжо даўно), троху ахаладзіла Карызну, але раз пачаў, дык трэба канчаць.

— Ты ўсё злуеш на мяне, Марына. Заўсёды нейкая незадаволеная, чуралешся мяне.

Марына Паўлаўна ціха ўсміхнулася.

— Ці ж гэта я?

І ў ціхім асцярожным дакоры яе чулася глыбокая пакорная адданасць жанчыны, якая гатова ўсё дараваць. Карызна не ведаў, як далей павесці гаворку, і яна памагла яму.

— Ты ўсё гавары, Сеня, аб усім. Нам няма чаго саромецца адзін аднаго. І я ведаю ўсё...

Карызна настаражыўся.

— Гэта ты пра Веру? Ну, я буду зусім адкрыта... Вера мне падабаецца, я часта хаджу да яе, мы гутарым, абмяркоўваем нашыя справы...

Марына Паўлаўна ў такт гаворцы яго з ласкава-іранічнай усмешкай ківала галавой.

— Я ўсё гэта ведаю. Дзіўны ты, Сеня! Ці ж аб гэтым клопат? Ці ж гэта мучыць мяне? Помніш, мы ўжо гаварылі... Я не зайздросчу... Але — ты чужы стаў нейкі... быццам няма цябе зусім... ці мяне няма... Ты ніколі не скажаш ні слова мне, не пагаворыш са мной, не папраішся...

Карызна разумеў, што яна кажа чыстую праўду. Але што ж ён зробіць? Ён не можа перамагчы ў сабе таго пачуцця не то сораму, не то прыкрае няёмкасці, якое заўсёды абуджаецца ў ім, калі ён спрабуе зноў завязаць з ёй былую блізкасць. Можа, гэта — часовае, можа, яно потым мінецца. Можа, яна і сама вінавата, што сваёй падазронасцю, сваёй вечнай пастарожанасцю перагараджае яму да сябе дарогу. З цягам часу гэта напэўна сатрэцца, і іхнія адносіны стануць зусім нармальныя. Вось сёння яны ўжо гавораць усё адкрыта, не саромяцца адзін аднаго і вераць адзін аднаму.

Марына Паўлаўна з той жа ласкава-іранічнай усмешкай слухала ягоныя тлумачэнні. А як скопчыў, ціха і проста запытала:

— Сеня! Чаму ты ўжо не канчаеш?

Карызна сумеўся.

— Што не канчаю?

— Усё... Мы не звязаны, Сеня, нічым. Нашто нам адно аднаму замінаць?

Карызна дасадліва зморшчыўся.

— Я не маю ў гэтым патрэбы. Я не ведаю, чаго ты хочаш. Я гаварыў усё адкрыта сёння, дык і ты кажы...

І Марына Паўлаўна сказала. Яна не мела на ўвазе гэтага гаварыць — прынамсі, ніколі не думала, што так скажа. Але, мабыць, жыло гэта доўга ў нутры ў яе і настойна шукала выйсця, бо цяпер, як прыйшла магчымасць сказаць, яна ўжо не мела сілы стрымацца.

— Я не хочу, Сеня, каб было так далей. Я не хочу, каб ты жыў так... надвая... Або яна — або я...

Вось і ўсё... Цяпер ужо кончана ўсё — яна сама закрыла дарогу далейшым шчырым размовам. Вось ён няўцямна паціснуў плячмі, устаў, пачаў хадзіць па пакоі. Ён ужо зноў — чужы, ад яго ўжо больш не пачуеш жаднага слова.

Нашто яна сказала гэтае наўнае дзяцінае глупства?

Бач ты, як у драме ўсё роўна. Трагічная гераіня... Першая палюбоўніца... «Або я — або яна»!..

Ён, вядомая рэч, не чакаў ад яе гэткае дурасці, ён цяпер пагарджае ёй.

Усё копчана. Вось ён ужо безуважна пазірае ў акно, ён ужо думае пра другое. Ясная справа: ён падыходзіць да стала і заклапочана выбірае нейкія паперкі — гэта ўдае, што некуды трэба ісці яму з пільнымі справамі. Як заўсёды, зараз напусціць на твар сярдзіта-дзелавую, злосна-рашучую міну, пройдзецца яшчэ разы са два па пакой размашыста-цвёрдымі крокамі, схопіць партфель і грукне дзвярмі... Марына Паўлаўна ведае, куды ён пойдзе.

Але ён не сказаў нічога? Ён мусіць сказаць яшчэ нейкае слова?

І Карызна гаворыць, па момант суняўшыся ў дзвярах і не абарачваючыся:

— Напішы ліст дачцэ — нешта нічога ад яе не чуваць...

Марына Паўлаўна доўга сядзіць перухома, упяўшы некуды ў нявідную кропку свае блеклыя бясцветныя вочы. І ў пустэчы гэтых вачэй яшчэ глыбей правальваюцца ўсе захаваныя думкі яе і адчуванні.

Але вось раптам па яе твары ледзь прыметна разліваецца палахліва-радаснае здзіўленне — яна ўспомніла апошнія Карызнавы словы.

Чаму ён менавіта цяпер памянуў пра дачку? Што хацеў ён сказаць гэтым напамінаннем?

Марына Паўлаўна асцярожна ўсміхаецца, і гэтая ўсмешка доўга астаецца ў яе на твары. Яна падыходзіць да Карызнавага стала, бярэ адтуль фатаграфію ў стракатай чарапашкавай асадцы і доўга-доўга ўзіраецца ў прыгожы вясёлы твар маладой дзяўчыны. З вачэй у яе бягуць дзве дробныя жвавныя слязінкі. Яна глыбока ўздыхае і, становячы на месца доччыну фатаграфію, заспакоена шэпча:

— Добра ўсё-ткі, што я так сказала...

7

Выслухаўшы блытаныя Паўлюковы паведамленні, Цімафей Міронавіч Гвардыян моўчкі падышоў да кутавай шафкі, дастаў адтуль адпалавіненую паўлітроўку,

выліў рэшту гарэлкі ў вялікую чайную шклянку і падаў брату.

— На, выпі.

Паўлюк ішоў да гарэлкі паволі, сцеражліва, як па кладцы, і ўжо з паўдарогі выцягнуў наперад сваю перпрыгожую хваравіта-чырвоную руку. Узяўшы шклянку, ён з момант трымаў яе ў нейкім зачарованым аслупяненні і тады ўжо пачаў хапліва піць, гулка чоўкаючы рухавым горлам. Выпіўшы, страшэнна скрывіўся і моўчкі пайшоў да дзвярэй, упарта не спускаючы з твару свае кривое міны, у якой сабралася ў агідны скрутак — і пякучая горкасць гарэлкі, і пагарда да самога сябе, і п'янавісць да брата, і глыбокае ўсеагульнае расчараванне.

Гвардыян глядзеў яму ўслед роўным застылым поглядам, і на жорсткім пергамінавым твары ў яго не мігнула ні спагады, ні асуджэння, ні пават пагарды. Як зачынліся за Паўлюком дзверы, ён так жа застыла паглядзеў на пустую пляшку, пакруціў яе ў руцэ і паставіў у шафу.

Фактычна, нічога такога асабліва новага Паўлюк не сказаў — мо не варта было і глуміць столькі гарэлкі. Але Гвардыян заўсёды мяркуюе наперад. Ад яго не пройдзе: стары п'янюга яшчэ будзе ў прыгодзе — хай ведае братаву ласку. Цяперашнім светам з кожным трэба мець сякую-такую палітыку.

Прыйшоўшы да гэтае лагічнае высновы, Гвардыян адышоўся ад шафкі і паволі пасунуўся ў чыстую палавіну хаты: тут ён можа спачыць душой і аб усім падумаць.

У чыстай палавіне сабраны ўвесь бляск Гвардыянавага багацця і культуры. Увесь гэты пакой пазастаўлены мэбляй розных гатункаў і рознае вартасці, сярод якой ёсць і самотныя адзінкі сапраўды шыкоўных дарагіх гарнітураў і ўбогія прадстаўнікі мясцовага саматужнага майстэрства. Усё стаіць у дасканалым парадку, які дужа цешыць гаспадара і якім гаспадар дужа ганарыцца. Крэслы ўсе выстаўлены шнурам паўз сцяну — перш маленькія, потым большыя, яшчэ большыя і г. д. Шафы таксама плячо ў плячо прыхінуліся да другое сцяны, але адной не хапіла месца, дык яна стала бокам, пакрыўджала адварпуўшыся ад сваіх суседак. У двух процілежных кутах стаіць на вялізным трумо, а ў трэцім куту, што супроць абразоў, — наймілейшая Гвардыянава рэч — шырокае і глыбокае спрунжынавае крэсла. На гэтым троне любіў часам пасядзець Цімафей Міронавіч, аддаўшыся глыбокаму адчуванню сваіх шматгадовых здабыткаў, стапавіта

размешчаных перад яго вачыма. Тут ён на самоце абмяркоўваў свае мудронаыя гаспадарчыя справы, тут жа ўдаваўся ён і ў самадавольнае філасафаванне на тэму аб тым, што вось не кожны чалавек патрапіць жыццё сабе чыста наладзіць, што не кожнаму чалавеку дадзена на гэта сіла і здольнасць.

У гэтае старасвецкае крэсла асцярожна спусціў цяпер Гвардыян сваё педалужнае цела і, цяжка ўздыхнуўшы, стаў думаць свае непакойныя думы.

Усё, аб чым сёння казаў Паўлюк, ён ужо ведаў раней, але з гэтага ведання малую меў сабе ўцеху; ён ані нічога не разумеў. «Што ім трэба? Якая ў іх праўдзівая мэта?»

Гвардыян за сваё багатае і дабром і ліхам жыццё прывычаіўся ў кожным дзеянні людзей пад знадворным яго выяўленнем знаходзіць просты матэрыяльны сэнс, які часамі быў зусім розны ад тых мэт, што паказвалі людзі, і які заўсёды — ён ужо добра ў гэтым перакапаўся — круціўся недалёка ад таго, самага люблага ўсім, як і яму, Гвардыяну, рубля. І цяпер ён, адкінуўшы ўсякія там палітычныя гутаркі ды агітацыі, стараўся знайсці просты матэрыяльны эквівалент небяспекі, што насоўваецца на яго грознай навалай.

Можа, будзе абрэзка зямлі? Можа, прыйдзецца заплаціць нейкі асаблівы падатак?

І, каб напужаць сябе, каб загадзя прывучыць сябе да страшнай магчымасці, ён бярэ найбольшае:

— Няўжо цэлую тысячу?

Ён шырока расплюшчвае вочы і стараецца самога сябе падманіць, што сапраўды яму страшна, што горшага ўжо быць не можа. Але дармо! Нейкі ліхамысны путрапы голас падказвае, што гэта не страх, а ўцеха, што ідзе нешта куды вялікшае і страшнейшае. І ў тым, што цёмнае яно, невядомае, — самая турбота Цімафею Міронавічу Гвардыяну.

Па мястэчку — Гвардыян ведае — часта памінаюць ягонае імя. У Малаха, дзе кватаруе таварыш рабочы з горада, — Паўлюк казаў — маюць яго ўжо за першага ворага. А тут яшчэ круціцца — сыскаўся са свету — гэты зладзюга Шыбянок. Што ён мае да яго? Чаго ён гару верне на бязвіннага чалавека? За што ён мсціцца яму?

Гвардыян, праўда, ведае добра, за што мсціцца яму «зладзюга Шыбянок», ён не забыўся яшчэ, што гэта з яго лёгкай рукі пайшоў той — голы як бізун — у невядомы свет шукаць невядомае долі. Дый баіцца ён гэтага чорна-

га чалавека горш, як агню, але ніколі сам сабе не прызнаецца ў гэтым і свой страх хавае за ўтульную заслону фармальнае законнасці.

— Я нічога супроць закопаў Савецкае ўлады не рабіў. Я ні ў кога не ўкраў і нікога не абрабаваў. Я сам жыў і дзяржаве даваў. А што наймаў, дык па гэта таксама быў закоп ад дзяржавы. Дзе ж мне, век служачаму чалавеку, ды яшчэ, будучы, сямейна-бяздзетнаму, з усёй гаспадаркай самому ўправіцца!

І ў Гвардыянаву свядомасць адзін па адным пывуць самыя пэўныя, самыя рашучыя аргументы, якія даводзяць поўную ягоную лаяльнасць. Ён паступова смялее, і непакой яго змяняецца на абурэнне.

— Што я мяшаў яму катораму абжывацца? Што я яму катораму свет завязаў? Гэтак не то што Шыбянок, а і родны брат гатоў сказаць, што я разарыў яго, гаспадаркі рашыў?

Праўда, братава Паўлюкова гаспадарка, як і таго, Шыбянка, таксама ў ягоныя рукі перайшла, але ж ён сілаціў яму ў добрай згодзе па закону і мае права цяпер з шляхетным абурэннем сустрэць усякую з яго боку прэтэнзію.

Што яны да яго маюць? Што яны ладзяць там на ягоную галаву?

У Гвардыяна гэтае «там» ужо канчаткова лакалізавалася ў Сівалапах — адтуль, безумоўна, ідзе ўвесь чмур, а першыя паджыгайлы супроць яго — чорны Шыбянок ды гэты, з горада. Яшчэ Віктар-камсамалец памагае ім, блазнюк пагапы. Але што яны прымеюць зрабіць? Нічога не выйдзе з усяе гэтае іхняе турбацыі, дарэмпы клопат! Гвардыян знае сівецкіх людзей — звекаваў з імі, можна сказаць, — не пойдучь яны на гэтае ашуканства, не дадучь сябе абкруціць!

Цімафей Міронавіч ужо ўсміхаецца шырокаю, застылаю, як у жабы, усмешкаю. Ён заспакоены ўжо, ён цалкам упэўнены ў добрым канцы. І ён трыумфальна-здаволеным поглядам абводзіць сваю хатнюю маёмасць, нібы ўбіраючы ў сябе грунтоўную моц і станавітасць усяго гэтага багацця.

— Хай-тку панажываюць столькі!

Потым да ягонага вуха далятае гаспадарчы бразгат з чорнае палавіны. Яго свядомасць раптам варочаецца да абыдзёншчыны, і ён перш-наперш успамінае, што сён-

ня — пядзеля. Ён устае з крэсла і, стоячы ля яго ў важна пахіленай наперад паставе, гукае:

— Матрэпа!

Уваходзіць жонка — певялічкая молепадобная жанчына з дробнымі і рэдкімі, нібы высеяннымі вачмі. Гвардыян, не гледзячы на яе, выгалашае:

— Дай мне той добры пінжак, трэба, будучы, схадзіць да аб'ездчыка.

Цырымонія падзявання «добрага пінжака» праходзіць з адмысловай урачыстасцю. Хоць «пінжак» вісіць тут жа, у першай ад Гвардыянавага трона шафе, але бярэ яго канечна «Матрэпа» і, трымаючы на выцягнутых уперад руках, падносіць да Гвардыяна з напружанай, блізкай да спалоху павагай. Гвардыян ужо загадзя абярнуўся спіной насустрачу «добраму пінжаку» і выставіў назад скачарэжапыя рукі. «Матрэпа», зацяўшы дух, напінае на гэтыя рукі неслухмяныя рукавы.

Футра Гвардыян апранае сам і без цырымоніі. Потым, узяўшыся за клямку, ён па неадменнаму свайму звычаю абарочваецца напярэвароту ад дзвярэй і дае апошні загад жонцы:

— Як прыйдзе Панас — хай ідзе струшанку трэсці.

І тады ўжо здаволены, што ўсё ў яго цалкам па-людску, выходзіць на вуліцу.

Аб'ездчык жыве наводшыбе, гоняў з пяцёра ад Сіўца, на ўзлессі. Гвардыяну трэба прайсці, ідучы да яго, бадай палавіну мястэчка. Сёння праходка гэта чамусьці не цешыць яго, як зазвычай, не дае яму салодкага адчування ягонае сілы і паважнасці. Праўда, кожны, хто стрэнецца па дарозе, выяўляе да яго звычайную далікатнасць, але ў гэтай далікатнасці чуецца цяпер Гвардыяну нейкая прыкрая падкрэсленасць, а іншы раз нават тонка схаваная насмешка. Ліха ведае што гэта сталася з гэтымі людзьмі.

На самым канцы мястэчка кідаецца ў вочы смешная хацёнка Галілея. Яна стаіць адна сярод пустога прагалу — ні двара пры ёй, ні плота, нічым-чагенечка. Стаіць, самотная, нудная, засыпаная сумётамі снегу, і толькі, як дзікі недарэчны ўбор на галаве ў вар'ята, узпосяцца над страхой непамерна вялікія, грамоздныя крылы ветрака.

Гвардыян пагардліва ўсміхнуўся:

— Электрычнасць!..

І ўжо гатоў быў пранесці далей на сваіх тонкіх вуснах гэтую самадавольна-пагардлівую ўсмішку, аж раптам нейкая нечаканая думка працяла яго галаву, і ён збочыў

па вузенькую, у адзін след, сцежачку да Галілеевай хаты.

Дзверы былі завалены з сярэдзіны. Гвардыян паляпаў. Перш загурчаў сабака, потым пабыло троху ціха, і нарэшце дзверы самі па сабе расчыніліся і, упусціўшы Гвардыяна, зноў жа самі па сабе зачыніліся за ім.

У хаце было пуста. Гвардыян асалапела азірнуўся паўкола, шукаючы гаспадара. Нарэшце ён угледзеў клок Галілеевай барадзёнкі, які тырчаў з высокіх — на ўзровень печы — палацяў. Потым над барадзёнкай ён заўважыў яшчэ прапізлівае Галілеева вока, якое, не міргаючы, глядзела на неспадзяванага госця, не паказваючы, аднак, ні асаблівае радасці, ні здзіўлення.

Гвардыян палічыў за патрэбнае засмяцца.

— Хе-хе-хе! Ну і махапіка ў вас, Ахрэм Данілавіч! Самі дзверы адчыняюцца і зачыняюцца. Як у той казцы ўсё роўна.

Галілей спакойна растлумачыў:

— Гэта я адчыніў за вярочку, а зачыняюцца вагою... ага... Ніякае асаблівае маханікі.

Гвардыян стаяў сярод хаты — Галілей і не думаў запрашаць яго сесці: ён, як раней, ляжаў на палацях, не мяняючы свае паставы. Аднекуль (Гвардыяну здалося, што з гары) сціху пагіркваў нявідны сабака. Гвардыяна затурбавала думка, чаго ён прыйшоў сюды, і ён натужна шукаў, аб чым завесці гаворку.

— Як маецца, Ахрэм Данілавіч?

— Баюся, Цімафей Міронавіч.

— Чаго ж вы баіцеся, Ахрэм Данілавіч?

— Таго, чаго і вы, Цімафей Міронавіч.

Гвардыян хацеў быў звярнуць на жарт, а далей змеркаваў, што мо выгадней будзе ўзяць больш сур'ёзны тон ды дапытацца чаго ў хітрага Галілея.

— Я дык што ж, пэўная справа: кулак, хе-хе-хе... А чаго ж вам, будучы, баяцца?

Галілей непакойна паварушыўся.

— Кхе... кхе... Каб ведаў, дык не баяўся б. Чалавек таго баіцца, чаго не бачыць ці не разумее.

Гвардыян працягнуў разважна:

— Што праўда, то праўда... Каб гэта ведаў усё, што наперадзе, дык які страх!.. Хе-хе... Каб ведаў, дзе павалішся, дык бы лёг там спакойненька.

Ён не верыў, што Галілей папраўдзе баіцца, але наважыўся ісці напрасцень.

— Што ж яны, будучы, зробіць вам, Ахрэм Давілавіч?

— Яны мне нічога не могуць зрабіць... Ці аб адным чалавеку страх?.. Вам, Цімафэй Міронавіч, будзе капец... ага... А ці варты вы таго ці не варты?

Ён сеў, спусціўшы ногі, на палацях, абапёрся аб калені рукамі і ўпяў у Гвардыяна спакойны задумлена-дапытлівы погляд, ад якога таму стала мутарна.

— Трэба памеркаваць... ага... Рэвалюцыя ідзе... Рэвалюцыя заўсёды шукае чые-небудзь пагібелі. З гэтай пагібелі — іншым шчасце... Так і з вашай пагібелі будзе некаму шчасце... ага... Я не ведаю... не разумею... Нічога не разумею...

— Не разумеете?

— І нічога я вам не скажу.

— Не скажаце?

Гвардыян раптам адчуў, што сапраўды яму страшна. Каб схаваць ад Галілея сваё пачуццё, ён пяўся зрабіць на сваім твары безуважна-іранічную ўсмешку, але замест яе дрыготныя вусны расцягваліся ў нейкую ўбогую, разгубленую гримасу. І нястрыманы нутраны імпульс прымушаў яго мімаволі рабіць наіўныя недарэчныя запытанні.

— Можа, скажаце, зямлю адбярুць?

— Кхе... кхе... адбяруць.

— Можа, скажаце, гаспадарку рашаць?

— Кхе... кхе... і рашаць.

— Можа, і хату?.. І тое, што ў хаце? Га? І тое, што ў хаце? Можа, скрыні пачысцяць, кішэні павыварачваюць? Можа, сарочку здзяруць? Ну? Кажы! Ну? Кажы!..

Ён падступіў пад палаці і ашчэрыўся на Галілея сваёй дзікай гримасай, у якой перамяшаўся страх з агіднай нястрымнай злосцю.

— А можа, ты брэшаш, га? Брэшаш, Галілей, во што... Брэшаш! Брэшаш! Не загубяць бязвіннага чалавека! Няма такога закону! Закону няма!

Галілей замітусіўся на палацях, закхекаў, затрос сваёй мізэрнаю барадзёнкай. Падняўшы пад столь правую руку, ён таргануў за нейкую вяровачку, і раптам палаці плаўна пасунуліся ўніз і спусцілі Галілея на падлогу.

Гвардыян стаяў аслупяцелы, разявіўшы рот ад здзіўлення. А Галілей ужо трусіўся на хаце, поўны дзівоснае непакойнасці, і лапатаў не то Гвардыяну, не то самому сабе:

— А ўчора я трактар бачыў... ага... Ішоў некуды праз наша мястэчка... Тах-тах-тах-тах-тах... І жук поўз па дарозе. (Галілей відочна зманіў. Які ўзімку мог жук паўзці па дарозе? Ды і трактара, пэўна, ніякага не было.) Жучок... Проста — чорны жучок... Кхе... кхе... Дык трактар пайшоў, а жучок астаўся... РаSTRUшчыў трактар жучка... і ніхто не шкадаваў... РаSTRUшчыў, Цімафей Міронавіч, ага... разумеце?

Гвардыян, якога троху ахаладзіў цудоўны сход на зямлю Галілея, слухаў яго з падазронаю настарожа-насцю.

— А што гэта па-твойму — трактар?

Галілей трыумфаваў.

— Ага... Вось — не ведаю... кхе... кхе... Не разумею, Цімафей Міронавіч, не разумею... І нічога не скажу... ага...

У гэты час зноў нібыта недзе ўгары азваўся сабака — заскавытаў жаласна і нецярыліва. Галілей зайшоў на другі бок печкі, таргануў за другую вяровачку, і такім жа спосабам, як і ён сам, спусціўся на дол ягоны сабака. Галілей зараз жа растлумачыў:

— Кхе... кхе... Сцюдзёна ў мяне. На доле ніжэй за пуля тэмпература. Кожнае стварэнне цеплынёй ажыўляецца... Босы, не чапай Цімафея Міронавіча!

Мабыць, напраўдзе было сцюдзёна ў Галілеевай хадзёнцы, бо Гвардыян калаціўся, як у трасцы, хоць і быў апрануты ў добрае футра. Наогул, ён адчуваў сябе, як акунуўшыся ў проламку. Прыкрая ледзяная золь ела нутро, падтачваючы цёплую заслопу душэўнае раўнавагі. Ён мацней захінуўся ў футра і няпэўнаю ступою пасу-пуўся да дзвярэй.

— Бывайце, Ахрэм Данілавіч!

— Таго і вам, Цімафей Міронавіч... Кхе... кхе... Усяк бывае, ага... усяк бывае...

Гвардыян напружыў усе сілы і, выходзячы, крыкнуў з задорнай бязрупатнасцю:

— Дармо! Ці тое бачылі на белым свеце! Жывём і жыць будзем... ого-го!..

Узышоўшы на вуліцу, Гвардыян раптам завярнуў назад, пад сваю хату: ён не мог у гэтым настроі ісці да аб'ездчыка. Ідучы па мястэчку, ён, мабыць, упершыню за ўвесь час свайго сівецкага дабрабыту забыўся трымаць знадворную станавітасць; ён сігаў шпаркімі нервовымі

крокамі, выцягнуўшы наперад худую сваю жылаватую шыю.

У галаве білася тлумнай навалай:

«Разбой... Гэта — чысты разбой... Сярод белага дня рабаваць чалавека! Што ж гэта будзе?»

Страх і разгубленасць памалу пераходзілі ў злосць, і Гвардыян сціскаў кулакі.

Чакайце ж, браточки! Ён не дасца так лёгка! Нічога не выйдзе! Не адзін жа ён гэткі! Усіх не ймеш — няпраўда ваша! Чакайце, ён таксама не будзе сядзець склаўшы рукі, нешта будзе рабіць і ён, чакайце, даражэнькія!

8

Колькі гэтае працы, колькі вечнага клопату ў Веры Засуліч! Зранку — у класе. Праз чатыры, пяць, а часам і шэсць гадзін няўпыннае тлуманіны галава азеліцца так, што, прыйшоўшы парэшце ў свой чысценькі прытульны пакойчык і адчуўшы ўсім нутром навакол сябе чароўную доўгачаканую ціхасць, Вера доўга, мо хвілін з дзесяць ці болей, стаіць нерухома па адным месцы, млява апусціўшы рукі і ўняўшы некуды ў прасцяг невідучы погляд вялых вачэй. Яе стройная фігура тады недалужна сутуліцца і разам з панурым выразам твару можа нават зрабіць уражанне, што Вера Засуліч зусім няшчасны чалавек.

Але гэта — чыстае непаразуменне. Вера цалкам шчаслівая. Яна любіць працу і сквапна шукае яе, яна не можа быць без працы, без клопату. Вось пастаіць яна так хвілін з дзесяць (проста адпачывае, змарыўшыся) і зноў ажывіцца і, яшчэ не ўправіўшыся згатаваць сабе чаго-небудзь на ўбогі дзявоцкі полудзень, будзе ўжо гарэць новымі турботамі.

Увечары (гэта ж праз якіх дзве ці тры гадзіны, ведама — зімовы дзень) збяруцца бабы па «кройку-шыццё» — яна кіруе імі, перадае ім сваю прымітыўную практыку, вынесеную яшчэ з дзяцінства, з сацыяльна песамавітае сям'і сядзельца ў «казенной вінной лавке». Але ж да вечара яна мусіць яшчэ забегчы па адчынены сход ячэйкі, бо хоць яна і беспартыйная, а партыйным жыццём цікавіцца надзвычайна. І вось, наспех перахапіўшы сяго-таго, яна ўжо бяжыць на ячэйку і, бегучы, успамінае, што пасля «кройкі-шыцця» адразу будзе рэпетыцыя новае

п'есы. Хоць драмгуртком яна не кіруе, але, як і ва ўсім, у чым даводзіцца ёй браць удзел, адчувае адказнасць за гэтую інстытуцыю, мабыць, больш за самога аптэкара Плакса, чалавека ў значнай меры флегматычнага. Дык, бегучы, яна ўспамінае, што яшчэ не распісаны ролі, што трэба канечна гэта арганізаваць, бо без распісаных ролей «з нашымі аматарамі» адна цяганіна.

І вось яна забягае ў аптэку.

Аптэкар Плакс з-за свае стойкі, якая падобна да прафесарскае кафедры, сустракае яе, як зазвычай, стэрэатыпным запытаннем:

— Цытраваніліну ці пірамідону?

Вера дасадліва адмахваецца.

— Адкасніцеся вы з сваім пірамідонам! У мяне не баліць галава...

Плакс навучальна тлумачыць:

— Галава заўсёды можа забалець. Кожнай галаве ўласцівы два працэсы: думаць і балець, і гэтыя працэсы ўзаемна абумоўлены: хто больш думае, у таго і больш баліць галава.

— Дык я нічога не думаю... Плаксік, мне дужа некалі. Як у нас з ролямі?

Але аптэкар Плакс не можа дапусціць у сваёй справе лёгкамыснай паспешнасці; ён перакананы, што жыццё ў чалавека без меры доўгае і яго хопіць на тое, каб рабіць усё спакваля. Перш чым распачаць справу, ён мые рукі, старанна выцірае іх ручніком, выходзіць з-за свае кафедры і здароўкаецца з Верай, доўга і мякка трымаючы яе невялічкую ручку. Вера церпіць гэта без асаблівай прыкрасці: ёй, па праўдзе сказаць, Плаксава асцярожная сімпатыя куды мілей за абажанне большасці (не ўсіх, вядома) сівецкіх рыцараў. Узаемнага пачуцця да яго яна, мабыць, не чуе, але паважае яго і за драматычныя таленты і за мяккае абыходжанне.

Але ж ёй страшэнна некалі, і яна ўсё-такі адбірае ў Плакса сваю руку.

— Дык як жа з ролямі? Гэта ж пільная пастаноўка, нам за тыдзень трэба даць яе.

Цяпер Плакс можа гаварыць і аб справе. Ён варочаецца за сваю кафедру, поркаецца нечага ў сваіх рэцэптах і нарэшце падае Веры спісаны сшытак.

— Палавіну роляў я ўжо сам распісаў. Ды і рэшту, мабыць, зраблю.

Вера не ведае, як і радавацца гэтай неспадзяванай

Плаксавай рупнасці. Цяпер яна спакойная, яна можа бегчы далей. Але Плакс яшчэ хоча нешта сказаць, і яна наспех моршчыць лоб у шчырай уважнасці.

Плакс выгалашае свой аўтарытэтны прысуд:

— П'еса дрэнная, але цалкам адпавядае палітычным задачам сённяшняга дня; пусцім на дармавую...

— А як жа выдаткі?

Плакс пагардліва крывіцца і робіць рукой лёгкі жэст, нібы далікатна адпыхвае ад сябе якую брыдкую рэч.

— Навошта пэцкаць мастацтва ў бруд матэрыяльных рахункаў? Мастацтва даражэй за грошы...

Вера кідае яму адвітальную ўсмешку і, здаволеная, выбягае з аптэкі.

На адчыненым сходзе ячэйкі Вера Засуліч сядзіць, застыўшы ў глыбокай напружанасці. Ад яе ўвагі, можа, і не хаваецца тое, што сакратар ячэйкі Сымон Карызна па яе прыходзе відочна ажыўляецца, весялее, робіцца больш гаваркі і красамоўны. Можа, гэта пават і цешыць яе жаночы гонар, але яна не робіць з гэтага ніякіх высноў і пават, больш таго, стараецца гэтага зусім не заўважыць. Пытанні, што абмяркоўвае сход, цалкам захапляюць яе. Ды і ці дзіва! У гэтых пытаннях так многа новага, жывога, глыбаказначнага. Гэта не дробныя справы бягучага дня — гэта справы эпахальных маштабаў, гэта — гістарычна вялікі зрух, які павінен даць новы кірунак усяму жыццю краіны.

Так прывучыў яе глядзець на калектывізацыю Сымон Карызна, і гэты погляд яна засвоіла з шчырай гатоўнасцю сумленнага спраўнага працаўніка. На загану ёй трэба сказаць, што веліч гэтага гістарычнага працэсу яна ўспрымала троху абстрактна, і захапленне яе фактычна складалася з двух злітых у адно пачуццяў: з чыста дзяцінага страху перад грознаю невідомасцю і такой жа дзяцінай радасці, што вось дзеецца нешта надзвычайнае, нешта смелае, рашучае, баявое. Адылі гэта не перашкаджала ёй заўсёды быць у дзейнай бадзёрасці і перадаваць гэту бадзёрасць усім, хто з ёю стыкаўся.

Вера Засуліч у значнай меры натура рамантычная. Таму ёй падабаецца ўсё яскравае, барвістае, выдатнае. Таму ёй больш да ўпадобы гарачыя, багата насычаныя эмоцыяй выказванні Сымона Карызны, чымся спакойна-дзелавыя, нават трошачку ўсмешлівыя заўвагі (менавіта — заўвагі) брыгадзіра Зеленюка. Наогул, Карызна гаворыць лепш за ўсіх і, безумоўна, лепш за ўсіх разумее

сутнасць усіх гэтых спраў. Вера спачывае душой, як слухае ягонья прамовы. Адно прыкра турбуе яе, што Карызна надта ўжо зважае на гэтага блазнюка брыгадзіра. Гаворачы, ён раз-пораз кідае ў яго бок асцярожны дапытлівы погляд, нібы чакае ягонае ўхвалы. Гэты погляд страшэнна назалае Веры — ён надае ўражашце, нібы Карызна баіцца Зеленюка, высцерагаецца яго ці мо ўважае яго за нейкі для сябе аўтарытэт. Навошта гэта? Наогул, Вера заўважыла, што паміж гэтых двух партыйцаў часам мільгае нешта падобнае да захаванага спаборніцтва. А можа, гэтак лепей для справы? Хто яго ведае.

Але ткі давалося на тым сходзе і Веры Засуліч зазнаць хвіліны пякучае прыкрасці.

Гаварылі пра сівецкія справы. Выходзіць, што калектывізацыя ў Сіўцы не рушыць з месца, бо побач з упартай работай на прапагандзе ідэй перабудовы вёскі ідзе не менш упартая агітацыя супроць калгаса. Разам з тым як расце і мацнее дружны актыў перадавікоў, цэнтр якога ў Сівалапах, у хаце дзядзькі Малаха адначасна збіваецца і другі, не менш дружны актыў, гатовы да астатніх сіл змагацца за старую вёску, за старое жыццё, вякамі ўсталяванае, прырослае да каржаватага мужычага нутра. А фактычна — гэта была зграя кулакоў і падкулачнікаў, першым заводцам у якой быў, вядомая рэч, Цімафэй Міронавіч Гвардыян.

І вось Вера Засуліч успомніла невялічкую молепадобную жанчыну з дробнымі высеянымі вачмі.

Справа ў тым, што ў Веры Засуліч былі вельмі блізкія і прыязныя адносіны з Матрунай Іванаўнай, Гвардыянавай жонкай. З першых дзён прыезду свайго ў Сівец Вера нейкі час кватаравала ў Гвардыянаў і там пасябрвала з ціхай малапрыметнай гаспадыняй, пакорна адданай свайму жорсткаму мужу — ды не толькі мужу, а кожнаму, з кім даводзілася ёй заводзіць больш-менш блізкія дачыненні. Што і казаць — да Веры Засуліч яна з першага ж дня паставілася з глыбокай, чыста набожнай пашанай.

І, нягледзячы на сваю малапрыметнасць, Матруна Іванаўна была цікавая жанчына. У ёй, дзівосна перамяшаўшыся, была шэрая абмежаванасць забітае вязковае жанчыны з рэшткамі калішняй, праўда, убогай, страшэнна блытанай культурнасці. Так-так, Матруна Іванаўна вучылася нават калісьці ў гімназіі! Яна была зусім шляхетная паненка — топка гаварыла з кавалерамі пра ка-

ханне, грала на гітары і кволым галаском выводзіла журботны папеўчык:

Ветер пропесся над речкою сонною,
Тихо шумит очерет...
Там, на воде, между тинной зеленою
Мертвое тело плывет...

Грубая неўвароткая мужава воля жорстка прыгбала ўсе яе паэтычныя нахілы, і цяпер толькі калі-нікалі яны прабіваліся скрозь закаржэлы пласт тупога жыцця раптоўнымі недарэчнымі парасткамі, якія дужа пацяшалі Веру Засуліч. То яна, жаласна скулсіўшы маленькую сваю фізіяномію, заяе напаўзабыты раманс, то ўспомніць што-небудзь рамантычна-прачулае з свае неверагоднае мінуўшчыны, то пачне разважаць пра мілосныя пачуцці, пра каханне. Усё гэта так дзіка, так прарэзліва дысанавала з усёй ёй, цяперашняй Матрунай Іванаўнай, што смехатлівы настрой у Веры часам мімаволі змяняўся на пачуццё раптоўнае жудасці.

У глыбіні душы Вера, безумоўна, толькі смяялася з Матруны Іванаўны, але разам з тым адчувала да яе найшчырэйшую сімпатыю і да апошняй пары не кідала вадзіць з ёю сяброўства, карыстаючыся сяды-тады з яе добраахвотных дробных паслуг.

І вось цяпер толькі, пачуўшы пра кулацкія махінацыі Гвардыяна, Вера зразумела раптам, што гэтая невялічкая смешная жанчына — зацяты вораг партыі і Савецкай улады. Пэўна, што вораг, бо Вера ж добра ведае яе рабскую адданасць мужу, ягоным інтарэсам, ягоным думкам, пачуццям і настройам.

І яна з гэтай жанчынай сябруе. Яна, палітычна свядомая, блізкая да партыі працаўніца, першая на ўвесь Сівец актывістка.

Вера Засуліч гарыць уся ад путранаго сораму, а можа, і страху. Кожны напамінак пра Гвардыяна востра падколвае яе, напінае нервы, не дае спакойна ўсядзець на месцы.

Яна вінавата! Яна страшэнна вінавата! Але яна загладзіць сваю віну, сваю мімавольную заблуду! Яна яшчэ з большай шчырасцю, яшчэ з большым імпэтам возьмецца за працу, і ў справе калектывізацыі Сіўца, у барацьбе з кулакамі, з тымі самымі Гвардыяпамі, яна адыграе не апошняю ролю!

Вера выступае ў спрэчках (яна ж хоць і беспартыйная, але партыйнымі справамі цікавіцца) і ў гарачыя за-

пальныя словы ўкладае сваё глыбокае абурэнне супроць тых, хто ставіць палкі ў кола вялікага будаўніцтва. Яна патрабуе найлюцейшае барацьбы з імі, яна заклікае да гэтае барацьбы ўсіх партыйцаў і беспартыйных. Яе словы робяць уражанне, яе настрой перадаецца прысутным. Яна чуе гэта і яшчэ больш запалаецца.

Дармо што ўсміхаецца гэты блазнюк брыгадзір! Мо ён не верыць у яе шчырасць? Мо ён думае, што яна толькі гаворыць, што ў яе не хопіць сілы самой рабіць тое, да чаго яна заклікае?

Пабачым, хто чаго варты!

...Вера Засуліч ідзе з партыйнага сходу ўзрушаная, але пэўная ў сабе. Дарогай яна цвёрда пастанаўляе ад гэтага ж дня спыніць усякія зносіны з Гвардыянамі.

Яна варочаецца дамоў паспешна, прыбежкам — пэўна, сышліся ўжо бабы на «кройку-шыццё». Яна адразу бяжыць у клас, дзе старожка ўжо запаліла святло, але там усяго тры жанчыны. Наказаўшы ім чакаць, Вера бяжыць у сваю кватэру, каб хвілін з дзесяць якіх адначыць на самоце.

На кухні гарыць газавачка — старожка нешта поркаецца каля печы. А на ўслопчыку ў кутку сядзіць невялічкая молепадобная жанчына і ззяе насустрэчу настаўніцы салодкаю, наскрозь прасякнутаю ласкай, усмешачкаю. Яе куксачка-твар увесь сабраўся ў камочак дробных прыветных маршчынак.

— Я вас чакаю, чакаю, Вера Міхайлаўна!

Вера аслупянела. Што ёй рабіць? Ёй трэба канечна выгнаць яе, гэтую кулацкую гідру, сказаць, каб яе духу паху тут не было. Яна павінна гэта зрабіць, гэта яе абавязак. І яна зробіць, абавязкова зробіць. Вось зараз, адразу, каб доўга не думаць.

Вера раскрывае рот, каб сказаць першае жорсткае слова, і рот яе сам па сабе складаецца ў ветлую ўсмешку.

— Добры вечар, Матрупа Іванаўна! Вы даўно прыйшлі?

— А ўжо, любачка мая, хвілін з дзесяць, часнае слова...

Вера злуе на сябе і слухам мяркуе, ці яшчэ не позна выгпаць яе, гэтую кулацкую погань, пасля тых слоў, якія яна ёй сказала. І наважвае, што можна яшчэ, бо першыя словы былі звычайнае прывітанне, якога вымагае простая абычайлівасць. А цяпер ужо яна скажа адразу, усутыч, без ніякіх там абыходаў. Каб падаць сабе смеласці, яна супіць бровы, набірае суролага выгляду.

— Матруна Іванаўна!

Але тут на момант запыняецца і, расхмурыўшы твар, канчае:

— Зойдзем да мяне ў пакой...

— Дзякую, Вера Міхайлаўна. Толькі па адну хвіліначку, чэснае слова...

Вера Засуліч у думках з шалёнаю злосцю дзярэ сябе кіпцюрамі і мала што не плача. А тым часам адмыкае пакой і далікатна прапускае наперад маленькую молепадобную жанчыну.

Матруна Іванаўна борздзенька, мышкаю, забягае ў свой абзвычайны куточак — паміж дзвярэй і грубкі — і зачынае дробненька ўздыхаць:

— Божачка мілы, што гэта дзеецца. Любачка мая, гэта ж як свет стаіць, гэткага не чуваць было, чэснае слова. Што хто працаваў, стараўся, недаядаў, недапіваў — цяпер аддай усё немаведама каму. Чысты разбой, чэснае слова...

Вера сядзіць бледная, здранцвелая — яна нават не дабірае сэнсу Матруніных слоў, а ўспрымае іх як балючыя жорсткія ўдары, ад якіх муціцца ў галаве і сэрца заходзіцца з тупога, звярынага страху. Што ёй трэба? Чаго яна прыйшла сюды? Як ёй сказаць, што ёй тут не месца, што яны — ворагі, што яна і на парог яе не хоча пускаць?

Матруна Іванаўна пачынае жаласна хліпаць.

— Кажуць... адбяруць усё... пазаганяюць усіх у калектыў у гэты... Усіх чысценька, як на прыгон усё роўна. Столькі гаравалі, столькі мэнчыліся, чэснае слова...

Слёзы Матруніны выклікаюць у Веры дзіўную мешаніну жалю і злосці. Яна рашуча ўскаквае з месца і крычыць:

— Матруна Іванаўна!

І зноў запыняецца і канчае зусім не тым, што мела сказаць:

— Кіньце плакаць. Неяк абыдзецца...

Як, што яна сказала? Неяк абыдзецца? Што гэта «неяк абыдзецца»? Калектывізацыя? Перабудова жыцця? Рэвалюцыя? Рэвалюцыя «неяк абыдзецца»?

О, яна гэтага сабе не даруе! Апартуністка! Абываталька! Кулацкая падпявала! Здрадніца!

Яна, як неспрытомная, кідаецца на ложка і як мага сціскае зубы, каб не заплакаць. Гвардыяніха ўраз выбягае з свайго куточка і спяшаецца.

— Ой, заседзелася я, чэснае слова... Трэба бегчы.

У руках у яе раптам — немаведама адкуль — з'яўляецца скрутак. Яна кароткімі і паспешнымі рухамі, нібы спадкрадня, кладзе яго на стол.

— Скаромінкі крошка... Усё роўна пойдзе ўсё ў глум. Чорту лысаму дастанецца. Ешце на здароўе, мая любачка... Бывайце здаровенькі!

Вера шалёна зрываецца з ложка, кідаецца ўслед за кулацкай гідрай і, праводзячы яе да дзвярэй, запрашае:

— Можна б, пасядзелі яшчэ, Матруна Іванаўна?

— Не ўжо, мая любачка. Заходзьце вы калі да нас, чэснае слова...

Нарэшце пайшла. Цяпер ужо Вера дае волю сваім пачуццям. Яна зноў кідаецца на ложак, упіваецца зубамі ў падушку, трапечацца ўсім целам, як у прыпадку, і істэрычна плача.

У дзверы ляпаюць.

— Вера Міхайлаўна! Ужо ўсе пазбіраліся.

І Вера Засуліч надлюдскаю патугаю волі сунімае свой дзікі плач: няма часу, трэба ісці на «кройку-шыццё». Прыйдзецца хіба паплакаць потым ужо, кладучыся спаць.

Праходзячы паўз стол, Вера сцеражліва абыходзіць яго, зводдаль, з жудасцю ўзіраючыся ў страшны Гвардыяніхін скрутак.

9

Жыла пад гэту пару ў Сіўцы адна досыць цікавая фамілія. Складалася яна з дзвюх асоб: брата і сястры Шыбянковых. Брат — гэта і быў той самы «зладзюка Шыбянок», што наганяў найбольшы непакой, трывогу і страх на Цімафея Міронавіча Гвардыяна. Ён незадоўга перад гэтым вярнуўся ў Сівец, адкуль адсутны быў праз цэлых сем год. А незадоўга перад ім вярнулася з пяўдалага замужжа ягоная сястра — маладая, вясёлая і растаропная жанчына, моцная спакуса ўсіх сівецкіх аматараў мілосных уцех. І вось пахілы слепаваты дамок у глухім закавулку, што ўжо цеперся стаяў з шчытна пазабіванымі вокнамі, зноў акрыяў, засвяціўся хоць і не надта гучным, але жывым бадзёрым жыццём.

Шыбянковы жылі адно з адным у лагодзе. Нават больш таго, у іх былі надзіва цёплыя пяшчотныя стасункі, якія рэдка бываюць паміж дарослымі братам і сястрой. Тацяна дык проста ўбагаўляла свайго прыгожага, скрыт-

нага, разумнага і шырокадасведчанага брата і атуляла яго чыста матчынскай ласкай, хоць была на колькі год маладзейшая за яго. Андрэй жа глядзеў на яе нібы трохі звысака, з жартлівай паблажлівасцю, але фактычна пад гэтым хаваў такую самую цёплую і глыбокую прыязнасць, як і яна. Проста ён больш быў скрыты ў сабе (жыццё павучыла), дык не мог паказваць свайго пачуцця, як яно ёсць. Ён патворыў ёй, глядзеў пагадліва на яе частыя мімалётныя рамапы, нават, здаецца, яны імпанавалі яму, але любіў таксама і добра пашкеліць з яе, падражніцца.

Тацяна не была распусніца. З свайго нядоўгатрывалага замужжа яна вынесла добрую практыку і ўмела як след шанаваць сваю жапоцкую годнасць — таму ў стасунках з мужчынамі перавага была скрозь на яе баку. Ніхто ў цэлым Сіўцы не мог пахваліцца, ці, прынамсі, ніхто не хваліўся, што змусціў яе на салодкі грэх, затое яна магла дзесяткамі налічыць мужчын, якія да яе так ці іначай заляцаліся.

Была гэтая Тацяна здаровая, свежая маладзіца з спакусліва мяккімі павольнымі рухамі, з чыстым, адкрытым і досыць прыгожым тварам, з якога ніколі не сходзіла спакойная цеплыня. Заўсёды вясёлая, гаваркая — яна ўсюды, дзе б ні была, узнімала вакол сябе жартаўліва-лёгка настрой, у значнай меры падагрэты вострым аганьком юрлівасці. Бабскага кампанства яна не любіла — больш аціралася паміж мужчын і жыла інтарэсамі зусім не бабскімі. Адно, што прыхіляла яе да жанчын, уцягвала яе на нейкі час у неразлучную дружбу з імі, гэта — няўдача ў сямейных ці сардэчных справах. На ўвесь Сівец яна была першы абаронца і спацяшальнік жанчын, што абшаснуліся на слізкай амурнай дарозе. Гэта, мабыць, таксама быў вынік яе ўласнае ў гэтым кірунку няўдачы.

Апошнім кліентам Тацяніным была Марына Паўлаўна, Карызнава жонка. Дзіва дзіўнае, як маглі пасябраваць (ды і моцна пасябраваць!) гэтыя дзве жанчыны, такія розныя, далёкія адна ад аднае: глуха замкнёная, гордая ў сваім пшчасці Марына Паўлаўна, якую балюча ўражала нават найменшая праява чужой спагады, і адкрытая, простая, у значнай меры бесцырымонная Тацяна! І — пэўная рэч — ніколі б гэтае дружбы і не было б, каб не спрычыніўся тут верны паж Марыны Паўлаўны — Галілей.

Завялася справа гэтая ад Галілесвага візіту да Шыбянковых, які, праўда, меў зусім іншую мэту: апанаваць

сваімі універсальнымі турботамі і пэпакоем, Галілей пайшоў быў да Андрэя Шыбянкова даведацца, як ён непавідзіць Гвардыяна, свайго ворага, і як гэтая нянавісьць спалучаецца з тою агульнаю завірухаю, што ўзнімаецца паўкола і нясе з сабой вялікую, яшчэ не асазнаную Галілеем, ператруску.

Як зазвычай, прыцюпаў Галілей да Шыбянковых раптоўна, з разгопу, але сваім з'яўленнем не здзівіў нікога, бо добра вядомы быў ягоны характар і даўно ўсе да яго прызвычаліся. У дзвярах ён затрымаўся на нейкі час, бо старыя раскіданыя дзверы ніяк не хацелі зачыняцца. Тацяна, смеючыся, гукала яго:

— Кіньце, дзядзька Ахрэм! Кіньце! Яны гэткія зроду. Заходзьце ў хату.

Але Галілей не зважаў на запрашэнне, а так і тоўкся ля дзвярэй аж датуль, пакуль не даў ім рады, прыладзіўшы да іх нейкую тэхніку.

— Дзень добры, людцы! Мароз на дварэ, і ў хаце не цёпла... Босы, ідзі ў сенцы...

Тацяна сустракала яго сваёй роўнай светлай усмешкай.

— Во, каб дзядзька часцей да нас залучаў! Мо б хату нам паправіў хаця, а то ўся відзьма раскідаецца. Сядайце, дзядзечка, у нас!

Андрэй ляжаў на лаве за сталом і чытаў газету. Як увайшоў Галілей, ён паволі ўзняўся і, каб прывесці сябе да ладу, раскудлачыў пальцамі і так добра раскудлычаную чорную як смоль шавялюру.

— А я прылёг па абедзе... Млявасць нейкая, ліха ведае... Сядайце ж, чаго стаіце там!

Галілей прытрусіўся бліжэй, але па свайму звычаю не сеў, а стаяў, непакойна тупаючы на месцы.

— Акалелі, дзядзька Ахрэм?

Тацяна не ўрымсціла, каб не пажартаваць.

— Ідзі ты! Гэта дзядзька тупае з вясёласці — кроў гуляе.

Галілей строга зірнуў на яе (не любіў стары жартаў) і спакойна растлумачыў:

— Я ў Гвардыяна чай піў, дык добра сагрэўся... ага...

І безуважна зірнуў у маленькае зашаранелае акенца.

А зманіў жа стары хітрун, ніколі ён у Гвардыяна не піў таго чаю і не ўзяў бы ніколі, хай там немаведама што!

Шыбянкоў пусціў у свае чорныя вусы дамыспую ўсмешку, якую Галілей схапіў на ляту.

— Яно добра маразком пагрэцца. Няма вось у нас самавара, на яго ліха.

— А ў Гвардыяна аж тры... ага... І ўсе розныя. Во гэткі, гэткі і гэткі... ага...

(Стары ніколі ніякіх самавараў у Гвардыяна ў вочы не бачыў.)

Андрэй прабурчаў скрозь зубы:

— Багатыр.

Тады Галілей борздзенька перакінуў свой погляд з акна на печку.

— Добры чалавек, гэты Гвардыян... ага... Душэўны ён чалавек...

І ўвесь напружыўся ў пільнай увазе. Андрэй усміхнуўся той самай дамыснай самаўпэўненай усмешкай.

— Гэтаму добраму чалавеку добрую пятлю на шыю, дык бы сама пад пару было...

— Дык яно, можа, да гэтага і дойдзе? Ага... Мусіць жа, будзе нешта ім, гэткім? Га?

І мізэрная барадзёнка ў старога затрэслася ад заціснутага ўсярэдзіне ўзрушэння. Во зараз, во тут нешта скажа Андрэй — тое, што патрэбна яму, за чым ён прыйшоў сюды, узброены тонкай сваёй дыпламатыяй. І праз Андрэева раскрытае нутро, як праз маленькую шчэлачку, ён убачыць зараз тое вялікае, страшнае, што нясе Гвардыянам новая завіруха, і ясней яму стане тады — якая гэта ёсць рэвалюцыя, супроць каго яна ідзе і ў які бок мае павярнуць людское жыццё.

Адылі не выходзіць так, як стары меркаваў. Андрэй Шыбянкоў, мабыць, добра шануе сваю старую, закаранелую ў сэрцы нянавісць і не хоча марна растрасаць яе ў пустых выпадковых словах. Ён данясе яе да патрэбнай пары цэлюю, некранутую, клапаціва выпешчаную ў патаемных сховах душы.

І Андрэй Шыбянкоў проста не адказвае ні слова на падступнае Галілеева запытанне. Ён адно хмурыць твар і злоспа страсае па лоб кучму бязладных сваіх валасоў. Галілею робіцца дужа ніякава, і ён пачынае дробненька кхекаць, нібы просячы прабачэння.

— Кхе... кхе... Хто яго... Усё можа быць... ага... усё можа быць...

Тады Тацяна надыходзіць да яго і таемна, па-змоўніцку кратае яго за рукаў.

— Чусце, дзядзька Ахрэм, а баіцца ён, га? Дужа баіцца?

— Кхе... кхе... Баіцца... Дужа баіцца...

Тацяна смяецца, здаволена, і, цёпла зазіраючы ў твар Галілею, гаворыць ласкава, нібы суцяшаючы:

— Хто баіцца, той сам сабе прысуд дае... Ведаеце, дзядзька, як кажучь: хто парася ўкраў, у таго ўвушшу пішчыць. Мы вась не баімся, ані не баімся. Хай хоць што будзе, хоць уся зямля перавернецца, дык мы нічогачка не баімся. Ага?

— А я баюся, кхе... кхе... Я баюся вась... ага... баюся...

Тацяна смяецца — весела, жартліва.

— Дзядзька чай піў у Гвардыяна!

Андрэй дасадліва махнуў на яе.

— Ат, дзе ён піў! Слухай ты яго... Галілей будзе піць чай у Гвардыяна! Смех!..

Дашчэшту выкрыты Галілей бяжыць да дзвярэй з відавочным замераў уцячы, але, ужо ўзяўшыся за клямку, раптам сунімаецца, з хвіліну раздумвае аб нечым і, вярнуўшыся, падбягае да Тацяны:

— Ну, Тацяначка, а хто ж судзіць будзе яго, а хто ж адказ будзе браць у яго? А хто прысуд накладаць?

Тацяна троху здзіўлена, а троху распацешана глядзіць, як сутаргава трасецца Галілеева барадзёнка. Яна перш жартліва адмахваецца:

— Пэўна, што не мы з вамі, дзядзечка.

Адылі бачыць настойлівае, да болю напятае чаканне на Галілеевым твары і кажа ўжо больш сур'ёзна:

— Знойдзецца нейкі суддзя. У нас толькі на гэтага злосць на аднаго, а судзіць будзе, хто на ўсіх на іх злосць мае...

Андрэй мычыць і зрываецца з лаўкі. Але не гаворыць ні слова. Толькі перайшоў тугімі крокамі цераз хату ды вярнуўся на месца. Галілей добра разумее, што гэта значыць. Андрэй Шыбянкоў нікому не хоча здаць права судзіць свайго злосніка. О не! Ён не згодзен на гэта! Не на гэта насіў ён у сабе праз столькі год лютую нянавісць сваю, каб пехта другі за яго расквітваўся! Ён сам будзе суддзя!

Тады адразу згасае ў Галілея ўсякая цікавасць да Андрэя Шыбянкова — ён бачыць, што нічога не дастане ў яго, ніякага сабе праяснення, бо не чалавек тут кіруе злосцю сваёй, а злосць кіруе ім. Галілей не зважае больш на Андрэя. Але ад Тацяны не адстае. Нават прысеў, стары дзівак, да маладзіцы, пільна ўглядаецца ў яе сваімі

маленькімі пранізлівымі вачмі. І раптам — ні з таго ні з сяго — пытаецца:

— А вось як, Тацяна... ага... Ці гэта ты кінула свайго мужыка, ці ён прагнаў цябе?

Тацяне няўцям, павошта гэта старому, і, каб часам не ашукацца, яна зводзіць на смех.

— Авой, дзядзька! Ці не сватаць маеце, што дапыт-ваецца...

Галілей строгім позіткам сунімае яе жартаўлівасць. Тады яна адказвае такім тонам, які выяўна паказвае, што яна маніць:

— Мужык прагнаў. Дадушы, мужык прагнаў...

Галілей насупар адказу яе пытае далей:

— Чаму ты кінула яго?

Тады, пераможаная яго настойлівасцю, Тацяна шчыра і проста сказала яму:

— Ubачыла, што ён не кахае мяне. А як жыць так, без кахання, ды чакаць, пакуль ён набярэ розуму, каб прагнаць цябе, дык лепш жа самой пайсці загадзя. Нечага жыцця набачыш ды за маладыя гады яшчэ і знойдзеш сабе каго пад пару. Ці праўда, дзядзька Ахрэм?

Галілей паціху мыркаў сабе пад нос, нешта вымяр-коўваючы. Так пасядзеў яшчэ з хвіліну, а тады страпя-нуўся і патрусіў да дзвярэй, буркнуўшы нешта невыраз-нае на развітанне.

У той самы дзень увечары Галілей тупаў на кухні ў Карызнаў. Марына Паўлаўна мыла бялізну, і ў кухні поўна было густое душнае пары. У гэтай пары яны адно аднаму былі няясныя, расплыўчастыя, нібы не людзі, а туманныя сілуэты людзей. І з-за гэтае няяснасці, як ад-некуль здалёку-здалёку, голас Марыны Паўлаўны гучаў глуха, адчужана, нібы гаварыла яна з некім іншым, а Га-лілей неўзаметку падслухваў:

— Дзве сястры нас было. Ліда была год на тры ста-рэйшая за мяне. Яна і больш адукаваная была, чым я, — шэсць класаў гімназіі скончыла. Усе думалі, што гэта ён дзеля яе, дзеля Лідкі ходзіць. А ў мяне і падумкі не было, каб гэта як іначай. Бывала, пасяджу-пасяджу троху ды ўцяку. Сорамна мне неяк і крыўдна і немаведама што. Здаецца, што замінаю ім абаім. І доўга вялося так, пакуль не паехала была Лідка да цёткі на пайкі час. Ну, я ўжо думала, цяпер наш Сымонка і не паткнецца да нас, бо ўжо прычыны няма. Так сабе думаю, а тым часам пазіраю ў акно, а мо як заблудзіцца. І маркотна так стала, крыўд-

на, а чаго — немаведама. Аж ён назаўтра і прыйшоў, ды такі вясёлы, здаволены, нібы рад, што Лідка паехала. Мне дык добра, а мамцы не ўпадабалася — мамка ўжо мела свае пэўныя планы. Ён гэта заўважыў і не прыходзіў больш, а назначыў мне потым сустрэчу, ды дзе ж? — на могільніку! Перадаў неяк запіску праз малых. Я яшчэ думала, што гэта ён нешта наконт Лідкі, мо перадаць ёй што хоча, ці як, — дык пайшла. А так не адважылася б, мусіць, каб ведала... Могільнік у нас быў у лесе, паблізу сяла — туды часта гуляць хадзілі. Але ў той вечар хоць бы хто — пуста-пусценька... Сяджу я, калачуся ўся чыста, і страшна мне, і трывожна, і сумна-сумна чамусьці. Хацела ўжо было ўцякаць, аж ён падышоў. Ды такі смешны — ціхі такі, палахлівы, як малы. Хоча нешта сказаць і не важыцца, усё — бачу я — не пра тое гаворыць. А як сказаў нарэшце, што гэта дзеля мяне ён хадзіў, што кахае, і тое, другое, дык я, дурная, схапілася з месца ды ўцякаць, ашалеўшы. Як злавіў ён, дык нават крычаць хацела, ледзь угаварыў тады... Смешны ён быў, пацешны такі...

Марына Паўлаўна сціхла і ў глыбокай задуме, у бяздоннай углыблёнасці ў сабе стаяла над начоўкамі, кінуўшы церці бялізну, але не мяпяючы паставы, нібы раптам сярод работы закамянела, абярнулася ў нерухомую статую.

Галілей стаяў, зацяўшы дух, каб не парушыць яе дзіўнае самаўглыблёнасці, і толькі пільна-пільна ўзіраўся ў яе, нават пасунуўся троху наперад, нібы ўбіраў у сябе вобраз яе смутнае ціхасці.

Марына Паўлаўна выпрасталася, адхінула з ілба валасы.

— Замарылася дужа. Паназбіралася гэтага рыззя... Трэба б паклікаць каго памагчы, дык сама не ведаю каго...

І, цяжка ўздыхнуўшы, зноў схілілася над начоўкамі і працавала пейкі час моўчкі, упартым напружаннем адганяючы ад сябе ўсякія — і добрыя і дрэнныя — думкі. Адылі твар яе праясніўся мяккаю летуценнасцю, і кволая ўсмешка крапула яе туга сашчэмленыя вусны. Яна абярнулася да Галілея, маючы сказаць нешта цікавае ёй і прыемнае, аж там, дзе стаяў Галілей, адно плавалі густыя клубы пары. Пакуль яна дзілавала гэтаму непрыкметнаму яго знікненню, дзверы раптам адчыніліся, і ў іх паказаліся перш вялізныя начоўкі, а за начоўкамі ружовая з марозу, уся прасякнутая яснаю вясёласцю жанчына.

— Авой, туман які! Аж не відаць пічагутка. Дзе тая тут гаспадыня? Ці возьме яна да сябе ў талаку?

За плячмі ў яе цёрся ў замяшанні Галілей.

Марына Паўлаўна знала Тацяну толькі з твару, так ніколі не стыкалася з ёй, але ўсё роўна сустрэла яе ветла, радасна — такі ўжо быў у маладзіцы адкрыты прывабны выгляд.

— Заходзьце, зрабіце ласку! Але нашто гэта турбаванне? Гэта ўсё дзядзька Ахрэм — вечна ён што-небудзь выгадае... Як вам не сорам, дзядзька Ахрэм!

Але Галілей ужо змыўся — жанчыны асталіся адны. Роўна, спакойна гамонячы, пібы працягваючы старую няскопчаную гутарку, Тацяна прыладзіла свае начоўкі і ўзялася за бялізну. Закіпела дружная спорная праца, у якой Марына Паўлаўна не толькі не тамілася больш, а нібы адпачывала ад ранейшае зморы. Гаворкая Тацяна без канца апавядала ёй разныя цікавыя гісторыі ці з свайго, ці з чужога жыцця, падаючы ўсё ў такім тоне, які мімаволі настрайваў на лёгкія жартліва-іранічныя адносіны да жыцця і будзіў смелы бязрупатны смех, якога даўно ўжо не знала Марына Паўлаўна. Расказала Тацяна ўсю гісторыю свайго замужжа, і хоць шмат чаго тут знайшла Марына Паўлаўна блізкага сабе, балюча перажытага, але ў святле пацешнага Тацянінага апавядання здалося яно куды прасцейшым, звычайным і не толькі не растрэіла незагоеных рап, а ў значнай меры падбадзёрыла Марыну Паўлаўну.

Гадзіне а дзесятай прыйшоў Сымон Карызна. Ён хацеў быў ужо, пасупіўшыся, прайсці моўчкі праз кухню (Марына Паўлаўна, ці толькі ляпнулі дзверы, ураз спахмурнела, настаражылася), дык Тацяна зачэпіла яго:

— Недзе позна ходзіць наш гаспадар — не варта б і пускаць яго, хай бы пакалеў на марозе.

Карызна зірнуў на яе ў сярдзітым здзіўленні, адылі ўбачыў яе смелую задорную ўсмешку і памякчэў.

— Раз дзве гаспадыні ў хаце, дык гаспадару няма чаго баяцца: каторая-каторая ды пашкадуе, упусціць.

— А мо піводная?

Карызна звярнуўся да жонкі:

— Марына! Можа б, вы тут як-небудзь самавар нам зарганізавалі, зараз прыйдзе Зелянюк — мы абодва пакалелі, як цюцькі.

І праўда, праз якіх хвілін пяць з'явіўся Зелянюк. Ён

доўга тупаў на кухні, адаграючы ногі, вохаў і гутарыў з жанчынамі.

— Балазе што хоць трапіў парэшце да цёплага месца. Каля цётка, можа, і адыду троху. Як маешся, Тацяна? Не думаеш яшчэ пазад да мужыка вярнуцца?

Тацяна аж расплылася ад здаволення.

— Авой, усё ж ён ведае, пралаза. Навошта мне той мужык, калі хлопцаў даволі. Ды яшчэ з горада панаехалі — пэўна, да маладзіц да нашых, бо свае, гарадскія, ужо надакучылі.

— А што ж ты думала! На тое і ў калгас вас цягнем. Пазаганяем усіх у калгас, дык тады ўжо і рады не дасце, бо агульня, усіхня, не маеце права і адбівацца.

— А можа, дасць бог, ніхто і не спазрыцца на нас, на старых. Ці маладзейшых ды харашэйшых няма?

Зелянюк падміргвае ёй сваім касаватым вокам.

— Бач ты, перастарак які знайшоўся.

І здаволеная Тацяна дражліва смяецца, адчуваючы сваю і маладосць, і нязбыўную сілу свайго гарачага жа-ноцтва.

Гэты вечар даў многа спакою Марыне Паўлаўне. Так ішло ўсё ціхамірна і разам з тым весела, жвава, што здавалася, нібы нічога і не было ў іх з Сымонам, нібы паранейшаму жывуць яны непарушным сямейным ладам — без асаблівае, праўда, пачуццёвае блізкасці, але дружна, спакойна. Сымон таксама адчуваў гэта і таксама быў здаволены, і абое яны з ласкавай удзячнасцю пазіралі на гэту простую вясёлую жанчыну, што патрапіла ўнесці ў іхнюю хату даўно патрачаную тут раўнавагу.

Як адыходзіла Тацяна, Марына Паўлаўна неўзаметку адвяла яе ўбок і, нервова спіснуўшы яе за руку, шаптала:

— Вы ж прыходзьце, Тацяначка! Абавязкова прыходзьце... Часцей... заўтра прыходзьце, абавязкова...

Разам з Тацянай пайшоў і Зелянюк.

10

Па мястэчку ў глуха застылай цемры шастаў мароз сваёй прытоенай лёгкай хадою, у драпежнай хцівасці шукаючы сабе ахвяры. Як пачуў на вуліцы Зелепюка з Тацянаю, адразу кінуўся на свежых людзей і ў шалёнай корці ўгрызся ў іхнія твары. Тацяна аж сунылася.

— Ой, кусаецца! З'есць нас мароз, дадушы, з'есць.

Зелянюк абхапіў ле рукою за плечы ды так і павёў па вуліцы.

— Нам, здаецца, адною дарогаю? Ты ж на тым канцы жывеш? У маленькай крывенькай хацёнцы?

— У маленькай крывенькай хацёнцы. Усё ты ведаеш. Якіх два тыдні пажыў, а быццам і вырас тут, у мястэчку. Хітры ты чалавек!

Зелянюк раптам узяў сур'ёзны і шчыры тон.

— Трэба быць хітраму, Тацяна. Як не будзеш хітры, дык нехта іншы знойдзеца на цябе хітры, і ты дурнем будзеш яму. А мы ўжо ці малы час былі дурнямі...

— Цяпер вы ўжо хітрыя, а мы яшчэ дурні.

— Хто гэта — мы і вы?

Тацяна троху замяшалася.

— Ну, вы... гарадскія.

Зелянюк памаўчаў.

— Ты таксама хітрая, Тацяна. Каб не была ты хітрая, дык бы дасюль мардавалася ў свайго пялюбага мужыка, а то дык жывеш вось, як вольная птушка, водзіш за нос сівецкіх мужчып. Разумная ты баба, Тацяна.

— Авой, пахваліў. Каб адно не перараніўся з хвальбою, бо яшчэ не знаеш мяне, што я за птушка.

Ішлі пэйкі час моўчкі. Тацяна раптам зняла ягоную руку з сваіх плеч — і Зелянюк адчуў, што ў гэтым — не фігураванне, не гульня ва ўдаваную незачэпнасць, а павага да яго, да Зеленюка, да іхняе гутаркі. І папраўдзе, прайшоўшы яшчэ некалькі крокаў, Тацяна сур'ёзна запытала яго:

— Скажы, Зелянюк, што гэта вы робіце тут?

Ён адказаў, не задумляючыся:

— Робім вас усіх хітрымі.

Тацяна шчыра папрасіла яго:

— Скажы неяк так, каб зразумела я... На сходзе я чула, ды нічога не ўцямлю я там, хоць і словы, здаецца, простыя... Ведама, гавораць адразу ўсім, дык па колькі там каму прыйдзеца! А ты так скажы, каб усё мне адной...

— Добра, скажу табе ўсё адной...

І Зелянюк на хвіліну задумаўся, шукаючы трапных слоў.

— Людзі таўкуцца, як вар'яты, у чорным, у брудным катуху, куды не зазірае ніколі сонца, дзе скрозь — цемра і смурод, адкуль не відаць, што дзееца навакол, за сценамі гэтага катуха. А за сценамі — сонца зьяе, і светла

там, і чыста, і раскошна, і краска скрозь, зеляніна. Ды і сцены ў катуху ў гэтым ужо патрухлелі даўно, ледзьве ліпяць, а трымаюцца толькі таму, што дурныя гэтыя людзі не хочуць быць хітрымі. Каб яны былі хітрыя, яны б не мясціліся, не таўкліся адзін з адным у брудным катуху, не лезлі б адзін аднаму на галаву (пэўна, што таму вальгатней, хто на другога ўссядзе), а папёрлі б усе разам, разламалі сцены і выйшлі на свет. Выйшлі зусім-зусім вольныя, бо і тыя, хто ўправіўся ўссесці на карак ім, ураз паляцеў бы дагары пагамі ад магутнага гэтага зруху. Разумееш, Тацяна, што мы робім тут і чаго дамагаемся?

— Ты прыгожа гаворыш, не так, як на сходзе. Але ж тое яшчэ, ці папраўдзе там свет той ёсць за сцяной? Каб не выламаць сцяны на мароз? Тады пакуль ты заткнеш яе панова! Трэба добра паверыць у гэта.

— Нашто верыць, Тацяна? Гэта можна знаць.

Яны выйшлі край вёскі.

— Ну, вунь твая хата, Тацяна. Маленькая, кривенькая. Андрэй спіць ужо, пэўна.

Яны суняліся, але не развітваліся. Зелянюк узіраўся ў глыбіню цемры, што цяжкім масівам залягла паміж Сіўцом і Сівалапамі. Унізе, на дне лагчыны, туркатаў, трасучыся ад холаду, млын і спрабаваў змагацца з чорнаю навалаю цемры кволымі пасмамі сівога трапяткога святла.

На гары, за млыном, там, дзе пачыналіся Сівалапы, вострае Зеленюкова вока згледзела маленькі хліпучы агеньчык, які здаваўся далёкаю зоркаю. Тады ён парываў чата абярнуўся да Тацяны і запытаў яе:

— Ты дужа хочаш спаць, Тацяна?

— Уга! За гэткую ноч два разы можна выспацца!

— Ты пойдзеш са мною? Не збаішся?

Тацяна адказала працяжна, з усмешкай у голасе:

— Пайду... Не баюся...

Зелянюк узяў яе за руку, як малую, і павёў за Сівец у чорную прорву лагчыны. Яна зразумела, што ён вядзе ў Сівалапы, але не гаварыла нічога, ішла моўчкі, паклаўшыся на яго правадніцтва.

Абмінулі млын — у расчыненыя дзверы ўбачылі фантастычныя ў змроку і мучаным тумане фігуры людзей. Перайшлі цераз мост, над якім хліпала ледзянымі слязьмі гвалтам затрыманая ў сваім вольным бегу рака.

І скрозь абое маўчалі. Толькі як ішлі ўжо пад гару, набліжаючыся да Сівалапаў, Зелянюк сказаў:

— Адзіп чалавек не спіць яшчэ ў Сівалапах.

Тацяне было трывожна і смешна. Куды ён вядзе? Што гэта ён сабе выдумаў?

Зорка, якую згледзеў быў Зелянюк ад Сіўца, вырасла ў светлы квадрат акна ў адной з канцавых хат. Зелянюк звярнуў да гэтае хаты. Тацяна сунялася.

— Гэта ж Якуб тут Лакота жыве. Куды ты вядзеш мяне?

Ён пастойна пацягнуў яе за руку.

— Ты сказала, што пойдзеш, што не баішся.

Тацяна скарылася. Зелянюк паляпаў у асветленае акно, і праз хвіліну ім, не папытаўшыся — хто, адчынілі.

Якуб меў сабе ў хаце адбітую дошкамі каморку, якую сябры ягоныя смехам звалі — «габінет». Там сядзеў ён за вялікім сталом, скрозь заваленым кнігамі ды паперамі і асветленым невялічкай лямпачкай — пятым нумарам — з папяровым абажурам. Упусціўшы позніх гасцей, ён шапярнуў ім:

— Туды, да мяне!

І, заваліўшы дзверы, пайшоў следам за імі.

Па хаце разлягалася заўзятае, смачнае сапенне і хропат сонных людзей. Гэтыя ціхамірныя хатнія гукі нагадалі Тацяне пра познюю пару і зганялі той жартаўліва-гарэзны настрой, які, фактычна, штурхнуў яе на гэту начную праходку. Тацяне стала сорамна. Яна ўвайшла ў «габінет» і стала ля дзвярэй, прыхінуўшыся плячамі да пераборкі. Няўцямна пазірала наўкола і чакала, што будзе далей.

Зелянюк з пяшчотнай ласкай палэпаў Якуба па плячы.

— Ты ўсё не спіш, Яша? А мы з Тацянай вось гуляем па начы. Ішлі міма, убачылі святло і зайшлі. Чаму ты не сядзеш, Тацяна?

Якуб схапянуўся.

— Праўда што... Сядай, Тацяна, па табе крэсла.

Тацяна села і зірнула на Зеленюка настойлівым поглядам, нібы патрабуючы ад яго нейкага вытлумачэння. Зелянюк усміхаўся весела і загадкава, і гэта дэтанавала Тацяну: яна ўжо баялася, каб не скончылася ўсё гэта нейкай насмешкай.

Якуб упяў у Зеленюка цупкі погляд сваіх хваравіта-бліскучых вачэй і зрабіў патугу ўсміхнуцца.

— Ну, а ты ж яшчэ менш за мяне спіш, папраўдзе.

У мяне дык бяссонне хаця, а ты ўсё з клопатамі. Ну, як у нас, добра, здаецца?

Зелянюк ураз кінуў усміхацца, працяўся дзелавітай сур'ёзнасцю.

— Тут, у Сівалапах, усё гатова. Актыў перарос ужо ў масавы зрух. Можна б рабіць сход ды і афармляць калектыў. Але трэба разам з Сіўцом. Там будзе бой. Добры будзе бой...

— Гвардыян там баламуціць?

— Гвардыян — палітык. Ён падзе не паказваецца, ні з кім не размаўляе, а тым часам усе канцы ў яго сыходзяцца. Гэтае кодла трэба з сярэдзіны калупнуць. Мне ўсё пазаліе Паўлюк, Гвардыянаў брат. Дзіўны чалавек! Страшэнна ненавідзіць брата і баіцца яго. Гатоў, здаецца, разарваць яго, а тым часам ходзіць ды апавядае яму, дзе што пачуе пра яго на сяле.

— Гарэлка... Непатрэбны ён чалавек, не варта з ім займацца...

Як завялі гаворку пра Гвардыяна, Тацяна адразу ўспомніла, як прыходзіў да іх Галілей, і ў яе з'явілася прыкрая турбота, нібы ведала яна і хавала нейкі нядобры сакрэт. Мо той Галілей з якой мэтай прыходзіў? Мо і гэта — штукі хітрага Гвардыяна?

Якуб раптам выцяў кулаком аб стол і гукнуў троху ў жартлівай злосці:

— Бабы, ліха на іх! Іх сама лёгка забаламуціць! Найдурнейшае якое выдумства ўраз ім галовы ачмурыць. А мужыкі слухаюць іх. Ой, хітры наш мужык! Ён ведае, калі слухаць бабы. Пагавары з ім з каторым, дык рукі расставіць, пысу зробіць бязвінную, як у новараджэнца, і нібы і сам страшэнна шкадуе: рады б душой, ды калі ж баба праклятая: уцялася, хоць ты што хочаш... А як паўлітра ўзяць ці яшчэ што, дык — куды тая баба!

Скончыўшы сваю тыраду, Якуб кінуў ускосны зірк на Тацяну, нібы чакаючы ад яе нейкага водгуку на свае словы. Тацяна моўчкі ўсміхнулася. А Зелянюк тым часам аб нечым меркаваў, упарта зморшчыўшы бледны свой лоб, падцяты знізу вострым кантам тонкіх брывей.

— Та-ак... Жанчышы ў гэтай справе нам заступаюць дарогу... З імі неяк трэба па-інакшаму, па-асабліваму. За іх у нас бадай што не браліся, і гэта кепска...

Ён яшчэ памеркаваў нешта сам з сабой і раптам сказаў рашуча і проста, нібы пра гэта ўжо многа гаворапа і ўсё ўжо ясна, адно трэба скончыць пейкаю пастаповаю:

— Так... З жапчынамі трэба навесці работу. Гэта — справа Тацяны, за гэта ёй трэба ўзяцца.

І ўраз, павярнуўшыся да Тацяны, Зелянюк растлумачыў ёй (і вокам не зміргнуў, шэльма!), як трэба рабіць.

— Разумееш, Тацяна? Не трэба галасу — ніякіх там сходаў ці чаго. З адной пагаманіла, з другой, з трэцяй. Як бачыш, што каторая троху прыхільна да пашае справы, дык ужо і трымай па воку яе. Пяць-шэсць гэткіх пазбіралася — тады ўжо і разам усім пагаманіць, абмеркаваць добра, усвядоміць глыбей, аб чым тут справа, каб ужо грунт нейкі быў... Ды ці мне цябе вучыць? З бабамі ты лепш за нас за ўсіх патрапіш...

Тацяна асалапела ад неспадзеўкі. Хацела перш засмяяцца, на жарт гэта звесці, але стыкнулася з напружана-сур'ёзным поглядам Зеленюка і на смех не адважылася. Рада была б уцячы, але таксама не выпадае. Што ж ёй рабіць? Як паставіцца да гэтага? Яны ўжо лічаць яе за сваю супольніцу, яны нават не пыталіся ў яе, як яна на гэта глядзіць, ці згодна яна па тое, што яны робяць. Яны, значыць, пэўныя ў ёй, яны перакананы, што яна будзе, што яна мусіць ім памагаць. Яны цалкам звяраюцца на яе. Што ж ёй рабіць? Мо адмовіцца, сказаць, што яна не згодна з імі, што яна супроць гэтых цяперашніх калгасаў? Але ж ці будзе гэта праўда? Ці не зманіць яна ім і сама сабе?

Зелянюк дапытліва глядзіць на яе сваімі вострымі быстрымі вачмі, нібы чакае, дамагаецца, просіць у яе нейкага слова. А Якуб развінае далей ягоныя меркаванні:

— Такіх, як Тацяна, у нас знойдзецца ці мала: будзе з каго збіць бабскі актыў. Сабраць усіх бядачак, усіх пакрыўджаных, усіх бяздольных. Яны за Тацянай пойдучь! Каму-каму, а Тацяне дадуць веры, бо сама яна зазнала ўсяго па сваім вяку.

І вось чуе псбарака Тацяна, што ёй астаецца адно: узяць на сябе гэтую неспадзяваную адказнасць, далучыцца да гэтых людзей, што намагаюцца нешта зрабіць новае ў Сіўцы, — яна не ўяўляе яшчэ выразна — што, але чуе путром, што пядрэшчае, раз стаповяць яны па першае такіх вось, як яна, бедакоў. А ці толькі запыўся ў Тацяны гэты новы пастрой, як адразу з чыста жаночаю непасрэднасцю ўдалася яна і ў новыя турботы.

— Бабам трэба, каб з вядомага, з практыкі паказаць. Ля нас там, дзе я пайшоўшы была, зусім поплич камунаю працавалі. І добра жылі, дужа добра жылі. Я ткі раскажу

пашым бабам. Я сама была прыглядалася, каб перайсці туды ад мужыка... Але што блізка...

Зелянюк быў страшэнна здаволены.

— Правільна, Тацяна, з вядомага, з практыкі. Пустымі ўгаворамі іх не ймеш,— не павераць. Ты — я ж казаў табе — хітрая баба...

Ён весела падміргнуў Тацяне і звярнуўся да Якуба:

— Ну, як твае планы, Яша? Працуеш усё?

Якуб раптам ажывіўся. Цяжкія марудлівыя вочы яго заблішчалі па-дзяціпаму чыстым святлом, а на худых, жудасна запалых шчоках замігцела ледзь прыметная чырвань. Ён сарамліва ўсміхнуўся і адказаў больш для Тацяны, бо Зеленюку было гэта добра вядома:

— Тут жа не пэўныя якія планы, бо я мяркую на тое, што ўвесь Сівец і ўсе Сівалапы будуць у калектыве. А як яно будзе — яшчэ немаведама. Проста цікава самому, ці намнога будзе лягчэй і выгадней мужыку. Мы разам з Мікітам — ён жа ў аграноміі троху кумекае. Ды ткі, праўду сказаць, і добра чаго разумее, дармо што мала павучыўся...

Зелянюк падсеў да стала і весела кіўнуў галавой.

— Ну-тку, Яша, пакажы нам, што ў цябе ёсць. Сядай, Тацяна, бліжэй, во сюды.

Тацяна села побач з ім, з цікавасцю пазіраючы на стол. Ранейшае замяшанне яе развеялася без следу — яна была дзелавіта-спакойная і, як зазвычай,— пэўная ў сабе, вясёлая сваёй раўнамернай весялосцю: яна ўжо адчувала сябе пры месцы.

І Якуб Лакота, былы партызан і чырвонагвардзеец, а цяпер няўздольны хворы бядак (след беллагвардзейскага катавання), не сціраючы з твару свае мілае сарамлівае ўсмішкі, распасцёр на сталe шырокія аркушы паперы з планами, рысункамі, табліцамі, зробленымі неспрактыванай, але шчырай рукой фанатычна аддапага новай справе чалавека.

Ноч у ноч сядзеў Якуб над сваімі цудоўнымі плапамі, аддаючы ім увесь найбагатшы запас свайго душэўнага запалу і ўсе ўбогія рэшткі свайго згасаючага здароўя. Можна, таму, што была гэта яму, вязвыкламу ў ёй, цяжкая непасільная праца, можна, таму, што ляпіў ён яе па каліву з уласнае крыві, з уласных разбітых перваў — была яна яму даражэй за гаспадарку, за сям'ю, за самога сябе. Гэта была неадрыўная частка яго нутра, гэта было яго другое сэрца.

Ці верыў ён у практычнае значэнне гэтае свае працы? Ён сам адмаўляў гэта, а тым часам — хто яго ведае? — мо і грэла яго часам падзея, што людзі, многа людзей, цэлы вялізны калектыў будзе будаваць сваё жыццё паводле яго планаў, паводле смелых, гарачых думак яго і летуценняў? А пакуль што ён сам праз свае гэтыя планы кроўна ўрастаў у будучыню, пазнаваў яе ў жывых яскрава акрэсленых формах і вёў у яе разам з сабой сваіх таварышаў, суседзяў, усіх, хто меў паквольную гадзінку, каб пасядзець над яго шырокімі красамоўнымі аркушамі ці проста паслухаць ягоных меркаванняў.

Тацяна выйшла з Якубавае хаты як зачараваная. У яе не было выразнае яснасці — многа чаго пераблыталася, а многа чаго і зусім не змясцілася ў яе галаве, — але ўваччу мігцела, пералівалася цудоўнымі фарбамі агульная карціна новага жыцця — прыгожага, як у казцы.

Зелянюк узяў яе пад пашку і моцна сціснуў яе тугую руку.

— Ну, што, Тацяна? Ці верыць трэба, ці можна і знаць?

Тацяна парыўчатым рухам рукі адказала на яго поціск. А загаварыла не адразу — замінала ёй яе глыбокае ўзрушэнне. Адылі крыкнула задорна, звонка, на ўсю сонную сівалапаўскую вуліцу:

— Дядушы, мы нешта зробім у Сіўцы!

Яна не хацела, адмаўлялася, але Зелянюк усё роўна павёў яе дахаты.

— Мне гэтую ноч наканавана так прашлындаць. Мне дык весела, я здаволен, што так у нас сёння выйшла. А ты як, Тацяна, га?

Тацяна замест адказу моцна прыціснула да сябе яго руку.

Млын усё туркатаў, неўгамонны, але, здавалася, цішэй ужо і лагодней. Ці не сагрэўся-ткі троху стары, тупаючы на месцы?

На Сіўцы ўжо ў іншых хатах блішчалі агеньчыкі. Спявалі немаведама каторыя пеўні.

— Лвой, гэта ж ранне ўжо. Цалюткую ноч прабадзліся. І спаць жа не хочацца, ані-ні...

І Тацяна ў дзяцінай радасці засмяялася.

Яны падышлі да маленькае крывелькае Тацянінае хаты.

— Ну, дабранач, Тацяна. Заўтра ўбачымся.

Ён адной рукою спіснуў яе халодную жорсткую далю, а другой ціха абняў, прытуліў да сябе.

Як ён пайшоў, Тацяна з хвіліну стаяла на месцы і глядзела яму ўслед — збянтэжаная і радасная.

11

І вось разгойдвалася ды разгойдвалася жыццёвае мора, бушавала поваю бурай, гудзела новымі вятрамі — жорсткімі і жыватворнымі. Мізэрнымі аскепкамі мітусіліся па моры напаўразбітыя шалюпкі старога гнілога дабрабыту. Расхіналіся прорвы бяздоннае глыбіні, адкрывалі цёмныя, захаваныя ў людзях супярэчнасці, і ўзмываліся шалёнаю пенай на грэбні хваль апантаных людскія пачуцці.

Па разгойданаму бурліваму моры ішоў горды ў смелым поступе сваім карабель, трымаючы курс на далёкае яснае сонца. Яго сустракалі радаснымі прывітальнымі крыкамі і імкнуліся разам з ім наперад, напружваючы сілы ў цяжкім напорным руху. Яго сустракалі енкамі дзікага жаху, стогнамі непазбыўнае распачы і кідаліся ад яго безвач, каб, ратуючыся, згінуць у чорным прадонні мора.

Гэта ішла сваім трыумфальным паходам непераможная рэвалюцыя. Гора таму, хто станавіўся перад ёй у марных патугах суцяць ці затрымаць яе рух!

Гора таму, хто, знявераны, пакідаў яе, спадзеючыся на шчаслівы супакой у мяккіх абнімках невядомага штылю!

Гора таму, хто, трапіўшы ў бурнапеністы след яе, хмялеў ад вірлівага шуму, ад разгоннага мітушэння і траціў прытомнасць! Бо рэвалюцыя заўсёды жорсткая і няўмольная ў сваёй гістарычнай вялікай справядлівасці...

.

— Гэта — агульны, троху напышаны, але ў грунце правільны вобраз той пары, што апісваецца ў нашым апавяданні. А ў паасобных скалках жыцця адбівалася яно так: раз'юшаныя са страху і распачы кулакі ўшчарэпіліся былі аберуч у свой паскудны, складзены з адабраных у суседзяў кавалкаў, дабрабыт і, ашчэрыўшы зубы, гырчалі, гатовыя ўсцервіцца ў кожнага, хто паткнецца да іхняга дабра. А такі і патыкаліся, смеючыся з іхняе лютасці, і ёмкімі ўдарамі збівалі іхнія атрутныя іклы. Гледзячы на кулакоў, трымаліся часам і няшчасныя галадранцы за свае дранныя бэбахі ды крычалі, асалапелыя, пакуль паказвалі

катораму, за што ён, дурань, трымаецца і каму ўтуруе сваім прарэзлівым крыкам.

І, мінаючы перашкоды, ішла пэўным крокам грандыёзная, п'ябачаная ў свеце перабудова вёскі.

Траплялася, што і станавіліся на дарозе. Траплялася, што адыходзілі, знявераныя, слабыя духам. Траплялася, што і шалелі, ахмеленыя бурнапеністаю завірухаю.

Рэвалюцыя была жорсткая і п'ёмольная.

Так было ўва ўсіх рэспубліках, ува ўсіх акругах, ува ўсіх раёнах, ува ўсіх сельсаветах.

Так было і ў Сіўцы, дзе за старшыню сельсавета быў тады даўгі, як вочап, і калматы, як памяло, Пацяроб, а за сакратара партыйнай ячэйкі загадчык сямігодкі Сымон Карызна.

Пацяроб быў наскрозь чалавек адміністрацыйны і не любіў малімоніцца. Першая ягоная акцыя, чым ён адгукнуўся на шырокі рух рэканструкцыі, была тая, што ён на раменьчыку цераз левае плячо пачапіў на сябе наган. Хадзіў ён скрозь з адчайна зморшчанаю аж да плаксівасці мінаю, якая азначала разам і пагарду да людзей, што яго абкружалі, і горкую муку за іхнюю безнадзейную нягегласць. Глядзеў ён на кожнага так, нібы хацеў сказаць яму:

— Ну, што ты, братачка, за чалавек? Попел ты, а не чалавек. Шкада мне цябе, братачка, а то б узяў ды расцёр цябе нагой, як чорнага жука.

Гэтага ён, вядомая рэч, не гаварыў, а мо і не думаў, але аблічча ягонае ткі папраўдзе насіла на сабе жывыя абрысы падобнай сентэнцыі.

Пацяроб адчуваў сябе ніякава: яму не давалі разысціся. Ён адразу засвоіў сабе цалкам закончаны і надзвычай просты погляд на сітуацыю: ён лічыў, што вярнуўся дзевятнаццаты год, і адно дзіваваўся, як гэта іншыя яшчэ да гэтага не даўмеліся. Праўда, начальства пра гэта адкрыта не кажа, на тое ж яна і палітыка, але ж з усяго відаць, што сама цяпер і разгарнуцца, каб аж затрашчала ўсё навакол. Ну, але хай пацацкаюцца!

Ён быў пэўны, што так ці іначай, а дзевяццата ўсё-ткі яму ўзяцца за гэтую справу, што яна ад яго не ўцячэ, і пакуль што з пагардлівай цярылівасцю назіраў за карпатлівай працаю Зеленюка, да якога з першых дзён адчуваў моцную непрыязнасць. У грунце гэтае непрыязнасці ляжала пачуццё зайздрасці. Ён не мог пагадзіцца з тым, што гэты падшывалец пібы як з'яўляецца ў іх, у Сіўцы, мапапольным прадстаўніком гарадскога пралетарыяту, тым

часам як яго, Пацяроба, хоць ён мо не менш за гэтага блазнюка працаваў у свой час на фабрыцы, ніхто і не лічыць за рабочага.

Ну, але там будзе відаць, хто з іх лепш патрапіць загнуць пралетарскую лінію!

І Пацяроб чакаў да пары, пацяшаючы сябе ўспамінамі аб калішніх сваіх баявых аперацыях ды пераносячы яскравыя карціны іх у блізкую будучыню. Цікава, што ў вочы да Зеленюка ён ставіўся з такой страшэннай далікатнасцю, ветласцю і нават паслужнасцю, што таму аж смешна рабілася. Так спрытна ўмеў хаваць ён свае сапраўдныя пачуцці да людзей!

Адзін, каму выказваў Пацяроб свае настроі, па каго цалкам звяраўся, быў Сымон Карызна. Часамі, як аставаліся яны сам-насам, Пацяроб падыходзіў да яго, моршчыўся яшчэ больш, чым звычайна, гатовы, здаецца, заплакаць, панура ківаў галавой, а тады раптам усміхаўся, сплятаючы гэтую сваю бязмежна пагардлівую ўсмешку з ранейшаю плаксіваю мінаю ў нешта дэманічнае і дужа смешнае.

— Смаркачы! Я вам за тры дні ўвесь сельсавет у калгас увапхну. Прасіцца будуць, маліцца, каб прынялі... А не то што... Слізюкі, а не людзі... Цьфу!

Карызна з іранічнаю ўсмешкаю сунімаў яго:

— Не плюй, Пацяроб. І без таго ведаем, што ты — ваяка. Але тут не наваюеш. Тут так няможна — бахцерабах, і гатова...

Пацяроб аставаўся велічна-непарушны ў сваіх пераконаннях.

А тым часам у сельсавеце справа калектывізацыі мала што не стаяла на мёртвым пункце. Вёскі пазіралі на Сівец, чакалі ад яго першага прыкладу, а Сівец усё ваўтузіўся на месцы, усё бушаваў сам у сабе, як добра расчыненае цеста.

Карызна пачынаў трывожыцца і з большай увагай прыслухоўвацца да Пацяробавых філіпін. А тут падаспелі яму раптоўныя ўзрушэнні, якія яшчэ больш здэтанавалі яго, моцна ўскаланулі яго душэўную раўнавагу.

Ездзіў ён неяк па калектывізацыі ў сама дальшую вёску іхняга сельсавета, якая, аднак, першая ўзялася як след за новую справу. Там ён праводзіў сход — не пачатковы сход, з лямантам, спрэчкамі, з раз'юшанымі выступленнямі кулацкіх паплечнікаў, з бабскім віскам ды плачам, а сход арганізацыйны, дзе ўжо ў спакойнай разваж-

лівай дзелавітасці абмяркоўваліся першыя крокі нованароджанага калектыву.

Карызна спачыў душой на гэтым сходзе. Тут ён убачыў, што цяжка толькі зрабіць першы зрух, цяжка спіхнуць з месца неўвароткую камлыгу закаржэлае сялянскае псіхікі, а далей яна возьме сама патрэбны ход і пакажа тое, чаго нават трудна было чакаць. На месца тупой зацятай упартасці з'явіцца лёгкая гнуткая ініцыятыва, на месца дзікага кансерватызму — здаровая гаспадарчая кемкасць, абачлівасць. Яшчэ тыдзень таму пязрушная інертная маса людзей раптам робіцца свядомым творцаю свайго повага жыцця.

На тым сходзе было развязана і найдалікатнейшае, найбальпейшае селяніну пытанне — абагуленне жывёлы. Надзіва Карызну, прайшло яно проста, без спрэчак — адно снахмурнелі троху калгаснікі, пацішэлі ў тлумнай сваёй гаварні. Не ўцяміў адразу Карызна, што даўно ўжо, яшчэ тады, як у самым гарце першапачатковых спрэчак, у блытаніне сумненняў пачалі былі завязвацца першыя вузельчыкі калектывнае лучнасці, ужо тады хто падыходзіў да стала і нязграбна крэмзаў на пратаколе сваё прозвішча, быў развязаў у сабе гэта пытанне. Бо ж і ўсе тыя спрэчкі і ўсе сумненні, чаго б яны ні датыкаліся, куды б ні былі яны накіраваны — усё роўна ў выходным пункце сваім, у сваім карані мелі таго самага коніка, тую самую кароўку. Троху пазней зразумеў гэта Карызна, і яго не здзівіла больш лёгкасць, з якою ўхвалілі калгаснікі пастанову пра абагуленне жывёлы. І не толькі гэта ён зразумеў, а шмат чаго адкрылася тады яму, чаго ён раней не бачыў ці на што не звяртаў быў увагі. І тады акурат зачалася ягонае мітушэнне.

Было гэта той самай начы. Сымон Карызна — было позна — дык заначаваў у той далёкай вёсцы, у чыстай хаце аднаго серадняка-селяніна, цяперашняга калгасніка.

Яны разам з ім ішлі са сходу. Гэта быў даўгі маўклівы мужык з апатычным выразам беднага на расліннасць твару. Як даручылі яму напач Карызну, ён не паказаў ні радасці, ні незадоволення, адразу падышоў да яго і запытаў высокім глухаватым голасам:

— Пойдзем ужо ці яшчэ пагамоніце троху?

Усю дарогу ішлі моўчкі. Карызна бушаваў новымі ўражанямі, і яму карцела загаварыць, але супімаў яго пануры выгляд спадарожніка. Той сігаў поплич, плаўна махаючыся на хаду, як вялізны бусел.

Ля форткі аднаго двара стаяла жанчына. Карызна хацеў абмінуць яе, але пачуў знаёмы голас:

— Сюды, да нас, дзядзька Карызпа.

Гэта была гаспадарова дачка, зусім маладзенькая яшчэ дзяўчына. На сходзе яна нешта была гаварыла і прыцягнула да сябе Карызпаву ўвагу сваёй смеласцю, быстрым позіткам маленькіх чорненькіх вочак і звонкім, яшчэ дзяціным голасам.

Карызпу аддалі чыстую палавіну хаты, дзе стаяў караткаваты ды без меры шырокі ложкак з вялізнаю гарою падушак — доччыным пасагам. Гэта і ложкак быў доччы, але, як Карызна выказаў быў свой непакой з прычыны таго, што высялялі яе, яна з поўнай шчырасцю яму растлумачыла, што спіць на ім вельмі рэдка, толькі ў якое вялікае свята.

Ва ўсёй гэтай палавіне была застыўшы халодная чысціня, пазбаўленая цёплага людскага бязладдзя, што цалкам пацвярджала дзяўчыніны словы.

Пакуль дачка парадкавала ў святліцы, ладзіла Карызну ложкак, пакуль давалі вячэраць, гаспадар скрозь сядзеў на парозе, што з аднае хаты ў другую, смактаў піпку і маўчаў. Карызна быў-ткі паспрабаваў завесці з ім гаворку, дык ён адказаў нешта каротка і, як здалося Карызну, знехаця. Больш яго Карызна не турбаваў. Затое з дачкой яны праз цэлы вечар вялі вясёлую гутарку, якая Карызну давала вялікае здаволенне, узмацоўваючы той добры настрой, у якім ён выйшаў са сходу.

Дзяўчына ўся жыла новымі нязвыклымі для яе інтарэсамі. Карыстаючыся тым, што Карызна з відочнаю ахвотаю ўдаваўся ў гутарку, яна рабіла яму безліч самых разнастайных, часамі дужа дзівосных і смешных запытанняў. Карызна ледзьве ўпраўляўся тлумачыць ёй, як будучь працаваць у калгасе, хто будзе загадваць, хто будзе плаціць, як будучь плаціць, ці будучь святочныя дні, ці будучь адпачынку, ці праўда, што калі каторая жанчына раджаць будзе, дык ёй аж па чатыры месяцы дадучь звальненне. Гэтае запытанне яна дала, цудоўна ўсміхаючыся сарамліваю ўсмешкаю, і, як сказаў Карызна, што ў добра арганізававым калгасе так і будзе, яна крыкнула з мілай бесцырымонасцю:

— Авой! Гэта ж у нас усе бабы тады захочуць раджаць!

Карызна цешыўся з гэтае маладзенькае жвавае дзяўчыны, з яе найўнага захаплення, якое, магчыма, у вялі-

кай меры тлумачылася чыста дзяцінаю яшчэ цікавасцю да ўсяго новага, яскравага, шумнага. Як Карызна запытаў быў яе, ці здаволена яна наогул, што бацькі пайшлі ў калгас, яна адказала з раптоўнаю сталасцю:

— Нам, маладым, пэўна, што лепей. Ніякага клопату. Пайшоў, адпрацаваў свае гадзіны ды і гуляй. Як у горадзе.

Гэтае «як у горадзе» было для дзяўчыны апошнім краем яе летуценняў пра лепшае жыццё.

Паклаліся спаць позна. Дый усё роўна Карызна доўга не спаў — бясконца варочаўся на сваім вельмі пышным і вельмі пывыгядным ложы і ніяк не мог пазбыцца первовага напружання, якое бязлітасна вырывала яго з утульных лоняў жадамага сну.

На той палавіне, чуваць было, не спаў гаспадар. Ён, мусіць, і не клаўся зусім, бо раз-пораз разлягаліся па хаце яго цяжкія і да непрыемнасці марудныя крокі. Як ступіць раз, дык чакаеш не дачакаешся, калі ён нарэшце перанясе і паставіць сваю другую нагу. Здавалася, што перастаўляе ён свае ногі не проста, а падымаючы іх па чарзе рукамі. І ўсё ён соп нешта, крактаў, цмокаў бесперастанна піпкаю.

Карызну чамусьці страшэнна назаляла гаспадарова шарпаніна. Чулася ў ёй нешта нявыказанае чалавекам і балюча захраслае ў яго нутры. Мучыць яно яго, варочаецца рагаватым ражном усярэдзіне, шчэміць сэрца. І не можа чалавек знайсці сабе месца.

Карызна спрабуе адагнаць, адштурхнуць ад сябе дакучныя гукі, але рады не дасць: паўзуць, падцікаюцца, лезуць, як жывыя істоты, і ўядаюцца ў нутро, пераносячы з сабою тую невядомую, але цяжкую турбаніну маўклівага чалавека. Так і задрамаў быў Карызна ў змаганні з едкімі назойлівымі гукімі.

Разбудзіў яго асцярожны бразгат дзвярэй: нехта — пэўна гаспадар — выйшаў з хаты на двор. Прачнуўся Карызна ў нейкай дзіўнай насцярожанасці і адразу пачаў пільна прыслухоўвацца да вакольнай цішы, якая здавалася яму асабліва напружанай і жывой. Ён ніяк не мог уцяміць, ці гэта ён толькі вось задрамаў, ці мо праспаў ужо палавіну пачы.

Раптам, здалося яму, пад самым ягоным акном зарыпеў снег. Пачуліся асцярожныя і страшэнна марудныя крокі. Карызна, падзіва самому сабе, працінаўся трывогай. Нейкі час ён сціскаў у сабе гэтае пачуццё, адылі не саў-

ладаў з ім, і, паціху ўстаўшы з ложка, падышоў да акна.

Ноч была досыць відная, каб можна было згледзець, што дзеецца на двары, і Карызна адразу ўбачыў вялізную, фантастычна распасцёртую ў цёмна-шызым змроку фігуру гаспадара. Ён стаяў якраз пасярэдзіне двара, нерухома застылы на месцы, як статуі. Не відаць было, ці ён куды гэтак пільна ўзіраецца, ці проста закам'янеў у дзіўным аслупяненні. Так стаяў ён мо хвілін з пяць. І Карызна не мог адарваць ад яго вачэй, прыкуты да яго пачуццём вострай цікавасці, перамяшанай з незразумелай трывогай. Потым гаспадар крануўся з месца і паплыў па двары хісткім расплыўчастым ценем. Падышоў да варот, памацаў нечага завалу, мо паправіў яе, падышоў да форткі і, прыгнуўшыся, паглядзеў у шчэлку над ёй, хоць наўдачу, каб мог ён што згледзець у густым змроку. А тады больш пэўным і шывчэйшым крокам падаўся пад хлеў і там зноў з хвіліну стаяў ля варот нерухома і не то прызіраўся наўкола сябе, не то прыслухоўваўся да нечага. Пастаяўшы так ціхенька, нібы спадкрадзя, прачыніў вароты і, яшчэ раз азірнуўшыся, схавався ў хляве. Адтуль пачулася радаснае бадзёрае ірзанне.

— Пайшоў прыгледзець скаціну.

І Карызна заспакоены хацеў быў ужо пакласціся спаць, аж раптам, як маланкай, працяло яму галаву:

— Заўтра абагуленне жывёлы.

У ім з'явілася няяснае, але настойнае падазрэнне. Ён ведаў пра выпадкі, калі некаторыя зламысныя калгаснікі, у душы зацятых ворагі калектывізацыі, рабілі ўсялякія штукі, абы не здаваць у калгас свае жывёлы. Ён спалучыў гэта з таемнымі сцеражлівымі рухамі гаспадара і амаль не сумняваўся, што тут пахне нейкім злачынствам.

Тады з ліхаманкавай паспешнасцю ўзапнуў на ногі боты, напрануў паліто і цмыгнуў да дзвярэй. Дзверы, на шчасце, адчыніліся бадай без ніякага гуку. Карызна цішком перабег цераз двор і спыніўся перад варотамі хлева, пільна прыслухоўваючыся да таго, што дзеецца там, усярэдзіне.

Ён пачуў голас. Маўклівы гаспадар вёў з некім досыць жваваю гутарку. Карызна напяў як мага свой слых і пачаў разбіраць кожнае слова. Гаспадар размаўляў з сваім канём.

— Касютка... Касютка... мой... мой касютка... Добры мой коська... Я ж цябе выгадаваў, я ж цябе вырасціў. Ты ж быў маленькае зусім жарабятка, я цябе насіў на ру-

ках... Ты ж бегаў за мной, як сабачка, прасіў у мяне хлеба кавалак. Матка ў цябе была добрая, прыгожая кабыла, але старая. Адслужыла яна мне свой век, адпакувала разам са мной. Слабая ўжо стала была, прыставала. А ты ж добры, крэпкі канёк. Ты стараешся, шчыра працуеш, не натурышся, любіш свайго гаспадара. Касютка мой... коська... Ты ўжо будзеш не мой. Паедуць на табе чужыя людзі, не дагледзяць цябе, не пакормяць цябе, не напояць. Будуць біць цябе, пасякуць тваю гладкую скуру. Не будзеш ты ўжо падбрыкваць, як у мяне... Аддам я цябе, свайго коську... Аддам, касютка, аддам... Не будзе ў мяне майго касюткі... Не будзе...

Гаспадар раптам сціх, і ў адказ яму зарзаў ласкава, нібы з шчырай удзячнасцю, конь. Потым колькі секунд стаяла поўная цішыня, і раптам пачуў Карызна новыя дзіўныя гукі, нібы квактала там курыца, склікаючы да сябе сваіх пісклянят. Карызна не адразу зразумеў, што гэта дзіка, нязвыкла, мо ўпершыню ад далёкіх дзіцячых год плача даўгі маўклівы мужчына.

Дзіўнае, незразумелае пачуццё, падобнае да страху, апанавала тады Карызну, і ён кумільгам кінуўся цераз двор у хату, з сутаргавай паспешнасцю скінуў боты, паліто і схваўся пад коўдру.

Так, гэта быў-ткі сапраўдны страх. Гэта страх быў самога сябе, сваіх пачуццяў, бо Карызна пачуў быў там, ля варот, што гатоў сам заплакаць разам з дурным сентыментальным гаспадаром.

Спаць... Трэба спаць... Сон развее гэтую праклятую мару, а заўтра ён адно будзе смяцца з дурнога свайго ўтрапення.

Але ж які там сон? Сон і блізка не ідзе да яго. Ён тужыцца з усіх сіл, каб скупчыць думкі на якім-небудзь староннім прадмеце, стараецца заняць якім-небудзь староннім вобразам сваё ўяўленне, а ў гэтым уяўленні замест усяго з'яўляецца вясёленькі палавенькі канёк, якога ён помніць з даўніх дзён свайго дзяцінства. Гэта быў цудоўны канёк. У яго спіна была кругленькая, як жбанок, і праз яе праходзіў уздоўж роўпенькі аксамітны шнурочак. На ім было мякка і небяспечна ездзіць. Кожнага разу, ведучы пасвіць, Сымон валіўся з яго — ён спрытна ўмеў скідаць з сябе, гэты канёк! — але ніколі не паракаў Сымон на свайго ўлюбёнца, бо той заўсёды спыняўся, як чуў на сабе пустое месца, варочаўся да пешчаслівага ездупа і, стаўшы над ім, ірзаў у вясёлым спачуванні. І пакорна

згіпаў сваю шыю, каб па ёй маленькі гаспадар мог узглабацца на яго круглую, як жбанок, спіну.

Карызна помніць, як прадаваў бацька гэтага канька. Колькі наплакаўся тады маленькі Сымон, колькі нагараваўся, колькі начэй не паспаў, усё думаючы аб сваім таварышу...

І ў гэты момант Сымон Карызна, сакратар партыйнае ячэйкі, ловіць сябе на тым самым мяккім жаласлівым пачуцці, якое калісьці было ў дзяцінстве. Толькі трудна азначыць, ці яго парадзіў успамін пра тое даўняе, дзяцінскае, ці мо падслуханы плач дурнога гаспадара. Але ён з страхам, з жудасцю чуе, як горла яму сціскаюць спазмы.

Карызна ўпадае ў шалёную злосць. Ён шумна варочаецца на ложку, скрыгае зубамі і шэпча, каб заглушыць самога сябе:

— Гэта — рабства. Гэта пракляты ідыятызм патрыярхальнае вёскі. Трэба знішчыць гэта, трэба смяцца з гэтага. Так, трэба смяцца.

Ён уяўляе сабе даўгога пязграбнага гаспадара, як стаіць ён, абняўшы маленькага калматага канька, і цалуе яго ў мяккую пысу. Так, пэўна, што ён цалаваў яго. Вядома, што цалаваў. Цалаваў... Хі-хі-хі...

Але смех не смешны зусім. Фальшывы смех. Даўгалыгая постаць гаспадара над мізэрным каньком настойна, непераможна выклікае спагаду.

Карызна ўдаецца тады ў разважанні, даводзіць самому сабе:

— Трэба ламаць сябе, трэба выкрышваць з сябе гэтыя закамянелыя нарасці дробнабуржуазнае псіхікі, якія ляжаць цішком унутры і якіх не чуеш зусім, пакуль не растопяцца яны ў цеплыні агіднае септыментальнасці і не зальюць нутро млявым бяссіллем.

— Трэба быць жорсткім. І перш-наперш — да самога сябе.

У гэтую ноч адкрылася Сымону Карызну ўся глыбіня перабудовы вёскі, увесь нявідны нутраны бок гэтага вялікага гістарычнага працэсу. Ён зразумеў, што не толькі справа тут ідзе аб змене спосабу гаспадаравання, аб пераходзе да больш дасканалалае гаспадарчае сістэмы, што тут становіцца задача найглыбейшае пераробкі самога чалавека, вызвалення яго з-пад жудаснага гнёту ўласнае рабскае псіхікі. І гэтая грандыёзная задача мусіць быць развязана не старымі аблуднымі метадамі педалужнага культуртрэгерства, а рашучым рэвалюцыйным ударам.

Прачнуўся ўранні Карызна ад звонкага дзяцінага голасу гаспадарчае дачкі. Яна пешта рабіла тут, у святліцы, і, забыўшыся, мусіць, на яго, а мо і сумысля, каб разбудзіць, голасна загаманіла з некім праз акно. Потым схаянулася, зірнула на яго сваімі быстрымі чорненькімі вочкамі, засаромелася і ўцякла.

Карызна ясна ўсміхнуўся. Устаўшы з ложка, ён перш-наперш падышоў да акна і зірнуў на двор. Там маўклівы гаспадар спакойна запрагаў у сані чыстага гладкага кацька, рыхтуючыся весці яго на зборны пункт. На санках ляжала акуратна складзеная запасная зброя.

Карызну хацелася, каб тое, што перажыў ён уначы, было звычайным, троху непрыемным сном.

12

Прыехаў ён у Сівец гадзіне аб адзінаццатай. Лекцыі ягоныя былі зрання — ён спазніўся на іх. Не заходзячы ў класы, ён адразу пайшоў да сябе на кватэру.

Жонкі ў хаце не было. Гэта троху здзівіла яго і троху сцешыла.

На стале ляжаў нераспячатаны ліст. Ён падумаў адразу, што ад дачкі, але ўбачыў на канверце зусім пезнаёмае непрыветнае крывое пісьмо. Разадраў канверт і здрыгануўся не то ад здзіўлення, не то ад прыкрасці. Ліст быў ад бацькоў. У ім пісалася:

«Даражэнькі сыноч Сымонка!

Даўно ўжо не мелі ад цябе ліста і не ведаем, ці жыў ты там, ці здароў. А цяперашнім светам ці мала што можа здарыцца з чалавекам: Бывае — каторы богу душой не вінават, а тым часам зробіць яго на немаведама што. У нас жыццё, Сымонка, дрэннае. Жывём і самі не ведаем, да чаго дажывёмся. Ці давядзецца ўжо ўбачыцца калі з табой, наш даражэнькі сыноч. Абклалі нас усім-усякім, як жывадзёраў якіх, запісалі ўжо ў кулакі і кажучь, што будучь раскулачваць, а мо і саплюць куды па пагібель. А ты ж сам ведаеш, Сымонка, якія мы багатыры. За вашай жа, дзеткі, дапамогаю і абжыліся сяк-так, а то ж свету божага не бачылі. І вось не ведаем самі, што тут рабіць. Прадаваць што — баімся, каб не засудзілі, а грошай няма, ты ж ведаеш, усё ў гаспадарку клалі. Як не дай божа вышлюць, дык прыйдзецца схаць і голым і без капейкі. Па-

рай ты нам, даражэнькі сыночак, што рабіць, куды кінуцца. Ты ж ткі сам партыйны і добра знаешся ў гэтых справах. Матка зусім слабая, ледзь ступае па хаце, а бацька троху трывае. Лаўрэн паехаў да цесця разам з Арынаю — можа, там якую раду парадзяць. А мы адны з дзецьмі асталіся. Напішы, сыноч, парай, даражэнькі, можа, яшчэ як і можна перакруціцца...»

Далей Карызна не чытаў. Склаў скоранька ліст і ўсунуў назад у канверт, а канверт паклаў пад цяжкі груд кніжак. Зусім мімаволі, інстынктыўна азірнуўся на бакі, як злодзей.

Кулакі... За вашаю, дзеткі, дапамогаю...

Ён даваў і грошы і парады. Ён пісаў, каб развіналі гаспадарку, каб не баяліся, наймалі, калі спатрэбіцца, бо гэта Савецкая ўлада не забараняе. Ён раіў ім адысці на хутар ці, прынамсі, на пасёлак, бо лягчэй будзе тады паставіць на ногі гаспадарку...

Кулакі... Хто кулакі? Яны ці ён? Іх, старых, хворых, гатовы выслаць з межаў раёна, а мо акругі, а мо рэспублікі... А ён? Што мусіць рабіць ён? Як ён паглядзіць людзям у вочы? Што ён скажа сваім тут, што скажа партыі?

Гэта быў папраўдзе страшэнны ўдар. Захоплены цалкам работай, клопатамі, Карызна да гэтага часу не ўправіўся неяк падумаць пра свае асабістыя справы (а мабыць, было ў іх яшчэ ці мала чаго не зусім чыстага?), ён забыўся на асабістае.

Сама што і забыцца тады на асабістае, калі яно не зусім чыстае! Самаадданасць, ха-ха!

Ну, вось і ўсё. Падышло немінучае. Ён — кулак. Не яны, а ён кулак, бо ж ён зрабіў іх і сябе — так-так, і сябе — кулакамі, свядома зрабіў, прынцыпова, так, як рабіў і шмат каго іншых. О, было і гэта! Некалькі вёсак выключна за яго дапамогаю пайшлі на пасёлкі. Гэта было, праўда, не тут, гэта было там, дзе працаваў ён перад гэтым.

А цяпер ён крычыць пра бязлітаснае змаганне з кулакамі, пра ліквідацыю кулацтва як класа! Ён крычыць пра знішчэнне дробнаўласніцкае гаспадаркі, якую сам пашыраў!

Сымон Карызна! Супроць каго ты змагаешся?

Ён раптам успомніў мінулую ноч і заскрыгаў зубамі ў зларадасці.

— А... Пашкадаваў... Слязу пусціў... Няшчасны мужычок! Трэба каня ў калгас аддаваць яму, небараку. Уласнага каня! Сам выгадаваў!..

Кулак... Гэта гаварыла ў ім кулацкая псіхалогія... Яе не выкінеш, яе не задушыш...

Сымон Карызна, сам таго не заўважаючы, бегаў, як апантаны, па хаце, сціскаючы кулакі ў нястрыманай злосці. Перш злосць была толькі да самога сябе — ён бязлітасна лаяў сябе і гатоў быў удапіцца сам сабе ў валасы, а потым зачаў лаяць і пагражаць некаму іншаму.

— Я вам пакажу! Я пакажу вам яшчэ! Пачакайце!..

Каб хто тады спытаў у Сымона Карызны, каму гэта ён меўся «паказаць», ён бы, напэўна, не патрапіў адказаць. Проста — шукала злосць яго нейкага ўбочнага выйсця.

Раптам ляпнулі дзверы, і Карызна, спалохапы, замітусіўся па хаце, як злоўлены злодзей.

Увайшла жонка. Ён напружыў усе сілы, каб быць спакойнаму, і безуважна яе запытаў:

— Дзе ты была, Марына?

Жонка чамусьці замяшалася, адварнулася, каб не стрэцца з ім поглядам.

— Я... хадзіла да Тацяны...

Карызна настаражыўся. Чаго яна сумелася? Чаму не глядзіць яму ў вочы? Ага, яна ўжо ведае! Мо без яго тут распячатала ліст? Мо шукала якога сакрэту ў ім?

Ён упяў у жонку цупкі, дапытлівы погляд, поўны нядобрага падазрэння. Яна адчула яго і яшчэ больш замяшалася.

— Я хадзіла... прасіла, каб прыйшла памагла мне падлогу мыць.

Ніколі не была яна такая чужая, такая нялюбая Карызну, як цяпер. Ён не мог цяпець яе прысутнасці, ён пачынаў баяцца яе — дрэнным агідным страхам злачынцы, што баіцца, каб яго не выкрылі. Марына Паўлаўна, нібы зразумеўшы яго, моўчкі завярнулася і паспешна выйшла з пакоя. Карызна вольна ўздыхнуў.

Што ж рабіць цяпер?

Ён сеў на канапу і пачаў разважаць. Першае ашаламенне мінулася, і ён ужо мог сяк-так прыбраць да ладу свае змітушоўныя думкі.

Ці ведае тут хто-небудзь пра яго сямейныя справы?

Ён паволі, з метадычнаю дакладнасцю перабраў у памяці людзей, што яго атачалі, і з прыемнасцю пераканаўся, што бадай ніхто пават не ведае дасканала, адкуль ён

родам. Таксама піхто, мабыць, не ведае і пра яго ранейшую працу, апрача...

Карызна раптам успомніў Рачкоўскага, старшыню райвыканкома, і спакойна ўсміхнуўся. Яны разам там працавалі і разам рабілі ўсё, што цяпер турбуе Карызну. Але не тое спацешыла Карызну, што знайшоў ён супольніка, знайшоў, з кім падзяліць сваю застарэлую віну, не проста паўстала ўваччу ў яго крэпкая камляватая постаць гэтага чалавека, заўсёды пэўнага ў сабе, рашучага, энергічнага, і тхнула на Карызну свежаю бадзёрасцю.

Ён раптам развязаў сваё цяжкае неўразуменне.

— Трэба працаваць! Трэба працаваць з падвойнаю энергіяй, з падвойным запалам. Трэба давесці сваёй самаадданай працаю, што ўсё гэта было выпадковае, што ён быў і ёсць праўдзівы, сумленны сябра свае партыі.

Трэба ўзмацніць тэмпы, рашуча штурхнуць з месца работу. Кожная хвіліна забаўкі пакажа ягоны апартунізм і ўдзесьцярыць адказнасць яго за старыя грахі.

Ён мусіць першы ў раёне скончыць суцэльную калектывізацыю свайго сельсавета.

І гэтак будзе!

Сымон Карызна ўстае, апранаецца і выходзіць з хаты, гатовы да нейкіх пільных, яшчэ невядомых самому захадаў.

Ён ідзе ў сельсавет. Уваходзячы, ён адчувае ўсё-ткі трывожнае замяшанне (а мо якім-небудзь чынам тут ужо ведаюць усё?), але першая ж хвіліна дае яму поўнае заспакаенне.

У сельсавеце ўсё ідзе звыклым парадкам. Пацяроб, раскапусціўшыся за сталом і выцягнуўшы амаль не на сярэдзіну пакоя свае бясконцыя ногі, ушчувае нейкага сераднячка. Не разабраць, ці ён лаецца, ці ў распачы жалкуе з ягонае някемкасці. За другім сталом сядзіць маленькі дзядок у старых, ужо на нітачцы, акулярах, чалавек выразна пісьменнага выгляду. Гэта — сакратар сельсавета і непераможны шашачнік, чэмпіён Сіўца і ваколіц — Цівунчык. Пры тэлефоне безнадзейна надсаджваецца, мардуючы і тэлефон і сябе, сівецкі кааператыўшчык. А ля акна ў гуртку моладзі — Зелянюк з Віктарам.

Усе заняты сваёю справаю, і ніхто не зварачае на яго на Карызну, асаблівае, звыш тае, што належыць, увагі. Значыць — усё добра. Ён падыходзіць да Зелешюка.

— Дзень добры, хлопцы! Як маецца? Што повага ў вас?

Яго сустракаюць з вясёлай прыветнасцю. Зелянюк роўна глядзіць на яго і ўсміхаецца загадкаваю сваёю ўсмешкаю. Яна адразу коле Карызну тонкай голачкай трывогі, адылі гэта ўраз мінаецца: ён ужо прывык да Зеленюковай усмешкі, і яна цяпер так не турбуе яго, як у першыя дні іхняга знаёмства. Мо гэта проста ў яго з юнацкай амбіцыі? Мо ён хоча паказаць ёй, усмешкай, нейкую сваю перавагу над ім?

Карызна нават не глядзіць на Зеленюка. Ён звяртаецца да ўсяе кампаніі і агалашае з наўмыснай гучнасцю:

— Гэтымі днямі, хлопцы, склікаем агульны сход у Сіўцы. Канчаткова і рашуча становім пытанне пра калектыў. Трэба парэшце рабіць тут нейкі лад.

Хлопцы згаджаюцца, што ўжо пара. Ад старшынскага стала чуваць жаласны і пагардліва-цягучы голас Пацяроба:

— Даўно ўжо трэба было рабіць, мае даражэнькія. Менш слоў, а больш дзела. Па-бальшавіцку трэба, а не па-бабску. Працаўнікі...

У плаксівым Пацяробавым тоне гучалі стрыманыя ноткі трыумфу. Ці не пачуў ён, што набліжаецца кірмаш на ягоную вуліцу?

Зелянюк спакойна зазначыў:

— У нас яшчэ не арганізавапа як належыць бедната. Мы не здолеем выступіць адзіным фронтам.

У гэтай спакойнай заўвазе, мабыць, было залішне цвёрдасці і катэгарычнасці, бо пільна настарожанаму да яго Карызну нібы нешта кальнула. Але не ўправіўся ён што адказаць, як шумна ўстаў ад стала і грамозна насунуўся на іх Пацяроб.

— А мой жа ты залаценькі! Гэта ж ты будзеш да налецця тут арганізоўвацца. Ну дадушы ж, да налецця... Любачка мая! Ці ведаеш ты, што гэта — селянін? Што больш ты марудзіш з ім, то ты менш чаго зробіш. Раз-два і ў дамкі. Ці праўда, Цівунчык?

Дзядок, пэўна, звыклы да гэтых раптоўных зваротаў начальства, спакойна паківаў галавой, не адрываючы погляду ад паперы, і ўжо потым ускінуў паверх акуляраў здзіўленыя вочы, каб паглядзець, аб чым там справа.

Зелянюк неяк пуста зірнуў на Пацяроба і нічога яму не адказаў. Ён стаў сур'ёзны і заклапочаны. На вялікае дзіва Карызны, ён звярнуўся да яго раптам з простаю таварыскай шчырасцю:

— Мы, Карызна, яшчэ ўправімся сёс-тое зрабіць з бед-

натой. Усё-ткі актыў у нас ёсць, і добры актыў. Ты капчаткова наважыў рабіць гэтымі днямі сход?

Карызна памеркаваў.

— Зробім давай у нядзелю. Праз два дні... Добра?

У гэты момант Пацяроб закрычаў, як апантаны:

— А бабачкі, а любачкі! Не пускайце марозу да нас! Роднецькія, акалеем!..

У сельсавеце ўзняўся амбарас — увайшла цэлая гурма баб на чале з Тацянаю і Верай Засуліч. Усе былі ружовыя з марозу, свежыя, вясёлыя крэпкай, здаровай весялосцю. Вера Засуліч — меншая сярод усіх і зграбнейшая — проста ззяла ўся маладой несутрымнай радасцю. Яна адразу знайшла вачмі Сымона Карызну і паслала яму такую слаўную ўсмешку, што ў яго зайшлося сэрца ад прыем-пасці.

Тацяна, хукаючы ў прыгаршчы, падышла да Зеленюка і пачала дакладваць:

— Вось мы ўжо і сход свой сёння зрабілі. Каб ты толькі бачыў, што гэта быў за сход — пацеха адна. Сышліся бабы ды давай сварыцца, лаяць адна адну. Чысты смех! Больш і не было нічога, ніякіх пытанняў. Палаяліся ды разышліся. Папраўдзе...

Зелянюк глядзеў на яе з ласкай і захапленнем.

— Маладзец, Тацяна! Як ты добра ўмееш рабіць! Ты ўдалы сход арганізавала.

— Дык ты ж чуеш... (Яна з выглядам змоўніцы кранула яго за рукаў.) Прыйшлі вось прасіць, каб спецыяльна ім, бабам, хто-небудзь раскажаў пра калектывы... А пайшлі ўсе з нашага сходу ў лагодзе, вясёлыя... Дадушы...

Зелянюк неўзаметку паціснуў яе халодную руку, і яна расцвіла сарамліваю чырванню.

— Ты да нас прыйдзеш, добра? Ты ўмееш лаяцца з бабамі?

Зелянюк засмяўся.

— Я ўмею і лаяцца і мірыцца... Не ведаю, каго вылучыць ячэйка. У нядзелю, Тацяна, сход будзе. Глядзі, каб твае бабы менш гвалтавалі.

— Хай гвалтуюць. Бабе трэба выкрычацца. Калі будуць маўчаць, дык горш будзе. Папраўдзе...

Тацяну гукнулі, і яна замяшалася ў бабскую грамаду.

У сельсавеце гармідар стаяў, як на кірмашы.

Спакой і ўпэўненасць не пакідалі Сымона Карызну акурат дагуль, пакуль не пераступіў ён парог свае кватэры. На кухні аб печым гаманілі Марына Паўлаўна з Галілеем. Як увайшоў Карызна, адразу сціхлі, і жонка зноў, як тады, замяшалася, глядзела ўбок, у заснежанае акно. Галілей зарушыўся ісці, але Карызна затрымаў яго, гукнуўшы з дрэнна схаваным раздражненнем:

— Чаго ж вы ўцякаеце, дзядзька Ахрэм? Нешта, ці толькі я ў хату, дык вы і ходу. Чакайце, пагамонім хаця...

Галілей закруціўся, як падсквараны.

— Кхе... кхе. Не ўмею я гаманіць... ага... Зусім не ўмею...

— Але ж гаманілі вы з жонкаю?

— Кхе... кхе... Тлумачыў я... пра печку, пра цыркулярную...

— Ну дык растлумачце мне пра цыркулярную печку, дзядзька Ахрэм!

Галілей, прышёрты да сцяны, з момант не ведаў, што яму рабіць, разгублена трос сваёю барадзёнкаю, адылі цмыгнуў у дзверы і знік, нібы і не было яго тут.

— Дзівак!

І канцом раззлаваны Карызна рэзка абярнуўся да жонкі, нібы патрабуючы ад яе тлумачэння. Марына Паўлаўна стаяла нерухома і ўсё глядзела ў акно пустымі невідучымі вачамі. На твары ў яе, па-ранейшаму замкнёным у сухой безуважнасці, аднак калола вочы Карызну пешта пазойліва новае, зацята схаванае ад яго. Ён злаваўся і баяўся.

Нічога не сказаўшы жонцы, ён рвучка завярнуўся і пайшоў у пакой, грукнуўшы дзвярмі. І яму здалося, нібы пачуў ён, як вольна ўздыхнула ўслед яму Марына Паўлаўна.

Да самага вечара кідаўся Сымон Карызна ў сумятні растружаных пачуццяў. Бязлітасна мардавалі яго крутыя пераходы ад ціхага заспакаення да раптоўнага страху і роспачы. То яму здавалася, што ўсё гэта — глупства, што ўсе турботы яго дарэмныя. Усё абыдзецца добра, ніхто ні аб чым не даведаецца, ён будзе працаваць шчыра, не шкадуючы сіл. Ён стане вышэй за ўсякіх падазрэнняў, вышэй за ўсякіх судоў. І ён, уціхаміраны, строіў плапы бліжэйшай работы, і ўсё выходзіла ў яго надзіва зладна, проста, дасягальна. А то раптам сляпучай малапкай бліскала пе-

рад ім агнявая здань небяспекі, і ў балюча-яскравым святле ў пачварнай яснасці выступалі яго даўнейшыя ўчынкі. Усё тады ўраз пераварочвалася, набывала новыя фарбы, новыя вобразы. Ён бачыў сябе абкружанага з усіх бакоў атрутнымі падазрэннямі, педаверлівасцю, ён успамінаў кожны незразумелы жэст, кожную не разгаданую ім усмешку, усё роўна, у каго б ён яе ні заўважыў, і ўсяму надаваў асаблівыя, страшныя для яго тлумачэнні. Яго ахапляла чорная немарасць, усё паперадзе затулялася таёмнай падступнай цемрай.

Пад вечар з усяго гэтага тлуму пачуццяў вылучылася адна няясная, дакучная турбота. Ён інстынктыўна чуў, што нешта павінен зрабіць дужа пільнае, неабходнае, і ціяк не мог уздумаць, што гэта такое. Перабіраў усе свае абавязкі па школе, па ячэйцы, успамінаў, якія каму даваў абяцанні, нават праверыў свае вельмі абмежаваныя сямейныя абавязкі — і пiдзе не знаходзіў таго, што гняло яго няясным напамінкам аб няспраўленым абавязку. Нарэшце выпадкова погляд яго спыніўся на пісьмовым стале, на цяжкім грудзе кніг, пад якім схаваў ён нешчаслівы ліст ад бацькоў. Тады ўспомніў: трэба нешта адказаць старым.

І раптам працяла яго новая цудоўная думка. Яшчэ ж не позна, яшчэ можна што-небудзь зрабіць там, неяк рэабілітаваць бацькоў і разам з тым самога сябе. Як гэта дасюль не натрапіў ён на такую простую і такую трапную думку!

Сымон Карызна ў первовым парыванні кідаецца да стала, сутаргава хапае паперу, чарпіла і піша шпарка, не думаючы, абы каб схапіць і зафіксаваць хутчэй на паперы самае патрэбнае.

«Дарагія бацькі!

Ліст Ваш атрымаў, і ён даў мне многа прыкрасці. Не тым, што вам пагражаюць адабраць маёмасць, а тым, што вы дайшлі да гэтага праклятага ганебнага стану, зрабіліся кулакамі. Вы пытаецеся мае рады? Мая рада такая. Кідайце ўсё. Прадавайце, аддавайце, проста выкідайце вон, аставайцеся голыя, але без гэтага ганебнага пячаткі. Нейк пражывём. Запісвайцеся, калі прымуць, у калгас і працуйце шчыра, старанна, як працавалі на сваёй гаспадарцы. Калі што-якое, дык дапамогу ад мяне заўсёды дастапеце...»

Ён на момант суняўся, раздумляючы, што яшчэ дапісаць. Але першы запал ужо выліўся, і дальшыя словы не

ішлі на пяро. Ён устаў, прайшоўся па пакоі. Потым падышоў, перачытаў уважна напісанае (яно ўспрымалася цяпер суха і пова, нібы чужое) і раптам зарагатаў дзікім зларадасным смехам:

— Ха-ха-ха!.. Во гэта так!.. Гэта зусім лагічна, таварыш кулак! Што ж ты мог параіць яшчэ бацькам як не самараскулачванне? Ратуйце, пакуль не позна, сваю і маю скуру! Ха-ха-ха!..

Ён схапіў паперку і падраў яе на дробныя мэтлухі. Перакуліў са стала груд кніг, схапіў бацькоўскі ліст і зрабіў з ім тое самае. Потым з хвіліну пастаяў нерухома, паволі падышоў да канапы і сеў на яе, вялы, знясілены, прыгбаны глыбокай дэпрэсіяй.

Яму стала сумна-сумна. Адляцелі раптам усе турботы, уся душэўная сумятня, пакінуўшы шчымлівы жаль і глыбокае пачуццё адзіноты. Усе супроць яго, усе — жорсткія, бязлітасныя. Нават родная жонка і тая носіць у сабе нейкую таемную да яго варожасць. Ён адзін, зусім адзін. Няма каму сказаць шчырага слова, няма з кім парадзіцца...

Пакой заліваўся цяжкім каламутным змрокам. Усё палыло ў таемна-расплыўчастай плыні, усё набракла нейкім мёртвым закамянелым рухам, які закалыхваў, акупаў усяго ў салодкае аслупяненне.

Карызна доўга не паліў святла. Ён сядзеў цішком, стуліўшыся на канапе, і старанна раструйваў свой смутак, маючы з гэтага дзівосную асалоду.

У кватэры ціха-ціха як у магіле. Перш чуваць было, як нечага поркалася на кухні жонка, а цяпер сціхла і там. Некуды, мабыць, пайшла. Што ёй да яго? Хіба яна яму спагадае?

І ён гатоў быў крыўдзіцца на сваю жонку, якую сам адштурхнуў ад сябе, адвучыў ад усякага выяўлення сваяцкай блізкасці. Ён ужо гатоў быў наракаць на яе за яе сухую замкнёнасць. Ці дзіва! Ён жа не ведаў таго, што яна цепенялася стаіць за дзвярмі, закамянеўшы ў невымоўным болю, і сочыць праз маленькую шчэлачку за незразумелым ёй, але, мабыць, страшэнна цяжкім мітушэннем свайго мужа.

Увечары пайшоў Карызна да Веры Засуліч. Яшчэ тады, адразу як агарнуў яго цяжкі смутак, залунаў быў уваччу ў яго бліскучы маладосцю і радасцю твар з любай прыветнай усмешкай і вабіў да сябе, абяцаючы цудоўную слодыч спацяшэння. Але ён перш і гэты вобраз адштурхваў, каб не разбаўляць ім так патрэбнага яму ў тую часіну бо-

лю. Таму і не ішоў так доўга да яе, хоць і ведаў пэўна, што ўсё роўна пойдзе... Смешны часам бывае чалавек з сваімі недарэчнымі перажываннямі.

Веры ў хаце не было: казалі, што пайшла ў народ на рэпетыцыю. Карызна пайшоў туды.

Зала нардома папура грамаздзілася ссунутымі змрокам кутамі, была нудная, старая і чорная, як царква. А на сцэне мітусіліся людзі ў вясёлай нязграбнай сумятні, як звычайна на аматарскіх рэпетыцыях. Карызна нейкі час стаяў у змроку, нікім не заўважаны, і дзіваваўся з аптэкара Плакса. Тут быў фактычна нейкі другі Плакс — не педантычны аптэкар і не флегматык-філосаф, а энергічны, рухавы чалавек, з плаўнай быстрынёй у руках і ўладнаю цвёрдасцю ў голасе. Што найдзіўней, дык ён гаварыў тут выключна тое, што было патрэбна, і акторы лавілі кожнае слова яго з такой увагаю, з якой ніколі ніхто ў жыцці не слухаў ягоных філасофскіх сентэнцый.

Аптэкар Плакс быў цудоўны кіраўнік драмгуртка, хоць рабіў сваю справу выключна па інтуіцыі, бо сам на сцэне ніколі не іграў, ды і мала дзе бачыў ігру сапраўдных артыстаў. Праз гэта ён яшчэ больш цаніў сваю работу і лічыў, што драматычны нюх, як і нахіл да філасофіі, ёсць яго ўраджоныя, але зацёртыя недамыслым жыццём таленты.

Вера Засуліч надзвычай міла адзвінела нешта звонкім галаском з свае ролі і адышлася ўбок. Тады Карызна падышоў бліжэй у сферу святла. Усе заўважылі яго, і ўсе зрабіліся больш старанныя і крыклівыя, адзін Плакс адзначыў ягоны прыход велічнаю безуважпасцю: мастацтва — вышэй за ўсё.

Вера ціхенька нырнула за кулісы і зараз жа з'явілася ў зале, падбегла да Карызны.

— Добрая драма трапілася. А Плаксік перш казаў, што дрэнь. Пра калектывізацыю. Ведаеш, Карызна, мы можам нават у нядзелю на сходзе паставіць яе. Яна бадай што гатова...

Карызна ўсміхнуўся.

— У нядзелю, Вера, без вашае драмы будзе драматызму больш, як трэба.

— Ну дык не трэба.

Яна ўраз перайшла на інтымны топ і запытала скорагаворкаю:

— Ты да мяне заходзіў?

— Заходзіў.

— Я зараз кончу сваю ролю. Ну, можа, якіх сама больш дзесяць хвілін. Тады пойдзем разам. Добра?

— Не, я потым прыйду. Мне яшчэ трэба схадзіць у адно месца.

— Ну, добра.

Яна ўжо памкнулася бегчы, але ён затрымаў яе за руку, нібы хацеў нешта сказаць. Яна нахілілася да яго, слухаючы, але ён не ўправіўся нічога прыдумаць і толькі зірнуў на яе ў раптоўным, да болю глыбокім і палкім захапленні. Яна шчасліва засмялася і пабегла.

Карызна выйшаў на вуліцу. Яму, вядома, нікуды не трэба было ісці, ён проста не хацеў чакаць у народме. Без мэты, абы змарнаваць час, ён пацягнуўся па простаі і даўгой сівецкай вуліцы.

Было золка. Азызлы вечар хутаўся ў скрыдлы густога золкага ветру, але не мог сагрэцца і дрыжаў, абцякаючы халодным потам дробнае парасі. У мілай пакорнасці плакалі абапал вуліцы ціхія аганькі ў сялянскіх хатах, выстаўленыя на халодную варту гаспадарскага спакою. Мінаючы іх, Карызна пераносіўся ўяўленнем туды, за невялічкія падслепаватыя вокны, і бачыў скрозь адно:

Цьмяныя, закураныя дымам і часам сцены з вялізнымі шчэлкамі ў іх. Над сталом у куце, на цудоўна несіметрычнай высакосці, вісіць лямпа, прыбраная ў дробныя махры выразанай паперы, пажоўклай, замушанай. Над ёй недалужна ківаецца пакарабачаная талерачка, аброслая копатам,— не падабаецца ёй вечнае падкурванне, і яна круціцца, незадоволеная, але рады не дасць, бо навіязана на дроціку. Каб адчапіць, пэўна б, пырхнула і паляцела, як мятлік.

На лаўцы пры сталае сядзіць, панурыўшыся, гаспадар. Ён нічога не робіць і нічога не гаворыць; ён глыбока маўкліва адпачывае. Так можа адпачываць адно чалавек, які страшэнна многа працуе, якому пасядзець у тупой бяздзейнасці — асалода. На прыпечку змардаваная гаспадыня, вуркаючы верацяном, цягне бясконцую, як жыццёвая нягода, пітку. Побач з ёй — суседка ў такой самай паставе і такая самая, як яна, бо роўная доля ці, праўдзівей, роўная пядоля зрабіла іх без меры падобнымі адна да аднае. Ціхім, эпічна-спакойным цурочкам цячэ ў іх бяскондая, як і прадзіва іхняе, гутарка. А яшчэ далей за імі, у самым куточку, заўзята слюмачыць пальцы падлетак-дзеўчышка. Божа мой, гэта ж вы не бачыце — яна ж зусім вялікая дзеўка, яна ўжо мала не спраўляецца з маткай!

Прыгледзьцеся-тку, як цягне яна кудзелю, як ходзіць у яе ў меру адстаўлены локаць, як брыцчыць верацяно. А як зважна слюмачыць яна свае маленькія пальчыкі. А як, паслюмачыўшы, замамыльвае яна сваю сур'ёзную пысачку! Дарма што ёй толькі дванаццаць год,— яна ўжо зусім вялікая дзеўка. Яна ўжо ў пару з маткай сядзіць за верацяном праз цэлыя зімовыя вечары — і нішто. Толькі ломіць трохі сярэдзіну потым ды пальцы нейкія смешныя робяцца, як нежывыя. Але ж гэта глупства.

А на печы ў цёплым таварыстве кошкі і тараканаў ваўтузяцца і шэпчуць малыя. Чаго ў іх толькі няма там? І вялізныя будынкі-камяніцы, як у горадзе, і каўзель, і ліха ведае колькі зайцаў, лісіц, і школа, і піянерскі атрад, і дзядзькава скрыпка, і нават калгас. У іх там такая раскоша, што мімаволі прыслухваецца да іх з таемнай зайздасцю шчырая дванаццацігадовая папрадуха. Адылі гэта яе не цікавіць, ані не цікавіць, бо яна ж вялікая ўжо.

І дрэмле ў хацёнцы спрадвечная, горам прыгбаная ціхасць.

Дзе гэта бачыў Карызна такую карціну? Ба, ён не так пытаецца,— дзе ён не бачыў гэтае карціны?

Гэта — вобраз яго дзяцінства. Такі ўрос ён у ягоную памяць, такі ён цешыць часам нутро балюча-салодкімі ўспамінамі. Далёкія, шчаслівыя гады! Іх трэба праклясці, іх трэба вырваць з сэрца, іх трэба згнесці, растаптаць у пух і прах. Любіць іх — значыць любіць сваё гора, сваё няшчасце, сваё беспрасветнае рабства. Супроць іх жа ён змагаецца цяпер разам з сваёй партыяй, супроць іх ён гартуе сваю вялікую нянавісць. І дармо, што аплятаюць яны яму ногі ліпучым багавіннем гнілых пачуццяў,— ён парве гэтыя путы, будзе вольным.

Раптам ён, нібы падштурхнуты кім, азірнуўся. Ён ішоў паўз вялікі Гвардыянаў дом. У вокнах чыстае палавіны мігцела няроўнае брудна-чырвонае святло. Не іначай гарыць там адна лямпадка. Ці гэта з кулацкае скнарасці, ці з набожнасці.

Карызну працінае вострая злараднасць.

— Ага! Молішся? Чуеш пэбяспеку? Дажыўся нарэшце? Чакай, яшчэ будзе табе. Яшчэ ў кроў абярнецца табе людскі пот, з якога ты спажываў! Кулак пракляты...

Ён сціснуў зубы і вышукваў як найлюцейшую, як пайбальнейшую лаянку. Адылі і сам добра цяміў, што лае не толькі Гвардыяна, а і самога сябе.

Ужо ішло да яго трывожна-назойлівае, як бразгат у вокшы, душэўнае мітушэнне.

Неўзаметку ён выйшаў аж у самы канец Сіўца. Тут разпяволены вецер ужо на ўсю сваю сілу, на ўвесь разгон махаў чорнымі волкімі скрыдламі, і махрастыя канцы іх сцёбалі па твары едкім макроццем. Была доўгая адлега, і млын у лагчыне паміж Сіўцом ды Сівалапамі шумеў з трыумфальным задорам, юрліва захлынаючыся ў збытку вады. Мабыць, укляпаўся стары, падумаў, што прыйшла да яго вясёлая гарачая маладзіца-вясна, дык шалеў у старэчым пале сваім. Але да вясны было яшчэ далёка.

Карызна стаяў у жорсткім абвеве ветру, і вецер, здавалася, разганяў яго цяжкія думкі. Было лёгка стаяць пад яго ўдарамі, акунуўшыся ў пустую бяздумнасць.

Раптам з ветрам уляцеў у самае вуха яму знаёмы голас:

— Карызна! Што ты тут робіш?

За плячамі ў яго стаяў Зелянюк. Карызна не бачыў твару ягонага, але адчуваў, што на ім трымціць ужо тая загадкавая, а цяпер яшчэ, пэўна, і здаволеная ўсмешка. Злавіў на месцы злачынства.

Карызна адказаў безуважным тонам:

— Проста прайшоўся вось па вуліцы. Нешта галава троху баліць, дык выйшаў праветрыцца. Мокра стала на дварэ. Адлега.

— А я быў у нардоме, глядзеў на рэпетыцыю новае п'есы. Нішто п'еска, акурат пад пару. Добра грае гэта настаўніца, Вера Засуліч. Мы ішлі разам з ёй, я праводзіў яе дахаты. Слаўная дзяўчына!..

«Ну ён жа смяецца, ён жа відочна кпіць з яго, гэты блазнюк! Што яму такое сказаць, каб назаўсёды адбіць ахвоту ад гэтых кпінаў?»

Але не ўпраўляецца ён прыдумаць што-небудзь, як Зелянюк, кінуўшы свой падчэплівы тон, прыхіляецца да яго і таемна шэпча, не стрымліваючы свайго гарачага, чыста юнацкага захаплення:

— Ці ведаеш, Карызна, што робіцца цяпер у нашым ціхім сонным Сіўцы? Га? Не ведаеш? Дык вось... Няма тае хаты, дзе б не бушавала цяпер, як у катле. Мяркуюць, спрачаюцца, даводзяць адзін аднаму, лаюцца. Ужо ўсе ведаюць, што ў пядзелю будзе сход, што сход будзе рашучы, канчатковы, і ўсе рыхтуюцца да яго. Прайсці так па вуліцы — усё здаецца спакойна, ціха, як і ўчора, заўчора,

як і год таму... Праўда? А тым часам, наўдачу, каб перажываў калі стары Сівец гэткае ўзрушэнне...

Карызна педаверліва маўчыць. Адкуль ён ведае? Не іначай вымудрае ўсё гэта яго маладая жвавая фантазія. І Зелянюк, нібы чуючы яго сумненні, тлумачыць яму:

— Сёння ад поўдня ўсе пашыя камсамольцы, усе актывісты працуюць па хатах. Пайшлі да дзядзек, да цёткаў, да суседзяў, да знаёмых. І скрозь баламуцяць... Ха-ха-ха... Тым і не ў галаве, што іхні, каторага пляменнік ці брат, ці сват, спраўляе ў яго ў хаце планавае заданне. Як, здорава, га?

Карызна згодзен, што гэта «здорава», а тым часам у путры ў яго точыцца едкае незадоволенне. Усё робяць без яго, нават не парадзіўшыся з ім, нібы ён не адказвае за ўсю тут работу. І зноў, пэўна ўгадаўшы ягоны настрой, Зелянюк тлумачыць яму, нібы просіць прабачэння:

— Гэта неяк само па сабе з'явілася ў нас. Як ішлі тады з сельсавета... Віктар прыдумаў і загадаў па сваёй камсамольскай лініі. Ну і наш актыў далучыўся. Як ты ўважаеш, добра зрабілі?

Карызна халаднавата пацвердзіў:

— Чаму ж не. Гэта значна дапаможа нам. Ну, я пайшоў. Бывай здароў... Заўтра падыдзі — пагамонім.

Зелянюк пайшоў пад Сівалапы, высвістваючы вясёлую песеньку.

Карызна сігаў паспешна і злосна. Яго турбаваў той першы Зеленюкоў сказ. Ён гаварыў так, нібы ведаў, што Карызна быў там, у пардоме, што ён мае пайсці да Веры. Нават паведаміў, што яна дома. Што гэта, тонкі закід? Дакор? У той час як яны ўсе працуюць, стараюцца, ён, сакратар ячэйкі, кіраўнік іхні, улагоджвае свае сардэчныя справы?

Глупства! Ці ў гэтым сэнс? Адно аднаму не шкодзіць... Ды і нічога не ведае ён. Адкуль ён можа ведаць?

А мо яна сама сказала? Мо пахвалілася, што прыходзіў у пардом, шукаў яе сакратар ячэйкі Сымон Карызна, але яна была занятая, дык сказала, каб прыйшоў пасля, як скончыць яна сваю ролю?

Крокі Карызнавы робяцца яшчэ шырэйшыя і яшчэ зласнейшыя.

Вось і школа. У знаёмым акне гарыць прыветны агеньчык. Карызна спыняецца перад ім і з хвіліну стаіць, жыва ўяўляючы прытульны кутчак, сагрэты ціхім недасяжна-чыстым характам Веры Засуліч. Яму робіцца шкода ся-

бе. Ён ступае некалькі крокаў у кірунку да гапка, потым ураз, па-вайсковаму, заварочваецца і ідзе — не ідзе, а бяжыць назад, сашчаміўшы зубы, каб не заплакаць.

Што яму трэба ад яго, гэтаму падшывальцу?

У той вечар шчырая, слаўная Вера Засуліч, доўга і марна працакаўшы Карызну, паклалася спаць вельмі здзіўленая і засмучаная.

14

На сход склікалі старадаўным звычайем — пастуховай трубой. Выходзіў за Сівец стары спрадвечны пастух Аніська, станавіўся на ўзгорку ў гордай рыцарскай паставе і накіроўваў на Сівалапы сваю даўгую берасцяную трубу. Было нешта пагардлівае ў гэтым гучным выкліку да цёмных маўклівых Сівалапаў. Нібы выкрыквала труба задзірліва, ганарыста:

— Гэй, вы, дурні сівалапыя! Выпаўзайце ўжо, ліха на вас... Мо не варта было б і пускаць вас сюды, галадранцаў, у чыстую кампанію, але ўжо маеце нашу ласку. Ну-пу, выпавзайце, задрышы! Ну-пу!.. Гэй-гэй!..

Дзіўна, неабыкла гучала звонка-пявучая пастухова труба ў халодным зімовым змроку. У глухую снегавую немарач упляталася ясная ружовая летняя раніца. Рабілася весела, святочна.

Народ сыходзіўся тлумнымі гаварлівымі купкамі. Мабыць, сыходзіліся так калісьці на звон старадаўнага вечанашыя дзікія продкі.

...Сымон Карызна выйшаў наперад, на самы край сцэны. Зала была добра асветлена, і Карызну відаць была ўся грамаздная, цяжка збітая гуща сялян. Спераду ў суцэльны рухлівы клубок спляліся жанчыны — гэта было новае, не бачанае на даўнейшых сялянскіх сходах. Самыя верхаводы стаялі ззаду — панурья ў маўклівым сваім чаканні, поўныя адчування ўласнае годнасці. У вольных пракохах — паміж ног, над галовамі — шышарылі падшывальцы. Іх старанна адусюль прагапялі.

Гаварылася лёгка. Падахвочвала напружаная, цвёрдая, нібы камепная, увага ўсяе паўшюткае залы. Здавалася, што такая ўвага гарантуе найвялікшы поспех. Гаворачы, Карызна разглядаў публіку і, неўзаметку для самога сябе, выбраў з усяе залы некалькі апорных пунктаў, да якіх звараचाўся ў аднаведных момантах свайго даклада. Гэтыя

пункты давалі яму пэўную маральную дапамогу. Калі ён удаваўся ў спакойныя лагічныя разважанні, дык упінаў погляд у высока вытыркнуты над публікай твар даўгога нейкага селяніна, на якім тырчаў застылы, мабыць ураджоны, выраз здзіўлення, і Карызну здавалася, што даўгі селянін дзівіцца з сталёвае непарушнасці ягоных довадаў. Калі яму трэба было ўцяць у сэрца, разварушыць пачуцці, ён звараचाўся да маленькае бабулькі, што незнарок выперлася на самы перад, склала лагодненька на грудзях рукі, плаксіва замамыліла твар і ўсё ківала галавой у ціхім жалі. Калі запаляўся ён бадзёрым энтузіязмам і хацеў як найглыбей перадаць яго ў масу, ён узнімаў погляд на высокага зграбнага хлопца, што нейкім незразумелым спосабам узнёсся над публікай усёй сваёй масіўнай фігурай (можа, на стол там стаў на які?) і закамянеў у гордым адчуванні свае высокасці. Калі ж кідаў ён гучныя праклёны ворагам рэвалюцыі, ён махаў рукамі ў дальні кут, дзе, на яго думку, скупчыўшыся была галоўная кулацкая небяспека. І нарэшце, калі ўдавалася яму асабліва скрытнае дасціпнае слоўца, ён дазваляў сабе зачапіць крайком вока мілы, быццам здзіўлены троху погляд не то цёмнакарых, не то зусім чорных вачэй Веры Засуліч.

А быў адзін пункт у залы, якога Сымон Карызна старанна ўнікаў праз цэлы час свайго даклада, хоць меў ён там, мабыць, найжывейшае і найшчырэйшае спачуванне: гэта была яго ўласная жонка. Ён заўважыў быў яе нечакана, ён не думаў, што яна прыйдзе на сход. Яна сядзела недалёка ад Веры, і выйшла так, што, стрэўшыся з ясным поглядам Веры, ён перанёс мяккую цеплыню яе погляду на сухі невыразны жончы твар, і на гэтым твары адразу занялося тое незразумелае замяшанне, якое ён заўважыў быў у яе ў хаце. Ён здрыгануўся, нібы акунуўшыся ў ледзяную ваду. Стала прыкра і трывожна. І ўжо далей ён стараўся зусім не глядзець у тое месца, дзе сядзела жонка.

Пра што гаварыў у сваім дакладзе Сымон Карызна?

Даклад быў бяспрэчна добры і поўны — у ім было ўсё, што трэба было, каб зрабіць яспай, як дзень, і няўхільнай справу калектывізацыі. Ён гаварыў пра анархічную неарганізаванасць, пяздатнасць дробнай гаспадаркі, пра жорсткую кулацкую эксплуатацыю, пра тупы ідыятызм дзікага вясковага бытавання, пра спрадвечную нядолю бедняка-селяніна. Ён разгортаў маляўнічую карціну жыцця ў калгасе, паказваў усе перавагі яго над дробнаю індывідуальнаю гаспадаркаю, даводзіў гэта жывымі

прыкладамі, цікавымі вылічэннямі. Ён перадаваў заклік партыі і ўлады да перабудовы жыцця, да знішчэння кулацкае эксплуатацыі, да дружнага калектыўнага руху наперад, у яснае царства сацыялізма. Пад канец прамовы ён распаліўся, упаў у энтузіязм і скончыў гарачымі гучнымі лозунгамі.

Гэтыя гучныя лозунгі недалужна захраслі ў ледзяным маўчанні.

Карызна здэтанавалася. Ён не чакаў гэтага. У яго было адчуванне, дужа падобнае да таго, якое часам бывае ў вас, калі трэба крыкнуць чаго-небудзь, і крычыш, напружыўшы ўсе свае сілы, а тым часам з жудасцю чуеш наўкола адну мёртвую цішыню. У Карызны адзін кароценькі момант было нават дзівоснае сумненне, ці сапраўды ён сказаў свае апошнія словы, ці мо толькі хацеў іх сказаць, мо толькі падумаў.

Якуб Лакота, які быў за старшыню, некалькі раз звярнуўся да сходу, выклікаючы на прамовы ці запытанні,— зала адказвала цяжкім перашучым маўчаннем. Гэта пачынала здавацца ненатуральным. Ці не змова тут якая?

Карызна ўсё гэта браў на сябе, на сваю няўдачу, страшэнна хваляваўся і злаваў. Чаму не пачне хто з сваіх? Многа ж хто меўся выступаць. Чаго яны маўчаць? Гэта ж немаведама што, гэта ж злачынства!

Але раптам настрой разарваўся самым неспадзяваным чынам. На ўсю залу, закам'янелую ў цішыні, балесна ўздыхнула тая маленькая бабулька, якую старанна расчульваў падчас прамовы Карызна.

Нехта пырснуў, нехта перадражніў яе, і раптам завіхраваў у патоўпе рэзкі первовы смех.

Атмасфера разрадзілася.

Цяпер пайшло другое: усе чыста разам, як па камандзе, закрычалі бабы. Аб чым яна каторая крычала, чаго дамагалася, гэта было вядома толькі ёй самой, бо нават адна адну яны не ўпраўляліся слухаць. Угаворы з прэзідыума толькі падгарачвалі іх, падлівалі масла ў агонь. Іншыя пераходзілі ў істэрычны крык, іншыя спрабавалі плакаць.

Карызна кінуў нецярплівы погляд на прэзідыум. Няўжо яны не могуць суняць гэты гармідар? У вочы яму адразу кінуўся Зелянюк: ён сядзеў на краі лаўкі, падаўшыся наперад усім тулавам, шчыра смяяўся, падміргваў і нешта паказваў на мігі ў бабскую гурму. Карызна паглядзеў следам за ягоным позіркам і ўбачыў Тацяну. Яна

стаяла сярод баб распаленая, вясёлая, прыгожая і ўсміхалася Зеленюку цяжкай усмешкай. Потым выйшла неяк троху дзіўна. Яна пачала нешта гаварыць яму, Зеленюку. Карызна добра бачыў гэта — адылі голас яе, перш задушаны бабскім лямантам, набіраў што далей большую і большую сілу, стаў гучаць упэўнена, уладна, падбіраючы пад сябе расцярушаныя галасы бабскага бязладнага хору. Яшчэ хвіліна — і ўжо добра чуваць было, што яна гаворыць сваім густым, нізкаватым, цёпла расцягнутым голасам.

— ...Самі не ведаюць, чаго і што... Ці ж мала ты каторая пагаравала, пабедавала? Ці ж у цябе было калі шчасце ў жыцці, ці ты калі свету яснага забачыла? Або! Каб мне столькі радасці, колькі кожная слёз папаліла за свой век. Дурныя, і больш нічога. Замест таго каб падумаць, памеркаваць, можа, нейкую прасветласць знайсці ў жыцці, дык яны — немаведама што. Як была быдлам у свайго мужыка, так і будзеш давеку. А тут што — не ягонаў гэта злосцю крычыш, не ён гэта надкаваў цябе каторую? Вунь яны стаяць, маўчаць, як вады набраўшы. Хай дурныя бабы крычаць, хай апастыляюцца, а мы, разумненькія, памаўчым, пачакаем, паглядзім, як яно куды... Што, няпраўда? Га? Мо няпраўду кажу? Свінні вы, а не людзі...

У мужчынах штучна і рэдзенька засмяліся. А бабы — мабыць, за іх ужо, за мужыкоў, — дружна пакінуліся на Тацяну, закрычалі яшчэ горш, чым дасюль...

— А твой дзе? Куды ён цябе вучыць?

— Сама скруцілася ад свайго, дык ужо вычварае.

— Распусніца!

— Табе толькі калгас і трэба. Там многа будзе...

Тацяна стаяла моўчкі, глядзела на раз'юшаных баб не то здзіўлена, не то пагардліва. Кінула неўзаметку погляд на Зеленюка, і толькі адзін ён пабачыў праз гэты погляд цяжкую, блізкую да распачы крыўду, якую яна старалася схаваць пад знадворнаю безуважнасцю. І разам з крыўдай выліўся на яго з гэтых добрых чыстых вачэй ціхі, несьведомы дакор ці мо маўклівая просьба аб дапамозе.

Зелянюк парыўчата ўстаў, выйшаў на край сцэны і падняў руку, што хоча гаварыць. Яго, як свежага чалавека, паслухалі — прыціхлі ў падазронай цікавасці, гатовыя, калі што не ў лад, даць добрага гасу і яму — дармо, што з горада прыехаў. Ён загаварыў спакойна, але тонкія вусны ў яго дробна дрыжалі ды левае вока стала зусім косае і зрабіла твар пустым, адчужаным.

— Хто з вас, цётачкі, хоча сказаць што дрэннае пра Тацяну? Хто яе ведае добра... Ну, кажы першая... Хто? Ты?

Ён паўгад тыркнуў у нейкую бабу і гэтым ёмка адбіў магчымасць новага агульнага выбуху. Баба спалохана адшаснулася. Зелянюк пратрымаў усіх у нясцерпна доўгай жорсткай паўзе і закончыў:

— Нашто дарма языком малоць. Крыкам ніякага сэнсу не дойдзеш... Будзем гаварыць спакойна. Хто хоча гаварыць — прасі слова ў старшыні сходу.

І, махнуўшы рукой на прэзідыум, пайшоў памалу, сеў на месца, і толькі потым ужо, як перасталі глядзець на яго, ён з палёгкаю ўздыхнуў, пібы зрабіўшы цяжкую работу, і здаволена ўсміхнуўся.

Сход пайшоў добрым ладам. Узяў слова Андрэй Шыбянкоў, Тацянін брат. Ён выйшаў да сцэны зважна, упэўнена і, перш чым гаварыць, з лёгенькай усмешачкай на прыгожым чарнявым твары азірнуў спакваля ўсю залу. З гэтага зразумелі, што праз немалыя гады бадзяння свайго па свеце ён не раз выходзіў з прамовамі, ды і не з абыякімі. Можна, нават быў дзе за камісара? Хто яго ведае? Многа ляжыць цёмнага на яго смутлым, як у мурына, абліччы.

І праўда, Шыбянкоў загаварыў гучна, размашыста, гонка кідаючы перад сабой выразныя цвёрдыя словы. Гэтыя словы білі і сваім зместам і сваёй металавай паверхняй. Гаварыў ён пра тое, як кулак — гэтыя найлюцейшыя, найгрубейшыя эксплуататары, пілі кроў з сялянскае беднаты, як яны абдзіралі яе, не спыняючыся перад астатняй сарочкай, як даводзілі да жудаснага ўбоства, ма-ла не да галоднае смерці. Ён гаварыў аб помсце, аб рас-плаце за здзек, за пакуту, ён пагражаў блізкай расправай.

Усё, што гаварыў Андрэй Шыбянкоў, сяляне ўжо чу-лі ці адзін раз, нічога не было тут новага, пават словы бы-лі абыкляыя, многа раз чутыя, але самае страшнае было ў тым, што Шыбянкоў — усе гэта ведалі і адчувалі — мае на ўвазе пэўнага, усім вядомага чалавека. І калі ён, злос-па бліскаючы вачмі, пагражаў кулакамі ў задні куток, дзе сярод блізкіх сваіх прыхільнікаў сядзеў Цімафей Міро-навіч Гвардыян, усім рабілася троху жудасна, бо зусім жа блізка, усутыч, падступала яго справядлівая няпа-вісць. Здавалася, што во зараз, во тут і пачнецца тая не-вядомая страшная расправа.

Адылі ўсё абышлося спакойна. Шыбянкоў адкрычаўся

і сеў на месца. Лакота запытаў сваім ціхім няроўным голасам:

— Хто яшчэ хоча слова?

Адразу пехта азваўся едка, віскліва, нібы не чалавек гэта гаварыў, а ўся, з цэлага мястэчка сабраная, злосць:

— Што там слова? Якое там слова? Каму тут трэба канечна гаварыць? Што я буду табе гаварыць, га? Што я буду гаварыць?..

І местачковая злосць аж закліпнула.

Гэта пачаў гаварыць чарпявы і злы Прахор, селянін маламожны, увесь сатканы з дзіўнае ўсеагульнае крыўды. Наўдачу, каб гаварыў ён свядома з кулацкае думкі, каб яны загадзя падгаварылі яго. Яго цяжка было нацкаваць — ён быў не толькі злы, а і ўпарты. Проста быў у яго ўжо такі абычай — выступаць заўсёды і ўсюды супроць.

— ...Ці прыйшлі яны паглядзець, як я пні карчаваў на лядзе, як сваімі крывавамі пальцамі раскалупваў кожны во гэtkі кавалачак, каб пасеяць каліва збожжа? Ці прыйшлі яны, га? Ці памаглі яны мне? Дабрадзей вялікія! За чужым каркам усе разуменькія! Ого!..

Гэта была іскра ў бочку пораху. Цяпер ужо гримнулі з задніх куткоў мужчыны, загарлалі не горш за баб бязладным тлумным хорам:

— Нам добра і так!

— Хай свае аддаюць гаспадаркі!

— Жылі без калгасаў і будзем жыць!

І вось выступіў наперад Цімафей Міронавіч Гвардыян. Падняў руку, папрасіў слова. І пайшоў наперад, як Шыбянкоў, да самае сцэны. На голым пергамінавым твары сваім нёс дзелавітую заклапочанасць, нават пакутна зморшчыў гузаваты лоб, што мела азначаць прыблізна такое: «Ну ці ж гэта мне дужа трэба было ісці гаварыць, турбавацца, каб не такое ліха. А то ж — крычаць, галёкаюць, як шалёныя... Трэба ж даць нейкае рады...»

І ён завёў станавіта, мудрона, як такі і належыць сур'ёзнаму разважліваму чалавеку:

— Яжэлі ўсё натуральна і нефкасіцельна прааналізіраваць, дык яно, будучы, няма чаго, мужчынкі, крычаць. Таварышы, каторыя зноў жа з горада (далікатны зірк у бок Зелешюка) і каторыя, будучы, таксама пашы, свае, месныя працаўнікі (поўны пашаны жэст да Карызыны), яны ж не так сабе гэта, як яно выражаецца, цапулапу. Кожны, будучы, з свайго розуму аб'ясняецца. І нам

здаецца, што крычаць не трэба зусім, а трэба, будучы, паслухаць усе іхнія прадлажэнні, пракрасна абдумаць іх і, будучы, абмеркаваць. А можа, хто і пойдзе ў гэты калгас, што вы думаеце? Можа, і будучы ахвотнікі... Ты ж людзям не закажаш — калі ён, будучы, хоча пайсці, дык ён і пойдзе. Мы, канечна, не нафпроціў калгаса, але ж трэба паслухаць людзей, раз яны спецыяльна на гэта прыстаўлены...

Ён яшчэ пагаварыў троху ў гэткім самым тоне і спакваля пасунуўся на месца, з ног да галавы напхапы здаволеннем ад свае «будучы, пракраснае» прамовы.

Ніхто не слухаў з такой увагай яго, на першы погляд, смяхотную і пустую гаварню, як Зелянюк. Ён упершыню ўбачыў гэтага славутага зубра і пераканаўся, што звер ён люты і хітры. Цішыня і насмешлівая стрыманасць, якую выклікалі ягоны словы, наяўна сведчылі, што яго пакуль што слухаюць і разумеюць.

Зелянюк страпянуўся. На бледным твары ў яго заіграла задорная самаўпэўненая ўсмішка. Ён быў страшэнна здаволены сходам. Усё ішло як мае быць. Аўдыторыя акурат дайшла да такога пункта, калі сама раз выводзіць свае сілы. Ён быстрым вокам азірнуў залу. З усіх бакоў з гущы натоўпу на яго глядзелі знаёмыя твары, усміхаліся хітра і ўпэўнена, чакаючы сігналу. Яшчэ хвіліна, і загаворыць іначай сход, інакшымі, новымі словамі, і не пзнаць будзе гэтага збітага ў тупой упартасці натоўпу. Ха-ха! Ці не памылішся ты, Цімафей Міронавіч Гвардыян?

Тацяна настойна, мала не сілком злавіла Зеленюкоў погляд і, радаю, весела яму падміргнула. Яна яшчэ будзе сёння ў прыгодзе, хай ён будзе спакойны аб ёй, яна яшчэ пакажа сваё!

Першы павінен пачаць Віктар. Так было ўмоўлена. Ягонае выступленне будзе ўсім за сігнал. Дзе ж Віктар? Дзе той Віктар? Трэба яму знак даць, каб выступаў.

Але выйшла зусім не так, як меркаваў Зелянюк. Пакуль ён шукаў вачмі Віктара, панура ўзняўся са свайго месца даўгі калматы Пацяроб, прыдыбаў да Карызны і, бачком схіліўшы да яго галаву, жаласна запытаў:

— Сымонка! Лупсянуць?

— Смалі, браток, толькі не надта.

Пацяроб зрабіў адпаведны жэст, які азначаў, што «мы разумеем усё дасканала», і адразу, з месца, нават не прапсіўшы слова ў старшыні сходу, загаласіў:

— Любачкі мае! Залаценькія! Што гэта вы сабе думаеце?..

Ён зрабіў мнагазначную паўзу, падчас якой дакорліва ківаў галавой, упяўшы погляд пад ногі сабе, усё ў тую няшчасную бабульку. Потым ураз узняў вочы і зірнуў цераз усіх у дальні кут.

— Гвардыя! Ты нас за дурняў маеш, ці што? (Паўза.) За дурняў маеш, кажу, га? (Гэтае «га» гучала зусім ужо грозна.) Ты няфпроціф (ён вельмі трапна перадражніў Гвардыяна) калгаса? Можа, хто і пойдзе? Га? Дазваляеш?..

Ён зноў мнагазначна памаўчаў і раптам завёў тонка, пранізліва, падчэпліва:

— Ты, любачка, ведаеш, хто гэта праводзіць калектывізацыю? Ты ведаеш, супроць каго ты ідзеш? Калектывізацыю праводзіць партыя і Савецкая ўлада. Улада!..

Ён нахіліўся наперад і ціхенька, нават ласкава неяк, запытаў:

— Ты супроць Савецкай улады?

Гвардыян нешта азваўся ў сваім кутку, пратэстуючы, але Пацяроб не слухаў яго. Ён рашуча сігануў на два крокі ўбок, нібы мяняючы ўстаноўку свае прамовы, і звярнуўся ўжо да ўсіх:

— Таварышы! Ці ж мы не сумленныя грамадзяне? Ці ж мы не лілі кроў за нашу родную Савецкую ўладу? Няўжо мы пойдзем супраць таго, што праводзіць улада, каб нам жа, цёмным, дурным мужыкам, было лепей? Хто адважыцца — я пытаю, хто адважыцца з нас пайсці насупроць гэтага мерапрыемства, га? Хто пойдзе насупроць, я пытаю?

У мёртвай цішыні пачуўся самотны голас:

— Дык навошта нас на сходы цягаюць? Вывесілі б загад, ды і па тым.

Пацяроба ўцяло ў жывое.

— А!.. Нашто на сходы? Табе сходаў не трэба, ты супроць сходаў? Таварышы, гэта гаворыць класавы вораг, гэта — контррэвалюцыяпер! Я ведаю цябе, залаценькі, я патраплю даць табе рады! Не бойся, любачка, не бойся!

З публікі пачулася ўжо некалькі пратэстанцкіх галасоў, якія яшчэ горш раздражнілі Пацяроба.

— Прашу мяне не перапыняць! Я не дазволю зрываць сходу! Я вас ведаю, кулацкія падпявалы! Ворагі класавыя — во хто вы!

З публікі зноў прагучаў выразны голас:

— Як ворагі, дык нашто ж з намі гаманіць!

І цяпер ужо гэты голас акнуўся ў суцэльны гуд нездаволеных галасоў. Пацяроб канцом разлютаваўся. Ён крычаў, махаў рукамі, лаяўся, пагражаў. Яму адказвалі ўсё смялейшым і мацнейшым гоманам, які гатоў быў перайсці ў аднадушны крык абурэння.

Карызна з трывогай сачыў за тым, што дзеецца на сходзе. Ён бачыў, што Пацяроб лішпе загнуў, што ягоныя крыкі, пагрозы толькі адштурхаюць людзей, узнімаюць агульнае нездаволенне. Але разам з тым ён мімаволі спачуваў яму, працінаўся тымі самымі пачуццямі, у якіх кідаўся Пацяроб. Ён пачынаў дрыжаць у пястрымнай злосці, пачынаў ненавідзець увесь гэты тупы раз'юшаны на-тоўп, і кожнае вострае Пацяробава слова, кожная яго грубая лаянка давала яму нейкую звярыную асалоду. Ён разумеў, што трэба суняць Пацяроба, што ён праваліць усю справу, і разам з тым хацеў яшчэ больш паддаць духу яму, каб яшчэ смялей, яшчэ крапчэй лупіў ён упартую гурму.

Нехта моцна таўхануў яго ў плячо. Ён азірнуўся і ўбачыў над сабой бледны касавокі твар Зеленюка.

— Трэба спыніць яго — ён разгоніць сход.

У Зеленюковым голасе была рашучая ўладная цвёрдасць. Карызну дзерганула гэта. Ён, блазнюк, бярэ да яго мала не начальніцкі тон. І Карызна, хоць чуў поўную рэцыю ў словах Зеленюка, хоць і сам разумеў немінучую патрэбу спыніць Пацяроба, але замест гэтага рэзка, зачэпліва адказаў:

— Я сам ведаю, што мне рабіць.

Пацяробу скончыць не далі. У зале ўзняўся страшэнны гармідар, які скарыстоўвалі кулацкія паплечнікі, даючы яму патрэбны для іх кірунак. З агульнага тлуму вылучаліся асобныя галасы, у якіх чуваць былі свядома варожыя злосныя заклікі.

Карызна схапіўся з месца. Ён мусіў неяк супакоіць сход, ён чуў адказнасць сваю за гэта, бо фактычна ж сам ён і спрычыніўся ўсяму гармідару — ён благаславіў Пацяроба на выступленне.

Яму нялёгка далася ўціхамірыць залу, каб можна было сказаць колькі слоў. Але такі нарэшце пацішэлі, і ён напружыў усе свае сілы, каб быць спакойнаму, каб сказаць пешта роўнае, пракапалае і лагоднае. У вочы яму кінулася некалькі чырвоных распараных твараў, па якіх

тлуста блішчала на момант зацятая, але праз тое яшчэ больш агідная злараднасць. Яны глядзелі на яго з варо-жасцю, яны чакалі толькі першых ягоных слоў, каб па-ладзіць яму такую ж абструкцыю, як Пацяробу.

Тады Карызну прарвала. Уся яго развага, абачлівасць, уся сіла волі разляцеліся ў прах, асталася адна ўсеўлад-ная дзікая злосць, якая выходзіла далёка за межы гэтага тут непаразумежня, у якую выліліся ўсе яго ўструшэнні астатняга часу. Ён ненавідзеў гэтыя чырвоныя бліскучыя твары за ўсё: за няўдачы з калектывізацыяй, за свае стра-хі, сумненні, за свае старыя грахі, за бацькоў сваіх, за свае пачуцці, якія ён мусіў бязлітасна ламаць у сабе, якія яго так жорстка мучылі, за жонку, за Зеленюка, за ўсё, што давала яму непрыемнасць, што атручвала яму жыццё.

Ён стаў крычаць. Ён стаў лаяцца. Ён стаў пагражаць. Ён не помніў сам, не заўважаў сваіх слоў, бо яны выля-талі ў яго самахоць, выпхнутыя з нутра несулладным звя-рыным шалам. Ён разышоўся яшчэ горш за самага Па-цяроба.

І вось выйшла неспадзяванае: заднія рады публікі пачалі відочна радзець — абураны народ, пэўна, не без удзелу тут кулацкае зграі, стаў дэманстратыўна пакідаць сход. Карызна і не заўважыў бы гэтага, каб раптам не кі-нуўся з усіх капытоў туды Пацяроб, зароўшы на ўсё сваё няслабенькае горла:

— Куды гэта, га?.. Уцякаць? Уцякаць? Не пушчу! Хто пойдзе са сходу — той вораг Савецкай улады! Контррэва-люцыянеры!..

Ён пачаў ваяваць ля дзвярэй, затрымліваючы сялян, тлум узняўся яшчэ мацнейшы, і Карызна кінуў гаварыць, пайшоў на сваё месца змораны, пусты, бяздумны.

Сход ішоў далей. Тыя, што асталіся, сядзелі спакойна і слухалі ўважна. Выступалі яшчэ і Віктар, і Якуб Лакота, і іншыя актывісты. Гаварыла яшчэ Тацяна, Вера Засуліч сказала некалькі слоў, ледзь стрымліваючы сваё ўзру-шэнне ад нядаўняга скандалу, сказала без запалу, без энергіі, так дзеля-гадзіся. Прагаласавалі рэзалюцыю — рэ-залюцыю ўхвалілі, хоць рукі падымалі мала і неахвотна. Адкрылі тут жа запіс у калгас, і запісалася дваццаць адзін чалавек — акурат столькі, колькі палічваў Зеляшук у сва-ім актыве.

Па сходзе, як народ ужо лынуў у дзверы, раптам ажы-віўшыся, загамапіўшы, Зеляшук падышоў да Карызны і цвёрда сказаў яму:

— Ну вось... Ты сарваў сход. Ты праваліў калектывізацыю... Разумееш?

Карызна сабраў рэштку сваіх сіл і, грозна бліснуўшы вачмі на брыгадзіра, адчыкрыжыў:

— Не твой клопат! За свае ўчынкi я буду адказваць сам!

Зелянюк усміхнуўся.

15

Пацяроб, нязграбна боўтаючыся пад бокам, нахіляўся да яго і шаптаў яму ў самае вуха:

— Ты не бойся, Сымонка! Усё будзе як найлепей. Родпенькі мой, я ж іх ведаю навылёт. Не папужаўшы іх, нічога не выйдзе. Вось памянеш маё слова — усе як адзін запішуцца. Я за іх вазьмуся яшчэ! А гэты хлюсцік думае, што яно так сабе... угаворчыкамі... Не туды ён трапіў, галубок! Мы яго навучым тут, як весці лінію... Гэта мы да часу глядзелі, — што з цябе выйдзе... Ха-ха!..

У гэты момант з другога боку ў Карызны нехта азваўся:

— Добрага гасу далі... Такого сходу, мусіць, як Сівец стаіць, не было...

Карызна ўздрыгануўся і прыгледзеўся ў цемру. Гэта ішоў побач з ім Андрэй Шыбянкоў. Упэўніўшыся, што Карызна пачуў яго, ён дадаў ужо смялей і выразней:

— Раскулачыць яшчэ з пяток, дык будуць прасіцца, каб узялі ў калгас.

Карызну зрабілася прыкра. Гэтыя спачуванні не толькі не суцяшалі яго, а яшчэ яснай падкрэслівалі дзікую педарэчнасць яго сённяшніх паводзін. Ясная рэч, ён зрабіў памылку, вялікую памылку, якая мо адаб'ецца на ўсім далейшым ходзе падзей. Але ж гэты Зелянюк, падшывалец гэты! Што ён мае да яго? Чаго ён скрозь патыкаецца ў яго на дарозе? Што ён права мае нейкае над ім, ці што?

І жаль аб перазумным учынку сваім Карызна пералівае ў злосць на Зеленюка, і яму робіцца значна лягчэй. Але Пацяроб з Андрэем, палязаючы з абодвух бакоў з сваімі спацяшэннямі, зноў аднаўляюць у поўнай гаркаце прыкрыя згрызоты.

Карызна адчуў глыбокае палягчэнне, як нарэнце разлучыўся з сваімі спадарожнікамі.

Ён падышоў да хаты. Вялізная камяніца сямігодкі паўстала з цемры чорная, неспрытульна-халодная, як астрог. У адным акне — там, дзе яго кватэра, — выбліснуў агеньчык: прыйшла дахаты жонка. Як яна стрэне яго? Як яна паставілася да гэтага непаразумежня на сходзе?

Карызна ведае: будучь яны сёння маўчаць, сцерагчыся адзін аднаго, як ворагі. Яна будзе хадзіць каля яго чорным ценем — чужая, замкнёная, і прысутнасць яе будзе балець яму, як старая незагойная рана.

А потым — доўгая пакутная ноч. Ён не засне сёння, мабыць, да рання, бо будучь мучыць пывыказаныя, збітыя ў мулку камлыгу пачуцці. І пайгорш, што не будзе спаць і яна. Абое будучь прыкідвацца, што спяць, і з затоенай увагай прыслухацца адзін да аднаго, ловячы кожны шлах. Гэта будзе пясцерпная мука!

Карызна суняўся перад форткаю. Яму здавалася, што досыць адчыніць яе, пераступіць на двор — і адразу пачнецца тое цяжкое, жудаснае.

Не, ён не пойдзе. Ён баіцца ісці, ён здрыгаецца ад аднае думкі пра гэтую ноч.

Каб хоць з кім пагаманіць, хоць колькі слоў сказаць — пра сённяшняе. І пачуць што-небудзь простае, шчырае. Хоць лайнку, усё роўна...

У яго з'явілася думка — пайсці да каго-небудзь. Хай сабе позна ўжо, ноч. Ён разбудзіць, знойдзе якую прычыну, абы пачуць голас жывога чалавека. Каб пайсці цяпер да Веры. Яна была на сходзе, яна пэўна яшчэ не клалася спаць. Выдумаць што-небудзь, зайсці на хвілінку. Сказаць, што затрымаўся на сходзе і ўбачыў, ідучы міма, святло. Успомніў, што нілья трэба... Што-небудзь трэба — ён прыдумае.

І ўжо апошнія меркаванні ён рабіў на хаду, паспешна сігаючы пад пачатковую школу.

Святло ў Верыным акне абудзіла ў ім палкую радасць.

Каб хоць не пагасла раптам. Хутчэй!

І ён угрунь дабег да школы, але на галак узышоў спакваля, нібы раздумляючы. Паляпаў. Запыла цягучая ціша за дзвярмі, прыкра сціснула сэрца. Потым — лёгкія крокі, ціхі ўстрывожаны голас:

— Хто гэта тут?

— Адчыні, Вера! Гэта я — на хвіліначку. Невялічкую справу маю.

— Карызна?

Гэтае слова яна крыкнула звонка, здзіўленая і ўзрадаваная.

— Я табе адчыню, але ты адразу не ідзі, а хвілінку счакай, бо ведаеш... Адным словам, праз хвілінку ўваходзь да мяне.

У пакоі Верыным патхнула на Карызну чыстай ласкавай цеплынёй дзявочага прытулку, і яму стала невымоўна добра тут, спакойна, унутры ўзнялася добра знаёмая яму, не адзін раз зазнаная хваля цудоўнай пяшчотнасці, спаласнула пугро салодкай гарачынёй і заліла ўсе турботы, прыкрасці. Ён з шчаснай палёгкай уздыхнуў і адкрыта, горача зірнуў на Веру, не хаваючы свайго захаплення. Яна, прыемна сагрэтая гэтым поглядам, усміхнулася яму, чароўна прыжмурыўшы свае вялікія — не то цёмна-карыя, не то зусім чорныя — вочы.

— Я ўжо клалася спаць, але ўсё роўна не спала б доўга. Ты добра зрабіў, што зайшоў да мяне.

Яна гаварыла зусім шчыра, і Карызна адчуў да яе глыбокую ўдзячнасць. Ён прызнаўся:

— У мяне, Вера, няма ніякае справы, я проста так зайшоў.

— Я ведаю.

І яна кінула на яго хітраваты гарэзлівы погляд.

— Мне было цяжка аднаму... Пасля гэтага... Я быў сёння вялікі дурань... вялікі дурань...

Вера шырока расплюшчыла вочы, нібы перажываючы нанова свой ранейшы спалох.

— Які ты страшны быў, Карызна! Пачырванеў, вочы гараць, вусны калоцяцца. Я так спалохалася была, напраўдзе...

Карызна пэйкі час сядзеў моўчкі, у задуменні. Думалася цяпер зусім лёгка, не балела нутро ад думак, і ўсё паказвалася проста, ясна. Ён стаў аналізаваць свой настрой.

— Ведаеш, Вера, у мяне ж няма да іх злосці ці нянавісці. Я жалею іх — нядобрай гнілой жаласцю, як не трэба жалець. І мой сённяшні шал быў пратэст супроць гэтае жаласці. Цяпер я ўсё бачу як на далоні, мне ўсё ясна. Я не апавядаў табе пра адно здарэнне на вёсцы? Я выпадкова патрапіў быў на селяніна, які развітваўся з сваёй шаўлюжкай перад тым, як здаваць яе ў калгас. Ён плакаў. І я, пачуўшы плач ягоны, ледзь утрымаўся, каб не заплакаць самому. Гэта страшна...

Вера паспешна згадзілася з ім.

— Праўда. Я разумею цябе... Я добра разумею... Я... Яна ледзь не сказала, што сама прыблізна такое адчувала да маленькае моленадобнае жанчыны, але схаянулася. Мо яшчэ рана пра гэта? Зірнула з апаскаю на Карызну, ці не заўважыў ён яе мімавольнага парывання, але той быў захоплены сваім, і яна супакоілася.

А Карызна гаварыў далей — не то ёй, не то самому сабе:

— Я вырас у сялянскай сям'і, і ўсе дробязі сялянскага бытавання застралі ў нутры ў маім, як маленькія нявідныя стрэмкі. Часам яны баляць... Не, не баляць, садніюць — шчымліва, салодка, і гэта знясільвае, адбірае волю. Я ж ведаю добра, што маё дзяцінства прайшло ў абставінах дзікіх, ганебных для чалавека, і разам з тым успаміны аб ім цешаць маё сэрца глыбокай слодыччу... Мяне цешыць тое, супроць чаго я змагаюся, што трэба знішчыць, выкарчаваць, як дзікі, жудасны перажытак! Ты разумеш, Вера, як гэта цяжка, як гэта ломіць усяго, як трэба напружваць сябе, каб не ўдацца ў адну ці ў другую крайнасць... А можа...

Ён закусіў губу, быццам стрымаўся, каб не сказаць лішняга, і зірнуў на Веру сцеражліва-дапытлівым поглядам. Яна заўважыла гэты погляд, і на твары ў яе лёгкім ценем адбілася крыўда.

Карызна ўстаў, пахадзіў па пакоі. Яму паказвалася новая няясная думка, якую ён, мабыць, яшчэ не мог ці баяўся акрэсліць у сваёй свядомасці. Ён вагаўся.

Вера была незадаволена і, каб паказаць яму гэта, сказала з падкрэслена пакорнай ласкай:

— Ты не кажы, калі табе цяжка... Ты не зважай на мяне — я не пакрыўджуся за недаверлівасць.

Ён парывучата махнуў рукой.

— Не ў тым, Вера. Я проста сам яшчэ не разумею... Мне падумалася было, што, можа, пагоул мы ўжо лішнія ў гэтай рэвалюцыі, мо гэтая новая рэвалюцыя, гэты новы этап яе пойдзе без нас... Ты разумеш, пра каго я кажу? Не? Я кажу пра тых, хто ўвайшоў у рэвалюцыю праз стыхійны мужычы бунт, каго штурхнула на рэвалюцыйны шлях спрадвечная прагнасць мужычая да зямлі, звярыны гнеў на памешчыка, свайго непасрэднага прыгнятальніка. Можа, мы сваю ролю ўжо адыгралі, га? Вера? Разумееш? Можа, мы арганічна сталі чужыя ў далейшым поступе рэвалюцыі, адсталі, вытхнуліся, страцілі свой дзейны запал?.. Можа, мы цягнемся яшчэ пакуль што з іпер-

цыі да першага моцнага ўстрасення, калі адляцім, як лішнія атрафаваныя прыросткі... У мяне, Вера, толькі цяпер вось мільгнула гэтая думка. Мабыць, глупства гэта.

Вера троху ў штучнай бадзёрасці засмяялася.

— Ну, пэўна што глупства. Тады ж ладная частка ўсяе партыі, хто выйшаў з сялянства, усе ўжо стаўць гэтымі лішнімі? Гэта смешна, Карызна. Гэта ў цябе проста з первовага ўзрушэння.

— Магчыма. Але што ты кажаш — усе, дык гэта... Ведаеш, Вера, у партыі могуць быць чыноўнікі, якія будуць рабіць тое, што ім загадаюць, хоць душой, нутром і не ўспрымаюць гэтага...

Ён зрабіў паўзу, і ў яго поглядзе Вера зноў заўважыла тую крыўдную для яе сцеражлівасць, недаверлівасць. Але ён пераадолеў сябе і, падышоўшы блізка да яе, загаварыў ціха, асцярожна, з пайкай дзіўнай марудлівасцю ў голасе:

— Ведаеш, Вера... Тады, на першым этапе, было проста і ясна. Мы бачылі перад сабой адкрытага ворага, ненавідзелі яго непасрэднай, арганічнай нянавісцю, якую ўзгадалі ў сабе з малых дзён. Я ж памятаю, як я ставіўся да нашага пана, да ўсяго пышнага бляску яго, да раскошы жыцця. Я захапляўся, зайздросціў і ненавідзеў. Усё: кожная дробязь, кожны прадмет ягопага абыходу, кожная прыгожая аздоба — усё мне было чужое, непавіснае. Я захапляўся хараством гэтага ўсяго і летуцеў аб тым, каб як дапасці ды ўсё гэта падрузгатаць, каб і духу-паху не асталася. А цяпер не тое... Я ведаю, я ні на хвіліну не сумняваюся, што кулак яшчэ зласнейшы эксплуатаатар, чымся вялікі пан, што эксплуатацыя яго самая дзікая, нялюдская, але...

Карызна яшчэ бліжэй нахіліўся да Веры, з незразумелым блікінем зазірнуў ёй у вочы.

— Вера... Цяпер мой вораг — ведаеш хто? Мой родны бацька...

І раптам зацяўся ў наўмыснай безуважнасці і з цалкам спакойным выглядам зманіў:

— Майго бацьку раскулачылі і выслалі як злоснага кулака. Ты спалохалася, Вера? Баішся? Пра гэта яшчэ ніхто не ведае тут... Я не хочу, каб ведалі... Ты не скажаш?.. Праўда, Вера, не скажаш?..

Вера сапраўды збялела і глядзела на яго шырокімі няўцяямнымі вачмі. Яна, небарака, не ўяўляла сабе нічога страшнейшага як сацыяльнае паходжанне, бо гэта ў яе

было самае балючае месца. Але яна ўбачыла, якой мукай адбіваўся на ім яе інстынктыўны спалох, і ў цясцерпным сораме затуліла далопямі твар.

— Я — не... Я так сабе... Я не баюся...

І, канчаткова заблытаўшыся, ускочыла з месца, але зараз жа села зноў, потым у раптоўным парыванні схачыла яго за руку і крыкнула ў роспачы, са слязьмі на вачах:

— Карызна! Не злуйся... Проста ты сказаў неяк раптам, такім голасам... Я не баюся... Чаго мне баяцца?..

І дадала найўна-змоўніцкім тонам:

— Я нікому не скажу пра гэта... Не трэба, каб ведалі тут...

Карызна моўчкі глядзеў на яе, усміхаючыся ўдзячнай і разам з тым разгубленай, няцэўнай усмешкай. На яго сышла цяпер глыбокая цяжасць, у якой суняліся ўсе адчуванні яго, сунялося ўсё жыццё, распусцілася ў мяккім павучым трымценні нерваў. Нічога не турбуе, няма куды спяшацца, бо ў гэтай цяжасці нешта спакойна-застылае, непазбыўнае.

Дзе зазнаў ён раней такі салодкі настрой?

Ён папружвае знясіленую памяць, але ніяк не можа перамкнуцца туды — у блізка-знаёмае ды забытае. Яполунае зусім вось тут, ля самага краю свядомасці, звінуўшыся ў адзін няясны хімерны вобраз — у вобраз нейкага аднастайнага бязмежна-цягучага гуку. Ён выразна чуе гэты гук — ён звініць увушшу тонкаю пчалінаю песняй.

Ага! Гэта ж паче верацяно ў худых карабятых матчыных пальцах.

Цьмяная закураная хата... Лямпа, увабрапаная ў пажоўклую выразаную паперу... Аброслая копатам талерачка... Папуры бацька ў сваім глыбокім маўклівым адпачынку... Цёплая прытульная печка... кошка... тараканы...

І вечнае, неадступнае, цяжа-павучае верацяно...

Карызна зморшчыўся ад унутранага болю.

— Я не магу іх ненавідзець, Вера, чуеш? Я не магу іх ненавідзець...

Яго працяў пякучы жаль, на вочы накаціліся слёзы. Каб схваць іх, ён узлётся локцямі на стол, паклаў галаву на далоні.

Вера цяжа дакранулася рукой да яго валасоў і смешна, па-дзяцінаму судышала:

— Не трэба так... Гэта ў кожнага бывае. Ведаеш, я ж

таксама шкадавала... Да мяне прыходзіла Гвардыяніха — такая простая няшчасная жанчына. Яны ж дык — ого, якія злосныя кулакі, а мне ўсё роўна шкада было яе... Папраўдзе... А ў цябе бацькі... Бацькоў заўсёды шкода бывае...

І яна дзелавіта ўздыхнула.

Карызна ўзняў галаву, зірнуў на Веру бліскучымі вачмі. Яна стаяла над ім — дужа сур'ёзная, заклапочаная. Сашчэмленыя вусны міла, па-дзяцінаму выпнуты наперад лоб зморшчаны да немагчымасці, аксамітныя броўкі спаўзліся ўместа, затуліўшы вялікія не то цёмна-карыя, не то зусім чорныя вочы. І ўся яна празрыста-чыстая, светлая, як крынічка.

Карызна ўзяў яе маленькую руку і пязграбна, у прагавітай паспешнасці прыціснуў да сваіх вуснаў. Яе прыгожыя аксамітныя броўкі ўзняліся ў ціхім здзіўленні. Рукі яна не адбірала, а ўважна, з дзіўнай цікавасцю глядзела, як цалуе яе Карызна. Потым на твары ў яе засвяцілася сарамлівая давольнасць і ласка — яна абшчапіла яго вольнай рукой за шыю і пяшчотна прытуліла да сваіх грудзей.

...Карызна ўсю тую ноч перабыў у Веры Засуліч і з прыемнасцю пераканаўся, што ў гэтае разумнае палітычна свядомае, бадай што першае па ўвесь Сівец актывісткі не менш, а можа, і больш цёплае, простае жаночкае ласкі, чымся ў іншае звычайнае жанчыны. А таксама ўбачыў ён і тое, што вочы ў Веры Засуліч зусім не цёмна-карыя і не чорныя, а цёмна-цёмна-сінія, цудоўна-прыгожага, якога ён ніколі не бачыў у жыцці, колеру.

...І праз усю тую ноч стаяла, уклепчыўшы на канапе, перад акном Марына Паўлаўна і глядзела ў чорную бязлітасную цемру.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

1

Хоць брыгадзёр Зелянюк і паказваецца ў гэтым апавяданні як цалкам стапоўчы, мала не ідэальны герой сучаснасці, але і ён, як кожны жывы чалавек, меў свае сла-

басці. Так, напрыклад, ён кахаў дзяўчыну. Кахаў пяшчотна, горача, прагавіта, як ткі і кожны хлопец гадоў у дваццаць ці троху болей, што не ўправіўся яшчэ марна рас-трэсці жыватворчы агоць свайго маладога сэрца.

Дзяўчына Зеленюкова жыла ў горадзе і да падзей, што тут апісваюцца, мела толькі ўкосныя адносіны, але, дзеля паўнейшае характарыстыкі самога Зеленюка, не шкодзіць сказаць колькі слоў і пра яго любую.

Зеленюку яна заўсёды ўспамінаецца такая, як ён яе ўпершыню ўбачыў на заводзе сярод дакучлівае гурмы экскурсантаў.

Яна стаяла над ім трошку смешная ў сваім найўным захапленні. Яна нібы брала сама ўдзел у рабоце, памагала яму. Ці толькі прыкладаў ён да дрэва разец, і з-пад яго празрыстым мярэжыстым касніком выпаўзала свежая стружка,— яна са шчырай турботай сачыла за пакручастым рухам гэтай стружкі. Яе тонкія бровы ўсё падымаліся і падымаліся, лоб старанна збіраўся ў густую сетку маршчынак, а напярэкрытыя ружовыя губкі пацешна рухаліся ў такт варштата. Як прымаў ён разец, напружанне ўраз злятала з яе твару і яна аж уздыхала, небарака, у раптоўным палягчэнні. Потым — зноў.

Яна ўпэўнена была, што ён, заняты работай, не бачыць яе, і не мела патрэбы сачыць за сабой, за выразам свайго твару,— яна памагала яму з поўным самазабыццём. Але ён упраўляўся ўсё-ткі кідаць у яе бок непрыметныя погляды і ледзь стрымліваў усмешку.

Скрозь высокія з дробнымі шыбкамi вокны ў цэх зазірала рэдкае зімовае сонца і гуляла па стружках залатымі жвавымі зайчанятамі. Адзін зайчык скрозь трапятаўся ў яе на твары і надаваў яму дзіўную кволую празрыстасць. Калі ж ён, гарэза, ускочыў быў раптам у яе старанна раскрыты ружовы раток, Зеленюк не вытрымаў і, адхіснуўшыся ад варштата, голасна засмяўся. Яна здзіўлена паглядзела на яго.

— Чаго ты смяешся?

Ён не ведаў, што адказаць, бо не хацеў пакрыўдзіць яе. Тады, каб парушыць непрыемнае маўчанне, яна запытала:

— Ты тут працуеш, у мадэльным?

— Не, я ў ліцейным.

— А што ты тут робіш?

Ён трошку падумаў, мяркуючы, мабыць, ці варта з ёй удавацца ў падрабязную гутарку, але зірнуў на яе шчы-

ры, поўны сур'эзнае ўвагі твар і здаўся.

— Бачыш, я выхадны сёння. А варштат гэты вольны. Я папрасіў дазволу папрацаваць на ім. Так, для сябе.

— А што ты робіш?

Ён трошку засаромеўся.

— Я раблю мадэль аднае машыны... новае машыны...

Дзяўчына працягнула з адкрытым здзіўленнем і павагай:

— Ты вынаходца?

Ён скрывіў твар у пагардлівую гримасу (ат, якое там вынаходства!), і яна, падбадзёраная гэтай гримасай, пасвойску ўсміхнулася і, жвава падміргнуўшы яму, папрасіла:

— Дай мне паспрабаваць... Я асцярожна...

Ён адгарадзіў яе рукой ад варштата.

— Няможна. Папсуеш.

— А можа, і не папсую?

— У нас на «а можа» не робіцца.

Дзяўчына незадаволена скрывіла губкі. Яна, пэўна, і пайшла б ад яго пасля гэтага, але, мабыць, не хацела пакідаць па сабе няёмкае ўражанне і таму, пільна паглядзеўшы на Зеленюка, запытала:

— Ты камсамалец?

— І партыец.

— О!..

Яна змоўчыла троху. Потым пахвалілася:

— Я таксама камсамолка. Ты ведаеш, што наша тэхнікумаўская ячэйка будзе з вашаю ў сутаварыстве? Будзем памагаць вам, а вы нам...

— Ведаю... А што?

— Нічога. Не дасі пакруціць?

— Не дам.

Яна дакорліва паківала галавой і строга паглядзела на Зеленюка. Хацела яшчэ нешта сказаць, але яе гукнулі ад дзвярэй:

— Стася! Мы пайшлі далей!

Яна крутка завярнулася і пайшла ад яго шпаркай цвёрдай ходою. Ён глядзеў ёй услед з спакойнай усмешкай, а як дайшла яна да дзвярэй, ён раптам чамусьці зацепакоіўся і, нібы ўздумаўшы пешта, гукнуў яе:

— Стася!

Яна перш сунялася, не азіраючыся — разважала, ці варта адгукнуцца, ці мо лепей не звярнуць увагі. Але ён ужо дагнаў яе, і яны пайшлі поплеч.

— Я пайду з табой па заводу, буду тлумачыць табе. Добра?

— А мадэль?

— Дармо. Гэта не пільнае.

...І вось ад таго часу мінуў цэлы год. Год гэты быў незвычайны ў Зелешюковым жыцці, бо ішоў ён паводле асаблівага дзівоснага календара, дзе было безліч чырвоных дат, якія, каб дакладна расшыфраваць іх, далі б надзвычайна стракатую наменклатуру: супольны сход сутава-рыскіх ячэек, сустрэча па вечары ў клубе Карла Маркса, першы пацалунак, экскурсія ў тэхнікум, другі пацалунак, кіно, супольная паездка ў падшэфную вёску (і многа пацалункаў, даклад у тэхнікуме (ён дакладчык), вечар тэхнікума на заводзе і выпадковая сварка (усё кончапа! усё! усё!), доўгі і палкі вечар прымірэння, брыгада па ўзаемным азнаямленні з бытам, гарадскі сад, чаромхавая ноч і прыкрае непаразумецце з тэхнікумаўскімі варотамі (выдумалі замыкаць), супольны палітгурток (яны, вядома, самыя спраўныя сябры), супольны спектакль (абое раптам — артысты) і г. д. Ды і наогул, хто можа прасачыць за гэтым дзівачным камсамольскім каханнем, якое ўплятае чаромху ў тэзісы аб сацсаборніцтве, а ў слодыч першых пацалункаў улівае гаркавы прысмак тэорыі дадатковае вартасці!

І вось сядзіць Зелянюк у глухіх Сівалапах, у хаце селяніна-серадняка Малаха Загароўскага і, апанаваны лютай пяшчотнасцю, піша гарачы бязладны ліст да свае каханае:

«Любая, мілая, слаўная, злосная, дрэнная Стаська!»

Пасля клічніка ён становіць яшчэ адзін клічнік і, здаволены, уяўляе, як «слаўная, дрэнная Стаська» ўзніме здзіўлена бровы, прачытаўшы гэты ўступ, і раздумліва паківае галавой: «О!...»

«Ты думаеш, што я цябе, свайго дарагога зайчыка, не ўспамінаю кожную хвіліну, кожную секунду, кожную... (не ведаю, ці ёсць яшчэ што меншае за секунду)? Ты думаеш, што я не абнімаю цябе ў думках, не цалую тваіх сярдзітых губак, тваіх зялёных, як у кошкі, вочак? Ты думаеш, што калі рэдка пішу, дык я ўжо і забываюся на цябе? Ведаеш, мая...»

Але ці варта перачытваць смешную септыментальную пісаніцу маладога хлопца, які, працяты пястрымавым па-

лам п'яшчотнасці, забываецца на ўсю сваю грамадскую значнасць і станавітасць і пачынае вярзці зусім не стасоўнае глупства!

Адылі другая палавіна Зелешоковага ліста мела зусім інакшы характар, варты ўвагі нават сур'эзнага чалавека. Зелешук пісаў пра сівецкія справы:

«...І мяне думка цешыць, што ты, Стаська, сур'эзна (а я думаю, што сапраўды сур'эзна) цікавішся гэтым. Дык вось... Пахваліцца асабліва няма чым. Той сход, пра які я табе пісаў, быў нам цэлая катастрофа. Праўда, што на наш актыў ён не зрабіў уплыву — мы працуем, як і раней, і расцём. Па маіх падлічэннях, мы маем цяпер блізка пяцьдзсят гаспадароў, якія зараз жа гатовы пайсці ў калгас і будучь, аб гэтым я не сумняваюся, цвёрдыя калгаснікі. Але мы ўсё-ткі бяром устаноўку на агульны масавы зрух, і ў гэтым сэнсе той сход падцяў нам ногі. Ён сапсаваў перадачу. Ты ж ездзіш на веласіпедзе, дык ведаеш, што гэта значыць, калі не працуе перадача. Малое кола круціцца як след, а вялікага не рушыць. Так пакуль што і мы. Ды мала таго — яшчэ спрабуюць яго, гэтае кола, крутнуць назад, бо сход той дужа паспрыяў кулацкай зграі, даў глебу для іхняй падкалоднай працы. У некаторых вёсках, дзе ўжо зарганізаваныя калектывы, павеяла халадком: сярод калгаснікаў з'явіліся дрэнныя настроі. Але ўсяму гэтаму мы дамо рады. Энергіі ў нас досыць, мэта ў нас ясная, будзем працаваць як мага — і свайго дойдзем. Праўда, Стаська, ці не?

Найбольш засмучаюць мяне нашы стасункі з сакратаром ячэйкі. У нас яшчэ, здаецца, не дайшло да адкрытае сваркі, але сутычкі былі жорсткія. Як табе вядома, ён больш за ўсіх вінаваты ў правале таго славутага сходу, і вось я ніяк не ўцямлю, ці ўсведамляе ён гэта як след, ці падманвае сябе шкоднай бравацыяй пад дудку старшыні сельсавета, з якім ён блізка таварышуе. Наогул, мяне вельмі цікавіць гэты чалавек, і я да яго прыглядаюся, можа, троху больш, чым трэба. Здаецца, што ён прымячае гэта і злуецца. Але я маю на гэта свае асаблівыя прычыны, аб якіх ён і не дагадвасца.

Я табе, Стаська, пісаў ужо неяк пра гэтага чалавека. Ён перажывае цяпер сямейную трагедыю ці, праўдзівей, робіць яе, і гэта так шчытна ўплятаецца ўва ўсё ягонае жыццё, у тым ліку і ў грамадскую працу, што нават цяж-

ка азначыць, што на што робіць уплыў і што чаму спрычыняецца.

Я добра ведаю яго жонку. Гэта вельмі сімпатычная жанчына, больш глыбокая, чымся гэта можа здацца з першага погляду. Ён, безумоўна, педаацэньвае глыбіні яе перажыванняў, бо, каб ведаў ён пра ўсе захаваныя мучэпні яе, ён бы, напэўна, прысяшыў які-небудзь канец. Яна ніколі не скардзіцца, унікае ад усякіх гутарак на гэтую далікатную тэму (прынамсі, са мной), але я часам бачу ў яе ў вачах ціхую падзею на нейкую староннюю дапамогу, на нейкі ратунак. Можа, я дрэнна раблю, што старанна трымаюся ў баку ад іхніх сямейных непаразуменняў? Але я бачу па ім, што было б горай. Ён мае хваравіты гонар, які не дасць яму спакойна сцерпець чыйго-небудзь утыкання ў ягоныя справы. Гэта больш толькі раздражніць яго і пагоршыць справу. Адно, што мы робім, гэта ўцягваем паступова яе ў грамадскае жыццё (ёсць тут на гэта адна надзвычай сімпатычная, разумная і скрытная жанчына) і маем поспех у гэтым. Новае захапленне патроху адводзіць яе ад пастаянных згрызот.

Ну, але я табе, Стаська, цэлы ўжо рапарт выпісаў і, мабыць, добра табе надакучыў. Таму прашу прабачэння і, каб развесяліць цябе, горача цалую тысячу разоў. Не адбівайся, усё роўна рады не дасі. Тысячу разоў — не менш.

Пішы мне, любая, часцей, нават калі не атрымліваеш лістоў ад мяне. Калі я і не пішу, дык не таму, што не хачу (мне ж гэта — усё роўна што нагаманіць з табой, мне пісаць табе — шчасце), а таму, што літаральна пяма на гэта паквольнай хвіліны.

Яшчэ раз моцна абнімаю і цалую бясконца любую, слаўную сваю Стаську.

Твой Зелянюк.

Пішы мне, як і рапей, на райком партыі — гэта больш пэўна».

Зелянюк цвёрда становіць кропку і адрывае ад ліста летуценна-мяккі, зусім не стасоўны да яго погляд. Сапраўды, у яго адчуванне, нібы пагутарыў ён з сваёй Стаськай, і гэтая гутарка пакінула ў яго добры, малады, бадзёры настрой. Высвістваючы вясёленькі папеўчык, ён акуратна залеплівае канверт, піша адрас доўга, старанна, нібы мае з гэтага сабе асаблівае здаволенне. Потым устае ад стала і, падтупваючы ў такт вясёленькаму папеўчыку,

выходзіць на гаспадарскую палавіну: яго раптам пацягнула да людзей.

У хаце адна Аўгінька. Яна стаіць і глядзіць нечага ў акно. Зелянюк падыходзіць і закрывае ёй далонямі вочы:

— Ану-тку, адгадай, Аўгінька, хто гэта?

Ён і голасу нават не змяніў, ды Аўгінька ж і ведае, што, апрача яго, нікога ў хаце няма, але дзе ж яна так проста скажа!

— Або... Хто ж гэта такі? Ніяк не пазнаю... З голасу, дык нібыцца дзед Піліп. Ці ўгадала?

Зелянюк пераварочвае да сябе яе твар і грозна глядзіць на яе, вытарашчыўшы вочы.

— Дык гэта я — дзед? Я — дзед, га?

Аўгінька дробна смяецца, радая сваім жартам. Зелянюк сядзе каля яе на лаўку.

— А я ведаю, Аўгінька, каго ты ў акне выглядала.

Яна чырванее і зараз жа здраджае сябе:

— Думаеце, што Віктара? А во і не, дадушы ж, пе... Віктара і няма зусім...

— А дзе Віктар?

— Ён пайшоў...

Але зараз жа схапянулася і ўзяла цалкам безуважны тон:

— Адкуль жа я ведаю? Што, я сцерагу яго, ці што? Толькі таго і клопату...

Зелянюк устае і дзелавіта бурчыць сам сабе:

— Так, значыцца, і скажу яму... Не маю, значыцца, клопату, не цікавы ён мне, не гэтых бачыла, хай ідзе к ліхой долі, валацуга...

— А во і не казалася так, няпраўда... Маніце! Маніце! У, маюка!..

Зелянюк смяецца, цалкам здаволены. Ён дужа падабае Аўгіньку (можа, таму, што, гледзячы на яе, успамінае сваю слаўную, дрэнную Стаську?) і дужа любіць дражніцца з ёй. Ён ведае, што іх з Віктарам вадой не разальеш, і такое заўзятае каханне яму вельмі імпануе.

Але ж яна, хітруня, ведае добра, дзе цяпер Віктар, а ён патрэбен яму. І Зелянюк, лёгка змяніўшы тон, пытае:

— Скажы напраўдзе, Аўгінька, куды пайшоў Віктар — мне трэба ўбачыцца з ім.

Аўгінька яшчэ з момант глядзіць педаверліва, каб не было падкопу якога, адылі здаецца:

— Ён пайшоў у Сівец. Ён скоро ўжо вернецца.

— І прыйдзе сюды?

— Пэўна, што прыйдзе.

Але нават дзівіць гэтае пустое запытанне!

— Як прыйдзе, дык скажы яму, Аўгінька, што я ў Лакоты.

Аўгінька нездаволена крывіцца.

— І каб прыйшоў?

— Ну, дзе ж ён адразу пойдзе! Не кіпе ж ён цябе раптам... Ну, пагамоніце, памілуецца троху...

— А ідзіце вы...

2

У Якуба Лакоты госьць — аграном Сініцкі. Старыя таварышы, удзельнікі аднаго партызанскага атрада. Разам, плячо ў плячо, прайшлі яны калісь праз страшныя, парытыя чорнымі калдобінамі небяспекі гоні жыцця, але выйшлі з яго няроўныя. Побач з касцяна-худым Якубавым тварам, нібы наскрозь прасвідраваным глыбокімі ліхаманкавымі вачмі, шырокі дабрадушны твар агранома Сініцкага выдае, можа, троху і залішне рэзкім кантрастам. Ён ужо лысы, але праз лысіну сціпла зачосаны выстанкі рэдзенькіх валаскоў невыразнага колеру. У яго слаўны целепаваты нос і нечакана востранькія, жвавья і разумныя вочкі. Барада шырока і густа абамшэла шызаю поўсцю, але самая сярэдзіна, самы кончык голы — гладзенькім пяточком. Крутая роўная галава Сініцкага дужа нагадвае недаспелы гарбуз, на адным баку ў якога сонца выграла светлую лысіну, ды яшчэ з другога боку спаміж лісця вытыркнуўся быў на сонца і пабялеў пяточок, але ўвесь гарбуз цьмяны яшчэ, шыза-зялёны.

Якуб сустрэў Зеленюка з парыўчатай радасцю. Нязграбным ад шчырасці рухам ён схапіў яго за палу і пасадзіў пры сабе на лаўку. Ён відочна быў устурбаваны нечым і ў замяшанні шморгаўся на месцы.

— Дык вось, браточак... Глупства... Нікуды не варты ўсе мае планы... Вось Сініцкі, аграном. Вы ж не знаеце адзін аднаго? Пазнаёмцеся... Ды я і ведаў... От, так сабе забаўка. Каб спецыяльнасць, практыка...

З Якубавага тону Зелянюк адразу пачуў, што гэта ён пакуль што яшчэ так сабе, ад сарамлівасці ці мо з перасцярогі, каб загадзя падрыхтаваць лёгкі настрой на выпадак магчымай няўдачы.

Аграном Сініцкі з дзелавітай няўважпасцю прывітаў-

ся з Зеленюком і зноў схіліў свой дабрадушны гарбуз над шырокімі Якубавымі аркушамі. Вочкі яго шныпарылі борздзенька, жвава, што мышаняткі, і ласкава-ласкава ўсміхаліся. Раз-пораз ён вымаў з бакавой кішэці «вечнае» пяро, са спакойнай метадычнасцю адкручваў яго, нешта дробненька поркаў у запісной кніжцы і зноў, старанна закруціўшы пяро, клаў яго на месца. Потым ён узяў галаву, паглядзеў на столь, нібы шукаў там нейкае згубленае лічбіны, апусціў назад галаву, аж упёрся ў грудзі спелым пятачком, і толькі тады ўжо лагодна, здаволена ўсміхнуўся. Якуб раптам сціх і зірнуў на яго з непакойным чаканнем, але ні з таго ні з сяго звярнуўся да Зеленюка:

— Цікавая гэта работа — складаць вытворчыя планы для новых калгасаў. Я ўжо рабіў іх у некалькіх калгасах. Гэта зусім не механічная работа, не простыя вырахункі. У нас ёсць ужо ўзорныя планы, але на іх пакладацца ніяк не выпадае. Гэтыя новыя гаспадаркі мы пакуль што лепш з усякае драбязы, з усякага, прабачайце, смецця. І ў кожным выпадку прыходзіцца рабіць асобныя камбінацыі, выкручваць, перакручваць. Нават нормы выпрацоўкі, нормы высева і тыя не ўсюды даём роўныя...

Яго маленькія вочкі раптам мякка заззялі і яшчэ больш падрабнелі ад летуценнасці.

— Каб нам машыны ўсюды... Трактары... Каб нам хаця са два ці са тры трактары на першы абыход.

Зелянюк зацікавіўся.

— Хіба два ці тры трактары многа б дапамаглі? Гэта ж, фактычна, дробязь?

— Хо-хо... Гэта не дробязь. За нашымі ўмовамі тры трактары зробіць удзесяцера болей, чым яны могуць зрабіць...

І, здаволены сваёй няўмыснай загадкай, Сіпіцкі ўваткнуў зноў у грудзі пятачок і паяк дужа глыбока — жыватом толькі ды носам — засмяўся. Зелянюк таксама ўсміхнуўся следам за ім (фактычна, цудоўны смех агранома яго пасмяшыў) і, каб зрабіць прыемнасць яму, здзіўлена запытаў:

— Як гэта разумець?

Сіпіцкаму яго здзіўленне ўпадабалася.

— Хэ-хэ... Удзесяцера болей...

І яшчэ дзеля важнасці хэхэкнуўшы разы са два, ён растлумачыў:

— Псіхіка... Убачыўшы трактар, і конь удвая больш узарэ. Нам не то што ўсё на трактары перавесці, — нам

хоць паказаць гэты трактар. Трэба, каб пачулі пешта по-вае, большае за таго, што кожны меў у сваёй гаспадарцы... Два кані гэта — пэўна, што не два кані, а троху болей, дзесяцера копей разам зробіць блізка таго, што пасобку зробіць пятнаццаць, але селяніну гэтага мала, ён не здзівіцца, убачыўшы ў калгасе свайго каня і свой плуг, хоць і будзе ісці ён у чарадзе з суседскім. А трактар ён паважае... ого!..

Зелянюк з настойнай цікавасцю ўзіраўся ў гарбузаваты твар агранома Сініцкага, у яго вясёлыя і разумныя вочкі. Гэты чалавек яму падабаўся: у ім многа было прастаты і здаровае крэпкае кемкасці. Зелянюк паспрабаваў уявіць яго ў рабоце і чамусьці, не ўважаючы на ягоную грубіню, цэлепаватасць, мог уявіць яго толькі рухавага, круткага, няўтомнага. Бадай што гэтакі і быў аграном Сініцкі.

Тым часам небарака Якуб з ледзь стрыманаю нецярплівасцю чакаў свайго прысуду. Ён скрозь сачыў за Сініцкім, не зводзячы з яго гарачых вачэй, як дзіця з марудлівага бацькі, што, прыехаўшы з кірмашу, ніяк не збярэцца паказаць прывезенага гасцінца. Нарэшце не вытрымаў ён і запытаў:

— Ну, як жа гэта мая тлуманіна?

Ён як мага стараўся надаць свайму голасу і ўсмішцы сваёй спакойную бязрупатнасць, ды не выходзіла: усё роўна чуваць было яго балючае ўзрушэнне. Аграном дабрадушна засмяўся і палэпаў яго па плячы:

— Хэ-хэ... Ты хочаш хлеб адбіць у мяне... Ды ці толькі ў мяне, — тут і па будаўнічай лініі ці мала чаго намудравана...

Якуб глядзеў на яго, збянтэжаны яго жартаўлівым тонам. Тады Сініцкі сказаў зусім сур'ёзна:

— Во што, Якубе. Я б гэткага плана не склаў, каб мне, скажам, прапанавалі зрабіць для вас... Праўду кажу. Бо ты ж ведаеш тут кожны лапкі зямлі, кожную, у каго якая ёсць, шаўлюжку, і ўсё гэта ўзяў на ўвагу, падрахаваў, спланаваў... Маладзец, Якуб... Гэта, ведаеце, праца дык праца...

Апошнія словы Сініцкі сказаў да Зеленюка — гэтым падкрэсліў сур'ёзнасць свае адзёнкі.

Якуб Лакота гарэў ад шчасця. Значыць, праца ягоная была не марная! Значыць, ён недарма сядзеў начамі над гэтымі вялізнымі аркушамі, над гэтай цяжкой, новай, неабыклай для яго справай!

Раптам Якуб пыхнуў увесь, замітусіўся:

— Гэта ж мы з Мікітам... Мы ўдвух...

І — нібы гэта было пільна патрэбна, нібы без гэтага няможна было і абысціся — выбег з «габінета», гукнуў малога:

— Сцёпка. Бяжы зараз пакліч Мікіту Лаўрышэнка. Скажы, каб як стой быў тут. Ну, смалі!..

Прышоў Мікіта — дужы хлапчына з масяпжовым тварам, троху сутулаваты, унурысты і маўклівы. Станавіта і нязграбна парукаўся з усімі і з паблажлівай усмешкай стаў слухаць Якубавы радасныя тлумачэнні. І — нібы згаварыліся — следам за ім упёрся ў хату камляваты, безнадзейна забытаны ў густой паклычанай барадзе дзядзька Тодар Малахаў, сваяк Зеленюковага гаспадара. Прыбег Віктар, бурна засопшыся ад бягні ці, можа, ад перарванае сустрэчы з Аўгінькай. За ім — яшчэ і яшчэ, і сышліся няклікашыя, печаканыя мала не ўсе сівалапаўскія актывісты, на вялікую Зеленюкову радасць і здаволенне.

Аграном Сіпіцкі сядзеў сярод гурмы сялян пышна-распараны, тоўсты, як самавар, і, як ад самавара, распывалася ад яго наўкола крэпкая гаспадарская цешлыня, саграваючы дзядзькоў ціхамірна-дзелавым настроем. Нічога не гаварыў ён вялікага, выдатнага — от, перабіраў усякую драбязу, распытваўся, тлумачыў. Але гэтая драбязя набірала ў яго асаблівае значнасці, трываласці і трапна ўкліньвалася ў агульную сістэму новых, прынадных для мужычага розуму меркаванняў.

Зелянюк адпачываў. Яму давала надзвычайную прыемнасць сачыць так за паступовым, але пэўным рухам калектыўнага настрою, якім з дасканалым умельствам кіраваў гэты тоўсценькі гарбузаваты чалавек. Вось працяліся ўсе спакойнай развагай — паціхлі, утупілі хто куды летуценна застылыя вочы. Вось занялося лёгкае сумненне — паўзнімалі галовы, настаражыліся. Гэта — добра. Гэта наўмысля ён, таўстун, дазволіў ім на нейкі час пасумнявацца — з сумнення заўсёды родзіцца мацнейшае перакананне. Адно слова, адна пязначная драбязговая заўвага — і сумненне абярнулася ва ўпэўненасць — здаволенна ўсміхаюцца ўжо і пазіраюць адзін на аднаго з вясёлым здзіўленнем (бач ты, як яно, га?). А вось пайшло ўжо глыбей, ужо лёгкакрытычны настрой цалкам распускаецца ў прагнай цікавасці, перарастае ў захапленне. І ўжо дрыжыць па тварах творчая пецяярплівасць, ужо карціць кожнаму

паспрабаваць, рызыкнуць, распачаць нарэшце нешта новае, неабыклае.

Зелянюк і не прымеціў добра, як яно сталася, але скончылася на тым, што загарэлася раптам настойнае злоснае абурэнне на Сівец, на сівецкіх «чыстых» гаспадароў, што марудзяць толькі, не бяруцца самі і іх, сівалапаўцаў, забаўляюць.

— Што на іх глядзець? Яны раздуровыя, яны адно глядзяць, каб як лучыць на лёгкі хлеб.

— Яны так і год будуць валаводзіць, а пры іх і мы сядзім.

— Не хочуць, дык не трэба. І без іх абыдземся!

Тут, вядома, значную ролю грала даўняя ўзаемная варажасць паміж Сіўцом і Сівалапамі. Можна; з гэтага і пайшло, можна, проста жадаюць казырнуць, падцерці нос фабэрыстаму Сіўцу штурхнула іх на раптоўную рашучасць, але загудзелі раптам сівалапаўскія актывісты, каб не чакаць Сіўца, не марудзіць, а ўзяць ды арганізаваць свой асобны сівалапаўскі калектыў.

— А тады хай хто хоча ідзе да нас, запісваецца.

— Не ўсё ж нам да іх хадзіць!

— Ды яшчэ паглядзім тады, каго возьмем, а каго і не!

Зелянюк раптам здзівіўся, як гэта дасюль не прыйшла яму ў галаву такая простая і трапная думка. Праўда, што многа ёсць нездаровага і няпэўнага ў гэтым патрыятычна-задзёрыстым настроі, але ў грунце сваім ідэя правільная. Настрой створапы, глеба гатова, марудзіць нельга, трэба сеяць, каб не спазніцца, каб не ахаладзеў запал і рашучасць. Будзе прыклад Сіўцу. Хай сабе і капкурэнцыя, гэта не пашкодзіць, а яшчэ паспрыяе агульнаму руху.

І Зелянюк цалкам падтрымаў замер сівалапаўскіх актывістаў. Ён нават узяў самахоць на сябе абавязак абладзіць гэту справу з фармальнага боку, каб не было ніякіх затрымак.

Пасля шумных гарачых размоў позна ўвечары разышліся з Якубовае хаты дзевятнаццаць чалавек сяброў повага сівалапаўскага калгаса, які меў ужо пават, праўда, толькі ў праекце, гучную і троху прэтэнзійную назву «Наша перамога».

Калі Зелянюк, развітаўшыся з мужчынамі, узяўся ўжо быў за клямку свае форткі, нехта пязграбна і рвучка скубануў яго за палу. Ён інстыктыўна адшаснуўся ўбок і напружыўся, гатовы даць адпор невядомаму напасніку, аж, на вялікае сваё здзіва, замест сабакі ці яшчэ якой зварыны

ўбачыў каля сябе разматлашаную ў цемры фігуру чалавека. Чалавек стаяў, прыпёршыся да варот, цяжка варушыўся і мармытаў сабе нешта пад нос. Яго грамозднае, мешкаватае тулава паказвала відочную тэндэнцыю асесці на дол — ён быў без меры п'яны.

— Хто тут?

Чалавек парыўчата таргануўся і на момант адлучыўся ад варот, але зараз жа зноў узяў ранейшую паставу. Маляўнічым жэстам выставіў наперад руку і загаварыў інтымным шэптам:

— Таварыш... Я — п'яны... дадушы, п'яны... Я набраўся, як свіння...

У голасе ў яго было поўна пакорнага трагізму і разам з тым задавалення. Ён нібы каляўся, што п'яны, і разам выхваляўся гэтым.

Зелянюк пазнаў Паўлюка Гвардыяна. Ён падышоў бліжэй да яго, спагадліва запытаў:

— Дахаты, мусіць, не патрапіце, дзядзька Паўлюк?

Той махнуў рукой з горкай безнадзейнасцю:

— Што мне хата? Таварышш... быр... бры... быр...

Ён сабраў усе сілы, каб змагчы наравістае слова, і раптам выгаварыў яго скоранька і выразна:

— ...брыгадзір...

Тады сам здзівіўся сваёй удачы і паспрабаваў яшчэ раз сказаць, але нічога не выйшла. Зелянюк узяў яго пад пашку.

— Ну, пайшлі, дзядзька Паўлюк. Я завяду вас дахаты. Ну-ну, смялей... Вось так... Вось так...

За крокаў дзесяць-пятнаццаць Паўлюк пайшоў больш-менш цвёрда. Адылі раптам суняўся, з нечаканай круткасцю завярнуўся на месцы і стаў перад Зеленюком твар у твар.

— А я да цябе... да вас ішоў, таварышш... бр... я п'яны, але я сумленны чалавек...

Ён нахіліўся да Зеленюковага вуха, каб сказаць на сакрэту, і рыкнуў па ўсю вуліцу:

— Я ўсё скажу, таварышш... Мяне брат напайў... родны брат... дабрадзеі... с-сукін с-сып...

Раўнавага здрадзіла старому, і ён важка ўткнуўся тварам у Зеленюкова плячо. Зелянюк мякка, але рашуча ўзяў яго абэруч і надаў ягонаму тулаву належны кірунак.

Рушылі далей. Паўлюк жыў у канцы Сівалапаў, і дарога нібы троху ацверазіла яго. Ён колькі раз памкнуўся быў вызваліцца ад старонняе апекі і пайсці самастойна,

але не меў удачы. Тады, пакорна здаўшыся на волю Зелешюка, ён дробна смяўся дурпаватым смяшком і мармытаў:

— Бач ты... хе-хе!.. Усё роўна як п'яны... як п'яны, хе-хе-хе... Сам туды, а ногі сюды... сам сюды, а ногі туды...

Хата Паўлюкова была завалена з сярэдзіны сакрэтным завалам: гэтую прамудрасць стары мусіў зрабіць, як прапіў быў неяк няўмысля свой апошні замок. І хоць добра ведаў ён, што пйдзе ў свеце не знойдзецца чалавека, які б пагالیўся на ягонае дабро, але ўсё роўна трымаў сакрэт свайго завалу ў строгай таямніцы. Нават цяпер — на што ўжо быў непрытомны — а не здрадзіў сабе. Падышоўшы да дзвярэй, ён з хвіліну стаяў перад імі, нешта сам сабе сціху мармочучы, а тады абярнуўся і бесцырымонна адпіхнуў Зелешюка ўбок.

— Прабачайце... таварыш... замок з сакрэтам... Раз-два (гэтыя «раз-два» прайшлі ў яго ў доўгай маруднай шарпаніне недзе за вушаком)... раз-два... раз-два... і — гатова!

З пышнай урачыстасцю ён расчыніў напята дзверы і сам адкінуўся ўбок, саступаючы дарогу Зелешюку.

— Калі ласка! Паж-жаласта!..

Зелянюк, стрымліваючы смех, сігануў у чорную дзірку дзвярэй. На яго патхнула волкім кіслявым пахам бруднага жылля, і ён зразумеў, што сянец у Паўлюка пяма, а дзверы знадворку вядуць адразу ў жылую хату.

Стары зачыніў дзверы і шамацеў недзе ў цемры, мабыць, шукаючы сярнічак. Зелянюк дастаў свае і запаліў. Цьмяны дрыготны агонь асвятліў досыць раскошную хату — амаль пустую і страшэнна брудную. Чамусьці з асаблівай рэзкасцю ўелася ў вочы страшная закарэлая шмотка на сталі і гнілы сноп саломы ў качарэжніку, пастаўлены туды немаведама з якім прызначэннем. Шмотка была, здаецца, адзіным прадстаўніком у гэтай хаце тканых вырабаў — хата ўрачыста блішчала старою, зашмальцаванаю голлю.

Паўлюк нёс адпекуль з запечча маленькую ўбогую газавачку. Зелянюк хацеў быў узяць яе, каб запаліць, але стары таемна паківаў на яго пальцам.

— Я сам... Я яе ведаю ўжо наўлет... Яна ў мяне кап... карп...

Ён безнадзейна забытаўся ў слове, скрывіўся з патугі і незадоволення, адылі знайшоў выйсце ў больш прасцейшым:

— Дрэнь... Паршывая дрэнь...

І, поркаючыся пад газоўкаю, ён не спускаў з твару горкае міпы, поўнае пагарды да «паршывае дрэні».

Зелянюк сеў пры сталае на калодку і ўзіраўся ў старога. Яму ўспомніўся бачаны калісь у малыя гады малюнак страшнага чараўніка, які нешта рабіў, схіліўшыся над дзівосным начыннем. Паўлюк быў падобны да таго чараўніка. Мігатлівы, неслухмяны бляск газоўкі вырываў з цемры твар яго грубымі кавалкамі, якія ўяўленне складала ў пачварнае, нялюдскае аблічча. Рэдкая, нібы павыдзіраная барада, скрозь якую свяцілася друзлая, карабатая скура, надавала твару злы д'ябальскі выраз. І да гэтага — крукаватыя, дрыжачыя рукі з пабраклымі пеўвароткімі пальцамі, панура скурчаная постаць, абвешаная жудаснымі лахманамі, што канчаткова страцілі свой першапачатковы выгляд.

Нарэшце газоўка сяк-так загарэлася, і стары скрывіўся ў здаволенай усмешцы.

— Я яе знаю... Мы ўжо з ёй век звекавалі... Хе-хе... Яна ў мяне кап... карп...

Зноў не сказалася слова, але цяпер стары безуважна махнуў на яго рукой — ліха яго бяры!

Ён сеў на лаўку і млява пахіліў галаву. Зеленюку здалося, што ён хоча драмаць, і ён устаў ужо быў, каб ісці, але Паўлюк раптам усхапіўся і затрымаў яго.

— Чакай... чакай... Ты ў мяне ў гасцях, таварыш... быр... бры... Але частаваць няма чым... прабачай... Сядайце, паж-жаласта...

І сам сеў на месца, зноў пахіліў галаву. Потым загаварыў ціха і сцеражліва, нібы адкрываў якую таямніцу:

— Я — п'яны... Я ўчора піў і сягоння піў... і заўтра... Брат паіў... Разумееш... свой брат... Цімафей Міронавіч... А я — Павал Міронавіч... Паўлюк... п'яніца... Я табе ўсё скажу. Чакай, сядзі тут...

Ён пахіліўся да Зеленюка і зашаптаў:

— А чаму ён поіць мяне, га? Не ведаеш?.. А я ведаю...

І стары хітра падміргнуў Зеленюку.

— Ён разумнецькі, ого!.. Ён хоча, каб я рабіў, як яму трэба. Каб я слухаў усё ды яму пераказваў. Я — бядняк... разумееш? Мне ўсюды хады адкрыты... Я, калі хочаш, і на ячэйку пайду... І ў камуністы запішуся... Што, не возьмеце? Га? Не возьмеце?

Зелянюк супакоіў яго, і ён раптам упаў у септымептальную ласку.

— Ты добры хлопец... дадушы, добры... Я шаную... люблю цябе... А ён не любіць, баіцца... ха-ха... Свіння ён, хоць і брат... Чуеш ты, таварыш... Ён жа мяне са свету звёў, ён мяне загубіў... дадушы, загубіў... Ты думаеш, гэта я так заўсёды? Думаеш, я не быў гаспадаром?.. Чакай, чакай... я пакажу табе зараз.

Важка баўтнуўшыся тулавам, ён рушыўся з лаўкі і патушаў на хаце. З нечаканым спрытам узлез на печ і пачаў поркацца там. Зелянюк зірнуў следам за ім, і вока яго прыемна адпачыла ад нуднае хатняе пустаты: на печы было поўна ўсякага гаспадарчага гламазду. Там былі і ўбогія выстанкі калішняй адзежы, і павышчарблены гліняны посуд, і нейкая дзежачка, і нават худы рабраваты дзярках. Відаць, там была ўласна Паўлюкова кватэра, а пустая хата служыла ёй толькі прыдзвер'ем.

Паўлюк дастаў з печы пешта завінутае ў рудую шмотачку і, паднёсшы да стала, стаў асцярожна раскручваць.

— Во што... Зірніце, таварышы... га?..

Гэта была фатаграфія дзяўчынкі гадоў у пятнаццаць, апранутай у гімназійную уніформу. Тлустыя плямы, якімі пакрыта была картка, надавалі бязмежна пакрыўджаны выгляд мініяцюрнаму жаласна-паўнаму, як у птушаняці, тварыку.

Стары шаптаў набожна і ціха, як пры нябожчыку:

— Дачка... Родная дачка... У гімназіі вучыў... у пятым класе... Такая была... такая...

Зелянюк чакаў, што ён заплача, і гэтыя раптоўныя слёзы былі яму зразумелыя. Але дужа дзіўна, не па-звычайнаму плакаў гэты стары. Ён не хаваў твару, не закрываўся рукамі, а толькі адхінуў убок галаву, каб не запляміць слязьмі фатаграфіі, і злёгка нахіліўся — пэўна, каб лацвей было слёзам сцякаць па карабатым твары. І яны цяклі спорна, дружна, весела, даганяючы адна адну, абмінаючы, то хаваючыся ў глыбокіх разлогах зморшчак, то зпоў выбягаючы на грубыя, хваравіта-набраклыя ўзгоркі. А ў гэты час стары Паўлюк пацешна чмыхаў сваім вялізным бульбаватым носам, і ў гэтым чмыханні не было ніякага падабенства плачу — больш падобна было да стрыманага первовага смеху.

Адплакаўшыся, стары стаў амаль што цвярозы. Ён спакойна закруціў у шмотку няшчасную фатаграфію, паклаў пры сабе на стол, сеў і стаў тлумачыць зусім складна, разважна:

— Памерла дачка. Даўно ўжо памерла. З гэтага і пай-

шло ўсё. Яна доўга хварэла, усё лячылі, думалі — палепшае. Многа грошай трэба было, а іх не надта і было. У яго браў, у брата. А ён даваў — чаму не! Ён жа дабрадзеі такі. І распісачкі браў... Ну, а потым — стоп! Падраховаліся... Ну, і выйшла, што я ўвесь чыста ў яго руках... Хату, дзякуй яму, пакінуў. Во гэту самую... А больш нічога... усё забраў... Не судзіліся мы — так, па-добраму, як браты...

— А дачцэ не далі рады?

Зелянюк зрабіў гэта запытанне проста так, дзеля размовы, але старога яно чамусьці ўзяло за жывое. Ён сутаргава схапіў Зеленюка за рукаў і, жаласна зазіраючы яму ў вочы, загаварыў з старым, ужо абыклым яму бо-лем:

— Вылечылі б... дадушы, вылечылі б... Не хапіла... Яшчэ каб якіх з паўсотні. Харчы трэба было добрыя даць. Ад харчоў, казалі, усё будзе...

— А ён больш не даў?

Стары горка засмяяўся.

— Ха-ха... Не было больш рахубы даваць... Даваў, пакуль было пад што... Дабрадзеі!..

У старых аслізлых вачах у яго з-пад алкагольнага туману, з-пад старэчае безуважпасці бліснуў парэшце востры агеньчык няпавісці і дзівосным чынам зрабіў яго больш падобным да чалавека. Разам з няпавісцю адра-дзіўся і бледы цень чалавечага гонару, калупнуў старое нутро джалам прыкрых згрызот.

— Прапашчы я чалавек, таварыш... Гарэлка губіць мяне... Як старая памерла, дык і зачаў... Утрымкі не маю... І да яго хаджу... здзекі цярплю. Ці ж ён, думаеце, мяне як чалавека прымае? Як сабаку якому, кіне костку ды і патурыць вон... А яшчэ прымушае хадзіць усюды, выслухваць, што дзе пра яго гавораць, што дзе ладзяць супроць яго. Значыцца, нібы як за шпіёна ў яго служу... ха-ха...

Зелянюк халаднавата ўсміхнуўся.

— Нашто ты гаворыш мне гэта, дзядзька Паўлюк?

Стары замітушыўся.

— Вось аб гэта ж... Наўмысля кажу... Даўно ўжо хацеў сказаць... Не пускайце мяне нікуды, ганіце мяне, як сабаку... Усё роўна — прапашчы я чалавек... Свайму найгоршаму злосніку падслужваюся... Паганствам займаюся... Дык вось... ганіце мяне, як паршывага сабаку... ганіце адусюль...

Зелянюк устаў, ладзячыся ісці. Падышоў да Паўлюка, паклаў яму руку на плячо.

— Во што, дзядзька Паўлюк. Ніхто цябе ніадкуль не гнаў і гнаць не будзе. Тое, што ты там пераказваеш каму, нас ані не абыходзіць. Мы, дзядзька, не хаваемся, робім усё наадкрыта. Наша справа не патрабуе ніякіх сакрэтаў, бо яна агульная, усіхняя, не робіць уся грамада. Разумееш? Ну, а што да цябе... Можна, яшчэ паспрабуем як узяцца за справу, га? Можна, яшчэ і не ўсё прапала? У калгас жа пойдзеш да нас? Ці мо яшчэ будзеш каля брата круціцца? Га? Дзядзька Паўлюк...

Паўлюк засмяяўся сіпучым, здушаным смехам. Яго слізкія вочы паплылі хісткім агнём ліслівай давольнасці. Ён раптам схавіў Зеленюкову руку і гучна, мокра яе пацалаваў.

Зелянюк паспешна пайшоў з хаты, заціскаючы ў сабе мімавольнае пачуццё агіды.

3

Галілеева «цыркулярная» бяздымная печка цеперся ўжо стаіць занядбаная, кінутая сваім гаспадаром у самы рашучы момант, калі ўжо во-во гатова было канчаткова развязацца няпэўнае пытанне яе жыцця ці смерці.

Галілею не тое ў галаве. У Галілея пільнейшыя і важнейшыя клопаты: ён да гэтага часу яшчэ ніяк не можа дайсці глыбокага карэннага сэнсу падзей, што развінаюцца вакол яго з бурнай няўхільнай напорнасцю.

Якая гэта ідзе рэвалюцыя? Супроць каго яна ідзе? Хто мусіць быць яе ворагам і хто прыцэлем?

Дзіўны чалавек гэты Галілей! Яму мала таго, што чуе ён дзень у дзень на розных сходах ды мітынгах, яму мала таго, што бачыць ён сам на свае ўласныя вочы ў Сіўцы,— ён шукае яшчэ нечага агульнага і глыбокага, адзінага ў сваёй першаістотнай глыбіні. Ад людзей ён чакае не тлумачэнняў, не інструкцый, не ўгавораў — ён хоча пачуць нейкае мудронае, менавіта мудронае, усеабдымнае слова, якое б яснай малапай асвяціла яму затумапены кругавід. А гэтага мудронага слова, як на тое ліха, ніхто яму не хоча ці не ўмее сказаць. І мардуецца стары ў нязбыўных турботах, блудзіць на глухім гушчары сумненняў, калоціцца ад ліхога трывожнага страху.

Газет і кніжак Галілей не чытае. Кніжкі ён паважае толькі тэхнічныя, а ад усяго іншага друкаванага ўнікае з дзівачнаю палахлівасцю: баіцца, каб не атлуміцца. Адылі паспрабаваў чытаць газетку, дык уражанне асталася такое, пібы ўхапіў за сярэдзіну, а да пачатку, як ні біўся, не патрапіў дапасці. Тады кінуў. Пачаў завіхацца каля людзей, браў іх хітрыкамі, тонкай дыпламатыяй, вышукваў, вынюхваў, што хорт, і не знаходзіў таго, чаго шукаў.

І вось парэшце адважыўся Галілей на апошнюю канчатковую акцыю: рашыў пайсці напрасцень, стаць адкрыта — твар у твар — перад людзьмі і вымагаць ад іх патрэбнага яму мудронага слова. Абмеркаваўшы дакладны план і набраўшыся духу, рушыў стары мудрагель у цудоўную сваю экспедыцыю!

Першы па чарзе быў слаўны кіраўнік драмгуртка і месчачковы філосаф — аптэкар Плакс.

Галілей уступіў у аптэку з рашуча-дзелавым заклапочаным выглядам, які нават здзівіў аптэкара.

Прывітаўся ён, праўда, як зазвычай, з адменнаю далікатнасцю і назваў свайго прыяцеля «доктарам», што заўсёды ўзнімала ў аптэкаравым сэрцы мілоснае задавальненне. Але, прывітаўшыся, не стаў, як звычайна, разглядаць з набожнай павагаю таемна-бліскучыя шэрагі аптэчных прыладаў, не зрабіў ніводнага прасякпутага нясмелай цікавасцю запытання, а стаў ля парога і з відочнай пецярылівасцю чакаў, пакуль выйдуць усе наве-двальнікі.

— Нешта дзядзька Галілей дужа сярдзіты сёгоння? Ці не зрабіў дзядзька Галілей якога новага вынаходства?

Галілей прыцюпаў да Плаксавае кафедры і схапіў з яе карандаш.

— Вось карандаш? Ага... Карандаш?

— Безумоўна, карандаш.

— Ты ведаеш, што гэта карандаш?

— Чаму б я меў гэтага не ведаць?

— І ты спакойны?

— Няма ніякай прычыны турбавацца...

— Ага... А вось каб ты бачыў і не ведаў, што гэта... Га? Ці быў бы спакойны тады?..

Аптэкар дамысна засмяўся.

— Хе-хе... Я разумею, Галілей, аб чым справа. У цябе ўнутры загарэліся творчыя шуканні. Ты нешта ба-

чыш і не разумеш, і таму ты не спакойны... Пакладзі карандаш, і мы зараз з табой памяркуем... Тэма?

Галілей троху спалохаўся.

— Ага... Што гэта, доктар, тэма?

— Гэта значыць — аб чым мы маем з табой гаварыць. Што цябе непакоіць?

Галілей сабраў усе свае сілы і адпаліў:

— Не ведаю зусім, што цяпер дзеецца...

— Дзе?

— Усюды, доктар... ага, усюды... Чаго яны, людзі, замітусіліся? Куды яны шуцца?

Аптэкар Плакс няўцямна паварушыў правым плячом.

— Кажуць, што ў сацыялізм. Але дзе ён, той сацыялізм, я не ведаю, Галілей. Гэта — не карандаш...

Галілей у раптоўнай злараднасці затрос барадзёнкай.

— Ага, не ведаеш? Не ведаеш, доктар?.. І я не ведаю... нічога не ведаю...

Плакс зразумеў, што троху схібіў, і, каб замацаваць свой аўтарытэт, пусціўся ў крайнюю філасофію.

— Чуеш, Галілей... Вазьмі камок зямлі і шыбні яго куды хочаш. І вось ён ляціць... І што ты думаеш, на ім, гэтым камку, не будзе жывога жыцця? Ты думаеш, не поўна там будзе ўсякага паскуднага стварэння? А можа, так і чалавек... Га, Галілей? Ляціць камок, пакуль не бразнецца аб нейкі дол, а людзі над ім капаюцца і думаюць, што гэта яны насур'ез... ха-ха...

Адылі на Галілея Плаксава філасофія не зрабіла належнага ўражання: яна яму не ўпадабалася. Ён нахмурыўся і сказаў з сярдзітым дакорам:

— Не любіш ты, доктар, людзей, калі так гаворыш. Людзі ўсё робяць насур'ез. І зямля — не камок... ага... не камок...

Тады ўжо Плакс не ведаў, што і казаць яшчэ гэтаму наравістаму шукальніку. Паміж старых прыяцеляў павеяў нядобры халадок. Але Плакс быў пагадлівы чалавек, і праз нейкае глупства сварыцца з Галілеем ён не хацеў. Таму, скўпіўшы ўсю сваю волю і ўвагу, ён паспрабаваў сур'езна ўзяцца за Галілеевы сумненні, каб паказаць такім чынам сваю павагу да іх.

— Мне здаецца, Галілей, што ўсё яно робіцца стыхійна. А ўсё, што людзі робяць стыхійна, заўсёды на добрае пойдзе, бо гэта не яны робяць, а робіць Прырода (гэтае слова ён сказаў з вялікай літары). Многа чаго яшчэ будзе разбурана, пакрышана, знішчана, але гэта будзе

добра, бо гэта трэба. Перш чым сеяць, трэба падрыхтаваць глебу, трэба павыкарчоўваць старое карэнне...

Галілей ужо слухаў з напружанай увагай. Ён чуў у Плакавых словах навеў нейкае далёкае праўды і прагавіта лавіў яго. Але гэтая цьмяная праўда не магла задаволіць ягонае глыбока-практычнае істоты, і ён астаўся ў сумным расчараванні. Падтакнуўшы дзеля прылікі разоў колькі аптэкару Плаксу, ён паспешна з ім развітаўся і выбег з аптэкі, апанаваны яшчэ вастраўшым, чым раней, непакоем.

Цяпер пацюпаў стары мудрагель у сельскі Савет — ці не ўдасца зачэрпнуць чаго з мясцовае афіцыйнае крыніцы. У сельсавеце было пуста, сядзеў пры сваім стале адзін сакратар Цівунчык — маленькі дзядок, чалавек выразна пісьменнага выгляду, шашачны чэмпіён Сіўца і ваколіц. Галілей падышоў паціху да стала і стаў чакаць, пакуль Цівунчык скончыць сваю пісаніну. Дзядок вытрымаў належную паўзу, потым адклаў пяро, прыгнуў галаву, каб лаўчэй было зірнуць паверх старых, на пітачцы, акуляраў, і дабрадушна запытаў:

— Пагуляць, дзядзька Ахрэм, ці маеце справу?

Галілей старанна адкашляўся.

— Кхе... кхе... Цікаўлюся вось на старасці... Хацеў даведацца, што гэта ў нас цяпер робіцца ўсюды? Ага... які ў ім самы сэнс, у гэтым ува ўсім?..

Дзядок перш здзіўлена вылучыў вочы, потым хацеў усміхнуцца, але абдумаўся і замест гэтага напусціў на сябе дзелавы выгляд.

— Пра гэта трэба запытаць старшыню...

І рашуча ўзяўся зноў за пісаніну.

Галілей астаўся чакаць старшыню. Моўчкі стаяў і глядзеў, як з прыстаркаватай зухаватасцю бегае па паперы Цівунчыкава пяро. Па колькіх хвілінах Цівунчык, узварушаны сціплай цярыплівасцю Галілея, рашыў завесці з ім гутарку і, сумніўна паківаўшы галавой, працягнуў:

— Мудроўня гэта штукі, дзядзька Ахрэм. Здаецца, паглядзеўшы, што там дужа такога ёсць, а тым часам — ого!

Галілей далікатна пацвердзіў: «Так-так...»

Хоць і не ведаў добра, якія «штукі» мае на ўвазе стары сакратар. А Цівунчыку, відаць, пайшло на гумар — ён вальготна адкінуўся на спінку крэсла і без відочнай прычыны, але жвава, апетытна засмяўся. Потым хітра пры-

жмурыўся, паманіў пальцам да сябе Галілея і паказаў яму лічыльнікі.

— Умесце лічыць па іх, га?

Галілей з далікатнасці сказаў, што не ўмее.

— Ну, усё роўна. Вось... Як па вашу думку, колькі трэба часу, каб палічыць па адным усю суму, якая месціцца на гэтых лічыльніках... га?

Галілей адказаў з робленай павагаю:

— Можна, і з месяц будзеш лічыць... ага... Пэўна, што не менш як месяц...

Дзядок расцвіў трыумфальнай усмешкай.

— Сорак лет.

Галілею гэта ўпадабалася. Нельга сказаць, каб ён сур'ёзна даў веры Цівунчыку, але самая думка аб магчымасці такой бязмежна-доўгай, маруднай і дзіка-бяссплоднай работы зацікавіла яго. Ён узяў лічыльнікі і зачаў перакладаць па адной костцы на крайнім радзе, нібы браўся праверыць гэтую цікавую практыку. Цівунчык уважна сачыў за ім, не спускаючы з твару трыумфальна-здаволенае ўсмішкі. На трэцім дзесятку шумна адчыніліся дзверы і ў сельсавет урынуўся Пацяроб.

Убачыўшы страшнага — даўгога і калматага — старшыню сельсавета, Галілей падумаў быў аб тым, каб, пакуль не позна, шмаргнуць за дзверы, але яго выперадзіў Цівунчык, далажыўшы начальству пра сутнасць справы:

— Вось пытаецца таварыш пра калектывізацыю... аб'яснення, значыць, патрабуе...

Пацяроб сплюшчыў небараку Галілея напорыстым знішчальным поглядам.

— Аб'ясненні патрабуе? Якія ж табе, родненькі, аб'ясненні трэба? Ты што, не згодзен з чым-небудзь, га?

Галілей закруціўся як ашпарапы. Адылі патужыўся ўвесь, патапырыўся і раптам крыкнуў з адчайнай смеласцю, якая папалохала яго самога:

— Згодзен з усім, з усім чыста. Але ты мне растлумач па сэнсу... ага... па сэнсу!..

Пацяроб вылупіў вочы і знізіў тон:

— Што ж табе, любачка, растлумачыць? Ты ж кажы ясна, а не то што...

Галілей ужо дробпенька тупаў у сваім звычайным пахлаліва-непакойным расцерушэнні.

— Кхе-кхе... Таварыш старшыня... Цікаўлюся я... каб уцяміць усё гэта, значыцца... ага... што вось у жыццё цяпер праводзіцца... у пас, і ўсюды... ага... усюды...

Пацяроб узяў важны аўтарытэтны тон:

— Што праводзіцца, пытаеш? Праводзіцца калектывізацыя сельскай гаспадаркі і ліквідацыя кулацтва як класа. Разумееш?

Галілей у паснешнай гатоўнасці заківаў галавой.

— Ага... разумею, таварыш старшыня... разумею...

— А можа, не разумееш, га?

Спалоханы грознымі інтанацыямі, якія раптам з'явіліся ў старшынёвым голасе, Галілей падаўся пад дзверы, але Пацяроб супяў яго велічным рухам рукі:

— Чакай. А ці разумееш ты, мой даражэнькі, хто гэта ўсё праводзіць? Гэта праводзяць партыя і Савецкая ўлада. Улада... разумееш? А хто ідзе насупроць — супроць каго ён ідзе, га? Супроць каго ён ідзе, мой даражэнькі?

Вытрымаўшы жудасную паўзу, старшыня сельсавета агаласіў:

— Ён ідзе супроць Савецкае ўлады, ён — класавы вораг... праўда, Цівупчык?

Дзядок, не адрываючыся ад пісапіны, пацвяджальна кіўнуў галавой. Галілей быў ужо за дзвярыма. Няўдача ў сельсавеце троху здэтанавала яго, але ні на каліва не збіла ў ім ахвоты да далейшага працягу экспедыцыі. Наступны на чарадзе быў брыгадзёр Зелянюк. Галілей, нядоўга думаўшы, патрусіў у Сівалапы. Але, дабегшы да дома Цімафея Міронавіча Гвардыяна, ён раптам абдумаўся і, сцеражліва азірнуўшыся па бакі, цмыгнуў у Гвардыянаву фортку.

Цімафей Міронавіч стаяў на дварэ і напышаным камандзёрскім тонам аддаваў нейкі загад парабку Панасу. Ubачыўшы Галілея, ён не спыніў свае мовы, а з стапавітай спакойнасцю давёў яе да канца і толькі тады ўжо ветла кіўнуў Галілею:

— Дзень добры, Ахрэм Данілавіч! Ці не воўк здох за гарой, што пяўмысля, будучы, да мяне залучылі? Заходзьце ж у хату, прашу адалжэння...

Галілей троху сумеўся: непарушная Гвардыянава ўпэўненасць унесла яшчэ большую блытаніцу ў нястройную сістэму ягоных меркаванняў. Ён чакаў сустрэць Гвардыяна троху ў інакшым настроі. Няўжо так спрытна прыкідваецца?

У сенцах патрапілі на невялічую моленадобную жанчыну, і Цімафей Міронавіч тым ж камандзёрскім тонам загадаў ёй:

— Матрёна! Нам з Ахрэмам Данілавічам самаварчык пастаў, трэба, будучы, троху нагрэцца з марозу.

Ад слова «самаварчык» Галілею зрабілася моташна, і ён паспешна, спуджана стаў адмаўляцца:

— Я не... Я чаю не п'ю... Я на хвіліначку забег... ага... я зараз пайду...

У Гвардыяна ў хаце ўсё было ў рапейшым парадку, усё стаяла на сваім, здаўна зазвычайным месцы, усё паказвала на спакойную, ураўнаважаную праз доўгія гады сытую гаспадарлівасць. Гэта канцом ашаламіла Галілея, і ён нават не ўчыніў свае заўсядашняе дзівачнае дэмапстрацыі — не пабег адразу на покут, а астаўся стаяць у парозе.

— Сядайце, Ахрэм Данілавіч!

— Дзякую, Цімафей Міронавіч...

Так і не сеў, хоць як упрашаў яго Гвардыян. Памуляўся, патунаў на месцы, шукаючы на Гвардыяна якога хітрага спосабу, парэшце запытаў:

— Ці няма ў вас газеткі, Цімафей Міронавіч? Каб так пачытаць. Цікава пішуць цяпер...

Гвардыян настаражыўся, але адказаў усё-ткі з добра вытрыманаю безуважнасцю:

— Не, газеткі няма. Той месяц выпісваў, а на гэты неяк не ўправіўся. А што там, будучы, пішуць такога цікавага?

— Ды ўсё пра кулакоў. Кажуць, што загад такі выйшаў, каб усіх раскулачваць... ага, усіх да аднаго.

І, адпаліўшы сваё бесцырымонае выдумства, Галілей чутка напяў вуха, чакаючы першага Гвардыянавага слова, а сам тым часам нібыта з глыбокай увагай разглядаў нешта ў качарэжніку.

Гвардыян раптам змоўк — не чакаў, мусіць, такога крутаго ходу, і гэтае кароткае маўчанне выдала яго Галілею: стары хітрун трыумфаваў у душы — ён адным вокам ужо бачыў Гвардыянаву слабасць, якую той хаваў дасюль з адменным спрытам. Але Цімафей Міронавіч ураз авалодаў сабой і разважаў ужо з ранейшай спакойнасцю:

— Та-ак... раскулачваць... А што ж яны, будучы, у каторага возьмуць? Думаюць, даўнейшых памешчыкаў маюць, га? Што яны возьмуць?

— Знойдзецца.

— Можа, у каго і знойдзецца.. Ну, а, скажам, вось хоць бы сабе і мяне, будучы, узяць. Тож у кулакі пішуць. Што ў мяне ёсць супроць таго самага серадняка? Каня маю аднаго — праўда, што добрага, няма чаго богу грашыць...

— Жарабка...

І Галілей, няўзнік уставіўшы гэтае слова, кінуў на Гвардыяна пільны, цікаўчы погляд. Той адварнуў убок адзервянцелы раптам у тупой абыякавасці твар і загаварыў з падазронай паспешнасцю, як завучанае:

— Калі тое было? Дзе той жарабок? Яго даўно ўжо і званія няма... Навошта я буду трымаць яго? Я і з адным канём, будучы, упраўлюся па сваёй гаспадарцы...

Галілей як не падскочыў з радасці. Гвардыяна ён капчаткова ўжо меў у руках — уся знадворная яго амбіцыя разляцелася ўдрузг. Няма жарабка — значыць прадаў. Прадае, хітрунец, размантачвае, пакуль не позна. Дрыжыць, уецца, як пераціснуты гад. А з выгляду яшчэ харабруе!..

Галілей адчуваў ужо поўную перавагу над Гвардыянам. Настрой яго цалкам змяніўся, і, не чакаючы запрашэння, ён смела ператрусіўся цераз хату і сеў у пышнае крэсла на покуце.

— Кхе-кхе... А ў калгас кулакоў не прымаюць... ага... і высяляюць каторых злоснейшых, каб, значыцца, не замішалі. Як вы ўважаеце, Цімафей Міронавіч?

Цімафей Міронавіч відочна траціў спакой. Ён напружваў усе свае сілы, каб трымаць на твары сваю тупую адзервянцеласць. Плоскія алавяныя вочы яго пачыналі трывожна шныпарыць па баках, нібы шукаючы нейкае апоры.

Галілей паступаў:

— А ў нас, Цімафей Міронавіч, мусіць, не будзе калгаса? Ага... Навошта ён пам? Што?

Адылі тут Гвардыян акрыяў. Надаўшы свайму пергамінаваму твару адумысловы, відаць, загадзя нарыхтаваны на падобны выпадак выраз пакорнае дабрамыснасці, ён зважна растлумачыў:

— Калектывізацыю вядзе Савецкая ўлада, супроць яе нямажна ісці. Хто супроць калгаса — той вораг Савецкае ўлады...

Галілей успомніў Пацяроба і ціхенька засмяўся: добрага знайшоў сабе суровы старшыня аднадумца! А Гвардыян падумаў, што Галілей смяецца з ягонае надмернае прыхільнасці да Савецкае ўлады, і троху нервова дадаў:

— Як загадае ўлада пайсці ў калгас, дык і пойдучь усе! Каму гэта, будучы, захочацца перціся на ражон!

Ага! Вось яно якое тут аднадумства!

— А як не загадае? Га, Цімафей Міронавіч? Як тады?

Гвардыян нехаця буркнуў:

— Як хто захоча... Вольшаму воля...

— А шалёнаму поле?..

І Галілей закхекаў у задушшы дзіўнага недарэчнага смеху, і, не кідаючы смяцца, сханіўся з крэсла, паспешпа пабег да дзвярэй.

Цімафей Міронавіч Гвардыян, скрывіўшы твар у пачварную, шырока расцягнутую, жабіную гримасу, праводзіў яго калючым ненавісным поглядам.

Галілей, вясёлы, зухаваты, дробна трусіўся ў Сівалапы.

У брыгадзіра Зеленюка ён заспеў цэлую грамаду камсамольцаў. Яго сустрэлі з шумнай, бязладнай прыветнасцю.

— А, Галілей! Вялікі вынаходца зямлі сівецкае! Гараровы калгаснік! Патомсцвенны камсамалец! Просім да нас, у нашу кампанію!..

Галілей строга зірнуў на іх і, абабраўшы сабе ў куточку зацішнае месца, зацяўся ў глухім суровым маўчанні. Камсамольцы далі яму спакой і заняліся сваімі справамі. У іх мова ішла пра сівалапаўскі калгас, думка аб якім, зарадзіўшыся ўчора ўвечары ў хаце былога партызана і чырвонагвардзейца Якуба Лакоты, сёння ўжо буяла пышнаю рунню, захапляючы ўсё большыя ды большыя колы сівалапаўскае грамадскасці. З напорнай юнацкай парыўчатасцю хлопцы перасігнулі ўжо цераз парог першапачатковых арганізацыйных захадаў і лёталі быстрымі думкамі ў ружовых, але туманных яшчэ перспектывах будучага росквіту. Яны ўжо мелі добра наладжаную гаспадарку, узнятую на нябачаную вышыню дасягненнямі агранамічнай навукі, спрэс абагуленая жывёла стаяла ўжо ў іх у новых, крэпкіх, як звон, стадолах, у спецыяльна пабудаваным гаражы блішчалі няўкорнай чысцінёй і спраўнасцю сельскагаспадарчыя машыны. А з паўварсты ад Сівалапаў, на прыгожым вясёлым узгорку, над саменькай рэчкай Сіўцом, яны будавалі ўжо трох-, а можа, нават і чатырохпавярховы дом пад агульнае памяшканне для калгаснікаў...

...Дзе ты калі затрымаеш імклівую маладосць у вузкім, сурова абмежаваным і часам пудна-шэрым коле падзённае неабходнасці! Вырвецца ўсё роўна і паляціць на лёгкіх, хоць і няпэўных яшчэ крыллях-лятупках, каб адразу, спрыску ўрышцца ў самую ясную шчаснае будучыні!..

Галілей слухаў-слухаў ды неўзаметку і пацюпаў дробненькім трухам за маладымі імклівымі крыллямі ды — дармо што стары! — а троху-патроху і перагнаў іх, і пабу-

даваў у сваім зацішным куточку такіх дзівосаў, што, пэўна б, сам памёр ад здзіўлення і страху, каб раптам убачыў гэта ў сапраўднасці. І ўжо не чуў нічога, не бачыў навокал сябе, ужо не было яго тут, непакойнага Галілея, — блукаў недзе сярод дзівосных сваіх пабудоў.

Такі ўжо смешны характар у гэтага чалавека, зусім не стасоўны да старых яго год!

— Дзядзька Ахрэм! Што ж вы не адказваеце нічога?

— Га? Што? Ага... разумею, разумею...

Хлопцы закаціліся дружным рогатам.

— Дзядзька Ахрэм! З Сіўца вы першы запішацеся ў наш калектыў. Будзеце ў нас гапаровым калгаснікам. Добра?..

Галілей спалоханы ўскочыў з лаўкі.

— Я з таварышам пагаманю... ага... з таварышам Зеленюком... Трэба памеркаваць...

Ён ніяк не мог прыдумаць, што б яшчэ сказаць, як адчапіцца ад назоллівых хлопцаў. Але яны ўжо разыходзіліся. Па колькі хвілінах яны асталіся сам-насам з Зеленюком. Зелянюк ласкава запытаў яго:

— Пагаманіць прыйшлі, дзядзька Ахрэм? Даўно ўжо чакаю вас... напраўдзе... Мне чамусьці скрозь здавалася, што вы як-небудзь залучыце да мяне.

Галілей прапусціў гэтае шчырае і ў сутнасці прыемнае для яго прызнанне з халоднай безуважнасцю: ён не любіў інтымнасці, баяўся яе. І ён парупіўся адразу змяніць гаворку:

— Спрыйтна хлопцы гэта вымудраюць... ага... пацешна... А яно можна было б і зрабіць так... Многа чаго можна зрабіць, каб гэта ахвота была ўва ўсіх... ага... Чалавеку дружнасці бракуе, во яно што...

Зелянюк ледзь прыметна ўсміхнуўся.

— Дык яно ж і будзе рабіцца, дзядзька Ахрэм! Цяпер такі асаблівы час, што самыя сур'ёзныя замеры здаюцца дзівоснымі вымудрамі, бо зусім не падобны яны да таго, што мы прызвычаліся бачыць каля сябе. Мы ўсё гэта будзем рабіць і ўсё зробім! Пабачыце!

Галілей муркнуў у невыразным тоне:

— Кхе-кхе... Маладосць!..

А Зелянюк з радасцю ўхапіўся за гэтае слова:

— Так-так, дзядзька Ахрэм, маладосць... Вы казалі, што чалавеку бракуе дружнасці. Праўда, дзядзька Ахрэм, шчырая праўда... Дружнасці нам часам бракуе. А яшчэ — маладосць. Не ў гадах, а ў натуре, у натуре... На тую спра-

ву, што мы робім, многа, дужа многа трэба гэтае маладосці. Без яе б мы і кроку ступіць не патрапілі...

Галілею здалося, што самы зручны момант цяпер пагаманіць пра тое, за чым ён прыйшоў сюды.

— А што гэта... я вось не ўцямлю ніяк... што гэта вы робіце... ага, нашто гэта ўсё... супроць каго вы ўсе ідзіце, га?..

Зелянюк успомніў, як калісьці гэтаксама пытала яго Тацяна:

«Там гавораць адразу ўсім, а ты так скажы, каб усё мне адной...»

Ён задуменна ўсміхнуўся. Галілей злавіў гэтую ўсмешку і спалохана замітусіўся.

— Я гэта бачу ўсё... ага... Вось Гвардыян наш, Цімафей Міронавіч... Ён сам чуе ўжо... ага... ён баіцца, ого як баіцца... Я разумею... Дык ці па гэтым усё? Ці толькі супроць яго?.. Раствлумачце мне, калі ласка, таварыш...

І Галілей пастараўся зрабіць па сваім сухенькім твары далікатную ўпрослівую ўсмешку.

Зелянюк з шчырай ахвотай узяўся тлумачыць яму сутнасць вялікай перабудовы жыцця, якая разгортвалася ў Савецкім Саюзе. Ён стараўся гаварыць найпрасцейшымі, найразумельшымі словамі, і ў гэтым была яго памылка. Ён не ведаў, што Галілей не любіць простых слоў, што ён шукае менавіта слова мудронага, якое б захапіла яго не так яснасцю свайго значэння, як спрытнай тэхнічнай дасканаласцю, штукарскай прыточанасцю адумсловай формы да глыбокага зместу.

Галілей, відачна, быў незадаволены. Што далей гаварыў Зелянюк, то ўсё больш і больш безуважны рабіўся ягоны твар і маленькія вострыя вочкі самапасам разбягаліся на бакі, шукаючы для сябе якой-небудзь новай спажывы. І не ўправіўся Зелянюк скончыць свае тлумачэнні, як стары, наспех адвітаўшыся, выбягаў ужо з хаты, палахліва стуліўшы хударлявую постаць сваю, нібы баючыся, каб не спасцігнула яго на хаду яшчэ якое тлумачальнае слова.

Зелянюк стаяў асалапелы і, стараючы перабіраючы свае, сказаныя Галілею, словы, марна дашукваўся ў іх таго, што магло б яго пакрыўдзіць. Раптам новая думка асвятліла яго, і ён рынуўся ўслед за старым.

На вуліцы, у дымных хвалях першага змроку, з лёгкай рытмічнай аднамернасцю віхалася худая Галілеева спіна, закрытая старэнькім дзіравенькім кажушком.

Зелянюк крыкнуў услед яму:

— Да Якуба схадзі! Схадзі да Якуба! Галілей! Схадзі да Лакоты!..

Худая спіна на момант нібы сунялася і зараз жа па-скакала далей, затуляючыся змрокам.

А да Якуба Галілей усё-ткі зайшоў, і гэта быў апошні пункт яго дзівачнай экспедыцыі. Там сядзеў ён да позняга вечара і ішоў адтуль вясёлы, прасветлены, з новым аганьком у маленькіх вострап'якіх вочках.

Выходзіць, што спўціла была старога Галілея адна памылка ў плане яго меркаванняў: ён усю ўвагу сваю скупіў быў на пытанні — супроць каго? — і заняўся другое, не менш, а можа, і больш важнае — за што? І гэта перашкаджала яму дайсці глыбокага карэннага сэнсу «новае» рэвалюцыі.

4

Вера падыходзіць да люстэрка і, гледзячыся ў яго, распускае валасы. Вусны яе ціха кратае ледзь прыметная ўсмішка. У Веры Засуліч цудоўныя пышныя валасы цёмна-каштанавага колеру. Яна ніколі не стрыгла іх і здаволена гэтым, бо ведае, што яны ў яе надзвычайна прыгожыя. Яна ведае таксама, што валасы падабаюцца Карызну, таму і распусціла іх і з лёгкім прыемным хваляваннем чакае яго моцнае смешнае ласкі.

У распушчаных валасах яна становіцца Карызну новай, — меншай і цішэйшай. Яму здаецца тады, што ён кахае яе не як жанчыну, а як дзіця. Ён рад тады ўзяць на рукі яе і насіць, закалыхваць, як калісьці закалыхваў сваю малую дачку.

Вера тады звінаецца ў клубочак і сапраўды адчувае сябе дзіцянем і абшчапляе рукамі Карызнаву шыю моцна і вязграбна, з дзяцінай непасрэднай пяшчотнасцю.

Карызна сядзе на ложка і пакідае яе ў сябе на каленях. Скрозь мяккую лісцінку кофточкі рука яго адчувае яе тонкую спіну з цёплым равочкам пасярэдзіне, і гэтая кволая дзяціная спіна абуджае ў ім дзіўную, даўнюю, нейкую сваяцкую пяшчотнасць. Ён не можа даць веры, што калісьці, два гады таму, не кахаў яе і не знаў, — яна, здаецца, была з ім заўсёды. І разам з гэтым пайглыбейшым адчуваннем яе блізкасці ў яго, як у старога падазронага скнары, з'яўляецца ні на чым не ўзгрунтаваная

апаска, што пехта можа ўкрасці, адабраць гэты мнагацэнны скарб, што ён можа згубіць яго. Гэтая апаска спадарожыць кожнаму наймацпейшаму ўздыму яго пачуцця — яна дзівіць яго і турбуе.

Ён адхінае ад сябе яе твар, каб лацвей было глядзець у цёмна-сінія бяздонныя вочы, і глядзіць у іх доўга, настойна, з балючай, пезразумелай самому дапытлівасцю. Ён ужо робіць гэта сёння каторы раз і абуджае ў ёй непакойную цікавасць.

— Чаго ты глядзіш так на мяне?

Ён нічога не адказвае, бо не мае чаго адказаць і, каб адцягнуць увагу, доўга па чарзе цалуе яе любыя вочы.

Сёння ў ягоным жыцці адбылася падзея, якая павінна ўсцешыць іх абаіх, бо канчаткова развязвае іхнія адносіны, і — дзіўная рэч — праз цэлы вечар ён ніяк не адважыцца ёй пра гэта сказаць: кожны раз сунімае яго мімавольная, амаль інстынктыўная сцеражлівасць.

Сёння ад яго пайшла Марына Паўлаўна.

Гэта сталася для яго зусім нечакана, бо ніколі дасюль не было ў іх аб гэтым гутаркі. Яна пайшла раптам, па кароткай размове, ціхая прастата якой моцна ўзварушыла Карызну, пакінула ў ім глыбокую ўдзячнасць да гэтай жанчыны, з якой прайшоў ён поплич праз дзевятнаццаць год жыцця.

Яна наўмысля чакала, пакуль яму час будзе ісці на лекцыі, каб як мага скараціць непрыемную сцэну. Ужо як пачаў ён збіраць свае прылады, яна надышла да яго і сказала звычайным спакойным тонам, старанна ўнікаючы, праўда, сустрэчы з ягоным поглядам:

— Дык я пайду, Сымон. Я ўжо дамовілася, — буду пакуль што жыць у Тацяны, там хопіць месца. А далей будзе відаць.

Ён з прыкрасцю адчуў, як унутры ў яго ўсплывае брудная давольнасць. Ён ледзь стрымаў сябе ў руках, ледзь прымусіў сябе ўзяць здзіўленыя заклапочаны тон:

— Што ты, Марына? Што ты надумала?

Яна горка ўсміхнулася, бо пачула фальш у яго ў голасе, і мякка растлумачыла:

— Я не толькі для цябе гэта раблю, а і для сябе. Мне будзе лягчэй...

Яна ўпершыню ад невядома якога часу зірнула проста яму ў твар, і ў вачах у яе, асветленых раптоўным ажыўленнем, Карызна ўбачыў смутную і надзіва маладую сарамлівасць. Яна ціха дадала:

— Мне ж таксама, Сымон, трэба жыць... яшчэ...

Тады Карызну стала лёгка зусім і весела. Ён зрабіў некалькі дробных запытанняў і, узяўшы партфель, рушыў да дзвярэй.

Марына Паўлаўна стаяла ў нерашучым чаканні. Карызна падумаў, што яна хоча, каб ён развітаўся з ёй, і з усмешкай крыкнуў ад парога:

— Мы ж з табой яшчэ ўбачымся, мабыць?

Але яна ўсё-ткі затрымала яго:

— Сымон! Я хацела яшчэ сказаць табе...

Ёй, відаць, трудна было знайсці адпаведны тон — яна баялася, каб не раззлаваць яго...

— Гэта не мой клопат... я ведаю... Ты не злуйся, Сымон... Я ж бачу ўсё... я разумею... Нашто ты мучыш сябе? Ты скажы ўсё... каму трэба... Табе ж нічога не будзе, ты ж не вінават...

Іншым разам гэтыя словы ўвялі б Карызну ў шалёную злосць, а цяпер яны глыбока ўзрушылі яго. Ён вярнуўся і, падышоўшы да жонкі, моцна паціснуў яе руку.

— Добра, Марынка... Добра, што сказала... Усё будзе добра... ты не турбуйся... Я ўжо зусім спакойны...

І яму захацелася раптам сказаць ёй што-небудзь блізкае, цёплае, ад сэрца.

— Мы ж, Марына, усё роўна не будзем чужыя, праўда? У нас жа яшчэ астаецца дачка?

Марына Паўлаўна цьмяна пераказала:

— У нас астаецца дачка.

І на гэтым скончылася іхняя апошняя перад разлукай размова. Вярнуўшыся з заняткаў, Карызна ўжо не заспеў у сваёй кватэры Марыны Паўлаўны: яна пайшла, забраўшы з сабой толькі самыя неабходныя рэчы.

У кватэры хоць і ўсё, здаецца, было па-ранейшаму, аднак адчувалася раптоўная, рэзка падкрэсленая пустата. На Карызну гэтая пустата зрабіла была адразу добры ўплыў: яна ўзняла ў ім бадзёрую лёгкасць, якая зазвычай бывае па пераездзе на новае месца. З усім, што было дасюль — і з добрым, і з дрэнным, — скончана, можна смела распачынаць новае жыццё, вольнае ад усіх дакучных форм і ўмоўнасцей, у якіх уціснута яно было дагэтуль.

З такім лёгкім настроем ішоў Карызна да Веры Засуліч, рады тым, што можа сказаць ёй прыемную навіну. Яму ўсё выдавалася простым, ясным — ён быў упэўнены, што гэты вечар дасць ім поўнае, яшчэ дасюль не зазнанае

адчуванне блізкасці, не расшчэленай ніякімі сумненнямі, недагаворкамі, блізкасці законнай і непарушнай.

І вось ён пазірае раз-пораз з трывожнай дапытлівасцю ў яе цёмна-сінія вочы, пібы даследуючы чароўную іхнюю глыбіню, і ніяк не адважыцца сказаць ёй пра тое, што павінна ўсцешыць іх абаіх. А яна бязрупатна песціцца ў яго абнімках, забаўляецца, як чыстае, бязвіннае дзіця, якому певядомы ніякія прыкрасці людскіх стасункаў.

Карызна, вядомая рэч, зусім не ведаў таго, што гэтае «чыстае, бязвіннае дзіця» колькі дзён таму мела сур'ёзную гутарку з Марынай Паўлаўнай і што фактычна гэтая гутарка спрычынілася канчатковай пастанове Марыны Паўлаўны пра свой адыход. Трэба адразу сказаць, што тут не было нічога падобнага да традыцыйнага, спаракснелага ў старых раманах самазрачэння, велікадушнае ўступкі, самаахварпасці. Проста Марына Паўлаўна пераканалася, што ўсякае змаганне будзе марнае, бо... ёй самой упадалася Вера Засуліч.

Яны вымушаны былі сустрэцца ў сумятні грамадскае працы, у якую самотная Марына Паўлаўна ўдавалася з парыўчатай імкліваасцю, аддаючы ёй увесь свой нязбыты запал і энергію. Праз ладны час яны спрытна хаваліся адна ад аднае ў бабскім гармідары, адна адну не прымячалі. Пачуцці, якія мелі яны наўзаём, становілі паміж іх непрабітны мур: у Марыны Паўлаўны цяжкім пластом ляжала на сэрцы глухая інстынктыўная варожасць да разлучніцы, а Вера скрозь адчувала дакучны непазбыўны сорам і вінаватасць. Было ў іх некалькі выпадковых сутычак, якіх не абмінуць за супольнаю справай, і ў іх заўсёды Вера старалася паказаць як найбольшую далікатнасць і пашану да Марыны Паўлаўны: раз нешта яна падала ёй скінуты каравдаш, другі раз дала ёй адну шільна патрэбную кніжку, аднойчы, як збіраліся ў яе школе, прынесла ёй вады. Гэтыя дробныя паслугі адно раздражнялі Марыну Паўлаўну, узмацнялі яе варожасць: яна бачыла ў іх дрэнную, ліхую падлыжнасць.

Але выпала так, што даручылі ім дзвюм скласці нейкую заяву ці рэзалюцыю, і яны мусілі сысціся вока на вока. Яны ўмовіліся сустрэцца ў яе ў школе. Вядома, што ў класе, бо не магло быць і мовы аб тым, каб Марына Паўлаўна пайшла на кватэру да свае злосніцы.

Абедзве прачувалі, што гэтая сустрэча не абыдзецца так, па-дзелавому, што яна ўзніме нарэшце паміж іх ін-

тымнае і, напэўна, дужа цяжкое, балючае. І таму прыйшлі яны абедзве сцеражліва-напружаныя, зацятыя ў трывожным чаканні. Марына Паўлаўна, ці толькі ўвайшла, адразу, з ненатуральнай паспешнасцю прапанавала, не глядзячы ў той бок, дзе стаяла Вера Засуліч:

— Ну, будзем пачынаць!

Яны селі за стол — адна супроць аднае — і заціхлі ў поўнай разгубленасці, не ведаючы, як пачаць, як сказаць першае слова. Нарэшце Вера адважылася, і Марына Паўлаўна раптам — зусім неспадзявана — пачула ціхі пакорны голас:

— Вы мяне ненавідзіце?

Яна быстра, амаль спалохана зірнула на Веру, убачыла яе глыбокія, няўкорна-чыстыя вочы і страсянулася ўся ў злосным абурэнні. Яна пачула, што сапраўды ненавідзіць гэту маленькую прыгожую гадзіну з аблудна-чыстымі атрутнымі вачмі. Бо яна ж ані не сумнявалася, што Вера Засуліч толькі прыкідваецца, толькі грае з ёй подлую камедыю. І яна адказала з неўласцівай ёй грубасцю:

— Вам гэта ўсё роўна.

У Веры на вочы набеглі слёзы, і Марына Паўлаўна гэтыя слёзы заўважыла.

Вера ўзяла карандаш.

— Як будзем пісаць?

Марына Паўлаўна адказала нешта невыразнае, наўдачу, каб дужа стасоўнае да справы, і Вера схілілася над паперай — ціхая, смутная і старанная. Вялікі, панура загрузлы ў цьмяным святле пакой атачыў іх шчытнай суровай цішай, якую страшна было парушыць нават лёгкім дыханнем.

Марына Паўлаўна, карыстаючыся з таго, што Вера ўдалася ў пісанне, з прагавітай увагай разглядала яе схілены над папераю твар. Вера нібы зусім ужо забылася на нядаўнюю абразу і цалкам захапілася працаю. Увесь прыгожы твар яе працяўся глыбокаю заклапочанасцю, і вусны сціха шавяліліся ў такт пісанню смешнымі зварушліва-паўнымі рухамі, надаючы ёй без меры мілы выраз.

Раптам Вера ўздыхнула. Уздыхнула парыўчата, глыбока-балесным усхліплівым уздыханнем, як уздыхаюць пакрыўджаныя дзеці па доўгім плачы.

У Марыны Паўлаўны сціснулася сэрца ад раптоўнага болю. Гэта простае дзяцінае ўздыханне прыгняло яе няносным цяжарам беспрасветнае роспачы: яна зразумела,

што памылялася, што падманвала сябе марнымі ілюзіямі. Яна ўважала дасюль гэтую жанчыну за нікчэмную інтрыганку, якая рознымі паскуднымі хітрыкамі прывабіла да сябе ашалелага пад старасць мужчыну. Яе скрозь не пакідала надзея, што досыць мінуцца першаму чаду і Сымон агледзіцца, зразумее сваю памылку, вернецца да сям'і. Цяпер яна бачыла зусім іншае. Чыстыя, як крышталы, вочы не манілі, яна не грала камедыі. Яна не можа маніць, гэтая ціхая мілая дзяўчынка!

Значыць — не тое. Значыць — глыбейшае тут, мацнейшае.

Значыць — канец. Астаецца адно — сысці з дарогі, не замінаць, не траціць сіл на бясплодную барацьбу.

І — дзіўная рэч — разам з гэтымі цяжкімі балючымі думкамі, якія затулялі ў чорнае беспрасвецце ўсю яе будучыню, Марына Паўлаўна чула, як растае ў яе сэрцы ўсякая нянавісць да шчаслівае супраціўніцы. Яна нібы сама старалася абязвініць яе, з увагі на чыстату яе і шчырасць. У яе нават з'яўляўся добры матчынскі жаль да Веры — яна пачынала каяцца, што адштурхнула яе сваёй нястрыманай грубасцю. І цяпер ужо Марына Паўлаўна сама жадала працягу зачатае Верай гутаркі — яе цягнула да гэтага роджанае распаччу хваравітае прагненне да душэўнага болю, да самакатавання. Скарыстаўшы момант, калі Вера адарвалася на момант ад свае работы, яна запытала яе:

— Чаму вы падумалі, што я ненавіджу вас?

У Веры твар ахінуўся жорсткім ценем самаасуджэння.

— Вы павінны мяне ненавідзець... я сама ведаю... Я дрэнна раблю, я не маю права гэтак рабіць...

У Марыны Паўлаўны занялася кволая невыразная надзея. Ціхім дрыжачым голасам, які паказваў яе хваляванне, яна запытала:

— Што вы думаеце рабіць далей?

Вера скрывіла твар у цяжкім балесным неўразуменні.

— Я не ведаю... Я не магу... Я сама не магу нічога зрабіць... Усё ад яго залежыць... Я не магу...

— Мы звязаны з ім... у нас ёсць дачка...

І як гаварыла Марына Паўлаўна гэтыя жаласныя недарэчныя словы, чула сама сваё ўбогае прыніжэнне, але гаварыла, бо ў сэрцы гарэла яшчэ змаплівая надзея.

Вера пыхнула раптам ясным гарачым захапленнем.

— Я знаю вашу дачку! Мы з ёй улетку хадзілі ў лес, купаліся разам. Яна такая добрая, слаўная, вясёлая... Мы

з ёй умаўляліся нават перапісвацца, сапраўды, але неяк не выйшла... Яна такая прыгожая, такая разумная!..

У Марыны Паўлаўны апусціліся рукі. Яна з ціхім болем глядзела на Веру і чула, што не можа злаваць на яе, не можа яе ненавідзець. Вера Засуліч падабалася ёй, як можа падабацца пекны, мастацкай работы штылет, выняты з глыбокае балючае раны.

Марына Паўлаўна ціха, сама сабе, шаптала:

— Што ж... Я дам спакой... Я не буду стаяць на дарозе... Мне больш няма чаго рабіць...

Вера пачула яе словы і крыкнула ў шчырым парыванні:

— Марына Паўлаўна! Не трэба... не кажыце так... Я не хочу... Я не хочу...

І залілася раптам горкімі пястрымшымі слязьмі.

Тады Марына Паўлаўна заклапочана перахілілася цераз стол і ціхенька пагладзіла яе цудоўныя цёмна-каштанаваыя валасы.

Потым яны, — прыміраныя, блізкія — з дружнай энергіяй узяліся за сваю супольную работу.

Вера Засуліч ад тае гутаркі ведала ўжо, што Марына Паўлаўна гэтак і зробіць, што яна сама развяза рукі свайму мужыку: яна загадзя адчувала да яе спакойную цёплую ўдзячнасць. Але яна не спадзявалася, каб гэта здарылася так скоро, і таму навіна, якую нарэшце наважыўся паведаміць ёй Карызна, адразу ашаламіла яе. Яна не ўправілася схаваць свае раптоўнае радасці, і гэта ўвяло яе ў палкі сорам. Каб не паказаць яго, яна парыўчата схавала свой твар на грудзях у Карызны.

Карызна пяшчотна лашчыў яе і чакаў наплыву тае поўнае, нічым не парушанае блізкасці, на якую ўвесь час спадзяваўся.

Але блізкасці не было: на тым месцы, адкуль разам з жончыным адыходам адышоў цэлы комплекс перажыванняў, што глыбока ўскладнялі іхнія стасункі з Верай Засуліч, на тым месцы асталася глухая, непраходная пустата.

5

Сымон Карызна хлусіў, як казаў жонцы, што ён ужо зусім спакойны. З кожным днём усё глыбей і глыбей угрузаў ён у невылазную немарач блытаных, у значнай меры

самім жа ім створаных супярэчнасцей, нібы аперэзаў яго нехта шчытным непарыўным вязьмом і з бязлітаснай павольнасцю зацягвае яго, пакідаючы яму з кожным днём усё менш ды менш вольнае прасторы. Ён трапечацца, напінаецца ў адчайных патугах, і яму часам нібы ўдаецца на момант расхінуць праклятае вязьмо, але з тым большаю сілай звінаецца яно ў паступную хвіліну.

Над усім складаным комплексам яго ўзбушлаваных пачуццяў дамінуе страх — прыкры, неадчэпны страх перад невядомай яму і нават дрэнна ўяўленай небяспекай. Кожная няўдача, памылка, кожная нават зусім нязначная затрымка ў рабоце нагадвае яму пра грозныя, навіслыя над ім грахі мінулага, пра цёмныя справы з сям'ёй і кідае яго ў ліхаманкавую гарачку. Тады з хваравітым імпульсам хапаецца ён за працу, гоніць яе, не разважаючы, не выбіраючы сродкаў, і з трывогай заўважае, што робіць новыя, яшчэ большыя памылкі і яшчэ большыя мае няўдачы.

Загнаны напорнай раз'юшанай зграяй жыццёвых нягод, Сымон Карызна з прагнай настойнасцю шукаў сабе прытулку ў чым-небудзь бліжнім спагадлівым сэрцы, бо жорсткая самота падвяла цяжар яго мітушэнняў, сціскаючы іх у цесным катуху чорнае душнае абмежаванасці, і ён прывык знаходзіць гэты прытулак у чулым сэрцы Веры Засуліч.

Вера Засуліч дрэнная была спацяшальніца, бо, выслушаўшы цяжкія прызнанні Карызны, яна заўсёды страшэнна палохалася і яшчэ больш палохала яго самога. Адылі і баяцца ўдваіх было значна лягчэй.

Вера Засуліч — мілая, шчырая дзяўчына — шаптала яму, клапаціліва зморшчыўшы лоб і звёўшы свае цудоўныя аксамітныя броўкі:

— Трэба старацца, трэба дужа старацца... каб усё было добра, усё чысценька, каб ніхто ні да чога не мог прычапіцца... Праўда... Тады і спакойны будзеш, зусім спакойны...

І яна ў такт сваіх слоў з навучальнай важнасцю ківала слаўнай прыгожай галоўкай.

Карызну чамусьці здавалася, што ў Верыных словах ёсць глыбокая жыццёвая мудрасць, і ён бясконца захапляўся як самай гэтай мудрасцю, так і цудоўнай формай, у якой яна вылівалася. І што далей, то ўсё глыбей і глыбей адкрываў ён Веры ўсе таямніцы свайго ўнутрапога жыцця, і што далей, то ўсё з большай увагай прыслухоўваўся

да яе шчырых, прасякнутых слухным практыцызмам парад.

Вера Засуліч была разумная дзяўчына. Разам з сваёй мілай дзяцінай найўнасцю яна мела вострую, мабыць, цалкам інтуіцыйную праніклівасць, злучаную з дасканалай здольнасцю дапасавацца да ўсякіх, нават самых нечаканых варункаў. І выходзіла так, што зусім неўзаметку, паступова, але станоўча яна ўваходзіла ў самае сэрца сівецкіх падзей і, пэўна, рабіла ўплыў на іх значна большы, чым гэта прыметна было на першы погляд. У яе ціхім, прытульным пакойчыку памалу звіўся дружны цэнтр, які яднаў пэўную, досыць значную і ўплывовую частку сівецкай грамадскасці. Апрача Карызны, частымі гасцямі ў яе былі старшыня сельсавета Пацяроб, чорны і прыгожы Андрэй Шыбянкоў — Гвардыянаў фатальны вораг — яшчэ са два менш відныя партыйцы і аптэкар Плакс. Гэты, праўда, заўсёды займаў сваю асобную філасофскую пазіцыю і ў вузкапалітычныя справы не блытаўся. Яшчэ забягаў часам стары Галілей, але выпадкова і недарэчы. Ён з'яўляўся і знікаў неўзаметку, нікога не чапаючы, нікому не замінаючы, вядучы ў жыцці нейкую сваю, аднаму яму вядомую лінію.

Усіх гэтых людзей, апрача агульнае справы, звязвала яшчэ аднадушная сімпатыя да Веры Засуліч, якая, аднак, у кожнага мела сваё асобнае адменнае выяўленне.

Даўгі, нязграбны Пацяроб, верны сабе ўва ўсім, з класічнай нязграбнасцю выяўляў і сваё гарачае заміланне да Веры. Хоць ён і называў яе зварушліва-пяшчотным імем «п'явачка», але скрозь адно цэліў зрабіць ёй якую-небудзь грубаватую і не зусім прыстойную прыемнасць: ушчыпнуць там, паціснуць ці яшчэ што-якое. Веру страшэнна мучылі гэтыя «прыемнасці», але яна пакорна зносіла іх з павагі да мясцовае ўлады.

Андрэй Шыбянкоў кахаў моўчкі і здалёку, інтрыгуючы сваім да лютасці палкім поглядам і рамантычным ценем глыбокае таямніцы па чорным прыгожым твары. Апрача таго, ён дужа лоўка іграў на гітары.

Аптэкар Плакс, даўні прыхільнік Веры Засуліч, кахаў яе шчыра, па-рыцарску — тэмным, глыбока затуленым унутры і нікому не вядомым каханнем.

Сама ж Вера Засуліч ставілася да ўсіх з абсалютна роўнай ласкай і ветлівасцю, злёгка, асцярожна какетава-ла з усімі, але трымала сябе на стальым, шчасліва абраным пункце, які гарантаваў ёй не толькі ўсіхнюю сімпа-

тыю, а і ўсіхнюю павагу. Праўда, у глыбіні душы ёй, безумоўна, найбольш імпанавалі Андрэй Шыбянкоў, але яна ні ў чым гэтага не выяўляла.

Такі быў склаўся шчыльны дружны гурток, засяроджаны ў прытульным пакойчыку Веры Засуліч, знітаваны яе цёплай, чароўнай ветлівасцю, і ў гэтым гуртку часам — неўзаметку, паміж іншага — абгаворваліся і вырашаліся справы Сівецкага сельсавета.

А справы гэтыя мелі наступны выгляд...

Па доўгіх, у большасці бесплодных патугах удалося нарэшце правесці калектывізацыю блізка ў палавіне ўсіх вёсак сельсавета. Але гэтая перамога была няпэўная — прынамсі, Сымона Карызну мала яна спацяшала, бо ён добра ведаў, што збітыя на скоры поспех усякімі, часам не зусім здаровымі спосабамі калгасы ў кожную хвіліну могуць рассыпацца, — і развал першага з іх пацягне за сабой агульнае разбурэнне ўсяе справы. Але ён не мог, не меў часу павесці станоўчую, глыбокую працу, бо ён мусіў спяшацца, ён мусіў першы ў раёне скончыць калектывізацыю свайго сельсавета. Кожная хвіліна забаўкі пакажа ягоны апартунізм і ўдзесяцярыць адказнасць яго за старыя грахі.

Ва ўсім сельсавеце перад вядзе ўсё-ткі Сівец. А Сівец стаіць да гэтага часу цвёрдаю, нязрушнаю цытадэллю, за якою заселі ўсе цёмныя сілы — свядомыя і несвядомыя, — якія даюць апошні адпор пераможнаму наступу сацыялізма. У кожнай вёсцы, дзе толькі даводзілася Карызну праводзіць работу, яму з першага слова паказвалі на Сівец, і за гэтую адгаворкай, як за спадзейнай сцяпой, смела хаваліся ўсе злосныя ворагі калектывізацыі.

— Сівец у вас пад рукамі. Чаму ж ён дагэтуль яшчэ не пайшоў у калгас? А чаму гэта канечна мы першыя мусім ісці?

У самім жа ў Сіўцы пасля таго славуэтага сходу ўжо ці мала разоў збіраліся, гаманілі, угаворвалі, пагражалі і ўсё роўна не маглі даць ніякае рады. Зацятая ў злоснай упартасці сівецкія грамадзяне мелі таксама сваю адгаворку, якую пераказвалі з тупой, непрабінтай настойнасцю:

— Як загадаюць, дык пойдзем усе як адзін. Раз Сівецкая ўлада робіць гэтую самую калектывізацыю, дык хай дасць загад, каб, значыцца, ясна было...

Карызна добра ведаў, што гэта подлая правакацыя кулакоў. Кулацкая хеўра часу не марнавала — яна выка-

рыстоўвала кожны момант, кожны зручны выпадак, каб умацаваць свае пазіцыі, глыбей акапацца ў сваёй утульнай бярлозе. Але гэтая чорная работа вялася такімі хітрымі няўлоўна-таемнымі спосабамі, што раскрыць яе, паказаць навочна ўсе яе шкодніцкія махінацыі атлумленаму сівецкаму грамадству не было ніякай магчымасці. Толькі на асобных дробных прыметах можна было меркаваць, што галоўны пункт, з якога ідуць усе яе брудныя ніці, знаходзіцца ў вялікім чыстым доме Цімафея Міронавіча Гвардыяна.

Ува ўсіх гэтых няўдачах Карызна бачыў ясныя сляды першага няўдалага наступу, але аблудны гонар не даваў яму адкрыта прызнацца ў гэтым і крута змяніць далейшую тактыку. Ён перш нясмела, паціху, а тады ўсё смялей ды галасней стаў вінаваціць ува ўсім Зеленюка, яго марудлівае порканне ў Сівалапах, яго слабыя тэмпы, хвасцізм. А сам тым часам усё больш і больш пакладаўся на Пацяроба, на яго хоць і грубыя, жорсткія, але энергічныя і пэўна што больш радыкальныя метады. І толькі прысутнасць Зеленюка стрымлівала яго ад таго, каб на ўсю шырыню і размах разгарнуць у Сіўцы рашучую пацяробаўшчыну.

Зелянюк звязваў яму рукі.

Пасля таго як сівалапаўскія актывісты, сышоўшыся выпадкова ў Якуба Лакоты, пастанавілі арганізаваць свой асобны калгас, назаўтра ўвечары Карызна сустрэўся з Зеленюком у сельсавеце. Зелянюк у шумнай кампаніі хлопцаў урынуўся ў сельсавет і, убачыўшы Карызну, яшчэ з парога крыкнуў звонкім радасна-ўзрушаным голасам:

— Карызна! Можаш нас павіншаваць. У нас арганізуюцца свой калектыў.

Карызна зірнуў на яго з халодным здзіўленнем.

— Дзе гэта «ў нас»? Які калектыў?

— У Сівалапах. Ты падумаў толькі, якая гэта шчаслівая ідэя! Разумееш? Асобны сівалапаўскі калгас, складзены з выключна дружных перакананых энергічных сяброў. Мы зробім так, што гэта будзе ўзорны калгас на цэлы раён. А галоўнае — падгонім Сівец. Гэта будзе выклік Сіўцу, разумееш? Тут можа разгарнуцца цэлае спаборніцтва...

Карызна перапыніў яго гарачыя тлумачэнні, адчыкрыжыўшы рэзкім первова-напружаным голасам:

— Я гэтага не дапушчу. Гэта — партызаншчына.

Зелянюк на момант асалапеў, але зараз жа ўзяў сябе ў рукі. Ад яго жвавага юнацкага ўзрушэння не асталося і следу — ён быў ужо спакойны, стрыманы, і на бледным, рэзка акрэсленым твары яго трымцела ўжо звычайная ўсмішка. З печаканай для ўсіх лагоднасцю ён згадзіўся:

— Ты, Карызна, маеш рацыю. Гэта — партызаншчына. Я зрабіў вялікую памылку, што прыстаў на гэта, не памеркаваўшыся з ячэйкаю. Я цалкам прызнаю сваю памылку і бяру на сябе поўную за яе адказнасць.

Ён на момант суняўся і казаў далей ужо троху цвёрдзейшым тонам:

— Але ж я думаю, што мая асабістая памылка не павінна адбіцца на агульнай справе. Арганізацыя ў Сівалапах свайго калгаса бяспрэчна правільная, карысная справа. Наш актыў, ды ці толькі актыў — усе Сівалапы прыгатаваны да гэтага і чакаюць гэтага. Не пайсці ім насустрэчу — значыць загубіць усё. Разумееш, Карызна?

Спакойны цвёрды Зеленюкоў топяшчэ больш раздражніў Карызну. Ён яшчэ раз з той жа рэзкасцю пераказаў:

— Я гэтага не дапушчу. Гэта зрыў усяе нашае працы.

Зелянюк спакойна глядзеў на яго і ўсміхаўся.

— Ты, Карызна, гаворыш не таму, што ўпэўнены ў гэтым. Цябе кіруе пустая амбіцыя.

Гэтыя словы канцом разлютавалі Карызну. З момант ён стаяў моўчкі, бо няздольны быў вымавіць слова ад хвалявання, толькі блішчаў на Зеленюка шалёна распаленымі вачмі. Адылі напружанаю патугаю волі здушыў свой шал і цяжка, ледзь стрымліваючы ціхасць у голасе, праказаў:

— Я таксама адказваю і за свае словы і за свае ўчынкі. Я сваю думку сказаў.

У Зеленюка збегла з твару ўсмішка, і тонкія вусны яго задрыжалі.

— Але ж твая думка гэта яшчэ не думка ўсяе арганізацыі?

— Мы паставім гэта пытанне на ячэйцы.

І Карызна дэманстрацыйна адварнуўся ў другі бок, паказваючы, што на гэтым гутарка скончана.

Гэта быў першы выпадак адкрытай сутычкі Карызны з Зеленюком, і ўсе, хто быў тут, зразумелі, што гэта толькі пачатак.

Як Зелянюк з сваімі хлопцамі пайшоў з сельсавета, Пацяроб зайшоўся ад смеху.

— Як ты яго, Сымоне... а-ха-ха... Во маладзец!.. Во гэ-та так... ха-ха-ха-ха!..

Ягоны смех, у якім ён віртуозна злучаў тонкі беспарадны віск з адчайным басовым грукатам, заражаў ужо адной сваёй дзівоснай музыкай, і Карызна мімаволі ўсміхнуўся. Нібы выпраўдваючы сябе, ён прабурчаў:

— Яго не стрымаўшы, дык немаведама чаго тут наробіць. Занадта незалежна адчувае сябе.

Пацяроб зморшчыў твар у безнадзейна горкую міну.

— Што яму адыходзіць! Ён адбыў тут сваё, дый пырх, паляцеў, а мне з табой, любачка, сядзі ды кукуй. Ведама, блазнюк, што ты ад яго хочаш...

Гэты інцыдэнт пакінуў быў у Карызны бадзёрае ўзрушэнне. Ён апі не каяўся ў сваім учынку — ён нават здаволены быў, што мае магчымасць даць адкрыты бой Зеленюку, да якога здаўна ўжо адчуваў глухую варожасць. І прадчуванне гэтага бою ўзнімала ўнутры ў яго вострую пецярплівасць, узбурала ўсе яго сілы непакойнай энергіяй. Ён быў загадзя пэўны ў сваёй перамозе і таму бадай зусім не ўглыбляўся ў сэнс справы, якую развязаў такім паспешным, чыста эфектыўным спосабам. Як гэта ні дзіўна, але ў гэты момант самая справа менш за ўсё займала ягоную ўвагу.

Гэта было перад тым днём, як пайшла ад Карызны Марына Паўлаўна. Назаўтра, цалкам захоплены неспадзявавым паваротам у сямейных справах, ён зусім забыўся быў на ўчарашняе здарэнне, як забыўся быў і на ўсе іншыя клопаты. І толькі тады, як, прыйшоўшы ад Веры, апынуўся ён раптам у бяздонным правале халоднай і варожай, зусім не падобнай да хатняе цішыні — адзін, безнадзейна адзін! — тады апанавала яго ўсё разам: і старыя трывогі, і стары непазбыўны страх, і гэтае новае ўзрушэнне, якое яшчэ больш ускладняла і так балюча забытанае кола яго перажыванняў. Тады тое, што ўчора здавалася простым, лёгкім і патрэбным, агарпулася раптам чорнаю сеткай сумненняў.

Ці мае ён рацыю ў гэтай сваёй спрэчцы з Зеленюком, якая, безумоўна, адыграе вялікую, можа, вырашальную ролю ў далейшым цягу падзей?

І, зрабіўшы сабе гэтае запытанне, Карызна адразу зразумеў, што адказ на яго не будзе мець ніякага значэння, што ён не зробіць ніякага ўплыву на далейшае яго паводжанне. Адступлення не можа быць, ды ён і не хоча

яго, і не дапусціць, хоць бы нават убачыў поўную сваю несправядлівасць.

Зелянюк звязвае яму рукі.

Гэта быў першы выпадак, калі Сымон Карызна цалкам свядома і ўпэўнена ішоў на ўчынак, які, можа, са шкодаю для агульнае справы, здавальняў выключна яго асабістыя, ды і не падта чыстыя імкненні. І раптам ён сам зразумеў гэта і скалапуўся ад страху, як злоўлены на месцы злачынства. Ён чуў, што гэта повае ў ім, бо да-сюль, нягледзячы на памылкі свае і няўдачы, ён у адносінах да сучаснасці меў абсалютна чыстае сумленне і нават сваім шчырым безынтарасоўным парываннем да працы ў значнай меры выкупляў грахі мінулага. Цяпер жа было зусім іншае — нядобрае, брыдкае, зладзейскае. Цяпер ён стаяў перад зрывам у прорву бруднага палітыканства, з адчайнаю рашучасцю самагубцы памыкаючыся на чыстату ўласнага сумлення, на дзейны злад свой з сучаснасцю, абы дайсці задавальнення ўражанаму гонару.

Але ж гэта яшчэ не сталася? Яшчэ не позна абмінуць, унікнуць гэтага? Сустрэцца заўтра з Зеленюком, весела, дабрадушна ўсміхнуцца, па-сяброўску лэпнуць яго па плячы і сказаць:

— А ты, братка, усё-ткі маеш рацыю... Я добра абмеркаваў гэтую справу і, ведаеш, цалкам з табой згодзен. Гэта я тады проста так, з дрэннага настрою... Смалі, браток, разварочвай...

Зелянюк зірне на яго добрым, удзячным поглядам, з якога выразна будзе свяціцца шчырае захапленне.

«Во, гэта па-бальшавіцку!»

А можа, ён, трыумфуючы сваю перамогу, адно ўсміхнецца на ягоныя словы сваёй паганай хітрай усмешкай?

І з гэтай думкай урываецца ў путро ў Карызнава бурная, пякучая злосць, у якую пераліваюцца ўсе зазнаныя ім за астатні час прыкрасці, усё яго балючае мітушэнне. І ён ужо цалкам пэўны, што да ўсіх гэтых прыкрасцей, да ўсяго мітушэння спрычыніўся не іначай як ён — гэты паскудны ўедлівы блазюк. Каб не ён, зусім па-інакшаму пайшла б у яго праца і, пэўна, зусім інакшыя, куды большыя былі б удачы. Ён, безумоўна ён, кладзе яму палкі ў кола!

Ага! Значыць жа, ён, Карызна, не толькі з сваіх асабістых пабудак выступае супраць Зеленюка? Раз Зелянюк шкодзіць працы, значыць, інтарэсы працы патрабуюць, каб ушчуць яго як мае быць? Значыць, Карызна

робіць правільна, так, як трэба для справы, і ўся гэта хвілінная няўпэўненасць — проста вынік яго расцярушаных нерваў.

Каб канчаткова замацавацца на гэтым хісткім, няпэўным шляху самапраўдання, Карызна з ліхаманкавай паспешнасцю бярэцца за абмеркаванне самае сутнасці справы, якая мае стаяць на ячэйцы. Ясная рэч, што ўсё ў ёй паказвае не на Зеленюкову карысць. Пустыя дзяціныя вымудры, якія нічога, апрача шкоды, не дадуць. Злосная і беспрышчыпная партызаншчына!

І Карызна з шчаслівай упэўненасцю канстатуе, што і ў гэтай канкрэтнай справе ён мае цвёрды грунт да барацьбы з пазоллівым брыгадзірам. Цалкам заспакоены сваімі слушнымі высновамі, ён бярэ лампу і пераходзіць у спальню, поўны салодкага прачування блізкага адпачынку.

У спальні на яго злосна вышчарыўся голымі чорнымі рэбрамі пусты жончын ложак. Ён стараецца не глядзець у той бок, і праз гэта яшчэ мацней — з нейкай нуднай, шчымлівай настойнасцю — прыцягвае змрочны куток ягоную ўвагу. Так у пусты халодны прахон адчыненых з хаты дзвярэй цягне цёплае паветра, пакідаючы ў хаце непрытульную стыласць.

Карызна паспешна раздзяецца і гасіць лампу. Кладучыся, ён заўважае на сваім ложку свежую, чыстую бялізну: апошняя сямейная паслуга Марыны Паўлаўны.

Ён старанна ўкручваецца ў коўдру, каб як найхутчэй сагрэцца і заснуць. Ён рад, што хаця ў цемры не відаць таго жудасна-пустога ложка, які мулкім ражном застраў у яго ўваччу. Але ўсё роўна, хоць не бачыць, дык ён чуе яго. Ад таго боку, дзе стаіць ён — настарожана-пільны ў сваёй імсцівай злосці за Марыну Паўлаўну, — адтуль скрозь патыхае ледзяны холад, пранікае ў самае нутро Карызну і не дае яму сагрэцца.

Нашто яна пакінула яго тут?

Яму здаецца, што ўся справа ў ложку, што каб не было яго, дык і не было б на сэрцы такога прыкрага адчування навакольнае пустаты.

Ён уяўляе, як і дзе цяпер спіць, — не спіць, пэўна, а мардуецца так, як і ён, Марына Паўлаўна, і яму ўся гэтая гісторыя раптам падаецца ў ненатуральна-штучным дзівачым святле.

Няўжо гэта так і будзе? Гэта ж проста нейкая недарэчная містыфікацыя. Напэўна, заўтра, прачнуўшыся, ён

як звычайна, пачуе мерныя, спакойна-рунлівыя крокі ў сталоўцы, песню ранняга самавара і сціплы дзелавіты трэскат у запаленай грубцы. Як звычайна, гэтыя гукі ад-родзяць у ім учорашняе, і заўтрашняе, і леташняе, і залеташняе пачуццё дакучна-нязменная аднастайнасці, у якім, выходзіць, ёсць нешта пязбыўна-патрэбнае чалавеку, калі з такой цеплынёй успамінаецца яно цяпер Карызу.

А ложкак наступае, заядла, неадчэпна, як ліхі сабака. Здаецца, што ён ужо не ў кутку, што ён зрушыўся з свайго даўняга абыклага месца і падышоў да самае Карызнавае пасцелі. Вось зараз нахіліцца над ім, таўхане яго сваім худым шкілетным плячом.

— Гэй, глядзі — я ж пусты, я ж зусім пусты.

І Карызна не бачыць, але чуе, востра чуе, што ён пусты, і гэта мёртвая пустата гняце яго нязносным цяжарам. У нервовых, сутаргавых патугах варочаецца ён на ложку, напінае ўсю сваю волю, каб пазбыцца ўедліва-турботнага пачуцця, але нязмога.

Тады ён кладзецца на спіну, шырока расплюшчвае вочы і ў цвёрдай, акамянелай цемры стараецца ўлавіць пекны збавіцельны вобраз.

Яна прыходзіць да яго з пяшчотным, міла заклапочаным тварам, з распушчанымі валасамі — і пакой раптам нападзінаецца салодкай цеплынёй. Яна схіляецца над ім, і ягоны твар акунаецца ў пышныя араматыя хвалі яе валасоў. Яна горача шэпча яму ў самае вуха:

— Трэба, каб усё было добра... усё чысценька...

Карызна ў цудоўным, радасным парыванні туліць яе да сваіх грудзей, бярэ яе, чароўна-падатную, слухмяную, да сябе ў ложкак. Палкім спакуслівым шэптам шумацяць мяккія карункі яе бялізны. Скрозь бялізну рука яго адчувае тонкую дзіцячую спіну з цёплым равочкам пасярэдзіне.

Пусты ложкак моўчкі стаіць, убіўшыся ў глухі куток — недалужны, асаромлены, — і шкілетныя рэбры яго прыхінуліся да сцяны звычайнымі кавалкамі старога жалеза.

6

Выйшаўшы з сельсавета, Зелянюк пайшоў быў разам з хлопцамі пад Сівалапы, але на краі мястэчка спыніўся і развітаўся з усімі.

— Мне трэба забегчы яшчэ ў адно месца.

Звонку па Зеленюку зусім і не відаць было, каб на яго асабліва моцны ўплыў зрабіла сутычка з Карызнам у сельсавеце. А тым часам яна ўзрушыла яго бадай не менш, як самога Карызну. І, як кожнаму чалавеку, Зеленюку захацелася, каб да гэтае яго новае і глыбокае непрыемнасці цёплым дотыкам дакранулася мяккая, ласкавая рука.

...Тацяна была дома. Быў дома і Андрэй — ён стаяў апрануты, у шапцы перад сталом і пахмура грыз сухую скарынку. Зелянюк прывітаўся з ім далікатна, але без асаблівае дружнасці запытаў:

— Як маеішся, Андрэй? Што парабляеш?

Андрэй адказаў не то жартам, не то сур'ёзна:

— Бабы апанавалі. Не дадуць ні з'есці па-людску, ні адпачыць. Хоць ты з хаты ўцякай, дадушы.

— Тацяна навяла?

— Няўжо ж. Ды каб хоць што людскае, а то — старыя качэргі...

Тацяна, сядзячы на прышечку, пакрыўджана ўступілася за сваю чараду:

— А во і маніш... Ці мала ёсць і маладых і харошых... Можна, задзела, што ніякай увагі на цябе не маюць?

Андрэй не слухаў яе.

— Скажы ты мне на ласку, таварыш Зелянюк, чаму гэта бабы, калі ўжо завядзецца ў яе нейкі там асаблівы інтарэс, калі ўжо возьмуцца цацкацца з ёй, дык яна тады стане зусім не падобная да бабы. Напрыклад, возьмем нашу Тацяну. Ужо мала таго, што ў хаце ніколі не меце на, абед не згатаваны, — ну, хай сабе, скажам так, раўнапраўнасць, але ж і не пагуляе, як даўней. Хоць бы якога задрыпанага кавалера падчапіла, ці што, а то — ані-ні. Проста крыўда бярэ...

Тацяна ўразілася чамусьці не за нямецкую хату і не за абед, а за кавалераў.

— Брэшаш ты, Андрэй, дадушы, брэшаш. Як гуляла, так і гуляю, толькі што ўпотаі, каб не кпіў тады, не высьмейваў.

Андрэй безпадзейна махнуў рукой і, не чакаючы адказу на сваё запытанне, пайшоў з хаты. Зеленюка гэта бадай што ўзрадвала. Не толькі затым, што хацеў пабыць сам-насам з Тацянай, а і наогул была ў іх з Андрэем нейкая беспрычынная халаднаватасць.

Тацяна, як пайшоў Андрэй, паспешна загладзіла свае апошнія словы:

— Смяецца, што не гуляю. Якая тут гульня? Ці тое ў галаве? На іншае часу бракуе...

І, гаворачы гэта, яна сарамліва заблішчала вачмі, нібы за сваімі звычайнымі словамі хавала пешта іншае, таемнае, пра што нават сама не важылася падумаць. Але Зелянюк гэтага не заўважыў — ён, цалкам углыблены ў сябе, хадзіў па хаце шпаркімі, зусім не хатнімі крокамі.

Тацяна спыніла яго:

— Заморышся. Хадзі сядзь, пагрэйся.

Ён сеў поплич з ёй на прыпечку і сапраўды прыемна сагрэўся — не так, мабыць, ад печкі, як ад не менш гарачае Тацянінае блізкасці. І толькі цяпер, як развеялася яго напружаная самаўглыбленасць, ён раптам заўважыў змену ў Тацянінай хаце. Адзін куток яе, старанна прыбраны, быў адвешаны палінялай, а калісьці, пэўна, квяцістай, стракатай завесай. У гэтым невялічкім чыстым прытулку стаяў ложак, а ля ложка — маленькі столік, і на ім — плюгавенькі кавалачак пабітага люстэрка. Над ложкам у складзенай з чырвонай паперы асадцы вісеў партрэт правадыра.

Зелянюк пахваліў Тацяну:

— Ого, які прытульны куточак сабе зрабіла. Гэта — добра.

Яна засмяялася:

— Гэта ж не сабе. Заўтра прыйдзе да мяне кватарантка, Карызнава жонка. Кідае ўжо мужыка. Назусім.

Зелянюк яшчэ нічога не ведаў пра гэта, і навіна зрабіла на яго надзіва моцнае ўражанне. Ён доўга распытваў яе, даходзіў кожнай драбніцы і нарэшце запытаў з незразумелай трывогай у голасе:

— Скажы, Тацяна, іншага выйсця няма? Можа, каб хто з ім пагаварыў, раскажаў яму пра яе настрой... Ён жа, пэўна, не ведае, што яна так глыбока ўсё бярэ да нутра?

Тацяна спакойна паківала галавой.

— Не трэба гэтага. Хай пойдзе. Яна ж не ў Амерыку едзе. Калі абдумаецца ён, дык заўсёды не позна сысціся. Абы яна тады захацела...

Зелянюк доўга і напружана думаў аб печым, потым, нібы прагнуўшыся, быстра зірнуў на Тацяну і сказаў у ненатуральнай троху паспешнасці:

— Я пасварыўся сёння з Карызнам... вось нядаўна, у сельсавеце. Добра паспрачаліся, на ячэйцы будзем разбіраць, хто мае рацыю.

Тацяна ўсміхнулася, і ў вачах у яе мякка засвяцілася ласкавае захапленне.

— Маладзец...

Ён здзівіўся:

— Чаму — маладзец, Тацяна?

— Ён многа чаго робіць не так, як трэба. Папраўдзе... Я хоць мала разумею ў гэтых справах, але мне здаецца, што не ўсё ў яго правільна. Ён са злосцю ўсё робіць, дадушы, са злосцю...

Зелянюк расказаў ёй падрабязна пра сваю гутарку з Карызнам. Ён і так быў цалкам упэўнены ў сваёй справядлівасці, у мэтазгоднасці таго, за што ён стаяў, але Тацяніна шчырая ўхвала прыемна замацавала ў ім гэтую упэўненасць. Тацяна была ў захапленні.

— Як будзе ў вас калектыў, ды калі яшчэ будзе працаваць як след, дык тады ж сорам ужо будзе нам, сівецкім, не мець свайго. Нашто там што, гэта ж мы тады першыя з вашага прыкладу зробім свой калгас.

— Хто гэта — мы?

— Бабы!

І, убачыўшы лёгкую ўсмішку на вуснах у Зеленюка, яна з запалам накінула на яго:

— Ты не смейся, я тут сур'ёзна кажу. Ты думаеш, у нас не выйдзе? Мы ж не адны бабы пойдзем... Кожная свайго забярэ... Гэтулькі гаспадароў набярэцца, ого! Папраўдзе... Ты не ведаеш нашых баб — яны раз захочуць, дык усё зрабяць па-свойму, мужыкі толькі крактаць будуць ды чухаць патыліцу. У нас усе такія бабы сабраліся, што кожная свайго пад запяткам трымае...

Яна нарэшце і сама засмяялася з сваіх апошніх слоў і, троху саромячыся бурнага свайго выбуху, дадала ўжо больш ціхамірна, але з няменшай пракапаласцю:

— Я праўду кажу, Зелянюк. У гаспадарцы найчасцей баба перад вядзе, хоць з выгляду здаецца, усім гаспадар кіруе. Яна — так, неўпрыметку, збоку, але скрозь на сваім пастаповіць. Можна, каб разумнейшыя былі, дык з баб і зачынаць трэба было ўсю гэту разваруху...

Зелянюк шчыра смяяўся вясёлым, але не крыўдным для Тацяны смехам.

— Ты ўжо, Тацяна, гатова цэлы тут бабскі пераварот зрабіць у Сіўцы?

— А што ж ты думаў...

І Тацяна, распаленая сваім пяўёмным бабскім задорам, раптам схапіла Зеленюка за валасы і раскудлычыла

іх жорсткай, але разам з тым пяшчотнай рукой. У адказ на гэтую ласку Зелянюк жартам ды шчыра на ўсю сілу сціснуў вышэй за локця яе поўную, крамяшую руку, і яна, пачуўшы яго мужчынскую сілу, абвяла і звінулася ў клубочак — пақорная і здаволеная.

Зелянюк устаў і зноў пачаў хадзіць па хаце. Тацяна сачыла за ім ціхімі і чамусьці сумнымі вачмі. Пахадзіўшы так колькі хвілін у маўклівым задуменні, ён зноў падышоў да яе і загаварыў з ёй сур'ёзным даверлівым тонам:

— Ведаеш, Тацяна, што я надумаў... Я, папраўдзе, вялікую памылку зрабіў, што ўсю ўвагу аддаў сівалапаўскай беднаце. А тут, у Сіўцы, яна і да гэтага часу не арганізаваная... Праўда? Вось... Трэба, значыцца, узяцца тут за яе, пакуль не позна. А пачаць я думаю з таго, што перайду сюды жыць. У Сівалапах абыдуцца і без мяне. Ці так, Тацяна? Як ты думаеш?

Тацяна радасна ажывілася — ёй надзвычайна прыемна было, што Зелянюк ставіцца да яе з шчырай даверлівасцю і нават радзіцца з ёй. Яна гэтую думку яго ўхваліла і тут жа дадала з зычлівай гатоўнасцю:

— Каб Марына Паўлаўна не пераходзіла, дык бы ў нас мог і закатаравацца.

Зелянюк скоса зірнуў на яе і ўсміхнуўся. Ад гэтае ўсмішкі яна густа пачырванела.

— Ты мне во што скажы, Тацяна, дзе, у каго тут найлепш мне асяліцца? Ты ж ведаеш усіх... Добра, каб быў асобны пакой... як там, у Малаха...

Яна хітравата ўсміхнулася.

— У Гвардыяна?

Але зараз жа перайшла на сур'ёзнае і пачала пералічаць сівецкія пяцісценкі. Як памянула Прахора, Зелянюк суняў яе:

— Гэта той, што злы?

— Во-во, той самы...

— Я ў яго спынюся. Дзе ён жыве? Ведаеш што, Тацяначка? Давай мы сходзім да яго. Зараз... Добра? Ты мне пакажаш, дзе ён жыве...

Яна рада была пайсці з ім, але ўдавала, што лянуецца.

— Ой, прыйдзецца падымаць старыя косці...

І цяжка, па-старэчаму ўстаючы з прыпечка, яна кінула на Зеленюка малады гарэзлівы погляд. Тады ён схапіў яе абэруч і адным махам перанёс на падлогу. Яна на момант з млявай падатнасцю затрымалася ў яго ў абпімках

і, зазіраючы ў твар яму гарачымі прамяністымі вачмі, прашаптала:

— У, які дужы! Дармо што гарадскі...

І абое весела засмяяліся.

Знадворку Прахорава хата сапраўды мела цалкам прыстойны выгляд і нават сярод іншых вызначалася сваёй велічынёй і свежасцю. Але досыць было пераступіць цераз парог, каб адразу знікла гэтае ўражанне, бо ўсярэдзіне хата пагадвала даўнейшую курніцу: чорная земляная падлога, брудны і таксама чорны на ўсю хату пол, на якім упокат спала ўжо немалая Прахорава сям'я, пад палом — парасяты, пад печкай — куры.

Ступіўшы ў хату, Зелянюк з несхаваным неўразуменнем зірнуў на Тацяну, думаючы, ці не састроіла яна над ім нейкі жарт, але яна заспакойліва кіўнула яму галавой.

— Добры вечар, дзядзька Прахор!

Прахор сядзеў на калодцы ля полу і пры святле ўбогай газовачкі, якую зазвычай завуць «смаркачыкам», падплятаў атопак. Як убачыў чужых людзей, а злашча гарадскога брыгадзіра, ён шывчэй завінуўся каля атопка, і белыя хваравітыя вусны яго ледзь прыкметна задрыжалі.

— Добры вечар, добры вечар... Заходзьце, калі ласка...

Ён вітаў такім тонам, за якім чуваць было прыблізна такое:

— А, ну-ну, пабачым, чаго вас прынесла... Нас не абдурыце дужа, мы самі сёе-тое кумекаем...

Зелянюк прайшоў наперад і сеў ля стала на лаўку, а Тацяна асталася стаяць ля парога. Зелянюк пачаў:

— Што ж гэта вы, дзядзька Прахор, лапаць падплятаеце, ды яшчэ атопак. Трэба боты насіць...

Прахору толькі гэтага і трэба было. Яго твар хваравіта скрывіўся, і вусны расцягнуліся ў едкую гримасу, паказаўшы белыя злосна-бліскучыя зубы.

— А хто ж мне даў тыя боты, скажыце вы мне? Я ўжо даўно, ужо пяты дзесятак гадоў чакаю, каб гэта хто прыйшоў вась, як вы, ды і сказаў: «Дзядзька Прахор, ты цэлы век свой працуеш, корміш і сябе і другіх, а не бачыш у жыцці ніякай прасветласці. На табе, братачка, за гэта гамбургскія боты з шчыгрэпевымі халявамі. На лепшае прабачай, дзядзька Прахор, іншым разам...»

Ён на момант суняўся і зацішчаў потым працятым дзікаю злосцю рэзкім скігатлівым голасам:

— Не ідуць, ліха на іх! Не прыносяць! Праўда, што прыходзяць часам, але па іншае...

І, скончыўшы мнагазначнай паўзай, ён з прагавітай лютасцю хапіўся за няшчасны атопак.

Зелянюк з пільнай увагай глядзеў на яго і тонка ўсміхаўся.

— А ці спрабавалі вы, дзядзька Прахор, самі хадзіць па гэтыя боты?

— Хадзіў... Чаму не хадзіў? Пяць год хадзіў, пяць годочкаў... І з царом хадзіў і на цара... Далі... во сюды, во...

І ён у сутаргавым парыванні торкаў сябе кулаком у бок, паказваючы, пэўна, на месца атрыманае калісьці раны.

— Слухайце, дзядзька Прахор, а Гвардыян ці ў ботах ходзіць?

— Гвардыян? Што Гвардыян? Гвардыян усіх не набуе.

— А Кандрацёнак?

— І Кандрацёнак.

— А Сахацкі?

— І Сахацкі...

Тацяна, стоячы ля парога, уставіла паціху, з удаванай безуважнасцю:

— Сахацкі пэўна што не набуе. Але дзядзька Прахор Сахацкага дый бадай што набуў у добрыя боты? Ці мала некалі папарабіў на яго...

Гэты напамінак уцяў Прахора ў самае балючае месца, і ён, кінуўшы ўсякую палітыку, закрычаў раптам, як ашпараны:

— Што вы мне торкаеце іх? Што вы мне іх прыкладаеце? Яны мо палавіну жыцця ў мяне адабралі... Яны кроў маю пілі... Яны ў маіх ботах ходзяць... Яны ўсе ў маіх ботах ходзяць! Што яны? Гэта — зладзеі! Разбойнікі!

— Так іх, так, дзядзька Прахор!

І распацешаны Зелянюк не мог стрымаць мімавольнага смеху. У яго ўжо склалася накопт Прахора пэўная думка:

«Трэба будзе як след узяцца за яго. Трэба закілзаць гэтую яго універсальную злосць, адкрыць ёй правільны шлях, і яна, як раз'юшаныя ў бязладным імцэце рачныя парогі, можа абярнуцца ў здаровую дзейную сілу».

Ён перамяніў гамонку, падышоў бліжэй да справы.

— Што ў вас там, дзядзька Прахор, у той палавіне? Прахор зноў настаражыўся.

— Як — што? Хата!

— Ці вы не жывіце ў ёй?

Праходар скрыўіўся ў горкай грывасе агіднага рабскага самазгнібення.

— Дзе ўжо нам раскашавацца! Не прывыкшы мы да чыстага жыцця. Мужыкі былі, мужыкі ёсць, мужыкі і будзем... Мужык — што свіння, яму ў гразі здаравей.

— Нашто ж вы яе будавалі?

Ён паспрабаваў выкруціцца:

— Гэта ж не я будаваў. Майстры будавалі.

— Але ж па вашым плане?

Праходар троху памуляўся і злосна агрызнуўся:

— А ці мне ўжо, апошняму чалавеку, дык нічога і зрабіць па-людску няможна?

Зелянюк яшчэ раз уважна азірнуў чорную Праходараву хату, і па спіне ў яго прабегла ледзяная дрыготка. Ён цяпер толькі ўгледзеў, што ў хаце дужа многа дзяцей, але яны так замяшаліся ў агульным брудзе, што іх зусім не відаць было, як тараканаў у чорных шчылінах сцяны. Адно гарэлі жвавым агнём цікавыя палахлівыя вочы.

— Дзецям тут нядобра, дзядзька Праходар. Дзецям больш прасторы трэба, больш чыстаты...

Праходар дзіка зарагатаў:

— О-го-го!.. Аб гэтым жывы будуць, ліха не возьме. Раздуры іх, дык яшчэ, чаго добрага, пазахочуць у ботах хадзіць!

З гэтых слоў павеяла на Зелянюка едкай, задушлівай тхлінай сялянскае псіхікі, атручанае гангрэознаю гніллю старога ладу, і ў яго сціснулася сэрца з жалю і агіды.

На запытанне, ці пусціць да сябе на кватэру, Праходар адказаў з сцеражлівай стрыманасцю:

— Чаму ж не... Што мне, шкода, ці што?

Але зараз жа дадаў, каб загладзіць сваю мімавольную стрыманасць:

— Можна, не ўпадабаецца вам? Ведама, мужыцкая хата. Трэба перш паглядзець, а тады ўжо — ці тое ці сёе.

Зелянюку здалося, нібы ў гэтых апошніх словах Праходаравых прагучалі поткі самадавольнай упэўненасці, дзіўна нестасоўныя да яго характару. Гэта Зелянюка зацікавіла.

Тым часам Праходар запаліў большую лямпу і асцярожна, з набожнай пашанай адчыніў дзверы ў другую палавіну хаты.

— Ну, глядзіце сабе, як вам — упадабаецца ці не ўпадабаецца.

Зелянюк пераступіў цераз парог і шырока расплюшчыў

вочы ад здзіўлення. Тут была абсалютна чыстая, старанна прыбраная святліца — рэзкі кантраст з чорнаю палавінаю хаты. Тут стаяла шафа, вялікі куфар, засланы белым абрусом стол і нават некалькі крэслаў. У кутку грамоздна асеў велізарны пязграбны ложкак з грудам падушак, пэўна печананы акурат з таго часу, як яго тут на вокнах віселі з выразанай паперы фіранкі.

паставілі. Сцены і падлога блішчалі няўкорнай чыстатой,

Гэта было не багацце, гэта было проста, як казаў сам Прахор, «па-людску». І ў гэты час ён сам з усёй сям'ёй, з усім незлічоным дзяццвішчам туліўся ў бруднай яміне, разам з курмі, з парасятамі, без святла, без вольнага паветра!

Што гэта: псіхоз, вар'яцтва ці самая простая, самая звычайная «традыцыйная» мужычая дурнота?

Прахор бачыў ягонае здзіўленне і, каб падмацаваць яго, гаварыў з фальшывай падлыжнай сціпласцю, хаваючы за ёй сваё здаваленне:

— Ведама, мужыцкая хата. Вы там прывыклі іначай, па-гарадскому...

Зелянюк сказаў, што хата яму цалком падабаецца і што ён пяройдзе ў яе. На гэтым і скончылі яны сваю гутарку.

Выйшаўшы на вуліцу, Зелянюк вольна ўздыхнуў, нібы вырваўся з праклятае пасткі.

Тацяна троху насмешліва запытала:

— Ну як?

Але ён не адказаў, бо не чуў яе запытання — быў глыбока захоплены сваімі думкамі. Прайшоўшы так моўчкі крокаў з пятнаццаць, ён раптам суняўся, схапіў Тацяну за руку і, блізка нахіліўшыся да яе, загаварыў з гарачкавай парыўчатасцю:

— Ну скажы ты мне, Тацяна, няўжо ты не чуеш, не пачула тут, у гэтай яміне, што трэба перавярнуць гэта ўсё, ператрэсці так, каб пад самае неба ўзняліся хмары чорнага атрутнага пылу? Каб скаланулася ўсё да самага грунту, во!..

І ён, сутаргава сціснуўшы кулакі, выставіў іх наперад, нібы хацеў ужо зараз, доўга не чакаючы, скалануць гэтае «ўсё». Але ўраз стрымаў сябе і гаварыў далей больш спакойна:

— Тацяна, так жа не можа быць, разумеш ты гэта ці не? Гэта ж дзікі жах, гэта — абраза людскасці. Мы ж трапілі былі з табой зараз — ведаеш куды? — у глыбіню

цэлых стагоддзяў, у жудасную глуш сярэднявечча. Так жа людзі жылі трыста год таму, калі не больш...

Тацяна мякка перапыніла яго:

— Так жыве ў нас мо больш як палавіна гаспадароў... Але ж ён сам не хоча — мае гэткую добрую хату, а таўчэцца ў гразі...

Зелянюк зноў распаліўся:

— Дык жа аб гэтым і справа, Тацяначка, што не хоча! Не ўмее хацець, адвучылі яго хацець... За тое ж і ваюем мы, і б'ёмся за тое, каб ён захацеў лепшага жыцця і пайшоў да яго. І дарогу яму паказваем, і вядзём яго...

— А ён упінаецца?

— Часам упінаецца, а часам трымаюць яго... А яшчэ трапляюцца і такія няўдалыя правадыры, што замест — паказаць дарогу, штурхаюць у каршэнь... Гэта немінуча, Тацяна, без перашкод не абыдземся. Бо ідзём жа мы ўцэла, першы след кладзём. Але дойдзем, усё роўна дойдзем! Сілы нам не пазычаць, і сілы, і энергіі — гэтага хопіць! Праўда, Тацяна? Адно трэба ведаць цвёрда, што дарогу ўзялі пэўную...

Тацяна з смяшлівым націскам пераказала яго калішнія словы:

— Нашто верыць, калі можна знаць...

Зелянюк гучна, на ўсю вуліцу зарагатаў:

— Ах ты, шальмінка! Ты помніш? Дык жа хай будзе так: і тое, і другое. Каб верыць — трэба знаць, а каб знаць — трэба верыць. Папраўдзе... Гэта нібы як жарт, а тым часам у жыцці скрозь так бывае...

Яны падыходзілі ўжо пад Тацяніну хату. Зелянюк узяў яе пад пашку і, пахіліўшыся да самага яе вуха, з лёгкім смяшком запытаў:

— Дык ты помніш, Тацяна, той вечар?

— Чаму ж не помню... Добра помню...

І ў яе цягучым задуменым голасе Зелянюк пачуў ноткі незразумелага смутку.

— А помніш, як ты прасіла табе растлумачыць?

Яна, можа, і помніла добра, але хацелася ёй пачуць гэта з вуснаў Зеленюка, і таму яна запытала:

— Як?

— «Гам гавораць усім, а ты так скажы, каб усё мне адпой...»

Тацяна засмяялася ціхім шчаслівым смехам. Потым уздыхнула і прашантала з балеснай, чыста жаночай турботай:

— Каб толькі ўсё на добрае пайшло...

І ў гэтых яе простых, нямудрых словах чуваць была поўная вера ў тое, пра што гаварыў ёй Зелянюк і за чым пайшла яна рашуча, беспаваротна.

На развітанне ён так, як тады, у той вечар, цёпла, па-сяброўску абняў яе, і, як тады, яна з хвіліну стаяла на месцы і глядзела яму ўслед — збянтэжаная і радасная.

Як ужо не чуваць стала яго размахыстых крокаў, Тацяна крыкнула ў цемру:

— Да Прахора не пойдзеш?

І з цемры прыляцеў вясёлы ўпэўнены голас:

— Абавязкова пайду!

7

Галілей пяе.

Дзіўна, незвычайна пяе Галілей. Ён пяе зусім не так, як пяюць за працай усе добрыя людзі: муркаюць сабе пад нос невыразна, лагодна, доўга. Галілей, калі раптам з'яўляецца ў яго патрэба запець, кідае сваю работу, стаповіцца нерухома і роўна, як на варце, летуценна ўзіраецца ў якую-небудзь кропку і старанна выводзіць тоненькім птушыным галаском адзін — заўсёды толькі адзін куплет. Потым, радасна страпянуўшыся, бярэцца з новай энергіяй за працу.

Галілей пяе, як певень. І, як у пеўня, заўсёды адзін у яго музыкальны матыў — аднастайны і дзікі, мабыць, падобны да прымітыўнага спеву першабытнага чалавека. Затое словы заўсёды розныя. Словы ў Галілея свае — складныя і страшныя: інакшых ён не пяе. Яны рэзка дысануюць з ціхамірным слабенькім яго галаском і, мабыць, якраз гэтым смелым сваім дысанансам пацяшаюць Галілея, кампенсуючы заўсёдашняю жыццёвую ціхасць яго і палахлівасць.

Галілей пяе надзвычайна рэдка, толькі ў хвіліны найяснейшых вышуканняў свайго дапытлівага розуму, у хвіліны, калі цалкам бывае сабою здаволены. У такія хвіліны Босы ўстрывожана вылазіць з свайго механізаванага логава, задуменна ўзіраецца ў гаспадара і з сумным здзіўленнем слухае, як выспеўвае той недарэчныя, нават для яго сабачага вуха неабыклыя словы:

...Мёртвых цел ляжаць пракося.
Кроўю краскі зацвілі...

Завыць Босы не ўпраўляецца, бо гаспадар заўсёды абмяжоўваецца адным кароткім куплетам.

Галілей п'яе таму, што ніхто не чуе яго: гэта ваяўнічы гімн яго творчае самоты. І каб ён раптам даведаўся, што хто-небудзь падслухаў яго, пэўна, зрабіў бы, як у тысяча дзевяцьсот адзінаццатым годзе, мажджэру, набіў бы яе поўную порахам і распарашыў бы сябе на ўсе чатыры бакі, як калісьці свае два няшчасныя пальцы.

Не перажыў бы стары гэткага сораму...

Галілей п'яе цяпер таму, што робіць важную і цікавую рэч, якую трымае ў найвялікшай таямніцы, пра якую не ведае ніводзін чалавек у свеце, нават Марына Паўлаўна. Каб які дападлівы выведнік і зазірнуў нават у яго мізэрную хацёнку, дык і то б нічога не ўцяміў. Адно б зразумеў, што замыслена тут нешта грандыёзнае, бо ўся хата старога майстра завалена была розным начыннем і матэрыяламі: тут было і дрэва, і гліна, і жалеза, і пясок, і салома — адным словам, усё, што толькі можна было знайсці на пялішне збытнай у натуральных багаццях сівецкай тэрыторыі.

«Цыркулярная» бяздымная печка стаяла занядбаная, загрузлая ў петрах сумненняў аб лёсе свайго жыцця ці смерці.

Захоплены новаю працай, Галілей праз цэлыя дні не вылазіў з свае хацёнкі. Сваю ўбогую страву гатаваў ён на адумыславым апарате, які выяўляў з сябе надзвычай складаны механізм і мог апальвацца ўсімі гатункамі апалу, пачынаючы ад газы і канчаючы саломай. Працэс гатавання яды быў укладзены ў строгую сістэму і на магчымасці механізаваны.

Так, напрыклад, у яго былі асобныя, досыць мудрыя прылады мыць крупы, лупіць бульбу, крышыць бургакі ды інш. На дробныя паслугі — што-небудзь падаць, патрымаць, вынесці смецце на двор — ён карыстаў Босага. Босы наогул з усіх заняткаў гаспадаровых найбольш паважаў гатаванне абеду, і, ці толькі бразне Галілей сваім дзіўным апаратам, спраўны кухцік ураз станавіўся на месца, з глыбакадумным выразам морды сачыў ён за кожным рухам гаспадара і чакаў першага даручэння, каб справіць яго з узорнай стараннасцю і акуратнасцю. Праўда, цяжка сказаць, што яго больш цікавіла: ці працэс гатавання яды, ці яго вынікі.

А былі такія выпадкі, калі Босы праз цэлы дзень не чуў жадамага бразгату жыццядаўчай машыны, і тады ён

з затуманенымі пакорным жалем вачмі доўга і ўпарта грыз сухую скарышку, пацяшаючы сябе тым, што і гаспадар дзеліць з ім яго няшчасную долю.

Часамі апаноўваў усё-ткі Галілея раптам магутны нястрымны поцяг да людзей. Тады ён кідаў работу, бег у аптэку і праз колькі хвілін вёў з аптэкарам Плаксам паспешную, падзвычай бязладную гутарку. Збоку паглядзеўшы, можна было падумаць, што ў іх мова ідзе сама менш дык пра цяжкую чыю хваробу, якая патрабуе найпільнейшае неадкладнае дапамогі. А папраўдзе, тэмы іхніх размоў былі абстрактныя і абсалютна няпільныя. Прыбязыць уструшаны Галілей, наспех прывітаецца ад парога і — не ўправіўся яшчэ дабежчы да Плаксавай кафедры — ужо з углыблёным заклапочаным выразам кідае свайму прыцелю запытанне:

— Ну вось... ага... глядзець на прыроду... А што гэта, доктар, прырода?

Аптэкар Плакс ані не дзівіцца Галілееваму раптоўнаму нападу. Спакойным, нават у значнай меры флегматычным тонам ён тлумачыць яму:

— Прырода — гэта ўсё, што па-за чалавекам. Прырода — гэта аб'ект. Гэта вялікая магутная стыхія, з якой вылузнулася паганенькая казьяўка — чалавек і ў якую яна хаця-нехаця вернецца.

Галілей гарачыцца.

— Ага... Значыць, трэба — як прырода? Значыць, трэба, як ваўкі, га?..

Плакс усміхаецца глыбакадумна і пагардліва.

— Што там ваўкі? Ат, Галілей, Галілей... Няўжо ты — разумны чалавек — не бачыш, што людзі ўсё роўна жывуць ваўчынымі законамі? Яны толькі прыкідваюцца, што лепшыя ад ваўкоў. Яны хочуць пераступіць цераз прыроду, а яна трымае іх за полы...

Галілей задумляецца і па хвіліне запытвае троху налахлівым тонам:

— Ну, а тэхніка?..

— Ну, а ваўкі? Яны ж таксама прымудраюцца неяк, каб лацвей злавіць авечку? Ну, а ваўчыная тэхніка? Га? Што ты скажаш, Галілей?

Але на тэхніцы ўжо Галілей не здасца. Ён цвёрда верыць, што тэхніка зможа ўсё: і прыроду, і ваўкоў, і ваўчыныя законы. Праўда, ён не ўмее давесці гэтага, у яго слоў такіх выразных няма, і таму ён на Плаксавы блюзнерскія

выказы толькі сумна ўздыхае і з дакорам ківае сваёй барадзёнкай:

— Не любіш ты, доктар, чалавека... Зусім не любіш...

І так жа раптоўна, як з'явіўся, кідае размову і знікае з аптэкі. Беручыся зноў за перапыненую работу, ён увесь гарыць непакойным агнём энергіі, ён захлынаецца проста ў прагным імкненні давесці неяк, паказаць увачавідкі, што тэхніка зможа Прыроду.

Вечарамі Галілей не робіць: ужо цепенерся стаіць ціхае, як у вусе, надвор'е, і слаўны ветрачок яго ўпарт не хоча даваць новых запасаў электрычнае энергіі (газы на асвятленне Галілей, з пашаны да тэхнікі, не ўжывае прыцыпова).

Вечарамі Галілей адбывае свае звычайныя лятучыя рэйды. Паляжаўшы з якіх паўгадзіны на печы ці на сваіх механізаваных палацах і, мабыць, склаўшы за гэты час прыблізны план чарговых налётаў, ён раптам, нібы спіхнуты якой нявіднай, але цалкам бесцырымоннай рукой, скочваецца далоў і, гукнуўшы перапалоханага Босага, бяжыць на мястэчка. Як лёгкі непрыметны цень, з'яўляецца ён у розных канцах мястэчка (апошнім часам і Сівалапаў) — няпрошаны, нечаканы — муляецца нейкі час у парозе, тупае, кхэкае, зрэдку ўстаўляе якое дзіўнае, амаль нікому не зразумелае слова і паспешна, каб не спазніцца, бяжыць у другое месца. Чаго ён шукае, чаго вынюхвае скрозь сваім дробненькім рухавым носікам, пра гэта ніхто не ведае, і гэтым ніхто не цікавіцца. Сустракаюць яго без здзіўлення і без асаблівае радасці, але ўсюды ветла запрашаюць сесці, добра ведаючы, што ён усё роўна не сядзе.

Апрача гэтых маланкавых налётаў, Галілей вечарамі наведваў сходы, да якіх у яго была прагна, амаль хваравітая цікавасць. Яму ўсё роўна было, які там сход, па якіх пытаннях, хто збірае яго, каго на яго запрашаюць. Ён любіў усякі сход, любіў наогул, дзе многа людзей, бо ў людскай масе ён умеў бачыць свайго ўлюбёнага «чалавека» з яго сілай і слабасцю, з яго добрымі і дрэннымі бакамі і, самае галоўнае, з яго своеасаблівай, як той Плакс кажа, «ваўчынай» жыццёвай тэхнікай. Седзячы дзе-небудзь у непрыметным куточку, ён арудаваў сваім «чалавекам», як толькі хацеў, бо меў яго цалкам і поўнасцю ў сваім распараджэнні. Ён разбіраў яго да пайменшага шрубчыка, разглядаў уважна, чым любавався здаволена, а чым засмуцаўся, потым спрабаваў складваць яго па ўсе лады — паповаму, па-свойму — і з творчай цікавасцю глядзеў, што з

гэтага выйдзе. Адылі ніколі нічога ў яго не выходзіла пуннага, і ён, хоць і злаваў, але зусім слушна тлумачыў гэта бракам патрэбнага дасвядчэння і не траціў падзеі, што некалі ён усё-ткі што-якое прымудрыць і ў гэтым кірунку.

Унадзіўся яшчэ стары Галілей хадзіць па бабскія сходы, ды і так, што — хай там хоць якая пільная справа — кіне ўсё, а сходу бабскага не праміне. Зазвычай ён з усяе публікі быў там адзін, хоць і стары, а ўсё-ткі мужчына, і вясёлыя бабы бязлітасна скарыстоўвалі яго для сваіх, часам досыць фрывольных, жартаў. Ён не адбрэхваўся, не смяяўся, але і не саромеўся — глядзеў на іх з дзелавітаю строгасцю і некаторых, не лішне смелых, гэтай строгасцю нават адпужваў.

Смешны стары Галілей! Што яму трэба было на гэтых бабскіх сходах? Што ён меў там здабыць у тлумных, бязладных крыках жанчын, асалапелых ад раптоўнага, яшчэ для саміх іх няўцямнага выйсця ў грамадскасць, разлютаваных позна ўсвядомленымі нягодамі марна страчанага жыцця?

Казаў аднойчы Галілей у інтымнай гутарцы сваёй з аптэкарам Плаксам:

— Калі хочаш ведаць, што думае мужчына, дык пагамані з бабай.

Але наўдачу, каб кіраваўся ён гэтай, хоць і слушнай, але зняважлівай для жанчыны ісцінай. Мабыць, больш прыцягвала яго бабская грамада з боку загадкавае жыццёвае «тэхнікі», бо ўбачыў ён тут нешта такое, што без меры здзівіла яго і да чаго доўгі час прызіраўся ён з падазронаю неймавернасцю. Ён убачыў, што жанчыны ў справе перабудовы жыцця, якая цепеня ўжо стукае ў глухія дзверы абымшэлага сівецкага быту, куды перагналі мужчын — перш няўёмна-злосным сваім абурэннем, а тады і здаровай разважлівасцю ды актыўнасцю.

Сапраўды, невялічкі жаночы гурток, які з Зеленюковае прапазіцыі сяк-так збіла была Тацяна і ў які перш увайшлі былі адно «нікчэмныя» з погляду пануючай сівецкай апініі жанчыны, з цягам часу акрыяў, разросся і ад пустога бабскага ляманту перайшоў да стапоўчае сістэматычнае працы. І ў той час як большасць сівецкіх гаспадароў з тупой ўпартасцю чакала пракламаванага кулацкай хеўрай «загаду», у жаночым гуртку абмяркоўваліся канкрэтныя пытанні калгаснага будаўніцтва і нават вяліся сякія-такія падрыхтоўкі па жаночай лініі да вясковых работ у калгасе, хоць калгаса самога яшчэ не было.

Асяродкам усяго жапочага руху былі тры жанчыны, глыбока розныя адна ад аднае і дзівосна прыдатныя адна да аднае ў рабоце: Тацяна, Марына Паўлаўна і Вера Засуліч. Вясёлая, бязрупатная Тацяна была душой гуртка, яго настроем, яго эмацыянальнай імкнёнасцю, тым часам як Марына Паўлаўна — ціхая, стрыманая — амаль неўзаметку і несвядома праз нявідныя прахоны пералівала ў дружную бабскую грамаду свой здушаны гадамі чорнай самоты боль, паглыбляючы яшчэ няпэўнае рэчышча бабскіх імкненняў. Шчырая, спраўная і палітычна чулая Вера Засуліч заўсёды ўпару і дарэчы давала трапныя палітычныя фармулёўкі, якія акрэслівалі кірунак работы.

У прыватным жыцці Тацяна з Марынай Паўлаўнай былыя перазлучныя сяброўкі, а з Верай Засуліч не мелі нічога супольнага: Марына Паўлаўна праз доўгі час ненавідзела Веру, а Тацяна яе не любіла.

Галілей бачыў, як з кожным днём ажывала Марына Паўлаўна, і гэта давала яму вялікую радасць. Ён чуў, што не па доўгім часе — невядома, якім чынам, але мусіць развязацца яе цяжкая жыццёвая праблема, над якой і ён калісьці марна ламаў галаву.

Цяпер ён не ўтыкаўся ў справу, а моўчкі прыглядаўся і чакаў.

Прачуванне яго спраўдзілася. Яшчэ ў той дзень, як рабіў ён сваю дзівачную экспедыцыю і, застраўшы ў Якуба Лакоты, нават спазніўся на сход жаночага гуртка, чаго з ім ніколі яшчэ не траплялася, Марына Паўлаўна па канцы сходу падышла да яго і сказала:

— Заўтра, дзядзька Ахрэм, я пайду ад Карызны. Зусім ужо... Буду жыць адна... у Тацяны.

Голас у яе быў зусім спакойны, але ў вачах стаяла дзіўнае неўразуменне, нібы яна сама яшчэ не магла даць веры таму, што гаворыць.

Галілей затупаў у радасным здаволенні, але прыгледзеўся ў вочы ў яе і сумеўся — разгублены шукаў, каб сказаць што, ды не знаходзіў.

— Кхе-кхе... ага... трэба намеркаваць... ага...

Яна ласкава ўсміхнулася.

— Няма чаго ўжо меркаваць, дзядзька Ахрэм. Усё ўжо абдуманна і перадумана. Прыйшло да канца — іначай няможна...

Яна заўважыла, што стары хоча запытаць нешта, ды не важыцца, і дагадалася:

— Ён не ведае яшчэ нічога. Гэта я сама наважыла, ён мне ні слова пра гэта не гаварыў.

Галілей усё не мог натрапіць на падходныя да гэтага моманту словы, і тады Марына Паўлаўна сама запыталася яго:

— Ці добра я раблю, дзядзька Ахрэм? Вы ж ведаеце ўсё, я ж нікому, апроч вас, бадай, і не гаварыла пра гэта, пра паша...

Шчырыя чулыя ноткі ў яе голасе канчаткова збянтэжылі яго, і ён, замест — адказаць, педарэчы запытаўся:

— А калі... ага... калі вы...

— Калі пайду? Заўтра ўранні... Апошні раз выпраўлю яго на працу...

І яна зноў вярнулася да свайго:

— Я не ведаю... Здаецца, усё я абдумала, абмеркавала... Усё нібы паказвае на тое, што так трэба зрабіць... А можа, не? Можа, дрэнна так будзе?.. Я не пра сябе... Нават не пра яго... Я не ведаю, як будзе дачцэ...

Галілей нарэшце прывёў да ладу свае спалашоныя думкі і сказаў з рэдкаю для яго цвёрдасцю і катэгарычнасцю:

— Так трэба... Так усім будзе лепей...

Марына Паўлаўна адразу павесялела і ўжо інакшым тонам, як звычайную цікавую навіну, паведаміла яму:

— Гэтымі днямі я гаварыла з ёй... Пра ўсё... Мне здалося, што яна добрая дзяўчына...

І толькі цяпер у гэтай шчырай і цяжкой для яе хвале вылілася ўся горкасць, уся ахвярнасць учынку Марыны Паўлаўны.

Галілей раптам страпянуўся і, узрушаны, загаварыў горача, амаль не пакрыўджана:

— Яна нядобрая... ага... нядобрая яна...

Марына Паўлаўна здзіўлена паглядзела на яго:

— Чаму? Дзядзька Ахрэм... Чаму вы так кажаце?..

Але стары толькі трос барадой у дзіўным, мабыць, зусім беспрычынным абурэнні і не адказваў нічога. Марына Паўлаўна ўспомніла блізка, што гэткаія самыя словы Тацяны, і зусім шчыра здзівілася: чаму яны абое не любяць Веры Засуліч?

Праз усю тую ноч Босаму не давялося і вокам звесці: не даваў спаць яго ўшчэнт разматлашаны гаспадар. Усё нечага мітусіўся — то ўзнімаецца на палацах, комчыцца там, пад столлю, крэкча, варочаецца, то раптам таргана за вяровачку, спусціцца долу, увамкне святло (тады га-

рэла яшчэ электрычнасць), зачне бегаць, як шалёны, па хаце. Пасля схопіць карандаш, піша нешта, рысуе, потым кіне — зноў бегае, зноў узнімаецца пад столь, каб праз колькі хвілін спусціцца назад. Босы пачынаў турбавацца. Праўда, яму не ўпершыню было бачыць падобную мітусянину гаспадара — пасля яе звычайна ў яго сабачым жыцці наставалі цяжкія дні, у якія яму даводзілася карміцца сухой скарынкай. Але ніколі гаспадароў шал не дасягаў гэтых страшэнных форм.

Босы меў рацыю. Але ён не ведаў таго, што ў Галілеевым цутры, у якім звычайна магло мясціцца толькі адно якое-небудзь захапленне, у гэтую поч білася два, як два крылы розных, ды роўна непакойных птушак: сёння стары мудрагель дапяў парэшце даўно, з упартай патугай шуканага «мудронага слова», і сёння ж даведаўся ён пра развязанне жыццёвае праблемы Марыны Паўлаўны, над якой пакутваў ён бадай не менш за яе самую.

Назаўтрага, ці толькі Сымон Карызна выйшаў з дзвярэй свае кватэры, у іх ціхенька праслізнуў Галілей. З кухні ў пакоі дзверы былі адчынены, і Галілей адразу ўбачыў Марыну Паўлаўну: яна па свайму аблюбёнаму звычайу стаяла ўкленчыўшы на канапе і глядзела ў абмёрзлае, непранікальнае для вока акно. На хаце ляжалі нарыхтаваныя клумкі.

Галілей асцярожна кашлянуў, і Марына Паўлаўна, здрыгануўшыся, абярнулася да яго:

— А... гэта вы, дзядзька Ахрэм?.. Я ўжо і сабралася зусім, але вось нешта стала, задумалася.

Яна саскочыла з канапы і стала мітусіцца па хаце, збіраючы астатнія рэчы. Яна ўся была ва ўладзе тае трывожнае разгубленасці, што бывае звычайна пры выездзе ў далёкую дарогу.

Раз-пораз яна пяўцямна спынялася перад якой-небудзь рэччу і беспарадна пытала ў Галілея, ці трэба яе браць, ці не. Галілей у адказ мармытаў нешта невыразнае, і Марына Паўлаўна супакойвалася, упэўненая, што Галілей сапраўды развязаў яе неўразуменне.

Напаследак спынілася яна перад пісьмовым сталом Сымона Карызны, узяла з яго доччыну фатаграфію і доўга глядзела на яе, моцна сашчаміўшы дрыжачыя вусны. У вачах яе Галілей убачыў слёзы, і гэта ўвяло яго ў страшэннае замяшанне: ён дужа баяўся людскога плачу. Адyllі Марына Паўлаўна не заплакала. Жаль яе змяніўся на турботнае ваганне, ці пакінуць тут доччыну картку, ці

ўзяць з сабой. Яна некалькі разоў становіла яе на стол, брала назад, зноў становіла. Нарэшце запытала Галілея:

— Дзядзька Ахрэм! Ці браць гэту картку? Мо лепей пакінуць яму?

Галілей першы і адзіны раз адказаў цалкам выразна і з перакапаннем:

— Пакіньце... ага... пакіньце тут... хай ён глядзіць на яе..

І невядома, ці была ў гэтых апошніх Галілеевых словах злосная і мсцівая пагроза, ці спачуванне да чалавека.

— Ну, здаецца, усё...

І Марына Паўлаўна стала сярод хаты, недалужна расставіўшы рукі,— змораная, бяссільная, прыгбаная. Яна была ў гэтую хвіліну зусім старая, нібы адзін гэты дзень усклаў ёй на плечы лішні дзесятак гадоў. Яна так доўга стаяла — пязмога, відаць, была скрапуцца, зрабіць першы крок за дзверы старога, гадамі ўгрэтага гнязда. Нарэшце схілілася — паволі, безуладна, як самнамбулка,— і ўзялася за першы, які трапіў пад руку, клумак.

— Ну, пойдзем, дзядзька Ахрэм?

Галілей падбег да яе і рашуча адабраў у яе клумак.

— Ды не, Марына Паўлаўна... Вы ідзіце... так... ага... Я ўсё перанясу сам... Я сам...

Яна доўга няўцямна глядзела на яго, даходзячы нейкага асаблівага, важнага для яе сэнсу ягоных слоў. Раптам зразумела і абвяла ўся, як падцятая.

Сорамна...

Яна цяпер толькі ўцяміла, што, апроч усіх іншых прыкрасцей, злучаных з іхняй разлукай і добра абмеркаваных, прадуважаных ёю ў яе самотных думках, ёсць яшчэ адна, можа, пайбольшая прыкрасць, якая чамусьці прайшла дасюль па-за межамі яе свядомасці,— сорам. Хай сабе пусты, мяшчанскі, але яго не мінуць. Праз доўгі час ён будзе валачыцца за ёй паскудным задрыпаным хвостом, звязваючы ёй вольныя рухі.

Яна ўявіла сабе: шырокая местачковая вуліца, уся адкрытая, жудасна адкрытая, уся аплеценая цікавымі поглядамі людзей. І па гэтай вуліцы ідзе яна, Марына Паўлаўна, з убогімі клумкамі ў руках, ідзе ўпэраць ад здрадніка мужа. Якая гэта радасная спажыва местачковым плеткарам і пляткарам!

Марына Паўлаўна первова здрыгаецца, нібы трапіла пад струмень сцюдзёнае бруднае вады. Цягучая слабасць працінае ўсё яе цела, і яна адыходзіцца ад клумкаў, сядзе,

знясіленая, на кашапу. Устурбавапы Галілей назолліва лапоча ў яе над вухам:

— Вы ідзіце, Марына Паўлаўна, проста так... ага... Ідзіце сабе па вуліцы, не зважайце... А я ўсё перанясу... Я па загуменню... ага... па загуменню...

Марына Паўлаўна млява махае рукой.

— Ідзіце, дзядзька Ахрэм, ідзіце... Я потым прыйду...

Тады Галілей хапае клумкі і бяжыць наперад.

Тацяна ўжо чакае і, як увайшоў Галілей, адразу пытаецца:

— Ну, а дзе сама? Я ўжо ладзілася ісці па яе, ды да-сюль няўпраўка была...

Галілей сутаргава хапае яе за руку, адводзіць убок, хоць у хаце няма больш ніводнага чалавека, і шэпча:

— Ідзі, Тацяначка, ідзі... Сароміцца яна... ага... Ідзі скоранька... А я тут пабуду... ага...

Праз дзесяць хвілін шумна, шырока расчыняюцца дзверы і Тацяна разам з двума клумкамі ўносіць у хату бліскучую трыумфальную ўсмешку на сваім вечна вясёлым твары.

— Ну вось, цяпер аж дзве разводкі ў адной хаце.

Следам за ёй ціха ўваходзіць Марына Паўлаўна. Яна тож усміхаецца — троху сарамліва, але заспакоена. Асцярожна прычыніўшы за сабой дзверы, яна з цікавасцю азіраецца наўкола, нібы першы раз ступіла ў гэтую хату. Потым падыходзіць да лаўкі і сядзе, не распранаючыся, і ўсё усміхаецца сваёй сарамлівай светлай усмешкай, усмешкай чалавека, які па доўгай, цяглай хваробе выйшаў нарэшце на свет і бачыць новых, хоць і прыязных, але чужых яму людзей.

Тацяна ўпэўненымі гаспадарчымі рухамі ўпарадкавала небагатыя клумкі Марыны Паўлаўны і ўзялася за яе самую.

— Або... ці ж гэта ты ў госці прыйшла, ці што? Ты ж цяпер у сваёй хаце, поўная гаспадыня... Тут ужо малімо-ніцца няма чаго, гэта табе не з мужыком...

І, амаль не гвалтам распранаючы Марыну Паўлаўну, апавядала Галілею вольным бесцырымонным тонам, які троху датыкаў Марыне Паўлаўне, але разам з тым і ўводзіў яе ў душэўную раўнавагу:

— Прыходжу, а яна сядзіць, асалавеўшы, як нежывая ўсё роўна. Дык я як узяла яе на рэмус, як узяла. Якая ж ты, к ліхой долі, разводка, калі ты нос угару не задзіраеш! Наша справа такая — плюём на ўсіх, на ўсякія там плёт-

кі-шмоткі ды жывём, як самі захочам. Ого, каб гэта я ды нейкі там сорама замела? Гэта — мой гопар, што я не захачела, як каторыя іншыя, век гараваць, ды дала сама сабе рады. А то — сядзіць...

Марына Паўлаўна заўважыла ў кутку хаты нарыхтаваны шчырай Тацянінай рукой певялічкі, але чысты прытулак і зразумела адразу, што гэта для яе, але разглядала яго з лёгкай цікавасцю старошняга чалавека, нібы проста глядзела на якую нялішне мудроную забаўку. Тацяна заўважыла яе погляд і засаромелася.

— Гэта пакуль што, Марынка. Мы потым іначай зробім, мы цэлы пакой табе абсталюем тут. Вось і дзядзька Ахрэм нам паможа, ён жа ў нас майстра знатны, хоць што прымудрыць.

Галілей радасна страпянуўся:

— Ага... Трэба памеркаваць... Мы зробім... Можна нават электрычнасць... ага... ветрачок...

Гэтыя Галілеевы словы вырвалі Марыну Паўлаўну з яе млявае ацяжаранасці. Яна засмяялася:

— Кіньце вы, дзядзька Ахрэм. Якая вам тут электрычнасць!

Потым цяжка ўстала з месца, перайшла цераз хату ў нарыхтаваны для яе куточак і, зняможаная, села на ложак. Адылі змора і душэўная напружанасць узялі сваё, — яна раптам уткнулася тварам у падушку, і плечы яе сутаргава затрэсліся ад нястрыманага плачу.

Збянтэжаны Галілей тупаў каля Тацяны, сморгаў яе чамусьці за локаць і ўгаварваў:

— Гэта, Тацяначка, добрыя слёзы... ага... Хай плача, Тацяначка, хай плача... гэта добра...

Тацяна тым часам паказвала яму на мігі, каб ён пайшоў, кінуў іх адных, і ён, зразумеўшы нарэшце, аб чым тут клопат, кумільгам паляцеў да дзвярэй і выбег з хаты з такой паспешнасцю, нібы кожная секунда ягопае прысутнасці тут магла выклікаць страшэнную катастрофу.

8

Аптэкар Плакс яшчэ так гаварыў пра людзей: чалавек — што гузік. Ён тады толькі добра сябе адчувае, калі да чаго-небудзь прышыты. Гэта мудрае азначэнне сівецкага філосафа-мізантропа бадай спраўдзілася было на Марыне Паўлаўне. Адарваная ад старое, утульнае, але скрозь

прадзіраўленае ўжо лахманіны сямейнага шчасця, яна пэўна б змарцела дашчэпту ў сваёй бяздзейнай і бясплоднай адзіноце, каб не «прышылася» да новае — крэпкае, здаровае справы.

У сапраўдным жыцці, а злашча ў раманах мы бачым безліч выпадкаў, калі чалавек пад уплывам сваіх асабістых перажыванняў з рэдкаю самаадданасцю ўдасца ў агульныя інтарэсы грамадства ці, праўдзівей, пэўнае яго часткі, і ў змаганні за іх робіць нават ці мала геройскіх учынкаў. Гэта бадай абярнулася ўжо ў стары зашмальцаваны трафарэт. Але, мне здаецца, ані не страцілі і ніколі не страцяць свае глыбокае цікавасці тыя таемныя, кожны раз новыя, своеасаблівыя шляхі, па якіх ідзе чалавек ад вузка асабістых сваіх разломаў да поўнага расчынення сябе ў калектыве.

Марына Паўлаўна, пэўная рэч, ніякіх геройскіх учынкаў не рабіла — яна выконвала маленькую, нязначную ролю стараннае карпатлівае мурашкі, якая праз усё жыццё сваё, можа, тым толькі і пакажа сябе, што прыцягне ў мурашнік мізэрную жменьку ігліцы. Але гэту сваю мурашкавую працу рабіла Марына Паўлаўна з бясспрэчнаю самаадданасцю і ўвайшла ў яе менавіта праз доўгія цяжкія свае цярпенні.

Марына Паўлаўна пайшла ў грамаду ад свае самоты: у тлумным бабскім гармідары яна прагла развеець здушаную атмасферу сваіх перажыванняў. І калі яна сапраўды знайшла сабе там нейкае, хоць спачатку і слабенькае зусім спацяшэнне, яна палюбіла гэты гармідар, прывязалася да яго, пачала жыць яго агульнымі інтарэсамі, што ўжо памалу ляпіліся з прынесеных кожнай дробных цаглінак спрадвечнае бабскае крыўды. Што далей, то ўсё глыбей урасталася яна ў свой новы калектыў, бо ўсё больш залежнай ад яго рабілася яе душэўная раўнавага, і нарэшце, перарваўшы апошнія спарохнелыя піткі шлюбнае сувязі, цалкам перанесла ў калектыў і сваё шчасце, і свае клопаты. Перш гэта, вядомая рэч, была проста дружба пакрыўджаных доляй жанчын, звязаных амаль аднакавымі жыццёвымі сітуацыямі, але адсюль ужо быў адзін крок да ўшчаплення ва ўсю сістэму новай грамадскасці, у якой — гэта выяўна чула Марына Паўлаўна — была нейкая яшчэ няясная ёй, але спадзейная гарантыя ўсіхнага шчасця.

Справу калектывізацыі Марына Паўлаўна прыняла была як нешта законнае, патрэбнае, немінучае яшчэ тады, як жыла ў Карызны. У гэтым, мабыць, у астатні раз вы-

явілася была яе пакорная безапеляцыйная даверлівасць да мужа, яе поўная адданасць жыццёвым мужавым іптарэсам. Бо яна ж прыняла так была калектывізацыю не таму, што ўвайшла ў яе глыбокую сутнасць, а выключна таму, што гэтым жыў яе муж, што так глядзеў ён на гэта. І толькі тады, як насмелілася яна ступіць самастойным крокам у жыццёвую цаліну, калі палахліва, вагаючыся збочыла парэшце з жыццёвае пуціны Сымона Карызны, тады пачала яна напаяць жывым цялесным зместам узятую ад мужа гатовую формулу. І ў гэтую формулу ўлілося тады ўсё перажытае ёй, перадуманае, перацярпенае, насыціла яе жывою гарачаю кроўю.

У Марыны Паўлаўны вырасла, такім чынам, цвёрдая, непарушаная ўпэўненасць, што тая цудоўная вялікая змена жыцця, якую нясе калектывізацыя, зменіць на лепшае і няшчасную жапочую долю.

Жыццё навучыла яе быць напружана-пільнай і чулай — яна з дзіўнай празарлівасцю адгадвала ў сваіх таварышак самы трагічны, самы таемны боль, пяшчотна, але рашуча даставала яго наверх і праз гэты боль давала пачуць гаючае святло новае будучыні.

Гэта была найлепшая, найглыбейшая прапаганда.

Так працавалі яны плячо ў плячо з разводкай Тацянай — тая вясёлым жартам, смелым бадзёрым настроем, а Марына Паўлаўна пяшчотным дотыкам да балючых незагоеных ран — і памалу, але станоўча збівалі навокал сябе дружны жаночы актыў, насычаны троху бязладнай яшчэ, але дзейнай энергіяй. Ім памагала нязменна шчырая, спраўная і старанная Вера Засуліч, а таксама не спускаў іх ніколі з вока і Зелянюк, заўсёды гатовы даць патрэбную дапамогу.

За якіх колькі дзён па асяленні Марыны Паўлаўны ў Тацянінай хаце ад яе смутнага няпэўнага настрою не засталася і следу.

Скрозь акружаная ветлай увагай усіх, хто блізка стыкаўся з ёй цяпер у жыцці, яна адразу асвойталася з сваім новым станам, а безупынная беганіна, вечныя клопаты па бабскіх справах не давалі часу на доўгія развагі ці ўспаміны. І самае галоўнае — навучылася Марына Паўлаўна ад Тацяны адчуваць смелы гонар свайго незалежнага стану, і на ўсё залішне цікавыя погляды, усмешкі, на ўсё паскудныя шэпты і плёткі яна вышэй падымала галаву і праходзіла паўз іх з пагардлівай безуважпасцю.

Так увайшла Марына Паўлаўна ў новае жыццё, у

праўдзівае жыццё, пра якое даўно ўжо развучылася была і летуцець. Калі цяпер часам сярод работы траплялася ёй кінуць вокам на апошнія дні свайго замужжа, усе гэтыя цяжкія, нешчаслівыя дні выдаваліся ёй адным чорным правалам, з якога патыхаў жорстка-ледзяны холад, абдаючы сэрца прыкраю золлю. І толькі чамусьці з усіх гэтых — злітых у чорнае, дзён пачварна-яскравымі фантастычнымі фарбамі вылучаўся вечар, калі яна ўпершыню гутарыла з Верай Засуліч, і страшныя, пясцёрна-пакутныя гадзіны пасля тае гутаркі, якія прывялі яе да апошняе рашучае пастановы.

Яна выйшла тады ад Веры Засуліч трагічна-прыміраная і амаль спакойная — бясцветным спакоем чалавека, у якога раптам адкрылася ўнутры сухая нерухомая пустата.

Яшчэ не выйшаўшы са двара, яна сустрэла Сымона Карызну. Ён ішоў туды, да Веры — ішоў шпаркай, паспешнай хадою нецярылівага палюбоўніка. Яны стукнуліся твар у твар, і Карызна спыніўся ў чыста інстынктыўным замяшанні. Можа, у першую хвіліну, глыбока захоплены сваімі адчуваннямі, ён нават і не ўсвядоміў быў добра, хто гэта з'явіўся перад ім, бо з момант глядзеў на Марыну Паўлаўну здзіўлена і няўцямна.

Стала і Марына Паўлаўна. Сэрца ў яе зайшлося пякучым болем. Нібы ўся тая бясцветная пустата, якую вынесла яна ад Веры Засуліч і якая падманвала ілюзіяй жаданага спакою, толькі на тое была і адкрылася ў ёй, каб даць больш месца бурнай навале цяжкіх пачуццяў, што апанавалі яе пры раптоўнай сустрэчы з мужам.

Дзіўная рэч! Штодня ішоў ён ад яе да Веры, штодня варочаўся назад позна ўначы — яна добра ведала, куды ён ідзе і адкуль прыходзіць, — і ніколі не рабіла гэта на яе такога страшнага ўражання, як цяпер. Быў адзін момант, калі яна хацела кінуцца да яго, схапіць яго, павіснуць у яго на шыі і не пускаць, нізашто не пускаць да яе. Яна ледзь стрымалася, каб не крыкнуць яму ў дзікай распачы:

— Не ідзі... Вярніся... Не ідзі хоць сягоння... адзін толькі раз...

Але акурат у гэты момант ён азваўся спакойным, абдызеным і да жудасці чужым голасам:

— Ты ў школе была? Там які сход быў, ці што?

І яна не толькі не крыкнула яму сваіх, поўных адчайнага малення слоў, а не сабрала нават сілы, каб адказаць на яго простае запытанне.

Тады ён моўчкі абмінуў яе і пайшоў сваёй дарогай. Яна

праводзіла яго тупым адзервянелым поглядам і ціха, пахіліўшы галаву, выйшла на вуліцу.

Прышоўшы дахаты, яна доўга і марна шукала сярнічак, каб запаліць святло, шукала не там, дзе яны зазвычай ляжаць, і штохвіліны забывалася зусім, чаго ёй уласна трэба. Калі ж сярнічкі самі трапілі ёй пад руку, яна ўзяла іх і доўга без сэнсу бразгала імі, пакуль іхні гук, дайшоўшы, нарэшце, да свядомасці, не ўзбудзіў у ёй цьмянага разумення, што цяпер трэба запаліць лямпу. Тады, узяўшы лямпу, з метадычнай павольнасцю чысціла шкло, папраўляла кнот і, запаліўшы, бясконца ўкручвала і падкручвала, рэгулюючы агонь. Потым пайшла да капапы і ўкленчыла на ёй перад цёмным, шчытна прыслоненым да ночы акном.

За акном тузаўся бяздомшы вецер і ў злоснай забаве разгойдваў пустую клетку; клетка сіратліва цыгала нейкай невядомай зімовай птушкай, выліваючы ў сваю дзіўную песню ўсю чорную беспрытульнасць сцюдзёнай начы.

Марыне Паўлаўне здавалася, што гэта цыгае яе азнібелае сэрца і што сама яна, падхопленая бяздомным ветрам, круціцца недзе ў снегавой завірусе, як сцятая з дрэва галінка, адна ў пустым бяскрайнім полі. Яна напружвала свой нутраны зрок, каб хаця ўявіць сабе знаёмыя абрысы блізкіх людзей, каб змякчыць нязноснае адчуванне сваёй глыбокай пакінутасці. Хто ў яе цяпер блізкія людзі? Хто паспагадае ёй у яе няшчасці?

Блізкія людзі мітусяцца здалёку няпэўнымі віхлястымі плямамі — яны таксама нібы круціцца ў снегавой завірусе, і што больш яна хоча паблізіць іх да сябе, прыгледзецца да іхніх твараў, каб пазнаць на іх цёплае сабе спачуванне, то ўсё далей адлятаюць яны, затуляючыся туманным радном завірухі.

Трасецца недзе далёка-далёка Галілеева разматлашаная барадзёнка — нібы заўзята скача ён дзівосны таец і, захоплены ім, не звяртае ўвагі ні на завіруху, ні на адзіночную, пакінутую ўсімі Марыну Паўлаўну.

Выглядае бокам, адной палавінай, як месяц з-за хмар, усмешлівы твар Тацяны — таксама далёка, унікліва, і толькі ўдаецца згледзець Марыне Паўлаўне, што ўсмешка ў яе халодная і безуважная, нібы застылая на марозе.

Нават дачка — родная дарагая дачушка! — і яна мігціць толькі здалёку — маленькая зусім, як гадоў дзесяць таму, педалужная і так непрыемна падобная да іншых

дзяцей, нібы падмененая. Беднае, пакрыўджанае дзіця!..

Выбліскае раптам у печаканай яснасці прыгожы твар з чыстымі, поўнымі слёз вачмі. Марына Паўлаўна напружана, жорстка ўзіраецца ў яго і з злосным здаволеннем бачыць, што слёз няма ўжо, яны сцяклі з вачэй бруднымі ручаямі, і забруджаны імі твар хваравіта крывіцца, робіцца непрыгожы, агідны.

О, як пенавідзіць яна гэтую мілую шчырую дзяўчыцу, якую цяпер, вось у гэту хвіліну, мабыць, цалуе Карызпа, захоплены яе светлым характам і анёльскай бязвіннасцю!

Скаланутая бурным прылівам нянавісці, Марына Паўлаўна варочаецца да прытомнасці і, усвядоміўшы праўдзівы агідны сэнс свайго новага пачуцця, з усіх сіл стараецца здушыць яго ў сабе.

— Гэта — зайздасць. Паскудная, дзікая зайздасць. Яна ж добрая, яна не вінавата..

Але гэтыя ўгаворы падліваюць масла ў агонь — нянавісць разгараецца, ахапляе ўсю істоту, затуляе вочы чорным сляпучым дымам, у якім пачварна крывіцца, скача ненавісны твар, даючы хваравітую асалоду сваімі агіднымі мардаваннямі.

— Гэта — зайздасць. Сорамна... Дзіка... Паганае, брыдкае пачуццё...

Нянавісць расце, шырэе, запаўняе ўсё нутро, выліваецца праз берагі і залівае пакой, усё, усё чыста, увесь свет. Побач з расшкumatаным вобразам Веры курчыцца ў недалужных гримасах твар Сымона Карызны — яна ненавідзіць яго не менш, як яе, — здрадніка, ашуканца, згубніка, — яна іх абаіх рада б звесці са свету.

Марына Паўлаўна, апанаваная непераможным пачуццём, зрываецца з канапы і пачынае гарачкава кідацца па пакоі, не знаходзячы сабе месца. У яе з'яўляецца цёмная, невыразная, але страшэнна настойная думка пра помсту. Гэтая думка краем чапляецца за другую — за думку пра самагубства, пра традыцыйную помсту пакінутай жанчыны.

— Атруціць ім жыццё... Запляміць давеку іхняе зварынае сумленне.

І яна ўжо азіраецца па хаце, шукаючы якога спосабу, каб зараз жа спраўдзіць свой вар'яцкі замер, кідаецца да стала, дзе часам ляжыць Карызнаў рэвальвер, і, патрапіўшы на фатаграфію дачкі, валіцца перад ёй на калені і агалашае пакой голасным прарэзлівым плачам.

Гэта быў у Марыны Паўлаўны першы выбух сапраўд-

нае жаночае зайздасці, які даў ёй больш душэўнай мукі, чымся ўсе яе доўгія ціхія цярпенні.

Гэта быў і апошні выбух.

І зноў — цягучая слабасць, шчымлівая журба, пеназбыўная крыўда пакінутае ў жорсткай самоце істоты.

Хоць бы адзін чалавек! Хоць бы сказаць каму некалькі слоў, усяго некалькі слоў! Так жа хочацца выліць каму-небудзь свой нягносны боль, паказаць яго каму-небудзь!

Яна сядзе за стол, нервова хапае кавалак паперы, асадку і паспешна, хапаючыся, піша ліст:

«Дарагая мая дачушка!

Я маўчала дасюль, не казалі табе ні слова, бо не хацела цябе турбаваць, баялася, каб не зрабіць табе непрыемнасці. Але далей не магу цярпець, няма маіх сіл. Дачушка мая, дзіцяточка маё роднае! Нікога няма ў мяне, апроч цябе, нікогачка, ніводнага чалавека. Няма з кім падзяліцца горам сваім, сваім няшчасцем. Дык ведай, родная, што няма ў нас бацькі, здрадзіў ён нам, кінуў нас, знайшоў сабе другую сям'ю. Я ўжо пайду ад яго, бо нязмога мая больш так цягнуць. Я ўсё думала, што, можа, пройдзе гэта, мінецца, усё спадзявалася на лепшае. Аж не, не тое гэта, што я думала. Бачыла я яе самую і гаварыла з ёй — ведаю, што не на жарт у іх завязалася. Дык чаго ж я буду мучыць сябе і ім свет завязваць? Хай жывуць, хай пацяшаюцца. А я знайду сабе нейкае месца. Каб не ты, маё дзетухна, дык бы дала сабе рады іначай, але не хачу кідаць цябе сіратою. Бацькі няма, дык няхай будзе хоць матка — хай сабе і дрэнная, але ўсё ж матка. Дачушка мая родная, сонейкае маё яснае! Не злуйся ты на мяне, не праклінай сваю няшчасную матку за тое, што яна гэтак робіць, бо, каб сама ты бачыла, зразумела б, што іначай няможна. Я вось сяджу цяпер адна сярод пачы, а ён там, у яе, і пемаведама, калі адтуль прыйдзе. І так кожны дзень, кожную ноч. Ужо цяперся як не скажа мне добрага слова, не паглядзіць ласкава на мяне. Дык хай ужо будзе што будзе, а далей так жыць — толькі мучыць і яго і сябе. Пайду, паспрабую жыць адна. Дык даруй мне, дзіцяточка, і не злуйся на мяне...»

На гэтым месцы Марыя Паўлаўна супялася і доўга думала аб нечым, а тады глыбока ўздыхнула і, узяўшы зноў пяро, прыпісала:

«...І на яго, дачушка, не злуйся. Ці ж гэта ён робіць з добрае волі? Азяліўся на старасці, хапіла за сэрца. І на яе таксама не злуйся. Гэта — Вера Засуліч, паша настаўніца. Яна казалася, што ведае цябе, што вы ўлетку хадзілі разам у лес, і дужа цябе хваліла. Дык бывай, мая родная, і яшчэ раз даруй сваёй няшчаснай матцы».

Скопчыўшы ліст, Марына Паўлаўна ўздыхнула ўжо зусім заспакоена, і патрымаўшы ліст у руцэ, уважна разгледзеўшы яго з усіх бакоў, яна падышла да камоды, дастала адтуль чарапашкавую шкатулачку, у якой складзены былі розныя яе — патрэбныя і непатрэбныя — паперкі, і, акуратненька склаўшы папісаны ліст, паклала яго ў шкатулачку, бо добра ведала, што паслаць яго ў яе ўсё-ткі не хопіць сілы.

Потым ціха, спакойна хадзіла па хаце і, як даўней, з лёгкай турботнасцю чакала Карызну, нібы не пайшоў ён да свае каханкі, а забавіўся недзе на працы. Перайшла ў спальню, пачала рыхтаваць пасцелю. Карызну слала пасцель доўга, старанна і панура, як нябожчыку.

У тую ноч Карызна зусім не прыйшоў быў дахаты, і гэта была апошняя кропка ў канчатковай пастанове Марыны Паўлаўны.

...Кінуўшы мужа, Марына Паўлаўна як мага старалася ўнікаць з ім сустрэчы — яна чамусьці баялася з ім сустрэцца. Але варункі жыцця і працы прымушалі іх часам сыходзіцца ў адным месцы — тады яны сцеражліва пазіралі адзін на аднаго і абое, нібы з маўклівае змовы, стараліся трымацца на магчыма дальшай адлегласці. Марыну Паўлаўну троху пацяшала гэта і нават развейвала рэшту яе смутных думак. Яна навучылася глядзець на Карызну, як здаўна, ад дзявоцкіх дзён, не глядзела — збоку, чужымі вачмі, а часам, седзячы дзе на сходзе і ціпком пазіраючы на яго, рабіла нават сабе смешнае дзівачнае запытанне: ці падабаецца ён ёй як мужчына? Адылі на гэтае запытанне пэўнага адказу не знаходзілася.

У Марыны Паўлаўны асталіся былі грошы, якія даў ён на розныя гаспадарчыя патрэбы. У той жа дзень, як перайшла да Тацяны, яна паслала іх яму. Ён грошы зараз жа прыслаў назад і пры іх лаканічную пісульку:

«Калі ласка, Марына, не крыўдзі мяне».

Прачытаўшы пісульку, Марына Паўлаўна ўсміхнулася прыблізна так, як усміхалася, калі яшчэ дзяўчынаю

атрымлівала яго смешныя мілосныя запіскі. Грошы яна падзяліла на дзве роўныя часткі і адну пакінула сабе, а другую паслала дачцэ.

9

Бадай кожны дзень прыпосіў Сымону Карызпу ўсё новыя ды новыя прыкрасці.

Вязьмо заціскалася. Разлука з Марынай Паўлаўнай дала зусім неспадзяваныя вынікі: уся сівецкая грамадскасць суро́ва асудзіла яго і, самае галоўнае, гэта сваё аднадушнае асуджэнне перапесла на ўсё яго жыццё, на ўсю яго працу, што глыбока адбілася на ягоным аўтарытэце сярод насельніцтва. Ён адчуваў гэта на кожным кроку — гэта відаць было і ў педаверліва-настарожанай маўкліва-сці сходаў пад час яго выступленняў, і ў нахабным бляску вачэй, і ў няўлоўных іранічна-зларадачных усмешках, якія ён адгадваў у сябе за спіной. Ён перш смяўся з гэтага заядлага наступу мяшчанскай маралі, потым ён стаў яму дадзяваць і нарэшце даводзіць да шалёнае злосці.

Найгорш было тое, што гэты чыста асабісты, аднаго яго датычны факт адразу запісалі ў свой актыў варожыя элементы мястэчка.

— Во, бачыце, як яны робяць?

І пад сцягам фальшывага езуіцкага спачування Марыне Паўлаўне яны спрытна мабілізоўвалі новых абаронцаў старых «чэсных» звычаяў, асабліва сярод жаночае часткі жыхарства.

Карызна ведаў гэта і яшчэ люцейшаю працінаўся злосцю. Гэтая злосць усё больш і больш брала агульны беспрадметны характар і адзначалася на ўсёй яго працы, пакладаючы на яе пячатку хваравітай первовасці.

І ў гэту пару прыйшоў нарэшце ліст ад бацькоў, якога чакаў Карызна з таемным, старанна хаваным нават ад самога сябе страхам. Толькі цяпер, атрымаўшы ліст, ён цалкам здаў сабе справу з таго, як цяжка давіў яго гэты немінучы, штохвіліны чаканы ліст, якую меў ён над ім нявідную бязлітасна-жорсткую ўладу.

У лісце пісалі бацькі, што іх раскулачылі, што адабра-лі ўсё чыста, не пакінуўшы пават, з чаго жыць, і асцярож-на, нясмела прасілі, каб прыслаў грошай.

Сымон Карызна, як і тады, падраў ліст на дробныя кавалачкі і, як тады, перажыў у самоце жудасныя хвіліны

балючага мітушэння. Звярыны страх мяшаўся з шчымлівым жалем да бацькоў, з прагным жадааннем дапамагчы ім, вызваліць іх з бяды. Ён цяпер яшчэ больш, як тады, адчуваў сваю поўную віну ў іхніх жыццёвых ператрусках, і гэтае адчуванне віны даводзіла яго да страшэнных згрызот, да душэўнага самакатавання.

Пытанне аб дапамозе бацькам агарнула яго трывожным неўразуменнем.

Ці мае права ён дапамагчы ім цяпер, калі яны, фактычна, дзякуючы яму апынуліся ў такім беспарадным стане? Мо гэта будзе зварот да старых грахоў, працяг ранейшае лініі? Мо гэта будзе новая сувязь з той класай, супроць якой змагаецца яго партыя, якую яна ліквідуе?

Пэўна, што так. Гэта будзе — здрада, не іначай.

Але як жа яно выходзіць? Ён даваў ім грошы, ён даваў ім парады, ён штурхнуў іх на гэты паскудны шлях кулацкага абжывання, а цяпер, ратуючы сваю шкуру, адвернецца ад іх, кіне іх — старых, нядужых — на волю невядомага лёсу? А ці ж гэта таксама не будзе подлая, агідная здрада?..

Як пагадзіць гэтую дзікую супярэчпасць? Няўжо яму няма ўжо выйсця? Няўжо яму астаецца адно — ісці далей па лініі бруднага ашуканства, падманваць партыю, хаваць ад яе свае новыя злачынствы, як хаваў дасюль старыя грахі?

Ці, можа, лепей ашукаць бацькоў? Можна, напрыклад, ім напісаць, што яго пасылаюць на працу куды-небудзь у іншы раён Савецкага Саюза, што ён не ведае яшчэ свайго новага адраса і г. д. Абы пазбавіцца ад страшных гэтых лістоў, якія, безумоўна, будуць і далей сыпацца на яго раптоўнымі ўдарамі, трымаючы яго скрозь пад лютай няўхільнай пагрозай. А хоць напісаць, што «я з вамі, кулакамі, не маю нічога супольнага, не лічыце мяне больш за сына, таксама як я не лічу вас за бацькоў...».

Карызна здрыгаецца ад аднае думкі пра гэта.

Не, ён яшчэ не дайшоў да гэтага, у яго не хопіць адвагі на такую подласць, бо на подласць, як і на геройства, трэба таксама адвага.

Так і не знайшоў быў Сымон Карызна ніякага выйсця з цяжкага свайго неўразумення, адно заблытаўся яшчэ больш у чорнай немарачы глухіх супярэчнасцей.

З гэткім настроем прыждаў Карызна таго «гістарычнага» ў сівецкім маштабе партыйнага сходу, на якім абмяркоўвалася пытанне іхняе спрэчкі з Зеленюком.

Карызна скрозь удаваў, што ён не надае асаблівае значнасці гэтаму пытанню, нават не дазволіў склікаць дзеля яго спецыяльнага пазачарговага сходу ячэйкі, і, такім чынам, ад іхняе гутаркі з Зеленюком да партыйнага сходу прайшло блізка тыдня. Праз гэты тыдзень ён, сам таго не ўсведамляючы, збіраў у сабе ўсю сваю злосць, усе свае прыкрасці, чым бы яны не выклікаліся; стаўпляў іх упутры, каб потым пераліць усё гэта — мо несвядома, мо супроць волі — у варожае пачуццё да аднаго чалавека.

У практыцы партыйнае работы ў Сіўцы не было яшчэ выпадку, каб сход ячэйкі сабраў быў навокал сябе такую пільную напружаную ўвагу ўсяго жыхарства. Гэтага сходу чакалі ўсе: і партыйныя, і беспартыйныя, і прыцелі партыі, і ворагі, і сур'ёзныя людзі, і скалазубы. Адны чакалі з шчырай турботай аб справе, другія — з пустым мяшчанскім цікаўствам, трэція — з варожай злараднасцю. За выключэннем апошніх, якіх больш радаваў сам факт спрэчкі сярод камуністаў, чымся яго вынікі, усе іншыя спачувалі Зеленюку, цягнулі яго руку, хоць часам і не ведалі самае сутнасці справы. Гэта была дэманстрацыя таго незадоволення, якое паволі, але неадступна ўзнімалася супроць Сымона Карызны.

Ён сам ведаў пра гэта і, сціскаючы кулак, пагражаў:
— Чакайце, даражэнькія. Яшчэ пабачым, хто чаго варты!

Напярэдадні сходу да Карызны прыходзіў Якуб Лакота. Ён доўга гаварыў сваім ціхім разбітым голасам, тлумачыў, чаму яны наважылі зрабіць свой калектыў, якая з гэтага будзе карысць. Як і Зелянюк тады, ён перасцерагаў, што не дазволіць гэтага, — значыць, загубіць усю справу. Ён намякнуў і на тое, што, як відаць па ўсім, уся гэтая звадка не пойдзе на карысць партыі, што яна дэзарыентуе ячэйку.

З пашаны да былога партызана і чырвонагвардзейца Карызна спакойна выслухаў яго да канца, але зразумеў так, што гэта яго падаслаў Зелянюк, не іначай, і закіпеў яшчэ горшаю злосцю. Якубу ж адказаў далікатна, але вельмі суха, што ягоныя меркаванні возьме на ўвагу.

Быў яшчэ адзін чалавек, які ледзь стрымліваў у сабе настойнае жаданне пайсці да яго і ў гарачай шчырай размове адкрыць яму вочы, паказаць яму тое, чаго ён не бачыць ці не хоча бачыць, затрымаць яго на краі прорвы, куды ён ідзе з адчайнай рашучасцю самагубцы.

Але чалавек гэты быў адцяты ад яго і не мог да яго пайсці, бо гэта была Марына Паўлаўна.

Сход быў закрыты: адны партыйцы ды камсамольцы. З беспартыйных прыскочыў быў Галілей, дык камсамалец Віктар адвёў яго ўбок і далікатненька растлумачыў, што яму тут быць няможна. Стары — праўда, што неахвотна, — але без лішняе гамонкі пацюпаў дахаты.

Настрой ува ўсіх быў стрыманы і троху ўрачысты. Бадай не было зусім звычайных — шумных, вясёлых перадаходавых гутарак — усе маўкліва чакалі пачатку.

Карызна прачытаў парадак дня, і ўсіх непрыемна здзівіў неспадзяваны зварот справы. У парадку дня стаялі зусім іншыя, не датычныя асноўнае справы пытанні, а «асноўная» справа стаяла сціпла ў рубрыцы «Рознае» і называлася так:

«Аб праявах партызаншчышы ў працы брыгадзіра т. Зеленюка».

Усе дамысна перазірнуліся, а «брыгадзір т. Зеленюк» непрыметна ўсміхнуўся — троху пагардліва, а троху баюча.

У панурым маўчанні слухалі даклады па пытаннях, вызначаных у парадку дня. Спрэчак было мала, і гэта не дзівіла нікога — усе адчувалі, што гэтыя даклады лішнія сёння, што яны пастаўлены выключна на тое, каб надаць справе Зеленюка адумыслова дробны асабісты характар, — усе чакалі «Рознага». І, як яно падышло, усе застылі ў пільнай увазе.

Карызна зрабіў кароткую інфармацыю. «Брыгадзір Зеленюк цалкам самастойна, без пагоджання з партыйнаю ячэйкаю вырашыў пытанне аб арганізацыі ў Сівалапах асобнага калгаса і — зноў жа без ведама ячэйкі — абвясціў пра гэта жыхарству і нават правёў папярэдні запіс. Зеленюк мусіў ведаць, што гэта цалкам супярэчыць плану калектывізацыі сельсавета, які быў зацверджаны ячэйкаю, і, такім чынам, зусім свядома парушыў партыйную дыцыпліну, што асабліва злачынна ва ўмовах абвостранае класавае барацьбы і напружанае працы па рэканструкцыі сельскае гаспадаркі. Што да самае справы арганізацыі ў Сівалапах асобнага калгаса, дык яна ні разу не абмяркоўвалася ў партыйных арганізацыях і не мае актуальнага значэння, бо цяпер вядзецца ўзмоцненымі тэмпамі работа па арганізацыі аднаго вялікага калгаса па ўвесь Сівец».

— Хто хоча слова па гэтым пытанні?

Усе мімаволі павялі вокам на Зеленюка, і ён устаў са свайго месца.

— Слова мае Зелянюк.

Хто сядзеў блізка да Зеленюка, той, пэўна, заўважыў, як страшна скасілася ў Зеленюка левае вока і як задрыжалі яго тонкія рэзкія вусны. Загаварыў ён ціха, з глыбокай, што мімаволі даходзіла да путра, шчырасцю і праканаласцю:

— Таварышы! Я цалкам згодзен з усім, што сказаў у сваёй кароткай інфармацыі т. Карызна, і кажу гэта не для фігуравання, не для гульні ў прызнанне памылак, а з праўдзівым адчуваннем адказнасці за свае цяперашнія словы і за ўчынкi, якія сёння тут абмяркоўваюцца. Я зрабіў вялікую злачынную памылку. Думка пра арганізацыю калектыву ў Сівалапах вынікла была цалкам выпадкова, стыхійна, на неафіцыйнай сходцы, ці, правільней, гутарцы. І замест таго, каб скарыстаць гэты стыхійны зрух, каб, узгадніўшы справу з ячэйкай, даць яму належны кірунак, я сам паддаўся гэтай стыхійнасці і, захоплены раптоўным праектам, санкцыянаваў яго і нават запэўніў, што сам зраблю ўсе неабходныя для гэтага фармальнасці... Я мушу з поўнай шчырасцю сказаць тут і пра іншую сваю памылку, якая арганічна звязана з гэтай. Гэтая памылка ў тым, што я ў сваёй працы бадай усю ўвагу аддаў Сівалапам як асноўнай базе сівецкае беднаты, а ў самім Сіўцы да гэтага часу бедната як след не апрацавана і ў значнай частцы знаходзіцца пад кулацкімі ўплывамі. Я пядаўна толькі ў гэтым пераканаўся і раблю ўжо захады, каб як пайхутчэй выправіць гэты свой — ды і наогул наш усіхні — недагляд... Зноў кажу, таварышы, што я цалкам усведамляю ўсю глыбіню сваіх памылак, асабліва беручы на ўвагу тыя выключныя абставіны нашай сучаснай работы, пра якія гаварыў т. Карызна, і гатоў панесці заслужаную кару...

Ён зрабіў кароцельскую паўзу, і гэтая паўза яшчэ больш напружыла жорсткую ўвагу сходу.

— Але, таварышы, я буду прасіць, я буду вымагаць таго, каб зараз жа, на сённяшнім сходзе, пасля таго як вы абмяркуеце маю справу, паставіць пытанне пра сівалапаўскі калектыв і наогул пра справу калектывізацыі Сіўца. Я з поўнай адказнасцю за свае словы заяўляю, што пытанне гэта, насупар думцы т. Карызны, актуальнае, больш таго, яно неадкладнае, ад яго пільпага вырашэння залежыць — быць ці не быць Сіўцу ў калектыве. Я заяў-

ляю, што некаторыя таварышы — свядома ці несвядома — бяруць у гэтай справе няправільную, шкодную лінію, што, калі так пакінуць далей, мы можам на доўгі час скампраметаваць у нашым сельсавеце ідэю калектывізацыі. Я маю на ўвазе т. Карызну і некаторых іншых. Калі будзе пастаўлена пытанне, я выкажу больш стала свой погляд, а цяпер прашу толькі аднаго — не падумаіце, што гэта гаворыць ува мне голас нейкае асабістае варожасці да Карызны ў сувязі з маёй справаю. Я супроць Карызны нічога не маю і нават удзячны яму, што ён з бальшавіцкай рэзкасцю ўшчуў мяне за мае памылкі. Я спадзяюся, што і сам т. Карызна падтрымае маю прапазіцыю, бо лепш мець поўную яснасць у справе, чымся даваць прычыну да розных сумненняў, якія, я гэта ведаю добра, ёсць не толькі ў аднаго мяне...

Як ён скопчыў, глухое маўчанне сходу пабыло злавесную напружанасць. Зеленюку ўсё роўна не далі веры, не ўважаючы на ўсю яго шчырасць і праканаласць — усё роўна чакалі ўсе злоснага бою паміж ім і Карызнам, і адны папура хмурыліся ў незадаволенні, а іншыя дрыжалі ў дрэннай цікавасці, у прадчуванні гучнага эксцэсу.

Маўчанне раптам — з аднаго маху — перарваў тонкі, узняты на недасяжную вышыню голас Пацяроба. Усе ведалі, што калі Пацяроб зачынае тонка, з вышыні ды калі яшчэ ўвалье ў свой голас саладжава-мілоснага топу, значыць, скажа ўжо нешта рэзкае, нахабнае, пацяробаўскае.

— Даражэнькі мой, любачка мая, які ты разумны... У цябе ж так яно ўсё выходзіць добра, складна, што ніякі табе камар не то што носа, а і паўноса не падточыць... Ну пэўна, што няправільная лінія ў нас... Якая ж гэта лінія? Мы ж толькі камп... камп...прымітуем...

Ён не выгаварыў гэтага слова, безумоўна, паўмысла, з дэмагагічнай мэтай, каб здабыць прыхільнасць сваёй мужыкаватай прастатой і абсмяшыць Зеленюкову гарадскую «мудронасць». І праўда — дзе-хто засмяўся з вясёлым спачуваннем.

— А скажы ты мне, золатка, напросту, па-нашаму: што ты гэта сабе думаеш? Чаго ты гэта тут завінуўся? Ці ты думаеш, што з горада прыехаў, дык ты адзін толькі разумны тут, а мы ўсе набітыя дурні? Ну ты ж падумаі, родненькі мой, даражэнькі, гэта ж ты ўсю ячэйку занівошта становіш... Бо мы ж усе тут разам робім, уся ячэйка, а не Карызна там, Пацяроб ці яшчэ хто... Праўда, што ты палітычна свядомы чалавек, рабочы, скажам так, пра-

летар. Але ж, можа, хто яшчэ больш за цябе працаваў на фабрыцы — ты яшчэ пешай брыгадай над стол тады лазіў — дык ужо ён не рабочы? Ён ужо цёмны чалавек, дурань?..

На гэтым ён скончыў сваё сяброўскае міласнае ўшчуванне Зеленюка і шырокім жэстам размахнуўся да ўсяе аўдыторыі.

— Ну вы ж падумаіце толькі, людцы добрыя... Набраў там дзесятак гаспадароў дый думас, што ён ужо, барані божа, увесь свет калектывізаваў. Гатова ўжо, маеце цэлы калгас... А каго ён яшчэ набраў, я б таксама запытаўся.

Тут ён паспрабаваў усміхнуцца таямніча і хітра, але неслухмяныя фальбоны ягонага твару ўсё роўна склаліся ў звычайную яго безнадзейна-горкую міну. І голас замест падазрона-дамыснага тону набыў тон іранічнай плаксівасці.

— Можа, палавіну з тваіх калгаснікаў параскулачваць трэба, га? Ты, любачка, пра гэта, мусіць, не думаў? Не было часу падумаць? Трэба было глядзець, як робіць Карызна з Пацяробам...

І нястрыманы Пацяроб з кожным словам усё больш і больш удаваўся ў грубы адкрыта дэмагагічны тон, аздоблены нязграбнымі, як сам ён, жартамі. А скончыў ён патэтычным заклікам да ячэйкі, каб яна не здавалася ні на якія шкадлівыя падходы выпадковых людзей (гэта азначала — Зеленюка) і захоўвала, як і дасюль, поўную згоду, дружнасць і аднадушнасць. Гэтыя словы, ёмка цэленыя ў мясцовы патрыятызм ячэйкі ды яшчэ насычаныя такім гарачым імкненнем да дружнае згоды, зрабілі належны ўплыў. Нават шмат хто з тых, каго абурала дзікая пацяробаўская дэмагогія, нібы забыліся ў гэтую хвіліну на яе і гатовы былі прыстаць на тое, каб сапраўды не ўзнімаць лішняга галасу. Ну, памыліўся хлопец, даць вымову яму ці на від настаіць, ды і па тым.

Карызна чуў гэты настрой і ўжо загадзя трыумфаваў. Як скончыў Пацяроб і, апетытна бразнуўшы аб бок нагам, сеў на сваё месца, Карызна (ён сам веў гэты сход) рэзюмаваў:

— Такім чынам, таварышы, справа ідзе аб тое, ці становіць нам сёння на парадак дня пытанне аб пераглядзе плана калектывізацыі, ці не. Я думаю, што патрабаванне Зеленюка — хоць яно і сапраўды, як ён кажа, не звязана з ягонаю справаю, але ўсё роўна не мае рацыі. Ды і часу на гэта пойдзе немаведама колькі, а сёння ўжо позна. На наступным сходзе будзе справаздача бюро, і тады сама

па сабе ўсплыве нааверх і ўся гэтая справа. Адылі, каб не было непаразумежня, я прагаласую...

Ён неўзаметку кінуў погляд на Зеленюка, каб пабачыць, якое ўражанне зрабіў на яго такі зварот справы, але выбраў на гэта не зусім удалы момант, бо адразу натыркнуўся на востра ўпятыя ў яго калючыя Зеленюковы вочы і мімаволі пачырванеў ад незразумелага замяшання.

Няўжо яму сорамна стала перад гэтым блазнюком? Няўжо ён прызнаўся перад ім у сваёй несправядлівасці?

Зелянюк усміхнуўся сваёй тонкай загадкавай усмешкай.

Невялічкая паўза, якую Карызна вымушаны быў зрабіць, сустрэўшыся рантам з Зеленюковым поглядам, перайначыла ўвесь ход падзей. Яго хвілінная ледзь прыметная няўпэўненасць, як іскра кароткага замыкання, разраділа агульныя памыслы для яго настрой, і, пакуль ён стараўся авалодаць сабой, каб пачаць галасаванне, яго перасцігнуў смелы, выразны голас камсамольца Віктара:

— Галасаванне тут не паможа... Прагаласаваць хіба, каб замазаць справу? Таварышы...

І ён, каб надаць больш вагі сваім словам, устаў з месца і нават ступіў два крокі наперад, як-ткі і належыць кожнаму сталаму прамоўцу.

— Ужо адно тое, што ўзнялася тут на сходзе спрэчка паміж таварышамі, і спрэчка досыць заўзятая, калі меркаваць па выступленню Пацяроба, гаворыць за тое, што ў ячэйцы не ўсё добра, што ў ёй ёсць нейкая путраная хвароба, па меншай меры нейкая педагаворанасць. Дык ці гэта рахуба, калі мы возьмем ды загонім яшчэ глыбей гэтую хваробу, не даўшы ёй рады? Што — позна? Часу мала? Смешна было б і казаць пра гэта. А калі мы і цэлую ноч праседзім, каб развязаць пільную справу? Ці такі час цяпер, каб на гэта зважаць? Я, таварышы, у працэсе камсамольскай работы штодня стыкаюся з усімі тымі справамі, аб якіх тут ідзе гамонка, і я павінен сказаць, што цалкам згодзен з усім тым, што казаў Зелянюк, і падтрымліваю ягоную прапазіцыю...

Віктар — дармо што малады, — а ўмеў сказаць з вялікім сэнсам, і кароцелькая, але трапная прамова яго зрабіла ўражанне. Дружным хорам падтрымалі яго вясковыя камсамольцы, наракаючы на тое, што затрымка з калектывізацыяй Сіўца звязвае ім рукі ў іхняй працы на вёсках. Камсамольцаў падтрымалі вясковыя партыйцы, і троху-патроху ўвесь сход прыстаў на тое, што трэба ка-

вечна зараз і як найглыбей разабраць сівецкія справы, што пакідаць іх у гэткім стане, як цяпер,— злачыства супроць партыі.

Карызна чуў, як усё нутро ў яго гарыць у пякучым агні шалёнае злосці. Ён быў упэўнены, што ўсё гэта ён, Зелянюк, падстроіў, што ўжо загадзя было ў іх умоўлена — нездарма ж усміхаўся ён сваёй нялюбай самаўпэўненай усмешкай.

Дык жа ты гэтак? Ты яшчэ трапечашся? Ты яшчэ біцца лезеш? Думаеш, падгаварыў хлопцаў, навухрыў іх, дык ужо і твая сіла? Чакай жа, мой даражэнькі, не так яно будзе, як ты думаеш!..

Зларадасная ўпэўненасць у немінучым правале Зеленюка дае Карызну сілу стрымаць да пары сваё абурэнне, і толькі едкая ўсмешка, мімаволі расцягваючы вусны, троху здраджае яго. Ён зварочваецца да Зеленюка з адменнай далікатнасцю,

— Калі ласка! Слова даецца т. Зеленюку...

Але Зелянюк ад слова адмаўляецца, і ён гаворыць, што ўсе матэрыялы, датычныя сівалапаўскага калгаса, мае пры сабе Якуб Лакота, дык яму і лацвей гаварыць пра гэта.

— Слова мае т. Лакота.

І Карызна моўчкі сціскае зубы. Гэты Зелянюк хітрэйшы, чымся ён думаў. Ведае, што Якуба Лакоту ўсе шануюць, што ён мае ў ячэйцы бяспрэчны аўтарытэт, дык паўмысля выставіў яго на гэтую справу. Добра, пабачым, што будзе далей...

Якуб Лакота выйшаў да стала, бо трэба было дзе раскласці паперы, асцярожна — відаць, што балела, — адкашляўся і ціха ўсміхнуўся сваёй мілай, па-дзяцінаму нясмелай, нібы беспараднай усмешкай. На худых запалых шчоках у яго зацвіла ліхаманкавая чырвань, а вочы заблішчалі ясным чыстым агнём.

— Я перш-наперш павінен выказаць шчырае здзіўленне з таго, што ў нашай сівалапаўскай справе чамусьці вінавацяць аднаго Зеленюка, а пра мяне, напрыклад, не сказалі ніводнага слова. А я, можа, пават рапей за яго згадзіўся на арганізацыю асобнага калгаса і таксама без ведама ячэйкі. Віпа мая роўная з Зеленюковай, і я, як і ён, цалкам прызнаю яе і патрабую сабе гэткага самага, як і яму, пакарання... А цяпер пра самы наш калгас... Я раскажу пра тое, што ў нас ёсць, з чым мы ўзяліся за яго арганізацыю.

І ён спакойна, дзелавіта пералічыў, колькі ўжо запіса-

лася на папярэднім запісе, колькі яшчэ папэўна зацішацца, дакладна азначыў сацыяльны стан будучых калгаснікаў, прычым настойліва запытаў у Пацяроба, каго ён мае на ўвазе з іх раскулачыць, і ўвёў таго ў досыць прыкрае замяшанне. Апісаў яскравымі фарбамі, які быў настрой у сівалапаўцаў, калі паўстала пытанне пра асобны калгас, і як нядобра адбілася на гэтым пастроі раптоўная затрымка. І ў заключэнні даў простыя, ясныя довады таго, што ўтварэнне сівалапаўскага калгаса зрушыць з месца ўсю справу калектывізацыі не толькі ў Сіўцы, а і ўва ўсім сельсавеце.

Карызна сачыў за сходам і бачыў, як Якубавы спакойныя разважныя словы клаліся на застылыя ў глыбокай увазе твары партыйцаў прабліскам новага яснага перакопання. Ён чуў, што вельмі цяжка, бадай немагчыма будзе разбіць гэтае перакопання, што яно паўстае супроць яго нязрушнай і непрабітнай сцяной, гатовае затуліць пенавіснага Зеленюка ад усіх яго ўдараў.

І ў Карызны да злосці і нянавісці памалу далучалася няясная трывога, а следам за ёй ледзяным цурочкам тачыўся ўжо ў сэрца яго неразлучны спадарожнік апошніх дзён — грозны няўхільны страх. Ён разумеў, што Зеленюкова перамога — гэта моцны ўдар па ім, па ягоным аўтарытэце, што яна немінуча выкрые яго драбязговыя асабістыя інтарэсы ў гэтай справе або, што ані не лепей, пакажа поўнае яго неразуменне справы, яго тупое запырэчэнне відочна правільнаму карыснаму мерапрыемству.

Адылі ён яшчэ не думаў здавацца. Галава яго ліхаманкава працавала над адшуканнем якога-небудзь повага спосабу, якога-небудзь повага ўдару — з таго боку, адкуль яго ніяк не чакаюць. Ён ведаў ужо, што звычайнымі спрэчкамі, звычайнымі довадамі не ймеш, што ратаваць яго можа толькі спрытны, шпаркі ход, які б, зваліўшыся знячэўку на галовы яго супраціўнікаў, перавярнуў адразу ўсю справу дагары нагамі. І тут у яго з'явілася смелая, адчайная думка, якая зараз жа абярнулася ў цвёрды замер.

Ледзь дачакаўшыся, пакуль скончыць сваю прамову Лакота, Сымон Карызна ўстаў і заявіў дрыжачым ад узрушэння голасам, які адразу даў усім зразумець, што мова ідзе пра нешта надзвычай важнае, экстраардынарнае, чаго, можа, піколі не чула яшчэ сівецкая партыйная ячэйка. Усе замерлі ў чаканні.

— Таварышы! Перш чым весці далейшае абмеркаванне

гэтае справы, я як сакратар ячэйкі павінен зрабіць адну вельмі важную заяву. Сённяшні сход, а таксама і шмат іншых выпадкаў, з якімі мне давалося стыкнуцца за апошні час, перакапаў мяне, што ў пашай ячэйцы ёсць сакрэтная групоўка, якая злачыннымі метадамі фракцыйнай работы праводзіць сваю асобную лінію. На сённяшнім сходзе мы мелі арганізаванае выступленне гэтае групоўкі, накіраванае на тое, каб скампраметаваць бюро ячэйкі і яго лінію ў рабоце, а значыць, і лінію ўсяе ячэйкі, а таксама сарваць плап калектывізацыі сельсавета, які ўхвалены ячэйкаю і ўзмоцненымі тэмпамі праводзіцца ў жыццё. На чале гэтае групоўкі стаіць Зелянюк. Не трэба асаблівае пільнасці, каб заўважыць, што ўся сённяшняя атака вядзецца па загадзя абмеркаванаму плану, выпрацаванаму на спецыяльным фракцыйным сходзе, на якім таксама размеркаваны паасобныя ролі. Як сакратар ячэйкі, я катэгарычна вымагаю таго, каб зараз жа спыніць далейшы разгляд справы і даручыць бюро або спецыяльнай камісіі ў пайшльнейшым парадку даследаваць пытанне аб фракцыйнай рабоце Зелянюка і іншых, каб ужыць аднаведныя арганізацыйныя захады.

Сенсацыйная заява Сымона Карызны зрабіла ўражанне раптоўнага аглушлівага выбуху. З хвіліну ўсе разгублена маўчалі, ашаломленыя неспадзеўкаю, ніхто не важыўся першы парушыць гэтае прыкрае цяжкое маўчанне. І калі раптам яго прарэзаў працяглы адумыслова-выразлівы свіст, амаль усе здрыгануліся і спалохана азірнуліся, шукаючы крыніцы дзікага, цалкам нестасоўнага да моманту гуку.

Гэта свіспуў, вядомая рэч, Пацяроб. І зараз жа, следам за свістам, грывнуў яго бесцырымонны голас, разарваўшы ў мэтлухі ўсю тую змрочную трывожную цішыню:

— Дык вось яно што? А-га-га-га!.. Галубочки мае, роднецькія... Дык вы ўжо фракцыі рабіць панаўчыліся? Як той, не тут кажучы, Троцкі? Я гляджу, што ўсё гэта ў іх як па нотах. Аж бачыш ты іх! Груповачкі, фракцыйкі... Ого-го-го!.. Здрава, любачкі! Малайцы, красачкі! Даражэнькія мае!..

Ён быў страшэнна рад, гэты дзівак Пацяроб, і не мог схаваць свае пядобрае злоснае радасці. Ягоная радасць зрабіла на сход дрэннае ўражанне, і нават нехта палішне далікатна супяў яго раз'юшаны лямант:

— Сціхні ты ўжо! Чаго галёкаеш, як у лесе!

Але дзе ты яго, Пацяроба, угамуеш, як раскрычыцца! Такі ўжо бязладны, разгойданы чалавек...

Сход ажывіўся. Троху-патроху ўзнялася жвавая гамонка, якая нарэшце перайшла ў тлумны гармідар. Слова ніхто не прасіў, — мабыць, ніхто не важыўся першы выступіць у гэтай надзвычай далікатнай і палітычнай справе — усе гаварылі разам, адзін аднаму ці ўсім адразу, а не, дык проста самому сабе, і нельга было разабраць, у які бок фактычна схіляецца агульная думка сходу. Карызна тлуму не суцімаў, не заклікаў да парадку — ён чуў, што гэты тлум яму па карысць.

Тады ўстаў са свайго месца бледны, зацяты ў цвёрдай, як крэмень, сур'ёзнасці Зелянюк. І ці толькі ўзняўся ён над усім тым бязладным гармідарам — стрыманы, роўны — ураз апала шумнае ажыўленне і занялося зноў цяжка, балюча напятае маўчанне.

— Я думаю, што ўсе зразумелі, якое глыбокае абвінавачанне ўзняў супроць мяне сакратар ячэйкі т. Карызна. Я не буду цяпер ні выпраўдвацца, ні ў сваю чаргу абвінавачваць т. Карызну. Я цалкам далучаюся да ягонае прапазіцыі — у найшліпнейшым парадку даследваць гэтую справу. Але я катэгарычна пратэстую супроць другой яго прапазіцыі, каб спыніць далейшы разгляд пытання пра сівалапаўскі калгас і калектывізацыю Сіўца. Я ўпэўнены, што ў гэтым падтрымаюць мяне і іншыя таварышы, бо пытанне гэта вынікае не толькі з мае пібыта фракцыйнае работы, а з агульнага стану калектывізацыі ў сельсавеце. Мне здаецца, што і сам т. Карызна не будзе дужа супярэчыць, бо іначай ён ясна пакажа, што ўсю гэтую гісторыю з фракцыйнасцю ён ўзняў выключна затым, каб затрымаць абмеркаванне таго пытання, якое ён з нейкіх невядомых прычын упарта не хацеў паставіць у парадак дня... Я прапаную весці далейшае абгаварэнне распачатае справы...

Зеленюкову прапазіцыю ўхвалілі адназгодна, і на сходзе зноў запапаваў спакойны дзелавы настрой.

Карызна і сапраўды не супярэчыў — Зелянюк спрытнай заўвагай звязаў яму рукі. Пад час далейшых спрэчак ён сядзеў хмуры, злосна затулены ў сабе і нават мала слухаў таго, што гаварылі прамоўцы. Яго агарнула цяжкая апатыя — яму хацелася аднаго: скончыць як найхутчэй гэты няўдалы сход і адпачыць. Ён зусім аўтаматычна даваў слова прамоўцам, стапавіў на галасаванне прапазіцыі, заклікаў, як трэба было, да парадку.

Па доўгіх жвавых спрэчках у пратаколе сходу ячэйкі запісалі наступнае:

1. Паставіць на від т.т. Зеленюку і Лакоту іхнюю недысцыплінаванасць, якая выявілася ў тым, што яны без ведама ячэйкі развязалі пытанне пра арганізацыю ў Сівалапах асобнага калгаса.

2. Самы факт арганізацыі ў Сівалапах самастойнага калектыву ўважыць за мэтазгодны і калектыў арганізаваць з тым, аднак, каб пасля ўтварэння калгаса ў Сіўцы гэтыя два калгасы злучыць у адзін.

3. Звярнуць асаблівую ўвагу на работу сярод сівецкае беднаты — пашырыць яе і ўглыбіць, выкарыстаўшы дзеля гэтага ў групе сваім правільную практыку работы з беднотой у Сівалапах.

4. Прыняць да ведама заяву сакратара ячэйкі т. Карызы пра тое, што ў ячэйцы існуе сакрэтная групоўка на чале з т. Зеленюком. Даручыць бюро ячэйкі дакладна высветліць гэтую справу і ўсе матэрыялы падаць на наступны агульны сход ячэйкі.

Па зачыненні сходу, калі Карызна — хмуры і разгублены — варочаўся дахаты, яго дагнаў неадменны Пацяроб і, нахіліўшыся да самага Карызнава вуха, прасіпеў з поўнай бадзёрасцю:

— Не бойся, Сымонка! Плюнь ды яшчэ і разатры... Не тое бачылі... Цьфу!..

10

Назаўтрага з самага рання Сымон Карызна паехаў у раён. Раён знаходзіўся вёрст за пятнаццаць ад Сіўца ў ладным мястэчку, якое мясцовыя жыхары зусім сур'ёзна звалі горадам.

Дык гэты самы горад у пару, якая апісваецца ў нашым апавяданні, меў на сабе хоць з выгляду, можа, і малапрыметны, але глыбокі, востраадчувальны адбітак бурнай эпохі. Усё было звычайнае, даўнейшае, але над усім лунаў дух агульнай напружанаасці, трывожнага чакання.

На шырокім рынкавым пляцы, акурат пасярод мястэчка, было паўнютка сялянскіх вазоў, але прадавалася чаго дужа мала. Прыезджалі паслухаць навін, пагаманіць, уладвіць настрой новага дня, каб распастрыць яго нявідныя кволыя ніці па ўсёй тэрыторыі раёна. Сыходзіліся сям-там невялічкімі расплыўчастымі купкамі сцеражлівыя, ціка-

выя і хціва лавілі адзін у аднаго новыя словы. Купкі раставалі, збіраліся зноў, зноў раставалі, аж пакуль не ўліваліся жвавай энергічнай патокай у ветлыя дзверы піўніцы. Там новыя словы перакладаліся на грамоздную, распараную алкаголем мужыцкую мову.

Дзе-нідзе ліцелі яшчэ дробныя прыватныя крамкі, але гандляры, як не было купцоў, не сядзелі ў шчаснай летуценнасці за непахіснаю стойкай, а выходзілі і стаялі перад дзвярмі — маркотныя і палахлівыя. Дамысны цырульнік вывесіў на дзвярах свежую, нязграбнай рукою намаляваную табліцу — «Калектыў цырульнікаў Грынберг» — і, мабыць, адчуваў сябе за ёй у поўнай забяспецы.

Апрача піўніцы, людзі збіраліся яшчэ каля кааперацыйнай сталоўкі і каля дзяржаўных устаноў. Устаповы абярнуліся ў людскія зборні, куды разам з бруднымі лужышчамі снегавай вады напосілі мужыкі цэлае мора сваіх пільных і пяпільных, вялікіх і малых, цяжкіх і лёгкіх клопатаў. Многа хто заходзіў так сабе — паслухаць, пагрэцца, паглядзець, як злуюць па пазоллівых наведнікаў, а злашча на пустых разявак запараныя супрацоўнікі. А іншыя прыходзілі з важным, жыццёвым, балючым — тыя або істэрычна крычалі, дамагаючыся свайго, або беспарадна вадзілі наўкола ціхімі вачмі, поўнымі пакорнага неўразумення.

У тую пару раённым працаўнікам не было ані хвілінкі адхлану.

Сымон Карызна часта паязджаў у раён — ён любіў туды ездзіць, бо кожнага разу там узнімала яго лёгкі настрой тое добрае, бадзёрае ўзрушэнне, якое загарэлася было ў ім — ды ці толькі ў ім? — на гістарычным пленуме райкома, што паклаў быў пачатак шырокай разгорнутай працы па сацыялістычнай перабудове раёна.

Тут, у сэрцы раёна, усё тое, чым жыла вёска, уся яе новая, творчая сумятня нібы абстрагавалася, вылузвалася са шкарлупы канкрэтнае дакучнае абыдзёншчыны і пабывала свежую рамантычную прывабнасць. Таму Карызна, пераехаўшы цераз глілаваты, складзены з дзіўна-рухавага бярэвення масток і мінуўшы шэрую порхаўку — кухню, першы слаўны будынак слаўнага горада, заўсёды з асалодаю адчуваў, што ўсе яго трывогі, страх, уся яго мітусяніна мякка затуляецца завесай цудоўнай далечыні (нібы ад'ехаў за тысячу вёрст) і ўпутры бурна ўзрываецца разгонная, задорная імклінасць.

Карызна жыва, усім путром адчуваў тады вялікі змест

лаканічных слоў, што пераможна ззялі на старонках тагачасных газет: «Рэспубліка на паходзе!»

Уступіўшы на парог РВК, Карызна адразу пачуў зычпы, раскоцісты голас старшыні Рачкоўскага, які смелай камандай разлягаўся на ўсе чатыры пакоі райвыканкома, працінаючы ўсіх супрацоўнікаў, усіх наведнікаў і здавалася, усю, якая была тут, убогую, зашмальцаваную мэблю, усе замлелыя ў тлустай неўвароткасці груды папер — працінаючы ўсё гэта імпэтнай напорнай паспешнасцю. І здавалася, што ўсё тут — і жывое і нежывое — гаварыла без слоў — выразам твараў, рухамі, паставамі — адзін кароткі, адцяты сказ: «Нам некалі!»

Знаёмы прыемны голас Рачкоўскага яшчэ больш узбіў унутры ў Сымона Карызны бадзёрае ўзрушэнне — ён наскрозь прасякнуўся тым агульным, што папаваў тут, імпэтам, той нястрымнай паспешнасцю і раптам пачуў, што і яму таксама страшэнна некалі, і хацеў таксама сляпацца, хацеў крычаць зычным раскоцістым голасам — не крычаць, а камандаваць.

Ён увайшоў у кабінет нечаканым для самога сябе цвёрдым, адрыўчастым крокам вайсковага чалавека.

У кабінцеце было, як у піўніцы: людна, тлумна, накурапа. Сярод рухавага натоўпу, у якім Карызна знайшоў, як і кожнага разу, ці мала новых, зусім незнаёмых твараў, крэпкім спружыністым камлюком круціўся Рачкоўскі і, здавалася, крычаў адразу, прынамсі, пяцём чалавекам — аднаго пытаючы, другому адказваючы, трэцяга пекуды пасылаючы, чацвёртага проста лаючы моцнымі, але чамусьці зусім някрыўднымі словамі. Як убачыў Карызну, ён адразу кінуў усіх і праз усіхнія галовы агаласіў:

— Прэзідэнту сівецкай рэспублікі шанаванне! Што ж ты, сукін сын, не прыехаў на нараду, а прыслаў гэтага свайго Расцяроба! Даражэнькі мой, тут партыйная нарада, і памі трэба сакратар ячэйкі, а не Падцяроб. Гайдук, давай пагонку па сваёй ліпіі...

Побач з Рачкоўскім пры стала сядзеў спакойны, глыбакастрыманы сакратар райкома. Карызну кінулася ў вочы, што ён — і так мізэрны, чэзлы — цяпер яшчэ больш змізарнеў і ягоны хоць і вялікі, але не надта паважны нос завастрыўся да немагчымасці.

Ціха і трошку хваравіта ўсміхаючыся, Гайдук замест прывітання запытаў такім тонам, нібы яны толькі вось перапынілі былі сваю гутарку:

— Дык пяцьдзесят процантаў? Глядзі, каб гэта стала, бо ў Мікуліне палавіна разбеглася. Як Сівец?

— Яшчэ не зрушыўся, браце. Але гэтымі днямі нешта будзе. За тыдзень, спадзяюся, будуць у калектыве.

І — дзіўная рэч! — Сымон Карызна быў цалкам упэўнены, што ён гаворыць шчырую праўду, што ў яго сапраўды ўсё парыхтавана, усё напаятавае. Яшчэ колькі дзён — і ўсё стаецца так, як лепш і не трэба.

— Зеляшок памагае?

Карызна скрывіўся і ўнікліва махнуў рукой:

— Потым пагамонім...

Гэтым адразу даў зразумець, што ён Зелешоком нездаволен.

Рачкоўскі выбраў зручны момант і неўзаметку ад усіх шацарнуў яму:

— У мяне будзеш абедаць... я сёння вольны... больш-менш... Разумееш?

Карызна зразумеў і здаволена ўсміхнуўся: у сямейных абставінах, за невялічкай дружнай чаркай найлепей будзе пагаварыць аб усіх справах.

Карызна прыехаў з пэўным рашучым замерам: ён наважыўся нарэшце пагаварыць начыста з Рачкоўскім, адкрыць яму ўсе свае сумненні, увесці яго ў забытае кола сваіх згрызот і мітушэнняў. Пасля ўчарашняга сходу ён зразумеў, што далей так цягнуцца не можа, што яму няўзмогу ўжо жыць так і працаваць, скрозь адчуваючы над сабой дамоклаў меч небяспекі.

Хай будзе што будзе, а ён адкрые ўсё да апошняга каліва — перш яму, Рачкоўскаму, а тады, калі трэба, і ўсім.

Каму гэта «ўсім», Карызна пакуль што яшчэ як мае быць не ўяўляў — ён чакаў, што гэта само па сабе высветліцца ў гутарцы з Рачкоўскім.

...Пакуль гаспадыня завіхалася каля стала, рыхтуючы полудзень, Рачкоўскі і Карызна сноўдаліся па пакоі, або два працятыя нецярпліваасцю: Рачкоўскі — каб хутчэй дапасці да яды, а Карызна — каб хутчэй зачаць сваю шчырую споведзь. Але ткі Карызна не сцёрпеў — пахваліўся звонку нібыта спакойна, безуважна, але з прытоеным упутры трапятаннем:

— Ты ведаеш, што я з жонкаю разышоўся?

Рачкоўскі запытаў без жаднага здзіўлення:

— Ужо?

І, весела падміргнуўшы Карызну, засмяўся нізкім юрлівым смехам:

— Верачку падчапіў? Ну і зух! Смак маеш, няма чаго казаць... Бач ты, падла старая... га?..

Потым ён праказаў нібыта сур'ёзна і наўмысля гучным голасам, каб пачула жонка:

— Думаю кінуць і я сваю. Надакучыла ўжо, абрыдзела... Хачу пашукаць дзе маладзейшую, харашэйшую.

Жонка, маладзенькая, свежая і пульхненькая, як перапечка, увайшла ў пакой з троху сарамлівай, але поўнай адчування свае жаночкае сілы ўсмешкай і, праходзячы паўз мужа, нібы несумысля зачэпіла яго сваім крутым пышным клубам. Ён з грубаватай бесцырымопнасцю лэпнуў яе па неасцярожнаму месцу і здаволена зарагатаў смехам упэўненага ў сабе самца.

Гэта была ў Рачкоўскага не то трэцяя, не то чацвёртая жонка і ён, як відаць, перажываў яшчэ з ёй парў першага ўзаемнага захаплення — не абсыпапага, праўда, лішне барвістымі краскамi зманлівае рамантыкі, затое здоровага і шчаслівага. У яго да жанчын быў надзіва лёгкі, незамутнёна-спакойны характар, і ягонага шчасця ані не парушала тое, што чарада папярэдніц свежае пульхненькае жанчыны часам у досыць катэгарычнай форме напамінала пра існаванне не толькі сваё, а і цэлае плёмы малых Рачкоўскіх. Ён улагоджваў свае сямейныя справы з такім дыпламатычным спрытам, што — канцы з канцамі — усе зацікаўленыя бакі былі хоць матэрыяльна і не зусім задаволеныя, але маральна цалкам уціхаміраныя. Досыць сказаць, што да судоў у яго справа яшчэ не даходзіла ні разу.

Лёгкі, вясёлы падыход Рачкоўскага да сямейнай трагедыі Карызны перш непрыемна ўкалоў яго, але боль ад гэтага трываў адну караценькую хвілінку. Потым стала і самому лёгка ды весела, нібы Рачкоўскага грубыя словы, а злашча ягоныя ўласныя стасункі да жанчын нейкім чынам абязвіньвалі ці, прынамсі, меншылі віну яго перад Марынай Паўлаўнай.

Адным словам, Сымон Карызна сеў за стол у добрым гуморы.

Перакуліўшы першую чарку і з цудоўным апетытам накінуўшыся на селядца, Рачкоўскі агаласіў:

— Ну, кажы, Сымоне, як там што...

Карызна пачаў здалёку — нібы выпадкова, няўмысля ўспомніў пра сваю і Рачкоўскага працу ў рапейшым раёне, пра ліпію, якую яны там вялі. Гэта была ў яго свядомая ці мо несвядомая хітрасць, гэтым ён з першага кроку

аднаўляў паміж сабой і Рачкоўскім ніці даўняе блізкасці, каб гарантаваць большую чуласць яго і спагаду да сваіх сучасных нягод.

Рачкоўскі зусім неспадзявана для Карызны павсялеў:

— А праўда, Сымоне, слаўна жылося там, га? Эх, каб цяпер туды... Ну і зацішчалі б у мяне кулачкі... Расхута-рызаваў бы іх так, што і не агледзеліся б...

Карызна нясмела напамянуў, не хаваючы свайго неўразумення:

— Але ж мы, браце, самі праводзілі там гэтую, на яе ліха, хутарызацыю!

— Правільна... Верна... Праводзілі...

З цвёрдага рашучага тону Рачкоўскага Карызна зразумеў, што ён ужо перадумаў і пераварыў у сабе гэтае пытанне і што ён мае ўжо нейкае пэўнае развязанне яго. Ён пільна настаражыўся, чакаючы далшых слоў.

— Правільна... Праводзілі... Значыць, што? Рабілі памылковую справу... Так... Ну, а потым?

Ён зрабіў паўзу, каб выпіць чарговую чарку, і казаў далей, мерна выстаўляючы слова па слове:

— Дрэжны той майстар, што, зрабіўшы якую няўдалую шкодную рэч — ці ў памылцы, ці праз недасканаласць умельства сваё, — будзе клапаціцца над ёй, будзе ахаць, охаць, енчыць, стагнаць... Добры майстар возьме і адным махам — без аніякага жалю — разаб'е ці разламае тую рэч і зробіць гэта з большай рашучасцю і нават злосцю менавіта таму, што гэта ягоная рэч, зробленая ягонай рукою... Ты мяне зразумеў, Сымоне?

Карызна не мог здаць сабе справы з таго, што гэта ёсць: ці хітры сафізм, ці праўдзівая жыццёвая логіка? Адно чуў, што яно развязвае праблему, якая столькі часу гняла яго, і дае магутны стымул да далейшае працы, да вырабу новых, ужо правільных, дасканалых рэчаў.

Рачкоўскі пагадліва палэпаў яго па плячы:

— Калі цябе гэта турбуе, Сымоне, кінь усе сумненні — справа ясная. Галоўнае, браце мой, зразумець, перакапацца, што ты сапраўды дрэнна рабіў. А раз ты ўпэўнены ў гэтым, дык сама рука падыецца, каб разбурыць тое няўдала зробленае, каб перарабіць на новае... Бі, Сымоне, варушы ўсё да гунту, пераварочвай, і капец...

Карызна не выходзіў з трывожнага задумення. Рачкоўскі наліў яму новую чарку.

— Ну, чаго нос павесіў? Пагонім яшчэ па адной, успомнім даўніну...

Карызна пясмела павёў далей:

— У мяне не толькі гэта, Рачкоўскі... У мяне — сямейныя справы...

— Жонка?

І Рачкоўскі пават здзівіўся, як гэта можна мардаваць сябе гэткай драбязой.

Карызна ў замяшанні паківаў галавой:

— Не ў тым... Я не ведаю... Як табе сказаць... Ну, бацьш, мне пішучь бацькі, што іх раскулачылі. Гэта — адно... А самая тут закаклюка, што кулакамі яны сталі ўласна за маёй дапамогаю — я ім і грошы даваў на гаспадарку, і парады адпаведныя... Ведаеш сам, які пастрой быў тады...

Рачкоўскі ўстаў ад стала і звычайнай сваёй пругкай, развальнай хадою прайшоўся па хаце.

— Хм... так... заблытаўся ты, браце мой, залез у нерат... Выходзіць, што цябе раскулачылі? Ха-ха-ха...

І ён раптам зайшоўся ад гамерычнага смеху. Карызна глядзеў на яго разгублены: ён не ведаў, ці радавацца яму гэтым смехам, ці трывожыцца.

Рачкоўскі падышоў і энергічна, рэзка выцяў кулаком аб стол.

— Вось... На ўсё гэта ёсць адна толькі рада. Калі сілы хопіць — адным ударам... разумееш? адным ударам усё перацяць...

— Адмовіцца ад бацькоў?

Рачкоўскі раззлаваўся.

— Што ты мне прэш сваю дурную інтэлігеншчыну, га?.. Адмовіцца, напісаць трагічны ліст — бывайце, дарагія бацькі, мне з вамі не па дарозе... Цьфу, каб ты згарэў... Не аб гэтым справа, я табе кажу... Чуеш ты ці не?

— Аб чым жа?

— Во тут, во-во... у сабе. Тут трэба перацяць... Плюць трэба на ўсё, выкіпучь усё к чортавай матары... Калі ты — сцэрва, скажам, дык гэта яшчэ паўбяды. А калі ты сцэрва ды яшчэ кожную хвіліну думаеш пра тое, што ты сцэрва, смакуеш гэта, упіваешся гэтым, дык ты тады — дзве сцэрвы... Чуў?.. Забудзься на ўсё чыста, я табе кажу... Сам забудзься, што ты — сцэрва, дык і людзі забудуцца. Працуй як след, пераварочвай жыццё, дык і сам перавернешся... Разумееш ці не?

І зноў Карызна не ведаў, ці гэта — хітры сзуюцкі манеўр, ці простая праўдзівая дарога паперад. Але зноў чуў

у гэтых словах магчымасць шчаслівага выйсця з сваіх цяжкіх неўразуменняў.

Раптам ён успомніў пра апошні бацькаўскі ліст.

— Яны просяць, каб прыслаў ім грошай.

Пры слове «грошы» Рачкоўскі дасадліва пачухаў патыліцу і, з апаскай азірнуўшыся наўкола — ці няма дзе паблізу жонкі? — пракрактаў:

— Грошы... Каб па іх ліхалецце... У мяне ўсе жонкі як адна просяць грошай... былыя жонкі, вядома... Проста рады не дасі...

Ён зноў раззлаваўся і закрычаў:

— Што ты — грошы? Чаго ты лезеш з грашмі? Сдэрва ты, калі хочаш... Кажу — забудзься на ўсё... Адным ударам... прраз... перасячы ўсё, разумееш? Тады сам убачыш, што рабіць з грашмі... Само пакажа тады... Во тут, во-во... тут самае галоўнае...

І ён без лішняе далікатнасці тыркануў Карызну ў грудзі. Яму, відаць, надакучыла гэтая гутарка, і ён, сеўшы зноў за стол, запытаўся:

— Ну, што ў цябе там у Сіўцы?

Тады Карызна — ужо зусім з лёгкім вальготным настроем — стаў апавядаць пра сівецкія падзеі. Ён гаварыў усё да найменшай драбніцы, не хаваючы ні сваіх удач, ні сваіх памылак. Ён стараўся асвятляць усё шчыра і на магчымасці аб'ектыўна — нават і прыкры інцыдэнт з Зеленыком, і апошні бурны сход ячэйкі, і свой ганебны правал. Але такая ўжо, мабыць, людская ўрода, што трудна бывае чалавеку ўстрымацца, каб не зрабіць сабе ў зручным выпадку некаторае — можа, і мімавольнае — пратэкцыі. Таму і выходзіла так, што Сымон Карызна, сакратар ячэйкі, усе свае сілы кладзе на тое, каб паладзіць як след работу, часам, пэўная рэч, і памыляецца, але ў грунце вядзе цалкам пэўную, правільную лінію, а Зелянюк, скажам, хоць і пядрэпны хлопец, але малады, гарачы, заядлы — дык ён усё-ткі шкодзіць у рабоце і заводзіць спрэчкі, звягі, раскладае ячэйку... Але Сымон Карызна пераможа ўсе гэтыя перашкоды і ў сваім сельсавеце не па доўгім часе правядзе поўную стопрацэнтную калектывізацыю.

Рачкоўскі слухаў, утупіўшы нос у талерку, і паціху муркаў сабе пад нос нешта невыразнае.

Палазы рышелі з такой ціхамірнай спакойнасцю, што зусім знікала ўсякае адчуванне шпаркага руху і пачышала здавацца, нібы санкі даўно ўжо стаяць, загрузнуўшы ў цемры, недзе пасярод шырокага снегавага поля і адно пад напорам ветру млява калышущца на месцы і сціху па-крэктаюць ад натугі — пездаволеныя, але дабрадушныя.

Сымоу Карызну давала цудоўную асалоду гэтак адчуванне. Руху ў яго досыць было ўсярэдзіне — лёгкага, са-лодка-павеўнага, — і глыбокі навакольны спакой, мякка атуляючы гэты рух, не даваў разлятацца яму ў прасторы, стаўпляў яго ўнутры, абарачаючы ў пругкую сакавітую радасць.

У прыемна абвеенай хмелем галаве бясконцым плаўным калаўротам перасувалася чарада парваных і ў смешным бязладдзі прыточаных адзін да аднаго вобразаў: вобразы людзей чаргаваліся з вобразамі слоў, з вобразамі зусім абстрактных, але цяпер дзіўна-жывых, рэальных уяўленняў. За сарамлівай усмешкай свежае пульхненькае жанчыны непасрэдна ішоў раскацісты голас Рачкоўскага, з-за якога вызірала, дражліва падміргваючы, подлая грыва хутарызацыі. Потым усё гэта адкідаў некуды ўбок хмуры ўдар кулаком аб стол і следам за ім, як па сігналу, ішло настойнае, неадступнае халодна-бліскучае — «адным ударам». І ўсё разам — і добрае і дрэннае, і прыемнае і прыкрае — было цяпер роўна ахінута тонкім барвістым туманам і роўна цешыла сэрца чароўнай цеплю.

Гэта не было звычайнае ап'япенне — гэта быў поўны бяздонны адпачынак усяе змардаванае жорсткімі нягодамі жыцця істоты, якая нарэшце знайшла сабе жаданы супакой. Гэта была поўная безумоўная пагоджанасць з усім, што дасюль паўставала на жыццёвым шляху востра-варожымі супярэчнасцямі.

Сапраўды, у гэтыя часіны Сымоу Карызну ўсё падавалася ў ружовым святле ціхамірнае згоды: усе нядаўнія спрэчкі, калатня, уся яго дзікая злосць, усе балючыя трывогі і страх — усё гэта абуджала цяпер адну іранічна-пагадлівую ўсмешку, як пустыя дзіцячыя забаўкі, як выкліканыя імі мімалётныя лёгкія крыўды. Усё гэта расплывалася наперадзе, знікала ў ружовых ясных яшчэ не зусім выразнае, але прывабнае будучыні.

Раз-пораз лёгкаю патугаю волі Карызна сунімаў млявую плынь цудоўна пераблытаных барвістых вобразаў,

каб у скупчанай на момант свядомасці перабраць нізку думак, на якіх грунтавалася яго новае незамутнёна-чыстае самаадчуванне. Ён рабіў гэта не таму, што былі ў яго якія-небудзь сумненні, няўпэўненасць, не — ён хацеў лішні раз адчуць законную непахісную моц свайго жыццёвага апраўдання. Так упэўнены ў сваім багацці скнара раз-пораз перабірае свае поўныя скрыні, каб лішні раз адчуць сваю багатырскую сілу.

Усё, вядомая рэч, было ў належным парадку. Строгая непадкупная логіка даводзіла поўную рацыю выказаў Рачкоўскага.

Галоўнае — у самім сабе. Трэба перш-наперш адным ударам перацяць у сабе ўнутры ўсе сувязі з старым — трэба вызваліцца ад яго маральна. І тады само па сабе развязацца ўсё. Адным ударам...

І Сымону Карызну здаецца, што ён ужо зрабіў гэты «адзін удар», што ён ужо перарваў у сабе ўсе ніці, якія вязалі яго з мінулым, тое праклятае вязьмо, што з бязлітаснай павольнасцю сціскала яго ў сваім шчытным непарыўным коле. Пэўна, што так, бо адкуль жа была б у ім гэтая ўздымная лёгкасць, гэтая свабода, гэтае даўно ўжо згубленае ім у жыцці адчуванне поўнае волі, поўнае маральнае незалежнасці?

Каб капчаткова пераканаць сябе, Карызна кідае мыслёвы погляд назад, у мінулае, — і яно выглядае з далечы туманнае, няяснае, чужое, і замест сябе ён бачыць у ім зусім іншага, малазнаёмага чалавека — дурнога і агіднага.

Тады цалкам упэўнены і заспакоены, Карызна бязрупатна кідае свае разважанні і акунаецца ў мякка-калыхлівую плынь бяздумнага сузірання.

Палазы рыпяць з глыбокай ціхамірнай спакойнасцю, і загрузлыя ў цемры санкі стаяць недзе сярод бязмежнага поля, пакрэтваючы пад папорам ветру — незадаволена, але дабрадушна. Карызна ўпінае ў мяккую цемру невідущы застылы погляд і ўяўляе сабе — як любіў рабіць калісьці ў дзяцінстве — далёкую, бясконцую дарогу, якая вядзе яго, самотнага падарожніка, у невядомы чароўны край, у невядомае казачнае жыццё. Ён пачынае смешна, па-дзяцінаму летуцець, паволі акунаючыся ў ліпучую дрэму.

За вярсту перад Сіўцом вознік абудзіў яго гучным, звонкім ад марозу воклікам:

— А зараз ужо і Сівец!

І з гэтым воклікам скончыўся поўны, бяздошны адпачынак Сымона Карызны.

Сівец уварваўся ў путро ў яго надзіва вясёлым, радасным уздымам. Карызна здаволена канстатаваў, што ўжо даўно не ўязджаў з такім добрым настроем у свой глухі, nepřыветны Сівец.

Ён уязджаў сёння ў Сівец як пераможца. І гэта адчуванне свае перамогі (над сабой, над мінулым, над сучаснымі нягодамі) узбаламуціла яго глыбокі чысты спакой. Уваччу ў яго замігцелі яскравыя спакуслівыя карціны доўгачаканага трыумфу. Ён быў упэўнены ў сабе, ён чуў сваю сілу, і гэтая сіла патрабавала сваіх законных праў, напамінала пра сваё законнае задавальненне.

Што бліжэй пад'язджалі да Сіўца, то ўсё гусцейшым патоўпам абкружалі Карызну вобразы сівецкай абыдзёншчыны. І цяпер ужо яны не пужалі яго, не кідалі ў чорнае беспрасветнае мітушэнне — ён адчуваў сябе сярод іх, як гаспадар у сваёй гаспадарцы, як камандзір сярод вернага слухмянага войска. Яго дзівіла цяпер тая перашучасць, нясмеласць, з якой ён абарачаўся дасюль у блытаным коле сівецкіх падзей, ён саромеўся свае мімавольнае мяккасці і падатнасці. І гэтай дрэннай мяккасцю пачынаў ён тлумачыць усе няўдачы, што апошнім часам спасцігалі яго на кожным кроку ягонай работы.

— Трэба ўсё павярнуць на інакшы лад.

І ў меру таго, як выляталі з путра ў Карызны апошнія рэшткі яго пядаўняе пагоджанасці з вострымі супярэчнасцямі жыцця, яго іранічна-пагадлівага погляду на ўсе тыя спрэчкі, на ўсю калатню, на бязладдзе, — да яго пэўнай уладнай ступою варочалася яго старая, на хвіліну прыціхлая злосць, вядучы з сабой новага не менш заядлага свайго таварыша — прагнае жаданне помсты. Гэтая злосць была страшнейшая, чымся была дасюль, бо за ёй стаяла цяпер адчуванне сілы, упэўненасць у ёй.

Такі вярнуўся быў Сымон Карызна з свае паездкі ў раён.

Была ўжо, мабыць, дзесятая ці нават адзінаццатая гадзіна, як яны ўехалі ў Сівец. Праязджаючы паўз пачатковую школу, Карызна ўбачыў у знаёмым акне прыветны агоньчык і спыніў возніка:

— Чакай, я тут злезу. Едзь сабе дахаты.

Вознік спыніўся з такой гатоўнасцю, нібы і сам так меркаваў, што тут трэба злезці, і Карызну чамусьці гэта ўпадабалася.

У Веры Засуліч дзверы былі не завалены — нехта яшчэ быў у яе. З кухні пачуў Карызна гамзатае брынкашце гі-

тары і скрывіўся ў лёгкім пездаволенні. Ён скінуў на кухні сваё вялікае ездавое фўтра і паляпаў у дзверы. Звонкі, чысты, як крышталь, галасок Веры Засуліч працяў нутро яго цёплай радасцю.

— Калі ласка! Заходзьце!

Адчыняючы дзверы, Карызна чамусьці ўспомніў грубыя словы Рачкоўскага: «Верачку падчапіў? Ну і зух! Смак маеш, няма чаго казаць...»

І, успомніўшы гэтыя словы, здаволена ўсміхнуўся.

У Веры быў Андрэй Шыбянкоў. Ён сядзеў ля грубкі, эфэктна заклаўшы пагу за пагу, нядбайна, знехаця перабіраў струны гітары і таямніча блішчаў у куток сваімі чорнымі загадкавымі вачмі.

Здаецца, не было нічога асаблівага ў тым, што Андрэй сядзеў у Веры Засуліч, брынкаў на гітары і блішчаў вачмі, тым часам Карызна адразу адчуў мімавольную пяёмкасць. Яна яшчэ больш замацавалася ў ім, як па ягоным уваходзе Андрэй — мабыць, з простае далікатнасці — адразу пайшоў, каб пакінуць іх з Верай адных. Карызну здалася гэтая далікатнасць занадта паспешнай, падкрэсленай.

Вера пайшла зачыніць за ім дзверы і зараз жа, вярнуўшыся назад, падышла да Карызны, з дзелавітай стараннасцю прыгатаваўшы вусны да пацалунка, і з разгону павісла ў яго на шыі.

Карызна ў бурныя пяшчоты пераліваў сваё, прывезенае з раёна, узрушэнне. Яна ўважна прыгледзелася да яго, міла прыжмурыла свае цёмныя бяздонныя вочы і запытала з прыемным здзіўленнем:

— Ты вясёлы?

Яму хацелася адразу, у адным слове выліць ёй усё, што бушавала ў яго ўнутры, што рвалася з нутра нястрымана-напорным імпульсам. Але як пачаў шукаць гэтага слова, дык раптам убачыў, што ў яго фактычна няма пра што і гаварыць. Нічога ж і не было такога выдатнага, асаблівага. Наогул, нічога не было. Што ён гутарыў з Рачкоўскім? Што той супакоіў яго? Дык такое ж самае супакоенне мог ён знайсці кожны дзень і тут, не ездзіўшы нават у раён. Праўда, гэта ані не змяншае яго радаснага ўздому, яго новае ўпэўненасці ў сабе. Але як ён растлумачыць гэта? Пра што расказаць ёй?

Каб схваць сваё мімавольнае замяшанне, ён запытаў яе ў наўмысна-вясёлым бязрупатным тоне:

— Ну, што ў вас тут было цікавага за гэты дзень?

Яна дражліва прыцмокнула языком.

— Ого... Было... Ды яшчэ якое цікавае... Скажаць ці не скажаць?

І, вытрымаўшы паўзу, каб распаліць у ім большую цікавасць, нарэшце пахвалілася:

— У нас быў сёння жаночы сход... І ведаеш, што мы пастанавілі? Арганізаваць калгас...

Карызна напраўдзе здзівіўся.

— Хто гэта «мы»?

— Ну, мы...

— Бабы?

І Карызна з кплівай грубасцю зарагатаў. Вера прыкінулася, што злуецца.

— Смяецца... А мы напраўду. І не адны бабы, а ў нас і мужчыны будуць. Ужо больш як дваццаць гаспадароў згодны пайсці разам з сваімі кабетамі... Во...

Карызна ўраз суняў свой смех.

— Я ведаю, гэта зноў Зеленюкова работа.

Вера таксама кінула сваю ўдаваную злосць і зашаптала з змоўніцкай таемнасцю:

— Яго не было там, але гэта праўда, што ён. Я ўжо ведаю... Гэта Тацяна Шыбянкова надумала, а яна ўсё чыста робіць, што ён ёй скажа. І Андрэй казаў, што ён кожнага дня ходзіць да яе — усё згаварваюцца аб нечым. І наогул яны...

Але тут яна засаромелася і, кінуўшы на Карызну быстры выразлівы погляд, надзвычай міла пачырванела.

Карызна цвёрдымі рашучымі крокамі хадзіў па пакоі.

— Гэтага ўжо больш не будзе. Досыць...

Вера з хвіліну глядзела на яго поўнымі нясмелай павагі вачмі, а тады раптам насупіла броўкі, сабрала вусны ў пездаволеную грывасу і загаварыла пакрыўджаным голасам:

— Праўда што... Робіць усё, што хоча, нібы ён тут начальнік нейкі... Раз ён прысланы пад твой загад, ён павінен усё рабіць так, як ты яму скажаш...

Карызну зноў закарцела выліць ёй свой новы настрой, растлумачыць ёй, што цяпер ужо будзе іначай, што ён зусім не так, як дасюль, паставіць сябе, што ён цяпер пэўны і смелы, што ён не баіцца нікога. І зноў не было адпаведных слоў, зноў не мог знайсці нічога канкрэтнага, рэальнага, з чаго можна было павесці гаворку.

Ён адчуваў, што Вера не ўпэўнена ў ягонай рашучасці, сумняваецца ў ёй. І ён чуў таксама, што ёй гэта непрыемна, крыўдна, што яна хоча, каб ён быў інакшы — смелы, рашучы, мужны, каб ён быў хоць трохку герой.

Яму стала страшна. А што, калі ён сапраўды не такі, якога яна хоча, калі ён не можа, не здольны зрабіцца такім? Ці будзе яна кахаць яго, слабога, нерашучага, пахлахівага? Ці будзе яна кахаць яго, зломленага, пераможанага жыццём?

І тут упершыню паўстала перад ім ува ўсёй сваёй жорсткай няўхільнай прастаце пытанне: ці кахае яна яго наогул? Ён толькі цяпер уздумаў, што яны дасюль яшчэ не сказалі адзін аднаму гэтага традыцыйнага, задрыпанага і ўсё-ткі такога патрэбнага, неабходнага слова — «кахаю».

Чамусьці ўсплыў уваччу прыгожы, таямніча-загадкавы і надзіва самаўпэўнены твар Андрэя Шыбянкова, і яму здалася, што на гэтым твары акурат ляжыць пячатка таго геройства, якога шукае Вера і якога няма ды і, пэўна, не будзе ў яго самога.

Унутры ў Карызны займалася хмара новага, дасюль нязнанага непакою.

Вера Засуліч з шчырай трывогай сачыла за ягоным пастроем. Яе чулы жаночы інстынкт падказаў ёй найзручнейшы момант, калі прыйсці на дапамогу яму з сваёй мілай, салодкай ласкай. І якраз тады, як занялося ў ім гэтае новае прыкрае пачуццё, яна кінулася да яго, моцна, па-дзяцінаму абшчапіла рукамі і, прытуліўшыся да яго ўсім сваім маленькім стройным целам, прашаптала:

— Не трэба! Не сумуй!..

Ён узяў у абедзве рукі яе галаву і, адхіліўшы ад сябе, глядзеў ёй у твар настойным праніклым поглядам.

— Ты кахаеш ці не?.. Ты папраўдзе кахаеш?... Скажы, кахаеш?..

Яна ўпершыню бачыла яго такога моцнага, трагічна-жорсткага, і ён ёй упадабаўся. Таму яна зусім шчыра, з чыстым сумленнем адказала яму:

— Ну, кахаю ж, вядома, кахаю... Ці ты не бачыш сам?

І, вырваўшы з ягоных рук сваю галаву, яна парыўчата схавала па грудзях у яго апалены раптоўнай чырванню твар.

Цяжка сказаць, ці знайшоў Карызна сабе жаданае заспакаенне ў гэтым Верыным прызнанні. Праз увесь той

вечар ёп з нейкай надрыўнай прагнасцю шукаў яе ласкі, быў дзіўна настойлівы, пенасытны, быццам няўпэўнены ў заўтрашнім дні, спяшаўся як мага болей зазнаць поўнага, неабмежавапага шчасця.

Галілей ткі праўду казаў некалі Марыне Паўлаўпе, што стары дурпей за маладога хлопца кахас...

Астаўшыся парэшце адна, Вера Засуліч — дарма, што была позняя пара, — яшчэ доўга сядзела ў глыбокай задуме. На яе прыгожым твары, яшчэ хвіліну таму насычаным гарчай пяшчотай, цяпер ляжаў выраз сухой халоднай заклапочанасці, нібы развязвала яна трудную і страшэнна дакучную задачу. Потым, пакорна ўздыхнуўшы, яна з нязменнай сваёй рупнасцю і стараннасцю ўзялася парадкаваць у хаце і доўга з цёплым замілаваннем ладзіла на ноч сваю свежую, непарушна-чыстую, як сама яна, пасцелю.

Ужо напаяўраздзетая, яна падышла да люстэрка і з хвіліну разглядала сябе ўважлівым, дапытлівым вокам. Светлая ўсмішка, якая мякка кранула яе чароўныя вусны, паказала, што Вера Засуліч сабой цалкам здаволена.

12

Праз два дні пасля гэтага брыгадзір Зелянюк атрымаў з раёна паперку, у якой яму прапанавалі зараз жа пераехаць на працу ў другі сельсавет. У той самы дзень позна ўвечары, адбыўшы ўсе свае не вельмі багатыя перадвыязныя клопаты, Зелянюк зачыніўся ў сваім пакоі, у чыстай палавіне хаты сівалапаўскага селяніна-серадняка Малаха Загароўскага, і пісаў ліст у горад, да свае дзяўчыны, адкрываючы ў ім усю глыбіню свайго новага настрою.

Вось гэты ліст.

«Любая мая, дарагая Стася!

Уяві сабе стан чалавека, які разам з іншымі працуе на пабудове новага, цудоўна-прыгожага, яшчэ нідзе не бачанага дасюль будынка і якога акурат у той момант, як з шэрае масы матэрыялу пачынаюць ужо вырысоўвацца так доўга, так напружана чаканыя формы, забіраюць з гэтае работы, адрываючы ад найцікавейшага моманту яе творчага завяршэння.

Такі прыблізна стап цяпер у мяне. Але — ты ведаеш,

Стася, — не ў маім характары наракаць, ешчыць, выказаць нездаволенне. Я проста капстатую факт.

Мяне ў самым гарце работы, у момант яе бяспрэчнага наладжвання перакідаюць у другі сельсавет. Гэта — справа нашага сакратара ячэйкі, яго сяброўская мне паслуга...

Нашыя стасункі з гэтым чалавекам, пра якога я пішу табе бадай у кожным лісце, дайшлі да свайго крайняга пункта. У нас з ім выбухнуў адкрыты канфлікт, у выніку якога ён кінуў мне рэзкае абвінавачанне ў групоўшчыне, фракцыйнасці, пагражаючы «арганізацыйнымі вывадамі». Але, мабыць, трапіўся яму пад руку лягчэйшы і прасцейшы спосаб пазбыцця мяне — і вось яго вынік. Я, шчыра сказаўшы, чакаў такога канца, бо бачыў, што я замінаю яму, што мая прысутнасць чамусьці цяжарыць яго, нібы звязвае яму рукі. Я чакаў, што ён захоча вызваліцца ад мяне, але не думаў, што гэта будзе так раптам і так проста.

Дзіўны гэта, Стаська, чалавек, папраўдзе... Ён больш цікавіць мяне, чым абурэе. Я ўпэўнены, што ў яго ёсць унутры нейкі захаваны гнёт. І гэты гнёт неадступна мучыць яго, вострым ражном укліняецца ўва ўсё ягонае жыццё. Я перш думаў, што гэта — сямейная трагедыя (з жонкай ён ужо разышоўся і гэтым, я ўважаю, зрабіў ёй вялікую паслугу), потым я ўпэўніўся, што і сямейныя ягоныя справы, калі не цалкам, дык, прынамсі, у значнай меры — вынік яго захаваных згрызот.

Я наўмысля пайшоў быў сёння да яго развітацца. Ён сустрэў мяне з хмурай суровасцю, за якой не зусім умела схаваў сваё замяшанне, калі не сказаць — сорам. Я паказаў яму паперку з раёна, і ён памкнуўся быў здзівіцца, але ў яго гэта не выйшла. Я мімаволі засмяўся і страшэнна раззлаваў яго гэтым, але ён зараз жа авалодаў сабой і нават павесялеў. Мы ў шчырым сяброўскім тоне пагаварылі пра далейшы лёс тутэйшых спраў, і на развітанне ён, не хаваючы свае радасці, зычыў мне ўсяго найлепшага і прасіў не парываць сувязі з іхляй ячэйкай, хоць на твары ў яго была шчаслівая ўпэўненасць, што ён больш мяне не ўбачыць. Ён, небарака, не ведае таго, што, і працуючы ў другім сельсавеце, я ўсё роўна не буду спускаць яго з вока, што я маю на гэта пэўныя свае прычыны...

Чакай, Стаська, во што яшчэ... Ты магла падумаць, што я еду з такім спакойным сэрцам таму, што сапраўды

адчуваю сябе вінаватым, што я ўцякаю ад пакарання. Любая Стася, калі ты гэтак падумала ўжо, дык глыбока мяне пакрыўдзіла. Я, праўда, рабіў некаторыя — і немаля — памылкі ў рабоце, але каб я чуў хоць найменшую рацыю ў тых папраўдзе жудасных абвінавачаннях, якія ўзвёў супроць мяне сакратар ячэйкі, я б, дай веры, не паехаў адсюль да высвятлення справы. Я еду таму, што ўважаю гэта за несур'ёзнае, за вынік яго гарачага і, праўду сказаць, не зусім законнага гневу, выкліканага тым, што на партыйным сходзе прайшла не яго, а мая прапазіцыя. Я, вядомая рэч, мог бы пратэставаць, мог бы ўзняць цэлы гармідар — у мяне адзін момант і была такая думка, але потым я рашуча адкінуў яе і пастанавіў ехаць. Усё-ткі справа гэта не прынцыповая, траціць на яе энергію ў такі напружаны момант неразумна і нават злачынна. Апошні, дарэчы сказаць, надзвычайны, не па-тутэйшаму бурны — сход нашае ячэйкі гарантуе правільны шлях у далейшай рабоце, а хто яе будзе весці — ці ж гэта не ўсё роўна?

Так, гэта, вядомая рэч, усё роўна, і я мушу ехаць без доўгай развагі і думаць адно пра тое, як брацца за новую, безумоўна, не менш цікавую і пладатворную, чымся тут, работу.

Так я разважыў і так пастанавіў. Заўтра я еду... Вось, напісаўшы гэтыя словы, я паспрабаваў прыслухацца да сябе, да сваіх адчуванняў, і — нашто маніць? — я пачуў, што мне цяжка, невымоўна цяжка ехаць адсюль. Я палічыў сёння дні, колькі перабыў я ў гэтым мястэчку, і надзвычайна здзівіўся, калі выйшла, што я жыву тут усяго адзін месяц. Я так шчытна ўплёўся ў тутэйшае жыццё, што мне здаецца, нібы я тут і радзіўся. А ведаеш, Стася, чаму гэта? Па-першае, таму, што наогул час цяпер поўна насычаны зместам, што дзень пераварочаецца ў месяц, а месяц у год. А па-другое — гэты месяц быў мне новым праясненнем, новай — глыбокай і напружана-дзеяльнай жыццёвай школай. А ты ведаеш, як прывязваецца чалавек да таго месца, да таго асяроддзя, у якім праходзяць хвіліны яго найбуйнейшага росту?

Слаўная, любая Стаська! Ты не можаш сабе ўявіць, як я рад, што мне давалося сюды паехаць, што перад маімі вачмі і з маім непасрэдным удзелам праходзіць гэты вялікі гістарычны рух, які будучь некалі мо ўспамінаць нароўне з найвыдатнейшымі старонкамі людскай гісторыі, нароўне з найслаўнейшымі і наймагутнейшымі рэва-

люцыйнымі штурмамі! Я рад, што ўбачыў самае нутро, самую глыбіню гэтага цудоўнага працэсу пераробкі нашае дзікае, чорнае, бязглуздае вёскі. Я не толькі пазнаў — я адчуў тут усім нутром з агнёва-яснай выразнасцю ўсю неабходнасць гэтае пераробкі і немінучасць яе. Апрача таго — і можа затым — мне асабліва цяжка адсюль выязджаць: я тут спазнаўся з праўдзівымі героямі гэтае новае рэвалюцыі — з простымі, звычайнымі людзьмі, якія сваёй сціплай, нецрыметнай адданасцю новай справе даводзяць яе арганічную зросласць з бядняцкаю масаю вёскі. Я не маю цябе, Стаська, агітаваць за калектывізацыю, але мне хочацца толькі адзначыць, што пасупар усякім варожым плёткам усё лепшае, прагрэсіўнае ў вёсцы, што не атручана да грунту тупымі ўласніцкімі інстынктамі ці не абдурана кулакамі, ідзе за намі. Гэтыя людзі не ходзяць з чырвонымі сцягамі і не крычаць: «Даёш суцэльную калектывізацыю!» — іншы, пагаварыўшы з ім, дык зусім пакажа цібыта поўную безуважнасць ці недаверлівасць. Але гэта — надворнае. Досыць разварушыць троху яго, раскатурхаць, узняць заляжалую, зацвілую ўжо, але багатую ў сваёй патуры творчую яго ініцыятыву, і ён пакажа дзівосы.

Завяліся ў мяне тут, Стаська, і асабліва блізкія прыяцелі, з якімі я, пэўна, і па ад'ездзе не спыню сяброўскіх стасункаў. Іх трое, і ўсе абсалютна розныя людзі. Першы — былы партызан і чырвонагвардзеец, трагічна разбіты змаганнем, хворы, але з дзіўна свежым пачуццём і чыстым імклівым розумам. Другі — камсамалец, мілы хлапчук, па-юнацкаму непасрэдны, просты і шчыры. І нарэшце трэці... адна жанчына...

Каб ты, хітрая, дрэнная Стаська, хоць трошачку менш была ўпэўнена ў маім каханні, ты магла б зайздросціць да гэтай жанчыны. Я яе «выкапаў» выпадкова і магу з законным гонарам пахваліцца, што з маіх рук яна стала свядомым грамадскім чалавекам.

Яна досыць прыгожая, па-жапоцку прыемная, вабная, але, апрача таго, разумная і надзвычай чулая. Тое, да чаго мне даводзіцца прыходзіць праз цэлы гупчар лагічных разважанняў, яна бярэ сваім вострым інстынктам і рэдка калі памыляецца. Яна глыбока ведае вёску ці, правільней, адчувае яе, асабліва яе жаночую палавіну. З яе будзе — ды і ўжо ёсць — добрая грамадская працаўніца.

Я не ведаю, у якой меры гэта можна, як кажуць, запісаць у актыў майго мужчынскага гонару, але трэба ска-

заць, што ад'езд мой зрабіў па яе чамусьці асабліва цяжкае ўражанне. Яна — ці толькі прачула пра гэтую навіну, адразу прыбегла да мяне — здзіўленая, ашаломленая — і запытала з крыўдай у голасе: «Ты пас пакідаеш?» Я паспрабаваў неяк пажартаваць, пасмяшыць яе, але гэта не зрабіла на яе ніякага ўплыву. Яна з хмурай упэўненасцю, скрозь якую прабіваўся балючы дакор, заявіла: «Цяпер у нас нічога не выйдзе». Я зноў смяўся, кпіў з яе змрочнага вешчавання, з яе бязверыцы і парэшце раззлаваў яе. Яна з едкай горкасцю ўпікнула мяне: «Табе пэўна што смешкі... Ты паехаў — і ўсё тут, а што ў нас тут будзе цяпер...» І, каб паказаць, што гэта ў яе не пустыя бабскія прадчуванні, яна аўтарытэтна дадала: «Я ўжо добра знаю сваіх людзей... Нічога не будзе... Усё скуламесіцца...» Яна супакоілася толькі тады, як мы ўмовіліся, што будзем з ёй перанісвацца і што я, як і дасюль, буду з пільнай увагай сачыць за тутэйшымі справамі.

На развітанне — злуйся ці не злуйся, Стаська, — а мы з ёй шчыра, па-сяброўску пацалаваліся.

Гэта была апошняя мая акцыя ў гэтым мястэчку.

Цяпер ужо глухая позняя ноч. У мяне ўсё гатова, і праз якіх колькі гадзін пад'едзе падвода. Я наўмысля сказаў, каб прыехаў досвіта, каб не ехаць к відну — гэта мая паблажлівая ўступка сваёй слабасці.

Я не ведаю, ці патраплю хоць з гадзіну заснуць, бо ўнутры ні на момант не спадае нервовае ўзрушэнне, у якім цяжка сказаць, што пераважае: ці жаль па мінулым, ці радасць сустрэчы з новым, невядомым і цудоўна-прывабным?

Але мне і не хочацца спаць. Гэтыя апошнія ціхія, засланёныя глухой ноччу гадзіны я перабуду з табой, бо я так жыва, так горача адчуваю цябе, нібы ты і сапраўды прыйшла да мяне, мая дарагая, родная, да немагчымасці любая Стаська...»

Далей у лісце ішло ўжо рознае нестасоўнае: глупства, якое толькі можа верзці хлопец у дваццаць ці троху болей год, горача, прагавіта закаханы ў сваю дзяўчыну. Бо Зелянюк, хоць і паказваецца у гэтым апавяданні як цалкам станоўчы, мала не ідэальны герой сучаснасці, але і ён, як кожны жывы чалавек, меў свае слабасці.

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

1

Цімафей Міронавіч Гвардыян сядзіць на сваім адумсловым троне і маленькаю чарачкаю п'е парзал. Яшчэ з пайяснейшае пары свайго перабывання на пасадзе кур'ера высачайшай камісіі па такіх-та і такіх-та справах абсмакаваў Цімафей Міронавіч гэты цудоўны шляхетны трунак і ўжывае яго ў хвіліны пайвялікшых уструшэнняў свае чулае далікатнае души. Мабыць, з асаблівае пашаны свае да гэтага трупку ён заве яго не «парзан», а больш гучнаю і рамантычнаю назваю — «тарзан» і, глыбока ўпэўнены ў яго жыватворнай моцы, п'е яго, як гарэлку, — размашыста, зухавата — і адчувае пасля яго лёгкае прыемнае ап'яненне.

Але сёння чамусьці «тарзан» не бярэ сілы. Цімафей Міронавіч выпівае ўжо пятую ці шостую чарку і адно чуе, як цудадзейны трунак асядае ў жываце халодным нязрушным цяжарам, не даючы нутру жадамага разгарачэння. Такі зварот справы Цімафея Міронавіча нават пужае, і ён з падазронай уважлівасцю разглядае пляшку, шукаючы ў ёй прычыны дзіўнага з'явішча. Ён успамінае, што гэтая пляшка адкаркована з тыдзень таму, калі не болей, што яна магла дасюль вычхацца, і пасля доўгіх ваганняў, здаўшыся на тое, што сёння выключны па сваёй трывожнасці дзень, адважваецца на рашучы, блізкі да самаахвярнасці ўчынак: не дапіўшы пачатае пляшкі, распачаць новую.

Як зазвычай, Цімафей Міронавіч устае з свайго трона з наўмыснай млявай цяжарнасцю, якая, на яго думку, дае чалавеку асабліва станавіты выгляд, але раптам чуе, што яму і сапраўды цяжка ўстаць з крэсла. Тады ён сядзе назад і ўстае ўдругае — ужо скоранька, без станавітасці. Здаецца, нішто... Троху заспакоіўшыся, ён бярэ недапітую пляшку «тарзану» і падаецца да дзвярэй у чорную палавіну хаты, але па дарозе наўмысля трапляе вокам у вялікае люстра ў кутку і, збянтэжаны, сунімаецца па паўкроку.

З люстэрка на яго глядзеў мізэрны, змардаваны і — што асабліва ўразіла яго — пераналоханы чалавечак. Голы пергамінавы твар пасінеў, завастрыўся і выцягнуўся не проста ў даўжыню, як такі і належыць у падобных

выпадках людскому твару, а паўскасяк, пакштальт старой, перахіленай набок драбіны. Усё было крывое: вострая барада драпежна накіроўвала ўбок сваю дзюбку, тонкія апруцяцелыя вусны разышліся туга сашчэмленымі куточкамі — адным угару, другім уніз, вока адно было куды меншае за другое, і нават касцяны гузаваты лоб і той нібыта блішчаў адным сваім гузам ясней і сіней, чым другім.

Твар быў жудасна непрыгожы і страшны.

Цімафей Міронавіч доўга ўзіраўся ў люстэрка з тупым неўразуменнем, пакуль не суняўся разбеглымі думкамі па заспакойлівым тлумачэнні.

— Ужо другую поч вокам не звёў.

Ён паціху абмацаў рукою твар, нібы хацеў напавіць яго, надаць яму звычайную форму. Потым паспрабаваў сам сабе ўсміхнуцца, і, калі ўсмішка выйшла досыць прыстойная, ён пачуў, што сякая-такая сіла ўсё-ткі ў ім ёсць. Яму закарцела тады як-небудзь паказаць гэтую сваю сілу — зараз жа, неадкладна праверыць дзейнасць яе на якім-небудзь аб'екце. Замест таго каб ісці па нарзан у чорную хату, ён вярнуўся назад, зважна асеў у сваё пышнае крэсла і, цішком адкашляўшыся, крыкнуў гучна і валадарна.

— Матрэна!

На яго вялікае дзіва, адказу не пачулася. Ён ведаў, што жонка ў хаце — толькі вось чуў ён яе гаспадарчую там мітусянину, — і ён крыкнуў яшчэ больш гучна і валадарна, дадаўшы ў голас пэўную дозу законнага гневу:

— Матрэна!

Зноў ані гуку.

Цімафей Міронавіч з хвіліну сядзеў нерухома, з глыбокім здзіўленнем і трывогаю ўслухваючыся ў змаплівую цішыню.

Няўжо ён не пачуў, як яна выйшла?

Гэта не можа быць. Ён не мог не пачуць. Ён лацвей мог прапусціць міма вуха гук раптоўнага стрэлу ці незвычайны сярод зімы ўдар перуна, чымся хоць найцішэйшы бразгат дзвярэй. Бо ж ён ужо трэція суткі з печалавечай напружанасцю чакае гэтага страшнага, фатальна-немінучага бразгату. Ён чакае яго так, як чакае асуджаны на смяротную кару злавеснага скогату ржавага турэмнага замка.

Цімафей Міронавіч яшчэ раз — ужо не так смела і ўпэўнена — паклікаў жонку і, яшчэ раз не пачуўшы адка-

зу, парыўчата ўсхапіўся з крэсла і, працяты незразумелым страхам, кінуўся ў чорную палавіну хаты.

Маленькая молепадобная жанчына стаяла нездалёка ад качарэжніка, прыхінуўшыся худзенькім плячом да сцяны і застыўшы ў маляўніча-журботнай і таму дужа смешнай паставе. Як увайшоў муж, яна страсянулася ўсім сваім дробным целам, але на яго не азірнулася.

Цімафей Міронавіч грозна застыў на парозе.

— Матрэна! Ты чула, як я цябе гукаў, ці не?

«Матрэна» набрала духу і прапішчала з трагічнай расшучасцю:

— Чула..:

— Ну?

Ён лічыў, што гэтага «ну» зусім будзе досыць, каб ачуліць жонку і вярнуць яе да ранейшай пакорнасці, аж памыліўся — маленькая молепадобная жанчына не зварухнулася з месца.

Гнеў у Цімафея Міронавіча змяшаўся з няўцямнасцю, і ён запытаў без асаблівай жорсткасці, нават з прыкметным ваганнем у голасе:

— Матрэна! Ты, будучы, чуеш, што я кажу?

Замест адказу яна зрабіла так, як рабілі ў падобных выпадках усе гераіні чытаных ёй калісьці раманаў: заламіла болесна рукі і, утаропіўшы ў печку поўныя беспрасветнае распачы вочы, гучна прашаптала:

— О, божа! Калі гэта кончыцца ўсё!..

Цімафей Міронавіч асалапеў. Ён не ведаў, як далей ставіцца да жонкі, бо яшчэ не ўпэўнены быў, што яна звар'яцела. Каб не зрабіць часам непапраўнае памылкі, ён усё-ткі рашыў абыходзіцца з ёй пакуль што як з прытомнай. Ступіўшы некалькі крокаў наперад, ён сціснуўся ўвесь у цвёрдай каменнай злосці і выдушыў з сябе жудасна-ціхім перажабленым голасам:

— Матрэна! Падумай, будучы, што ты робіш?

І з яшчэ большай гразой перапытаў:

— Што ты робіш?

Маленькая молепадобная жанчына зноў страсянулася ўсім сваім дробненькім целам — і зноў не паддалася. Ламаючы рукі і з распаччу гледзячы ў печ, яна войкала і стагнала:

— О, божа! За што гэтыя мукі? За што я пагубіла жыццё сваё? За што я страціла сваю прасветлую маладосць? Што я бачыла ў гэтым жыцці? Што я мела з гэтага праклятага багацця, якое выпіла з мяне ўсю маю гарачую

кроў?.. Куды я пайду цяпер? Дзе я дзенуся, пяшчасная? Хто прытуліць мяне? Вышій кроў маю, высушыў мяне, згубіў маю прасветлую маладосць! О, божа мой, божа!

Цімафей Міропавіч перажываў страшныя хвіліны. Ён зразумеў, што жонка не звар'яцела, і гэта спужала яго больш, чымся магло б спужаць яе праўдзівае вар'яцтва. Найцяжэй было адчуваць, што ён не мае над ёй абсалютна ніякай улады, што ён не можа нават суняць гэтых яе жорсткіх, пякучых дакораў. Увесь непахісны аўтарытэт яго, увесь страх, які яна скрозь адчувала да яго, уся яе трапятлівая пакора — усё гэта трымалася на няпэўным грунце яго пустой надманнай вялічнасці, і ўсё гэта ўраз разляцелася ці толькі калыхнулася гнілая будыніна яго дабрабыту.

Дзе ж яго сіла? Дзе ж яго воля пад гэтай ціхай, вечна слухмянай жанчынай, якая дасюль не важылася зірнуць яму ў вочы, не важылася сказаць яму лішняга слова? Няўжо ён не здольны скарыць яе, вярнуць да ранейшае ціхасці?

Яму здаецца, што ад таго, ці патрапіць ён зараз даць рады сваёй узбаламучанай жонцы, залежыць лёс цэлага яго жыцця, і ён гатоў пайсці на ўсё, гатоў ужыць які хаця спосаб, абы ўціхамірыць яе, паказаць сваю сілу над ёй, сваю перавагу. І тут яго раптам асвятляе цудоўна-простая і ясная думка: ён жа — што б там ні было, а ўсё-ткі мужчына, ён фізічна дужэйшы за яе, ён можа сцерці ў порах гэтую нікчэмную, паскудную гадзіпу!

І сціснутая ўнутры злосць Цімафея Міропавіча, знайшоўшы выйсце, ураз абарачваецца ў шалёнае парыванне. З тонкім нечалавечым віскам кідаецца ён у качарэжнік, хапае там нейкі ражон і замахваецца ім на жонку.

Але жонкі ў гэты момант пад рукой не знайшлося. Ubачыўшы нечаканы і цалкам выразны замер свайго грознага мужа, яна пырхнула ад качарэжніка і, беспарадна махаючы рукамі, як падбітая перапёлка крыллямі, борздзепька пераляцела ў другі куток хаты. Там забілася за вялізны дубовы стол і шырока лыпала вачмі, асалапелая ад страху. Адылі ўбачыла, што Цімафей Міропавіч нерашуча суняўся, збянтэжаны, пэўна, сваёй абмашкай, і зноў вярнулася да свайго маляўнічага трагізму. Набраўшы поўныя грудзі паветра, яна з апошняю адвагаю чалавека, які ў роспачы кідаецца ў вір галавой, пляснула аб стол рукамі і, парыўчата схіліўшы на іх галаву, забілася ў істэрычным плачы.

Цімафей Міронавіч, пэўна ўзяўшы на ўвагу, што ляжачага не б'юць, прайшоў паўз яго ў хмурым пагардлівым маўчанні і дэманстрацыйна ляпнуў дзвярмі ў чыстую палавіну хаты. Услед яму ляцела меладычнае рыданне асмялелае жонкі, скрозь якое прабіваліся горкія, балючыя нараканні:

— Божа мой, божа! За што я такая няшчасная? Дзе мая доля, дзе маё шчасце? А я ж была маладая, а я ж была прыгожая... У гімназіі вучылася... Дзе маладосць мая? Дзе маё хараство? Хто згубіў мяне, хто ссушыў мяне, не даў мне ўбачыць у жыцці яснага сонца? О, божа мілы! Калі гэта кончыцца ўсё?..

Гэта быў першы і апошні бут маленькае молепадобнае жанчыны супроць грубай волі свайго суролага мужа. Памалу рыданні яго заціхалі, пераходзячы ў ціхае жаласнае хліпанне. Нарэшце яна ўзняла са стала галаву, шырокім жэстам прыклала да цемя руку і, прыжмурыўшы вочы, як у забыцці, прашаптала:

— Гэта — кашмар... чэснае слова...

У гэты момант з чыстае палавіны пачуўся абыклы, штодзённы, глыбока ўрослы ў нутро ў яго воклік:

— Матрэна!

І трагічная гераіня старых напам'янутых раманаў, борздзелька абцёршы кулачком астатнія слёзы, дробна патупала да свайго мужа — бязмежна ціхая і пакорная.

Цімафей Міронавіч сядзеў на сваім троне горды, але літасцівы. У руцэ ён, як кляймоды ўлады, трымаў спрыску ўхопленую ў качарэжніку чапалу. Ён убачыў жончыну пакору і звярнуўся да яго тонам у меру строгім, але такім, які даваў разумець, што ён заняўся яе нядаўняю дураццю і ўсё ідзе па-ранейшаму.

— Матрэна! Прыясі мне свежую бутэльку тарзанау!..

«Матрэна» неўзаметку ўздыхнула, але пайшла выконваць загад ахвотна. Яна, як і яго муж, любіла тарзан, хоць ніколі не піла яго, — любіла за тое, што ён менавіта «тарзан», а не тарзан, бо ад гэтага рамантычнага імя на яго патыхала чароўнай парой яго неверагоднае маладосці.

Шчасліва развязаны інцыдэнт з жонкаю і свежы тарзан падмацавалі троху Цімафея Міронавіча Гвардыяна, і ён вальготна адкінуўся на спінку свайго трона, глыбока ўбіраючы ў сябе чароўную слодыч збавіцельнага спакою. Ён да таго асмялеў, што адважыўся пават — хоць і з патаемным трапятаннем у сэрцы — зрабіць сабе нібыта спакойнае зусім, нібыта зусім бестурботнае запытанне:

Чаго ён, уласна, баіцца?

Адылі зрабіўшы гэтае запытанне, ён доўга ў тупой, паўмысна пагнанай на сябе бяздумнасці стаіць перад чорнай заслонай глухога, невыразнага страху, што затуляе ад ягоных вачэй перспектыву, і доўга не важыцца адхіліць хоць маленечкі крайчык гэтае заслоны, хоць адным вокам зазірнуць за яе. Каб падрыхтаваць сябе да страшнага відовішча, ён пачынае блукаць сцеражлівымі думкамі па абходных сцежках меркаванняў, якія, аднак, пры ўсіх сваіх смелых прыпушчэннях усё роўна не даюць ані найменшага ўяўлення аб тым, што сунецца на яго за дымавой заслонай чорнага страху.

...Адбяруць каня... Кароў... Усіх ці не?

...Можа, накладуць які штраф... Колькі? Завошта?

...Няўжо і збожжа таксама возьмуць?

...Мо які вялікі непадушны падатак?

Цімафей Міронавіч сам разумее добра, што ўсе гэтыя меркаванні — прытульныя, але няпэўныя закуткі, у якіх да пары хаваецца яго палахлівая свядомасць. Ён, праўда, ведае і тое, што большага быць не можа — прынамсі, цяпер, пакуль што — што ён парыхтаваў сябе да пайгоршага, і разам з тым чуе, што страх не ў гэтым, што страх зусім не мае нічога супольнага з гэтымі яго прыпушчэннямі — страх ідзе асобна, следам за імі, большы за іх і глыбейшы...

Чаго ж ён, уласна, баіцца?..

Нарэшце Цімафей Міронавіч Гвардыян упершыню за двое сутак свайго мардавання пабіраецца адвагі, каб блізка, усутыч падысці да свайго непазбыўнага страху, смела прыгледзецца да яго, абмацаць яго рукамі. Ён нарэшце бярэцца за крайчык заклятае таёмнае заслоны і сцеражліва, з апаскаю падымае яго.

За заслонаю — зіркатая пасмешлівая пустата.

Цімафей Міронавіч дагадваецца, што гэта проста гульня, што гэта страх строіць з іх хітрыя свавольныя штукі. Выходзіць, што няма чаго і баяцца? Выходзіць, што ён дарма толькі мардуе сябе?

Ён добра ведае, што гэта — самаспадман, што страх яго быў недарэмны. Ого! Цімафей Міронавіч Гвардыян не будзе дарма баяцца! Але самая думка аб магчымай безгрунтоўнасці ўсяго ягопага страху дужа пацяшае яго, і ён, папружана перагнуўшыся наперад, нібы ў яго раптам закалола ў жывот, пачынае смяцца дробным сакатлівым

смехам — першым смехам за ўвесь час, як пайшла на свеце гэтая страшная згубная замятуха.

У меру насмяяўшыся, ён хоча парэшце суняць свой смех і з жахам пераконваецца, што не можа, не мае сілы гэта зрабіць. Яго смех пібы адлучыўся ад яго, абярнуўся ў цалкам самастойную істоту, якая жыве сваім асобным жыццём, маючы на яго пэйкую сваю, зусім незалежную ад Цімафея Міронавіча, падставу. Бо Цімафею Міронавічу ані не смешна — наадварот, кожны гук гэтага дзікага смеху-сакатання аблівае яго лядовай хваляй жудасці.

У Цімафея Міронавіча малаючэй бліскае страшная думка, што ён звар'яцеў. Гэтая думка пераходзіць ува ўпэўненасць, калі раптам ён заўважвае, як смех яго дзіўна сплятаецца з густым гоманам нявіднага натоўпу, з цэлым хорам людскіх галасоў, што пемаведама адкуль наляцелі і атачылі яго блытаным карагодам.

Адкуль гэты гоман? Адкуль гэтыя галасы?

Ага! Гэта — адтуль... Надышло ўжо... Падступіла.

Чаму ж не бразнулі клямкаю, а загаманілі там, за акном? Ён жа двое сутак, не спаўшы, не еўшы, чакаў гэтага раптоўнага, рэзкага, пякучага бразгату, ён жа так прывык да яго ў гэтым напружаным чаканні, што іначай не мог уявіць сабе першага сігнальнага гуку небяспекі.

Замест — бразнуць клямкаю, загаманілі за акном!

Гэта дык ужо папраўдзе смешна, гэта можа ўвесці і не ў гэткі рогат.

Замест клямкі — загаманілі...

І Цімафей Міронавіч аж кладзецца ад вясёлага прыстрымнага смеху, які нарэшце знайшоў сабе такое поўнае, такое слушнае апраўданне.

...Як увайшлі ў чыстую палавіну, Цімафей Міронавіч Гвардыян ужо перамог свой дзікі, істэрычны смех. Ён стаяў перад люстэркам, трымаючы ў адной руцэ чарку парзану, а ў другой — чапалу. Ubачыўшы людзей, ён адышоўся да акна, асцярожна паставіў на ім чарку, потым перайшоў да свайго трона і чамусьці паставіў чапалу на самае сядзенне, а тады стаў проста перад людзьмі і ўпяў свой атупелы погляд у адну кропку, якая адразу забрала ўсю ягоную ўвагу.

За гэтую кропку быў прыгожы чарнявы твар Андрэя Шыбянкова. Усім здалося, што Цімафей Міронавіч вельмі спакойны і стрымааны, і ў іншых нават з'явілася да яго мімавольная павага — але гэта было чыстае непаразуменне: Цімафей Міронавіч проста асалапеў.

Што больш глядзеў ён у загадкава-ўсмешлівыя вочы Андрэя Шыбянкова, то ўсё шырэй і шырэй расхіналася перад ім чорная заслона ягонага страху.

За заслонай стаяла — не больш не менш як яго ўласнае гвардыянаўскае жыццё.

Гэта не былі згрызоты раптам ачуленага сумлення, гэта не было позняе каляпсе, гэта было больш страшнае і балючае: адчуванне поўнае беспаваротнае марнасці ўсіх незлічоных дзён яго нібыта добрага, сытага жыцця. Гэтыя дні грозна паўсталі на яго, парваўшы спарохнелыя ніткі аблуднага шчасця, якімі ён маіўся злучыць іх у нейкае законнае адзіства, і прыдушылі яго пязносным цяжарам свае ганебнае пустаты. Было падобна да таго, што чалавек цэлы век збіраў адусюль розныя гламазд — цаглічкі, каменьчыкі, чарапкі, усё, што траплялася пад руку, што дзе няпэўна ляжала, — і ляпіў з яго пачварную, брыдкую, але мілую яго сэрцу будыніну. А ляпіў ён яе не цэментам, не вапнай, а мокрым пясочкам, які сяк-так трымаўся, покуль быў мокры. Паваяў жорсткі ядраны вецер, і ўраз рассыпаўся абсушаны пясочак, і грывнуў увесь той недарэчны гламазд, заваліўшы сабой чалавека.

Урачыста скрывіўшыся і ёмка прыплюшчыўшы вока, чытаў Пацяроб пратакол. У яго цудоўна-напышаным голасе не было цяпер ні злосці, ні п'янавісці, ні нават асаблівай строгасці — адно вясёлае задавальненне: ён страшэнна любіў такія важныя сенсацийныя справы.

Цімафей Міронавіч не чуў ані слова з таго пратакола. Ён неадступна ўзіраўся ў трыумфальны твар Андрэя Шыбянкова — нават не са страхам, а з пайкай дзіўнай адзервянелай цікавасцю. Скрозь чорныя насмешлівыя Андрэевы вочы на яго глядзела насмешка бязлітаснага жыцця, што так жорстка, так балюча яго ашукала. Як скрозь шкло перавернутага бінокля, ён бачыў неспадзявана-адкрыты вобраз свайго дабрабыту — пачварна-маленькі, убогенькі, сабраны ў адну плаксіва-скрыўленую грывасу. І гэта ўсё было так асобна, так незалежна ад самога Андрэя, ад яго фатальнай варожасці, перад якой цепенся дрыжаў Цімафей Міронавіч, што пачыпала здавацца, нібы паміж іх зусім няма ніякае злосці, нібы ўсе тыя цёмныя справы былі ў Цімафея Міронавіча з некім іншым, а Андрэй Шыбянкоў проста быў выпадковы, незацікаўлены і нават цалкам безважны сведка. І цяпер ён прыйшоў сюды не спаганяць сваю застарэлую крыўду, а от проста так — пацікавіцца, можа, пасмяяцца троху з яго нешчаслівай прыгоды.

Цімафею Міронавічу страшэнна хацелася, каб гэта было менавіта так, каб страшны «зладзюга» Шыбянкоў абмінуў яго сваёй помстаю, і ён з прыдуркаватай наўпасацю асалапелага ад страху злачынца памкнуўся перад ім апраўдацца. Як кончылі чытаць пратакол і настала хвіліна вельмі цяжкага маўчання, ён раптам загаварыў да Шыбянкова, смешна ківаючы галавой і дзеля большай праканаласці трымаючы перад носам палец:

— Я не злодзей... Я не ўкраў у вас, будучы, не адабраў... Я не абрабаваў вас... не... Я — па закону...

Усе застылі ў глыбокай цікавасці, усе нецярпліва чакалі, як паставіцца да гэтага Шыбянкоў.

Андрэй раптам змяніўся ў твары. Трыумфальная самадавольная ўсмішка яго абярнулася ў драпежную, зладасную міну, твар скрывіўся ўвесь, скуксіўся, стаў меншы і непрыгожы. Ні слова не гаворачы, ён пачаў наступаць на Гвардыяна ў грознай павольнасці, працінаючы яго вострым жудасна-бліскучым зіркам.

Цімафей Міронавіч, увесь калоцячыся, адступаў дробненькім расцярушаным крокам у глыб пакоя. Нібы загіпнатызаваны страшным поглядам Шыбянкова, ён не мог адарваць ад яго сваіх вачэй, шырока расплюшчаных, перухомых, працятых халодным жахам.

І выйшла так, што акурат у гэты момант Пацяроб, мабыць, затым, каб перапыніць гэтую прыкрую сцэну, з усёй, на якую ён здольны быў, дабрадушнасцю лэпнуў Гвардыяна па плячы.

— Эх ты, любачка!

Раптоўна — ды і не надта слабенькі — удар даляцеў да Гвардыянавай свядомасці рапэй, чымся вясёлыя Пацяробавы словы, і, злучыўшыся з агульным комплексам яго перажыванняў, выклікаў малапкавабыстрае, пякучае адчуванне: «Б'юць!»

І Цімафей Міронавіч у інстынктыўным парыванні да самаабароны смешным нязграбным рухам затуліў галаву рукамі і крыкнуў дзікім фальцэтам:

— Ай-яй!

Гэта было так неспадзявана і так нестасоўна да агульнага настрою, што ўсе, хто быў у хаце, зайшліся ад вясёлага смеху.

Андрэй Шыбянкоў, цяжка аддыхваючыся, вярнуўся назад з пахмурным выглядам чалавека, якому перашкодзілі зрабіць хоць і жорсткі, але высокасправядлівы ўчынак.

Цімафей Міронавіч зразумеў сваю памылку. Яму было б, пэўна, дужа сорамна, каб не перамагло ў ім другое, больш актуальнае пачуццё — паганенькая звярыная радасць шчаслівага ратунку ад небяспекі. І ён недалужна смяяўся разам з усімі, пазіраючы то на аднаго, то на другога поўзкім, ліслівым поглядам.

У яго так і астаўся гэты разгублена-прыбіты і саладжавы настрой. Нават калі ўгледзеў ён сярод людзей чырвоны карбаты твар свайго брата, нават калі Паўлюк, мабыць упадабаўшы эфектнае выступленне Шыбянкова, таксама падступіў да яго і з усіх сіл пяўся зрабіць перад ім як найстрашнейшую міну (яна ніяк у яго не выходзіла, бо быў залішне п'яны), нават і тады Цімафей Міронавіч Гвардыян не вярнуўся да свайго ранейшага становішча і не крыкнуў па-ранейшаму на брата — пагардліва, як на сабаку, — а ўсміхнуўся і яму і запытаў з зусім печаканай ад яго дабротлівасцю:

— Ужо пабраўся, га? Хе-хе... Выпіў сабе троху?..

Збянтэжаны такім абаротам, Паўлюк доўга бурчаў сабе пад нос нешта невыразнае.

Але быў яшчэ адзін момант, што Цімафей Міронавіч Гвардыян стаў зноў Цімафеем Міронавічам Гвардыянам у поўнай велічы свайго грознага, жорсткага патуры.

Гэта было ўжо на дварэ.

Цімафей Міронавіч выйшаў з хаты з пакорнай слухмянасцю чалавека, які з мілай ахвотаю зробіць усё, што ад яго патрабуюць. Знімаючы з крука ключы (яны спрадвеку віселі там у святой незачэпнасці, і ніхто, апроч гаспадара, не важыўся да іх дакрануцца) — знімаючы з крука ключы, ён ласкава гукнуў жонку, якая была зашыўшыся недзе ў зацішны кутчак:

— Матрэша! Пойдзем!

І гэтым словам «Матрэша», сказаным, бадай, упершыню за ўсё іхняе сумеснае жыццё, ён увёў маленькую моладобную жанчыну не ў меншае замяшанне, як і брата Паўлюка.

На дварэ былі яшчэ людзі, цэлы натоўп — яны, відаць, даўно ўжо сышліся тут і з нецярылівасцю чакалі пачатку цікавага працэдуры.

Цімафеею Міронавічу гэта была песпадзеўка, і, стаўшы на ганку, ён з хвіліну ўзіраўся ў натоўп не то са страхам, не то з здзіўленнем, не то проста з цікавасцю. І вось тут, мабыць, у апошні раз абудзіўся ў ім сапраўдны Цімафей

Міронавіч Гвардыян, суровы гаспадар і былы кур'ер высачайшай камісіі па такіх-та і такіх-та справах.

Паперадзе ўсяго патоўпу стаяў Галілей. Ён тупаў па месцы ад холаду, дробна кхекаў і, здалося Гвардыяну, падміргваў яму хітра і насмешліва.

Цімафей Міронавіч увесь страсяпуўся. Невядома, ці ўжо дужа датклівае было Галілеева падміргванне, ці, можа, проста пачуў Гвардыян па сваёй сіле чалавека, але ўся яго звярыная злосць, прыдушаная зпадворнаю, роджанаю інстынктам самаабароны падлыжпасцю, раптам скінула з сябе вымушаную заслону і паўстала ў поўнай сваёй натуральнай сіле. Ён дзіка напружыўся, рукі ў яго сутаргава сашчаміліся ў кулакі, а твар акасцянеў у драпежнай корці. Саступіўшы з ганка, ён паволі, так, як там, у хаце, Андрэй Шыбянкоў, пасунуўся на Галілея.

Стары дзівак падпусціў яго крокі на два да сябе і зрабіў смешнае, недарэчнае, зусім нестасоўнае да сталага чалавека: ён паказаў Цімафею Міронавічу Гвардыяну язык. І гэта было так неспадзявана, што Гвардыян збянтэжыўся і спыніўся, не ведаючы, што яму рабіць далей. Пакуль ён ахамянуўся, там, дзе стаяў Галілей, асталася адно пустое месца.

Дружны бязлітасна-глумлівы рогат прытбаў апошні выбух суровага гаспадара і былога кур'ера высачайшай камісіі па такіх-та і такіх-та справах, і ён, пакорна схіліўшы галаву, пайшоў адмыкаць свае адрыны і свірны.

2

У Сівалапах дагараў у шчаслівым запале новае цудоўнае працы старшыня калгаса «Наша перамога» Якуб Лакота. Ён доўга і настойна адмаўляўся ад гэтай пасады — не таму, што не хацеў, а што не пэўны быў у сваіх фізічных сілах. Яго ўгаварвалі з цёплай сваяцкай ласкай, абяцалі поўную ад усіх дапамогу, і ён нарэшце згадзіўся. На сакратара калгаса з яго прапазіцыі выбралі Мікіту Лаўрышнёпка, маладога кемкага гаспадара, што спрабаваў некалі вучыцца па аграхома.

У Якуба Лакоты ад першага таго сходу асталася ўражанне радаснага здзіўлення, блізкага да неймавернасці. Сапраўды, цяжка было даць веры, што гарачыя, смелыя яго імкненні, якія часцяком самому яму здаваліся недасягальнымі лятункамі, сталі раптам на парозе свайго

здзяйснення. І сам ён будзе не толькі браць чыны ўдзел у гэтай казначна-новай будоўлі, а нават будзе ёю кіраваць.

Для Якуба Лакоты канчаткова згінулі хвіліны спакойнага адпачынку — і дні і ночы абярнуліся яму ў безупыннае напружанае гарэшце. Трагічны разлад паміж яго маладым пязгасным запалам і ўбогімі рэшткамі глыбока павераджонага здароўя дасягнуў найвышэйшага пункта. Гэта, ён чуў, не вяшчуе яму нічога добрага, але не задумляўся дужа над гэтым, бо, наогул, на сваё фізічнае здароўе глядзеў з спакойнаю абыклаю безнадзейнасцю.

У маладым калгасе адразу зацялося жвавае, бадзёрае жыццё. Першыя пробліскі яго, дзіўна свежыя, яскравыя, атулены былі вясёлым, чыста святочным уздымам. Якуб Лакота добра разумеў, што калектыў тады толькі адчуе сваю дзейную злучнасць і сваё значэнне, калі возьмецца супольна за якую канкрэтную жывую работу, і таму з першых жа дзён зачаў шукаць такое работы.

Пастанавілі адразу пачаць падрыхтоўку да калгаснага будаўніцтва, і на першую чаргу назначылі будоўлю вялікае стадоны на ўсю, якая мела быць абагулена, жывёлу. Дасталі дазвол на вывазку лесу, і з вясёлых масавых выездаў па яго зрабілі праўдзівую дэмапстрацыю свае дружнае сілы і энергіі.

Якуб Лакота здабыў аднекуль будаўнічага тэхніка, і некалькі вечароў узапар збіраліся ў яго ў «габінеце» самарослыя сівалапаўскія архітэктары, каб разам з тэхнікам абмяркоўваць план новае будоўлі. Гэта былі дзівосныя пезабыўныя гадзіны, калі з непраходна-дзікіх зарасляў цёмнай мужыцкай свядомасці, аплеценых атрутным хмелем спрадвечнага чмуру, раптам завязваўся і паволі расцвітаў пышны квет калектыўнай творчай фантазіі, імклівага домыслу і ініцыятывы. Забываліся на ўсё — на позні час, на змору, на неміпучыя турботы заўтрашняга дня — і ў шчыльна збітым гарачай дружнасцю гуртку ламалі галовы пад найдрабнейшымі дэталямі складаных будаўнічых канструкцый.

Гэта была першая брыгада калгаса «Наша перамога». Выпікі яе працы — яшчэ хісткія, няпэўныя, праблематычныя — разыходзіліся па ўсіх Сівалапах і залучалі ў кола далейшых меркаванняў амаль усіх калгаснікаў, а часам і аднаасобных гаспадароў. Бо што ж можа з такой сілай захапіць злудзелую ў тупой абыдзёншчыне свядомасць земляроба, як не смелыя планы хоць яшчэ і неверагоднага, але канкрэтна ўяўленага ўжо дабрабыту!

Так пачынаў жыць калгас новымі супольнымі інтарэсамі, так завязвалася новая творчая сувязь паміж яго сябрамі.

Тым часам старшыня калгаса меў яшчэ свой асаблівы клопат, якому аддаваў ён пазасталыя ад штодзённых турбот часіны: ён перарабляў свае вялікія, з такой стараннасцю і з такім цяжарам складзеныя планы. Фактычна, гэта была не пераробка, а скарачэнне, звужэнне да сціслых меж сіваланаўскае рэчаіснасці. І праца гэта была Якубу Лакоту, бадай, не лягчэйшая, чымся першапачатковае іх складанне. Гэта была вельмі балючая праца, бо выпадала з бяспэчнай жорсткасцю абціпаць пышныя квяцістыя галіны таго дрэва новага жыцця, якое стварыў быў ён у сваім творчым парыванні. Яго стан быў падобны да стану мастака-разьбяра, які, стварыўшы бязмежна прыгожы вобраз, прымушаны быў бы груба абсеч яго чароўныя формы, каб мог ён змясціцца ў прызначанай яму нішы. Але вострае адчуванне пладатворнасці свае працы, упэўненасць у бліжнім здзяйсненні сваіх новых, хоць і меншых і хоць не гэтых яскравых планаў кампенсавала яму вымушанае самаабмежаванне, і ён працаваў з даўнейшым запалам, з даўнейшай фанатычнай аддачасцю справе.

Часамі траплялася, што ў сваёй заложнай рабоце сярод глухой маўклівай начы ён натыкаўся раптам на печаканую перашкоду, на брак якіх-небудзь канкрэтных матэрыялаў пра распланаванне калгаснага поля, пра размяшчэнне тых ці іншых дзялянак, якія мог ён здабыць, толькі непасрэдна пабыўшы на месцы. Тады адкладаў ён справу да рання і да рання не зводзіў вокам, да рання кавэнчыўся на сваім мулкім ложку, пазіраючы штохвіліны, ці не сівецца ўжо акно марудлівым зімовым золкам.

Нарэшце ў скрозь пракалупанай пецярплівымі вачмі цемры азначаўся хісткі квадрат акна, і Якуб Лакота зрываўся з абрыдзелага, абмуленага непакойнымі бакамі ложка. Наспех апрагнуўшыся, ён паўмысна млявай, размякчонай сном хадою праходзіў цераз агульную хату і, абмінаючы старую матку, якая поркалася ўжо каля печы, пазяхаў з такой заразлівай слодыччу, што той і ў думцы не было, каб гэта ён куды выбіраўся з гэткай пары на работу. Так з паўнай дзяцінаю хітрасцю падманваў ён пяшчотную чуйнасць маткі, якая з балючай трывогай сачыла за няўхільным згасаннем свайго каханага сына.

У сенцах цішком, па-зладзейску, памацваў ён старыя лыжы — рэшткі свайго калішняга маладога раздолля —

і, ухапіўшы іх пад паху, выбягаў за двор, сцеражліва азіраючыся, каб часам не злавіла яго на месцы злачыства руплівая маці.

Па полі хадзіў снімі халоднымі хвалямі апошні перадранішні змрок. Поле драмала лядовай дрымотай — глыбока самотнае і чулае ў сваёй сіратлівай закіпутасці. Працавіты шоргат лыж працінаў маркотна-застылую цішыню з жорсткай нахабнай рэзкасцю, пібы, прынёшы з сабой смелы водгалас песпынёнага людскога жыцця, дражніўся з саплівай змярцвеласці зімовага поля.

Якуб Лакота з гоні ішоў шпарка, размашыста, успамінаючы свой калішні спрыт і падманваючы самога сябе гарачкавым выбухам свае астатняе сілы. Потым супімаўся, зняможаны, і, хваравіта аддыхваючыся, усміхаўся пакорнай вінаватай усмешкай.

Адылі радасна было і раздольна апынуцца аднаму ў пустым заснежаным полі, дзе бяскрайняя самота давала чароўна-зманлівую магчымасць забыцца на сваю няздольнасць і пачуць у сабе былога, поўнага пязбытых сіл чалавека. Абкружэнне здаровых людзей заўсёды падкрэслівае слабасць хворага, даючы яму відочную, неабмыльную мерку ягонае немачы, і, толькі пазбыўшыся гэтых хадзячых узбораў фізічнае дасканаласці, можа ён пацешыць сябе мімалётнымі бліскамі збавіцельнага самаспадману.

Прайшоўшы з чвэртку вярсты павольным ужо, спакойным крокам, Якуб Лакота з глыбокім здаволеннем адзначаў, што ён амаль зусім яшчэ не чуе зморы, і пачынаў старанна вымяркоўваць, колькі б ён здолеў прайсці за гадзіну, за дзве, за тры — вядомая рэч, з адпачынкамі, спакваля, не спяшаючыся, бо чаго ж яму канечна ляцець, як непрытомнаму? Выходзіла, што дужа многа, і тады на паружавелым ад хады і марозу твары ў яго грала бясконца шчаслівая, радасная ўсмешка. Яму здавалася, што ён зусім яшчэ здаровы чалавек. І, неўзаветку для самога сябе, ён зноў пераходзіў на шпаркі размашысты рух, каб, з гоні прайшоўшы, зноў спыніцца, задыхаўшыся і закашляўшыся.

Згарнуўшы з сябе астатнія косы начнога змроку, зімовае поле ў раптоўнай яснасці паказвала свае прасторы. Гонка, імкліва разбягаліся ў розныя бакі белыя прытульныя далі, хаваючыся за шызыя драцяністыя хмызпякі, за гладкія пукатыя ўзгоркі. Навокал — куды ні зірні — паўставалі ўваччу з дзяцінства знаёмыя куточки, дзіўныя і інакшыя ў сваім зімовым убранні. Якуб Лакота бесцыры-

монна зрываў з іх гэтае пышнае велічнае ўбранне і апра-наў іх у лёгкія квяцістыя шаты залатога лета. І нейкую часіну жыў ён тады жыццём даўно прамінулым, светлым, прамініста-прыгожым...

Успаміны пацешна пераблытваліся, зводзячы ўместа далёкія адзін ад аднаго і дзіўна розныя моманты жыцця.

Вось засыпаннае снегам глыбокае глінішча вытыркнула абвешаны ветрам кавалак свайго стромкага звалу. У чорнай адубелай гліне відаць цэлая сістэма пячурак, што дзеля забаўкі пакапалі, пасвячы коней, сялянскія хлапчукі. Напэўна, дзе-небудзь яшчэ захавалася такая пячурка, выкапаная калісьці даўно-даўно ягонымі рукамі. Што яна мела тады выябражаць у тых чароўных казках-гульнях сонечнага дзяцінства? Можа, якую хату, можа, печку сапраўдную, зусім такую, як у хаце, нават можна паліць яе і пячы ў ёй бульбу, можа, таёмнае логва якога-небудзь дужа страшнага звера?

Якуб Лакота з усмешкай успамінае, што ягоная і ўсіх-ных пячуркі выяўлялі тады, як абстрэльвалі яны з гэтага глінішча атрад белапалякаў. З гэтых пячурак слаўныя выйшлі былі байшчы!

Успамін далёкага дзяцінства шчытна сплятаецца з пячурка-яскравымі карцінамі партызаншчыны. І цяжка азначыць, што мілей успамінаецца: тое ці тое?

А вузь далёка леваруч паўстае густая сцяна лесу. Гэты лес завуць Ганніна пушча, і пра рамантычна-таёмную Гапшу блукае на ўсёй акрузе ці мала страшных і прыгожых легенд, якія калісь былі і яму глыбейшай сапраўднасцю, чымся тое, што ён бачыў наўкола на свае вочы.

Якуб Лакота ўспамінае, што яму якраз і трэба да гэтае пушчы, і збочвае туды з вялікай ахвотай.

Тут зноў ружовыя карціны дзяцінства (грыбы, ягады, арэхі, лісавы норы), і праз кволую іх ружовасць гарачай чырванню выступаюць нязводныя плямы першага пачуцця — магутнага і дурпога, дзівачнага і без меры прыгожага, яснага.

Ён зварачае ў лес па вузкім, абвешаным снегавым серпанцінам праходзе, які астаўся па месцы летняй дарогі. З ціхім здзіўленнем прыглядаецца ён да знаёмых мясцінак, што пахаваліся ад яго пад белай маскай зімы, вышуквае іх, выцягвае вокам з-за снегавой заслоны. Ад яго не схаваешся, не!

Вось пад гэтым дубам — не іначай як пад гэтым — знайшоў ён пекалі дваццаць баравікоў за адзін раз. Як

марудна расце гэты дуб! Ён амаль астаўся такі, як тады, колькі дзесяткаў год таму. А можа, гэта змяніўся маштаб ягоных вачэй і тое, што ўдвая ці ўтрая пабольшала, яму выдае гэтакім самым?

А вось тут трэба звярнуць з дарожкі і пашукаць аднаго дужа патаемнага і дужа зацішнага месца. Да яго нялёгка дапасці — тут і ўлетку цяжка прайсці, а ўзімку, на лыжах, і пагатоў. Але дзе ж ён, быўшы тут, абміне той чароўны куточак, што некалі цвіў у яго сэрцы адзінымі, непаўторнымі ў чалавечым жыцці краскамі?

Пяць прысядзістых шырокіх дубоў абсталі маленечкі лапкі-палянку. Папраўдзе, тут улетку павінна быць дужа прыгожа. Жывы шацёр.

Але як не падобна тут цяпер да таго, што было! Урослыя ў снег дубы папіжэлі, адрузлі, сталі старыя і непрыязныя. Замест прытульнае палянкі — крывы сумёт жорсткага снегу.

На вуснах у Якуба Лакоты стыне маркотная балючая ўсмешка. Ён пяўцямна азірае палянку, потым узнімае вочы ўгору — мо там асталася што ад ранейшага хараства? — і бачыць жудасна пакарожапыя чорныя рэбры, а на іх дзе-нідзе, як лахманы на брудным целе старога жабрака, чмарае, струхлелае лісце.

Ён зноў пераводзіць погляд на паляну і спрабуе ўявіць на ёй далёкі, напаўзабыты вобраз. Ён бачыць яе — самотную, беспарадную — яна плача і працягвае да яго свае рукі, як тады, у астатні раз. З сэрца ў яго цяжка выціскаецца кропля даўнае, рэдкае, вадзяністае пяшчотнасці. І разам з тым, як падае з сэрца гэтая ўбогая кропля, ураз знікае і той смутны перабалелы ўнутры ў яго вобраз.

Іхняе каханне скончылася пасля таго, як дзікая белавардзейская экзекуцыя абярнула яго ў недалужныя руіны былога чалавека. Вобраз яе смутнае, з слязьмі ў вачах, з выцягнутымі да яго рукамі — гэта апошняя сустрэча іх на гэтым вось месцы перад тым, як ішоў ён на страшную рызыкоўную справу.

Якуб Лакота ўсміхаецца ўжо без смутку і болю.

Пакуль ён праз колькі год лячыўся, збіваў сяк-так абломкі свайго разбітага цела, яна выйшла замуж. Як ён нарэшце вярнуўся ў Сівалапы і сустрэў яе, яна пастаралася была зірнуць на яго з ранейшай пяшчотнасцю і балюча абразіла яго сваім вымушаным поглядам.

Яна і цяпер жыве тут — з яе выйшла грубая, звяглівая баба. Якуб Лакота часам думае: якая была б яна, каб

іначай тады, у другі бок павярнулася было іхнае жыццё?

І тады ўсміхаецца без смутку і болю...

Аддаляючыся ад знаёмага куточка і ўглыбляючыся ў нетры лесу, Якуб Лакота адначасна аддаляецца думкамі ад сацьмелых вобразаў таго чароўнага часу і ўглыбляецца ў густыя нетры далейшага свайго жыцця. Смешна і сумна: у гэтым жыцці не было ў яго больш жанчыны. Думка аб гэтым уводзіць яго ў сарамлівае здзіўленне, за якім цішком хаваецца пастойлівая пязбыўная прагнасць да непазнаных уцех, якую ён зазвычай бязлітасна душыў у сабе цвёрдай свядомасцю свайго пяўздольнага стану.

Сёння ён адчувае сябе паўнамоцным чалавекам, і сёння злачынная прагнасць бярэ ў ім сваю законную неабмежаваную сілу і абарачаецца ў шчымліва-журботнае імкненне.

Няўжо ён, не жыўшы, пражыў ужо ўсё сваё мужчынскае жыццё? Няўжо ён не можа знайсці сабе — хай не зусім поўнага, хай палавіннага, але сапраўднага чалавечага шчасця?

З раптоўнай смеласцю і задорам ён пачынае перабіраць сівецкіх жанчын, успамінае свае мімалётныя сустрэчы з імі і ператлумачвае ў пэўны кірунак іхную сяброўскую да яго прыязнасць і ласку. З асаблівай упартасцю думка яго сунімаецца на Тацяне Шыбянковай.

Тацяна ад таго часу, як паехаў Зелянюк і як утварыўся сіваланаўскі калгас, часта прыходзіць да яго. Яна не баіцца, не бярэ жаднай увагі на тое, што гэтыя прыходы могуць выклікаць якія-небудзь нядобрыя дзейкі, могуць набыць сабе ў грамадзе непажаданае тлумачэнне. Ці гэта добра яму, ці дрэнна? Можа, яна проста не мае яго за мужчыну і таму так спакойна ідзе да яго, часам нават позна зусім, амаль уначы?

Яна прыходзіць і заўсёды з спакойнаю, трошачку сарамліваю ўсмішкай пытаецца:

— Я не перашкоджу табе, Якубе?

Потым сядзе і пачынае распытваць пра калгас, пра ўсе драбніцы яго маладога жыцця і ў адказ на ягонае захапленне радуецца ціха і проста, з мяккай жаночай стрыманасцю. Неадменна пытаецца кожны раз пра Зеленюка, ці няма ад яго якой весткі, і заўсёды пахваліцца, калі атрымала ад яго ліст, нават троху-патроху пераказаў увесь яго змест. Яна заўсёды глядзіць на яго, на Якуба Лакоту, з яснай, але зноў жа трошачку сарамлівай ласкай, пібы хавае ў сабе нейкае сваё бабскае замяшанне.

Можа, гэты мяккі, надзвычай прыемны погляд яе тоіць у сабе незразумелае яму салодкае абяцанне? Можа, яе прыходы — гэта выяўленне яе асаблівага да яго пачуцця?

Сэрца ў Якуба Лакоты ад гэтае думкі пачынае тукаць у хворых грудзях з недазвольнай заўзятасцю і збівае навакол сябе клубок даўкага болю, які прымушае спыніцца і аддыхацца. Разам з гэтым і спыняюцца смелыя, не ў меру гарэзныя яго думкі-лятункі, з разгону наткнуўшыся на адчуванне безнадзейнае фізічнае немачы.

Капчаецца лес, і разам з ім капчаецца кароткі экскурс Якуба Лакоты ў цьмяна-ружовы край яго пачуццёвага рашня, і асядаюць жорстка-стрышожаныя лятункі яго празбытнае (а можа, ужо і непатрэбнае?) шчасце.

Адгарадзіўшыся ад свае хвіліннае слабасці сцяной бязмернай дзелавітасці, ён бярэцца за патрэбныя яму выгяданні і робіць іх перш з хмураю напружанасцю, з халоднай увагай. Адылі твар яго распагоджваецца, чыстыя вочы загараюцца светлым іскрыстым агнём, і вусны шукаюць абыклае радасна-шчаслівае ўсмішкі.

Ён зноў удаецца ў палкія нястрымныя летуценні. Гэтыя летуценні — законныя, паўнапраўныя, і ён не толькі не гоніць іх ад сябе, а старанна песціць у сваім сэрцы, бо ж у іх, у гэтых смелых і разам з тым такіх блізкіх, такіх дасягальных лятунках, — праўдзівае неад'емнае ягонае шчасце!

Пустое бязмежнае снегавае поле — ці ёсць дзе большая прастора вольным разлётам гарачай фантазіі чалавека? Тут нічога не трэба бурыць ці перайначваць, пераабражаць — на чыстым шырокім раздоллі можна смела ўзнісіць якія-хаця гмахі, можна разводзіць пышныя райскія сады, можна стварыць зусім новы свет, не звязаны абыклымі формамі сучаснасці.

Ён стварыў сабе такі свет. Хто яго ведае? Можа, свет гэты зусім аблудны, няўжытачны чалавеку, можа, ён адно смешны ў сваёй найўнай нязграбнасці? Пра гэты свет ён нікому не гаварыў і не скажа — ён рабіў яго для сябе, каб аздобіць сваю жыццёвую дарогу ясным характам далёкай мэты. Ён рабіў яго здаўна, складаў яго па маленькім кавалачку — і таму ў ім дзівосна памяшаліся кволя краскі дзяціных лятункаў з цаглінамі сталых вымеркаванняў дарослага чалавека.

Ён стаіць сярод самотнага поля і, пільна ўзіраючыся ў снежавую даль, бачыць там абрысы збудаванага ім свету. Яны — перш невыразныя, бледныя — набіраюць з

кожнай хвілінай усё большае лёгкасці, яны відавочна ружавеюць і, сагрэтыя гэтай ружовасцю, яшчэ большую маюць прывабнасць.

І яшчэ больш яскравеюць фарбы, празрыстая ружовасць насычаецца новаю сілай, пыхае новым агнём — і ўжо гарыць, паланее гордая пераможная чырвань!

Гэта ўзышло парэшце познае зімовае сонца. Яно вычырнула з пульхнае белі спягоў, як з белых пухавых падушак вясёлы тварык дзіцяці, і з шчырай цікавасцю зірнула на дзівачную будоўлю апаптанага чалавека. І, глыбока расчуленае нечаканым характвом, з цёплаю ласкай паглядзіла яго сваімі мяккімі косамі.

Якуб Лакота спяшаўся дадому, да тлумных шчаслівых турбот, у якіх дагарала яго павераджонае здароўе і сіла.

3

На камсамольца Віктара ад'езд Зеленюка зрабіў глыбокае ўражанне. Праз доўгі час ён не мог быў пазбыцца дакучлівага пачуцця сіратлівай журбы, пібы спасцігнула яго ў жыцці вялікая беззваротная згуба. Ды яно так і было, бо яго шчырая дружба з Зеленюком, яго няшчотная адданасць гэтаму чалавеку стала для яго адным з найглыбейшых рухаў маладой неспакушонай патуры. У ягоным жыцці сапраўды адкрылася балюча-пустое месца.

У такіх выпадках заўсёды горкасць перажывання знаходзіць сабе нейкі асобны, часам нават малазначны пункт для свае фіксацыі (можа, гэтым чалавек інстынктыўна хаваецца ад уяўлення ўсяе велічы страты?) — і ў Віктара за гэты пункт была дробная выпадковая акалічнасць: ён не развітаўся з Зеленюком. Увесь свой смутак канцэптваў ён на гэтым малазначным пункце, і смутак пераліваўся тады ў едкую шчымлівую крыўду.

Ён ведаў, што Зелянюк паедзе ўранні, але не думаў, што гэтак рапа. Яшчэ досвіта прыбег ён да Малахавае хаты і, убачыўшы, што ў чыстай палавіне гарыць святло, увайшоў здаволены; рады, што не спазніўся, што яшчэ заснеў перад ад'ездам свайго прыяцеля. Яго крыху здзівіла, што ў гаспадаровай палавіне зусім цёмна, але ён доўга аб гэтым не разважаў і адразу падаўся да Зеленюка.

Зеленюка ўжо не было. У ягоным пакоі непрыемна кі-

пулася ў вочы халоднае бязладдзе, якое, астаючыся па ад'ездзе чалавека, заўсёды паганяе па блізкіх смутак і незадоволенне.

Па падлозе рассыпаны былі падраныя паперы, а на сталі ляжаў грудок кніг — можа, забытых, а можа, наўмысля пакінутых тут. Над кніжкамі схілілася ў глыбокай цікавасці Аўгінька. Як увайшоў Віктар, яна спужана адскочыла ад іх, адылі раззлавалася на свой наўмысны спалох і пачала спаганяць злосць на небараку Віктару.

— Ага, паехаў? Што, спазніўся? Ага?

У яе ў голасе поўна было праўдзівас, блізкае да слёз, злосці, але прычына той злосці была, безумоўна, не ў тым, што Віктар так нахабна яе патурбаваў: Аўгінька такім спосабам вылівала сваё незадоволенне ад'ездам Зеленюка, бо і яна глыбока была да яго прывязалася і прывыкла бачыць у ім свайго блізкага чалавека.

Віктар дзеля прылікі запытаў, ці даўно паехаў, і панура сеў на зэдлік, што нядбайна высунуты быў на сярэдзіну хаты.

Аўгінька дражнілася далей, толькі ўжо троху ў іншым кірунку:

— Ага, цяпер не будзеш хадзіць? То дык па дні па дваццаць разоў, а цяпер дык не тое ўжо? Ага, пахадзіўся?

Віктар скоса зірнуў на яе і зрабіў трагічнае вока.

— А ты што, дужа рада?

Тут Аўгінька злавіла сама сябе на тым, што гэта яна, можа, больш сабе дапякае, чымся яму, і заціхла ў раптоўнай смутнай сур'ёзнасці. Віктару гэта ўпадабалася, і ён як мага развіваў свой пакорна-пакрыўджаны тон.

— Табе, мусіць, абрыдла, што я хаджу сюды? Ты толькі чакала таго, каб як адчаницца? Не ўспеў ён паехаць, як ты ўжо з хаты гоніш, ужо загадзя кажаш, каб не прыходзіў. Добра, я не прыйду... Я магу не прыходзіць, калі табе гэтага хочацца.

Яна адварнулася, каб схваць свае слёзы, і прашапталала з пяшчотным дакорам:

— Віця!..

Яны абое ледзь трымаліся, каб не заплакаць, і абое глыбока ўпэўнены былі, што гэта — з крыўды за ўзаемныя незаслужоныя дакоры.

Але ткі Віктар і папраўдзе падумаў, як гэта будзе яму цяпер сустракацца з Аўгінькай, ці выпадае цяпер прыходзіць да яе без дай прычыны. Яшчэ каб былі яны ў кал-

гасе, тады б, можа, і нішто, часам можна было б залучыць. А так — ніякай грамадскай сувязі.

І ён, заняўшы сваю крыўду, дзелавіта пытаецца ў Аўгінькі:

— Ці пойдзе твой бацька ў калгас?

Яна добра разумее, да чаго гэта імкне, і таксама забываецца на сваю крыўду.

— Хто яго разбярэ... Маўчыць усё, нават і гаворкі пра гэта не заводзіць. Ён скрозь так — будзе маўчаць, ні слова не скажа, аж пакуль не даўміцца да чаго.

Віктар зважна ківае галавой і надмеру салідным тонам каапстатуе:

— Гэта дрэппа... Няма чаго чакаць... Час ужо абдумаць усё, абмеркаваць... Час ужо... так...

Гэты Віктараў топ, а злашча яго палітыка (ён жа паўмысля так, каб не паказаць, пашто ён уласна пытаўся пра калгас) страшэнна злупе Аўгіньку, і яна рэзка перапыняе яго:

— Дык пагавары з ім сам, калі хочаш... Што ты мне гэта тлумачыш...

Ён нейкі час маўчыць, а тады пытаецца ўжо іншым тонам:

— Нічога мне не казаў?

Аўгінька разумее, што гэта не пра бацьку, а пра Зеленюка, і выкарыстоўвае зручны выпадак для помсты.

— Ані нічога... Нават і не ўспамінаў... Вясёлы быў такі, усё песні пеў сам сабе... папраўдзе...

Яна лучае вельмі трапна, бо Віктара гэта коле ў самае сэрца.

«Нават не ўспомніў. Нават не пераказаў яму ніводнага слова... Не развітаўся...»

І яго ахапляе такая моцная крыўда, што Аўгінька, заўважыўшы яе, працінаецца глыбокім да яго жалем і напружана вышуквае якога спосабу, каб паказаць яму сваю ласку. Не знайшоўшы нічога больш складанага, яна проста падыходзіць да яго і асцярожна датыкаецца да яго рукой, што мае азначаць яе пяшчотнае абыйманне.

— Дык ты, Віцька, больш не прыйдзеш да нас? Не прыйдзеш?

І яна, смешна схіліўшыся да яго твару, зазірае з настойлівай дапытлівасцю яму ў вочы.

— Ты толькі да яго прыходзіў? Больш табе тут нікога не трэба?

На гэтым у іх адбываецца вельмі гарачае і досыць не-

асцярожнае прымірэнне, бо ў гэты час у пакой уваходзіць бацька і замалым не заспявае іх на месцы злачынства...

...Ад таго дня ў жыцці камсамольца Віктара адбылася значная змена, якая ў сутнасці рэчы пайшла яму на карысць. Ён стаў больш сур'ёзны, у яго з'явілася новая рыска ў характары — упэўненасць у тым, што ён робіць, адчуванне свайго пэўнага месца ў агульнай рабоце. Адсутнасць Зеленюка, бязмежны аўтарытэт якога амаль цалкам паглынаў дасюль яго дзейную ініцыятыву, прывучыла яго да самастойнасці ў жыцці і працы, да пачуцця поўнае адказнасці за свае ўчынкi.

Як і ўсе сівалапаўскія актывісты, Віктар глыбока захапіўся працай арганізаванага парэшце калгаса і стаў аддаваць яму больш часу і энергіі, чымся гэта дазвалялі асноўныя яго абавязкі як сакратара камсамольскай ячэйкі, і гэта прывяло яго да рэзкае сутычкі з Сымонам Карызнам. Помнячы паводзіны ў гэтых выпадках Зеленюка і цвёрда наследуючы ім, ён скарыў свой юнацкі задор і шчыра згадзіўся з справядліваю заўвагай сакратара партыйнай ячэйкі. Яму адно страшэнна не ўпадабалася, калі Карызна з зусім не дзелавой і не таварыскай злосцю крыкнуў быў па канчатак:

— Я пакажу вам гэту зеленюкоўшчыну!

І вочы ў сакратара ячэйкі гарэлі ў той момант агнём дужа дрэннай нянавісці.

Гэта было невыпадкава. З таго часу бадай штодня даводзілася Віктару зазнаць на сабе часам справядлівы, а больш несправядлівы гнеў Сымона Карызны, адчуць беспрычынную да сябе яго нянавісць. Ён зразумеў, што гэта Карызна перанёс на яго ўвесь комплекс пачуццяў, якія раней меў да Зеленюка. Ён стрымліваў сябе і маўчаў. Нават у сваіх лістах да Зеленюка старанна абмінаў усё, што датыкалася стасункаў яго з Карызнам, і рабіў гэта з двух меркаванняў: па-першае, баяўся, каб не падумаў Зеленюк, што ён скардзіцца, намаўляе на Карызну, а па-другое, ён пагул стараўся менш пісаць пра адмоўнае, а больш пра станоўчае, бо хацеў паказаць свайму прыяцелю, што па яго ад'ездзе з Сіўца ўсё ідзе тут добра — бадай не горш, як пры ім. Ён адчуваў перад Зеленюком нейкую асаблівую адказнасць сваю за сівецкія справы, нібы і сапраўды перайшла па яго па Зеленюку не толькі зацятая варожасць Сымона Карызны, а і ўся грамадская місія пенакойпага брыгадзіра.

Трэба сказаць, што Віктарава крыўда па Зеленюка

трывала была да першага ліста, які ён атрымаў праз два ці тры дні па ад'ездзе прыяцеля. У гэтым першым лісце Зелянюк выказаў шчыры жаль, што не давялося, ад'язджаючы, убачыцца з ім, і ў надзвычай цёплым ласкавым тоне напамінаў пра іхнюю ўмову весці надалей сваё сяброўства і перапісвацца. Віктар як не ашалеў быў з радасці і цэлую ноч пісаў неміласэрна вялікі і без меры гарачы адказ, следам за якім па бедную Зелешокову галаву меўся пасыпацца цэлы дождж частых і не меншых за першага лістоў, па якія шчодро аддаваў палкі юнак свае кароткія, малаккава-быстрыя почы.

Усе лісты, атрыманыя ад Зеленюка, Віктар перачытваў немаведама па колькі разоў і гарліва складаў іх адзін да аднаго ў сваю заповітную хлапецкую скрынку побач з іншымі сувенірамі, накшталт абгрызеных алоўкаў, сцірака, спісаных пёрака ды інш. Але стокраць перачытання і запаковання ў заповітнай скрынцы лісты ўсё роўна не давалі спакою — яны стаўпляліся ўнутры назолліва турботным узрушэннем, і гэта ўзрушэнне балюча распінала Віктарава сэрца, настойна патрабуючы выйсця. Віктар стаў шукаць чалавека, з якім бы можна было дзяліцца сваімі перажываннямі і больш прыдатнага да гэтае мэты чалавека, як Тацяна Шыбянкова, вядомая рэч, знайсці не мог. У іх завялося смешнае зайздрослівае спаборніцтва, кожны атрыманы каторым ліст ад Зеленюка выклікаў у атрымальніка па-дзяцінаму непасрэдны эгаістычны трыумф, які адпаведным чынам уводзіў другі бок у старанна хаванае, але непераможнае засмучэнне. Адылі гэтыя жорстка розныя пачуцці дзівосна перамешваліся адно з адным пад час неадменных супольных чытанняў ліста, і сінтэзам іх была слаўная дружба, якая з кожным днём усё мацней і мацней звязвала спаборнікаў. Дружба гэта не асталася ў баку ад дападлівае ўвагі сівецкай публікі і ўплыла небараку Тацяну ў чарговую зласлівую інсінуацыю, міма якой яна, як зазвычай, прайшла з горда ўзнятай галавой незалежнай жанчыны-грамадзяніна. Віктару ж гэта каштавала цэлае вельмі датклівае сцэны з Аўгінькай, якая, аднак, скончылася для яго зусім неспадзяванай радасцю.

Было гэта так...

Дзеля таго, што бацька Аўгіньчын, сівалапаўскі селянін-серадняк Малах Тодараў Загароўскі; упарта не пісаўся ў калгас і камсамалец Віктар абвясціў яму за гэта індывідуальны байкот, — небарака Аўгінька, як даўней, кож-

пага надвячорку — толькі-толькі сядзе за Сівец гультая-вагае зімовае сонца — выбягала на вуліцу (трэба ж даведацца ў суседак, ці збіраюцца сёння ў супрадкі, а хоць газы пазычыць, а хоць малых паглядзець, каб дзе не патапіліся на каўзлялі!), стапавілася перад форткай, схававшы рукі ў рукаўкі свайго чырвоненькага з чорнай смушковай аблямоўкай кашушка, і пільна ўзіралася пад Сівец, зусім у другі бок, не туды, адкуль будзе ісці пунктуальны камсамалец Віктар. І зноў, як даўней, яны ішлі разам аж да млына (гэта ж не менш як гоняў з пяцёра!), і, выйшаўшы за Сівалапы ды клапатліва азірнуўшыся паўкола, ён зноў неўзаветку, на хаду абнімаў яе адной рукой і пяшчотна туліў да сябе і нібыта чуў праз халодную паверхню кашушка мяккую цеплыню яе ўтульна схаванага цела...

І вось неяк так падыходзячы надвячоркам пад Малахаву хату, поўны лёгкай хлапечай бадзёрасці і мілоснага трапятання, камсамалец Віктар з вялікім здзіўленнем заўважыў, што Аўгінька, стоячы ля свае форткі, не ўзіраецца, як звычайна, у процілеглы бок, а з цалкам адкрытай нецярпліваасцю чакае яго і, угледзеўшы, нават ступіла крокаў са два яму насустрач. У голасе, якім звярнулася яна да яго, гучала гарачая рашучасць і настойная, нават жаласлівая троху просьба.

— Віця! У нас нікога ў хаце няма... Бацька з маткай паехалі, а малыя недзе гуляюць... Зойдзем да нас... Добра?

Віктар як мага сціснуў у сабе раптоўную радасць і прыжмурывы вочы ў страшэнна дзелавітай развазе.

— Хто яго... У мяне зараз невялічкае пасяджэнне... Пакуль збяруцца хіба?..

Аўгінька сціху, не падымаючы рукі, паціснула яго за кончыкі пальцаў і, зазірнуўшы ў вочы яму сваім асабліва блізім, шукальным поглядам, прашаптала:

— Пойдзем, Віця... Ну, пойдзем...

Віктар азірнуўся на бакі і рашуча сігануў у фортку — балазе сёння няма ніякага пасяджэння, і ён блізка што зусім вольны.

Аўгінька, увайшоўшы ў хату, адразу села на лаўку і насупілася. Віктар памкнуўся абняць яе — дык яна незадоволена адпіхнула яго і адварнулася. Гэта было ўжо троху не так, як там, на дварэ, і Віктар здэтанавався. Ён падумаў быў, што яна жартуе, і сілком павярнуў яе да сябе, аж, на вялікае сваё дзіва, убачыў, што ў вачах у яе бліскаюць слёзы.

— Аўгінька! Ты на мяне злуешся, ці што?

Замест адказу Аўгінька, ледзь стрымліваючы слёзы, жорстка і суха загаварыла:

— Я да цябе справу маю... Прысясі мне кпіжак пачытаць... вось што... Я таксама пісьменная і не дурная якая...

Тут Віктар ужо проста асалапеў.

— Якіх табе кпіжак, Аўгінька?

— Усіх... Пра ўсе гэтыя вашыя справы...

— Пра камсамол?

— І пра камсамол... А што ж...

Тут голас у Аўгінькі задрыжаў, і яна яшчэ больш адварнулася, хаваючы слёзы. Віктар праз нейкі час ламаў галаву, шукаючы тлумачэння такому дзіўнаму яе паводжанню, але марна. Тады ён асцярожна крануў яе за плячо і папрасіў ціхім, поўным жалю і пяшчотнасці голасам:

— Аўгінька... Ты скажы проста, аб чым тут справа. За што ты крыўдзішся на мяне?..

Аўгінька крута абярнулася да яго і, ужо не хаваючы слёз, гаварыла ў злосным узрушэнні, якое штохвіліны гатова было сарвацца на горкую распач:

— Я, можа, хачу так, як яны... Што я — не чалавек, ці што? Яны і ў народ, і на сход, і ўсюды, усюды... Дзіва, што яны разумныя... А з намі, як з дурніцамі якімі... З намі і пагаварыць няможна, пам толькі мапіць ды ашукваць нас... А я не хачу так... Я не хачу!

Апошнія словы яе, поўныя капрызнага гневу, выбіліся з плачу неспадзявана-цвёрдымі ноткамі, у якіх гучала зусім выразная пагроза ў адрас Віктара. Але зараз жа той яе недалужна апаў, і яна заплакала ціха і пакорна — звычайнымі дзявочымі слязьмі, якія на неспражыкаванага ды яшчэ такога шчырага хлопца, як Віктар, рабілі атрутнае ўражанне.

Збянтэжаны Віктар разумеў, што «яны» ў Аўгінькі — гэта Тацяна Шыбянкова і што «мы» страшэнна раззлаваліся за частыя сустрэчы і дружбу яго, Віктара, з прыгожай разумнай маладзіцаю. Але гэта толькі ўскладняла сітуацыю, і Віктар яшчэ больш не ведаў, што рабіць, чым судэшыць расплаканую Аўгіньку. Не даўміўшыся ні да чаго больш, ён раптам прапанаваў Аўгіньцы такім урачыстым тонам, нібы сапраўды гэта было немаведама якое шчасце:

— Я прынясу табе ўсе лісты ад Зеленюка, і мы разам перачытаем іх... Добра?

Аўгінька адным вокам, ды і то з-пад ілба зірнула на яго і, глыбока хліпнуўшы, перапытала:

— Што?

Тут Віктар ужо зусім спапталычыўся, бо і сам не ведаў, нашто ён уласна гэта прапапаваў.

— Бачыш, Аўгінька... Мы заўсёды іх з Тацянай чытаем... Яна мне — свае, а я ёй — свае...

Аўгінька слухала яго з строгім пахмурным чаканнем, нібыта не разумеючы, да чаго ён гэта вядзе.

— Там і пра цябе ёсць, Аўгінька... Я табе не казаў? Добра так напісапа...

Аўгінька троху ўціхамірана прашаптала:

— Маніш...

— Дадушы, не маю... Каб ты ведала, як ён прыгожа ўмее пісаць — ніякая табе кніжка таго не дакажа. Вось пабачыш...

Аўгінька схапіла яго за руку і рвучкім капрызным рухам прыцягнула бліжэй да сябе, што было знакам поўнага, канчатковага прымірэння. Яшчэ напаследак хліпнуўшы раз, яна загаварыла аднатонна ласкавым і ўжо зусім спакойным голасам:

— Я папраўдзе, Віця, кажу... Што я — адно сяджу ў хаце ды смакчу гэту няшчасную кудзелю... Ні чалавека жывога не ўбачыш, не пагамоніш ні з кім... І ты не прыходзіш ніколі... А каб я хадзіла ўсюды ды аціралася так сярод людзей, дык мо яшчэ разумнейшая была б за яе за каторую... Во што...

Віктар нарэшце пачуў пад нагамі цвёрды дол і, з законнай смеласцю абшмаючы Аўгіньку, выгаварыў ёй дзелавіта і строга:

— А я ж табе даўно гэта казаў, Аўгінька. Колькі разоў я гукаў цябе — пойдзем. Аўгінька, у народом, пойдзем. Аўгінька, на сход ці яшчэ там куды... А ты што, пайшла хоць калі? Пайшла?

— А што б татка сказаў?!!

— Ну вось бачыш? Тут ужо і татка... А якія мае адносіны татка да палітычна-асветнай працы? Ніякіх... Вось сёння таткі няма, а ў Сіўцы жаночая сходка... Ну, гайда са мной?..

Аўгінька балесна ўздыхнула.

— Хату неяк кінучь адну, а то б дадушы пайшла... Ды і малых нешта няма — гэта ж ужо цёмна зусім...

Тут пунктуальны камсамалец Віктар мусіў успомніць, што ён забег сюды толькі «пакуль збяруцца», і хоць ніхто

там сёння і не думаў збірацца, а тут надзвычай цёпла блішчалі яму пасля слёз любяга Аўгінчыны вочы, але ні за якія вочы не мог аддаць камсамалец Віктар свайго прэстыжу сталага чалавека і грамадскага працаўніка. Таму, сціснуўшы зубы, мусіў ён пераказаць сваю мімавольную і абсалютна несвоечасовую ману:

— Ну, Аўгінька, мяне чакаюць там... Я прыясу табе заўтра кніжак, і мы аб усім пагамонім...

Праводзячы яго, Аўгінька нібы выпадкова зусім успомніла:

— Заўтра па абедзе татка зноў паедзе да дзядзькі...

І дамысны Віктар узяў гэта, вядомая рэч, пад увагу.

Выйшаўшы з хаты, ён горда ўзняў галаву і пасігаў у Сівец размахыстым, бадзёрым крокам чалавека, якому ў жыцці адкрываюцца бязмежна шырокія і квяцістыя перспектывы.

4

Скончыўшы раскулачванне ўсіх прызначаных да гэтае мэты сівецкіх гаспадароў, Пацяроб з шляхетнай сціпласцю і лагоднасцю далажыў Сымону Карызну:

— Раскудлычыў, Сымонка... Цяпер будзем у калгас запісваць...

Паглядзеўшы на яго жаласна-скрыўленую фізіяномію, можна было падумаць, што ён не толькі не пышыцца сваімі баявымі ўдачамі, а, наадварот, цяжарыцца імі і гатоў велікадушпа перакласці іх на гонар каго другога. Але гэтая знадворная сціпласць была толькі асаблівым выяўленнем яго бязмежнай амбіцыі, бо ў глыбіні душы ён перажываў цяпер часіны найяснейшага, якога даўно не знаў ён, трыумфу.

Ён коратка, але надзвычай ясна выклаў Карызну свой геніяльны план правядзення запісу ў калгас, і Карызна цалкам з ім згадзіўся.

План быў просты і радыкальны.

Назаўтра зранку Пацяроб разам з дзядком Цівупчыкам і яшчэ некалькімі добраахвотнікамі пачаў з хаты ў хату абходзіць мястэчка. Што ён рабіў, зайшоўшы ў каторую хату, якія ўжываў метады агітацыі і прапаганды, гэта аставалася на яго шчырым пацяробаўскім сумленні, але выходзіў ён адсюль з гордым выглядам пераможцы і нядбайна кідаў свайму сакратару кароткую мнагазначную фразу:

— Станоў, Цівунчык, чарговы пумар...

У сёмай хаце не было дома гаспадара. У восьмай таксама. І тое самае ў дзевятай.

Пацяроб зразумеў, што гэта значыць. Нават не міргнуўшы вокам, ён перайшоў на другі канец мястэчка і зачаў ад першае хаты. Усё пайшло ў належным парадку.

А прыблізна ў сёмай хаце не было дома гаспадара.

Пацяроб выйшаў на вуліцу і пэйкі час стаяў, глыбакадумна раскірэчыўшы погі і абмяркоўваючы песпадзяваную сітуацыю. Па якой хвіліне ён размашыста стукнуў далонню ў лоб, што адзначала ў перакладзе на старагрэцкую мову:

— Эўрыка!

І падвёў свой наступ інакшай тактыкай. Ён браў хаты не ў рад, адну па адной, а ўроскідзь, нечакана з'яўляючыся то ў тым, то ў другім канцы мястэчка. Гэта давала больш працы яго бясконца даўгім цыбатым нагам, але гарантавала, прынамсі, пяцьдзсят процантаў удачы.

Па мястэчку пайшоў дзівосны рух. Гаспадары пераходзілі з хаты ў хату, ад суседа да суседа, ад сваяка да сваяка, туляючыся, каб не трапіць на вострае вока страшнага калектывізатара.

Пацяроб быў настойны і неадступны, як цень. У адказ на хітрыя маневры дамыснага жыхарства ён тож пачаў ужываць стратэгічныя спосабы, якія б зрабілі гонар не абы-якому камандзіру. Ён пачаў практыкаваць тонкія дыверсіі: намеціўшы пункт атакі, дэманстрацыйна абмінаў яго, падаючыся зусім у іншы бок, а тады раптам варочаўся і, як каршун на высачаную згары ахвяру, кідаўся на няшчасную халупу. Потым ён завёў сістэму папярэдняй выведкі, скарыстаўшы на гэтую мэту пару скрытных, дэтэктыўна пастроеных падшывальцаў, якія рэгулярна даносілі яму, у якой хаце былі сабраўшыся гаспадары.

Так ваяваў адважны няўломны Пацяроб, і ўрачысты дзядок Цівунчык спраўна выстаўляў у сваім спіску трафэяў «чарговыя пумары».

Як праходзілі паўз педарэчную сядзібу старога Галілея, Пацяроб суняўся і скоса згары ўпіз зірнуў на ўгрозную ў снег халупку. Потым узняў адно вока і, як певень на воблака, паглядзеў на сціплы Галілееў ветрачок, які ў гэты час круціўся з пакорнай і цалкам дабрамыснай павольнасцю. Усміхнуўшыся троху пагардліва, а троху дабрадушна, Пацяроб збочыў па вузельскую, у адну ступню, Галілееву сцежку, прыемна адчуваючы свой годны хвалы

дэмакратызм, які не грэбуе нават такімі нікчэмнымі, ні да чаго не прыдатнымі людзьмі, як Галілей.

Дзверы ў Галілеевай хацёнцы былі завалены з сярэдзіны. Пацяроб уладарна грукнуў у іх і праз хвіліну паўтарыў свой задзірыста-грозны сігнал, бо з хаты не чуваць было жаднага гуку. Тады Пацяроб паляпаў даўжэй і больш настойліва, але вынік быў той самы.

Гэта была відочная абраза яму як прадстаўніку мясцовае ўлады, бо Галілей быў, ясная рэч, у двары — нават пачуўся быў з хаты стрымана-перасцерагальны брэх ягонага сабакі. Каб канчаткова ўпэўніцца ў зламыснай дэманстрацыі старога дзівака, Пацяроб сігануў у сумёт і, схіліўшы твар да маленькага і нізкага акенца, азірнуў усё пупро Галілеевае хацёнкі. Пышнае бязладдзе, якое панавала ў хацёнцы, затрымала на сабе ягоную ўвагу і распачешыла яго. Каб ён загадаў усяму свайму сельсавету знесці ў адну хату на каліву ўсякага, якое толькі ёсць на свеце, гломазду, дык бы не выйшла таго адменнага сметніка, які быў у Галілеевай хаце. Тут было ўсё, апрача самога гаспадара.

І Пацяроб усміхнуўся з велікадушнай паблажлівасцю. Ён ужо не злаваў на Галілея, хоць, можа, той і схаваўшыся быў дзе-небудзь у прытульным куточку, бо што ты возьмеш з такога вар'ята? І каб сказаў яму хто-небудзь, што кожнае каліва з Галілеева сметніка мае сваё адмысловае прызначэнне, што ўсё гэта — матэрыял для яго новай, надзвычай важнай работы, ён бы плюнуў таму ў вочы і назваў бы яго таксама вар'ятам.

Так і застаўся стары Галілей некалектывізаваны.

А каб велічны Пацяроб у залішняй пагардлівасці не схіляўся да самага нізу і так невысокага Галілеева акна, ён, можа б, і заўважыў у верхнім куточку верхняе шыбы клок Галілеевае барадзёнкі і праніклівае Галілеева вока, якое праз увесь час нерухома глядзела на яго без страху, без трывогі і нават без здзіўлення — з адным незамутнёна-спакойным чаканнем.

Увечары таго ж дня змораны, але ваяўніча настроены Пацяроб прыйшоў да Сымона Карызны і, нічога не гаворачы, урачыста-шырокім жэстам паклаў перад ім пратакол пра арганізацыю ў Сіўцы калектыўнае гаспадаркі, на якім стаялі подпісы большай палавіны сівецкіх гаспадароў.

Сымон Карызна, прагледзеўшы паперы, весела зірнуў на сціпла замамыленую Пацяробаву фізіяномію і з шчырым захапленнем крыкнуў:

— І гатова ўжо, га? Пацяроб! Гатова?..

Пацяроб, учыніўшы на твары сваю жаласна-пагардлівую міну, далікатна махнуў рукою.

— Пфэ!..

І ў гэты надзвычай выразлівы гук уклаў ён увесь свой пераможна-самападзейны настрой, сваю каменную ўпэўненасць у тым, што каб адно далі яму поўную волю, дык не то што Сівец, а ўся акруга ў яго пішчом бы палезла ў калгас.

Карызна дужа не распытваўся, якім спосабам дасягнуў Пацяроб такой бліскучай удачы, ён нават стараўся як найменш і думаць пра гэта. Ён быў шчасліва задаволены добрым вынікам, і ў гэтым задавальненні бяследна распускаліся цені сумненняў, што такі спрабавалі цішком улазіць у ягоную свядомасць.

Карызна трыумфаваў. Ён быў найўна ўпэўнены, што гэтае дасягненне — выпік той повай цвёрдай і пэўнай лініі, якую ён павёў па Зеленюковым ад'ездзе. Ён меў поўнае права зларадавацца і кніць у думках з сваіх праціўнікаў, якія за адсутнасцю Зеленюка ўвасабляліся цяпер у рахманай і цярылівай асобе камсамольца Віктара.

— Я пакажу вам гэту зеленюкоўшчыну!

У яго ўжо быў ясны, канкрэтны план далейшай работы.

Заўтра ж, паводле пастановы агульнага сходу ячэйкі, распускае сівалапаўскі калгас, бо яго арганізацыя была дапушчана, як часовы захад, толькі да ўтварэння ў Сіўцы агульнага калектыву.

Ніводнага з тых баламутаў ён не дапусціць да кіраўніцтва ў новым калгасе. Досыць ужо, накіраваліся!

Каго ж толькі вызначыць за старшыню?

У Пацяроба ёсць ужо пэўная кандыдатура: Андрэй Шыбянкоў.

Напамінак пра Андрэя Шыбянкова троху зацямае Карызнаў настрой, але гэта чыста асабістае, да справы непалежнае. Можна, нават і лепей будзе, як возьмецца ён за сталую сур'ёзную працу.

Менш будзе брышкаць на гэтай пялюбай гамзатай гітары.

Так, кандыдатура падходная.

— Ты з ім яшчэ не гаварыў пра гэта?

— Не гаварыў, любачка... Як жа я, не ўзгадніўшы з табой, буду вырашаць такія праблемы. Ён мне памагаў

троху — пайшоў цяпер, здаецца, туды, да Веры Міхайлаўны...

Карызна, сам таго не прымячаючы, пачынае раптам спяшацца.

— Я таксама меўся ісці туды. Пойдзем, можа? Там і пагамонім...

— Пойдзем сабе...

Карызна ўпэўнены, што гэта ў яго выходзіць зусім проста, натуральна, што нікому і на думку не можа ўзвесці, каб там у яго затачылася ўпутры нейкае дурное едкае пачуццё. А тым часам Пацяроб, адварнуўшыся з далікатнасці ўбок, прыплюшчыў вока не толькі дамысна, а ў значнай меры і насмешліва.

...Стары дурней за маладога хлопца кахае...

Фактычна Карызна не меў ніякай падставы да зайздасці, бо, апрача ігры на гітары, ён не бачыў з боку Андрэя Шыбянкова ніякіх асаблівых падходаў да Веры Засуліч. Але ў гэтых выпадках мова здаровае логікі бывае надта непракапалая, і Сымон Карызна, пягледзячы на ўсе довады розуму, ніяк не мог пазбыцца інстынктыўнага пачуцця апаскі ці нават боязі, якое абуджалі ў ім частыя візіты Андрэя Шыбянкова да Веры.

А Пацяроб, пэўна, глядзеў на ўсе гэтыя рэчы больш проста і вульгарна. Ды такі збоку яго і відней, а таму яго кплівае прыплюшчанне вока, магчыма, і мела сякую-такую слушнасць.

Яны абодва пайшлі да Веры Засуліч.

Вера сустрэла іх з шумнай радасцю, прычым зрабіла парыўчаты і вельмі мілы рух да Сымона Карызны, адначасна абмінуўшы з лёгкай сцеражлівасцю Пацяроба, бо той ужо памкнуўся быў да яе з страшэнна мілоснай мінай на твары, якая не вешчавала нічога добрага.

— П'явачка!

Тым часам «п'явачка», кінуўшы на Андрэя Шыбянкова змоўна-вясёлы погляд, зашчабятала:

— А я ўжо ведаю ўсё, усё чысценька. Малайцы, хлопцы! Значыць, у нас у Сіўцы ўжо калгас... А мы яшчэ свой, бабскі, хацелі былі рабіць... Смех адзіп толькі!..

Андрэй Шыбянкоў, як зазвычай, сядзеў, фарсіста закінуўшы нагу за нагу, і брышкаў па вечнай сваёй гітары. Ён слухаў Верына шчабятанне з паблажлівай і, як зазвычай, загадкавай усмешкай, якая мела дзіўную, пахабна-блізкую сувязь з узнятым настроем Веры Засуліч. Так, прынамсі, здалося Карызну.

Карызна адчуваў у гэту хвіліну да Андрэя вострую варожасць, якая яму не падабалася самому і ад якой усё-такі не мог ён ніяк пазбавіцца. Каб гвалтам сціснуць яе, прыдушыць, ён у паругу сабе звярнуўся да Андрэя ў адменна-прыязным тоне:

— Ну, браток Андрэй, прыйдзецца цябе запрэгчы. Мы вось з Пацяробам наважылі зрабіць цябе ведаеш кім?

Ён зрабіў паўзу, каб пабачыць Андрэеву нецярплівасць, але той глядзеў на яго з гордай стрыманасцю, нібы гаварыў яму сваімі чорнымі ўедлівымі вачмі:

«Што б ні сказаў ты, браце мой, дык усё роўна мяне не здзівіш. Не тое бачылі...»

І Карызна скончыў мову сваю значна сушэй:

— Хочам цябе паставіць за старшыню сівецкага калгаса.

Андрэй вокам не міргнуў — па-ранейшаму стрымана ўсміхаўся і глядзеў на Карызну мала не з той самай паблажлівасцю, як на Веру. Нібы не яму гэтым гонар рабілі, а, наадварот, чакалі ягонае ласкі згадзіцца на гэта.

Затое Карызнава прапазіцыя выклікала гарачае захапленне Веры Засуліч. Яна бліскучымі вачмі глядзела на Андрэя, пляскала ў ладкі і радасна, можа, нават троху празмеру радасна, шчабятала:

— Ого! Во хто будзе за старшыню... Старшыня... Старшыня... У, якое начальства...

Карызна раззлаваўся і перапыніў яе наўмысна-сухім, дзелавым працягам гутаркі:

— Гэта работа вельмі адказная. Калгас будзе вялікі — адзін на ўвесь Сівец і Сівалапы. Ты добра абдумай, абмяркуй гэтую справу, а заўтра пагутарым...

Андрэй стаў на момант сур'ёзны і дзелавіта адказаў:

— Добра, я падумаю...

Гэта гутарка сапсавала Карызну настрой. Ён злаваў на Андрэя, на Веру і нават на Пацяроба — за вульгарна-дамыслую ўсмішку, якую той кідаў сяды-тады то на яго, то на Веру, то на Андрэя. Ён напінаў усе свае сілы, каб не збіцца з вясёлага прыцельскага тону, і з гарачаю нецярплівасцю чакаў, калі нарэшце даўмяцца яны пайсці і дадуць яму магчымасць як мае быць пагаманіць з Верай. Ён не ўкладаў у гэтае «як мае быць» пакуль што ніякага пэўнага зместу, але чакаў ад гутаркі з Верай нейкага асаблівага задавальнення.

Вера прыцішэла і амаль не ўтыкалася ў гутарку. Яна раз-пораз узнімала на Карызну свае чыстыя, як крышталь,

вочы і ўпарта глядзела на яго не то з маўклівым запытаннем, не то з цяжкай развагаю. Карызна чуў на сабе гэтыя погляды, і яшчэ чамусьці яшчэ больш распалялі ягоную злосць, дадавалі да яе едкае пачуццё помсты.

Як Пацяроб з Андрэем парэшце зладзіліся ісці, Карызна раптам адмяніў свой замер і замест таго, каб астацца пагутарыць «як мае быць», стаў, сціснуўшы зубы, развітвацца. Ён быў упэўнены, што яго раптоўны, ніякім чынам не прадуманы іхным любоўным рэгламентам адыход зробіць ёй такі самы боль, як і яму.

Вера пайшла, каб зашчапіць за імі дзверы. У цёмных сенцах яна знайшла Карызнаву руку і сціснула яе так, што, апрача пяшчотнасці, ён пачуў у гэтым поціску і ладную, зусім нечаканую ад яе сілу. Ён крыкнуў хлопцам, што дагоніць, а сам астаўся, цалкам здаволены такім канчаткам.

Яна прывяла яго за руку назад, у свой пакой, там абшчапіла моцна за шыю і, зазірнуўшы ў твар яму бліскучымі ад слёз вачмі, запытала:

— За што злуешся?

Гэта выйшла ў яе так шчыра і так прыгожа, што ў яго ад злосці не асталася і следу. Глыбока расчулены, ён прытуліў яе да сябе і, пяшчотна гладзячы яе валасы, загаварыў у балючым узрушэнні:

— Ты не кахаеш мяне... Ты маніш мне... Можа, і сабе маніш таксама... Ты стараешся бачыць ва мне не такога, кім я ёсць, ты не такога мяне кахаеш...

Ён зачаў быў гаварыць гэта проста, каб расчуліць яе, каб выклікаць яе на прызнанні, і раптам заўважыў, што сказаў нешта большае за таго, што меўся сказаць, нешта блізкае да страшнай немінучай праўды, якую ён інстынктыўна хаваў дасюль ад самога сябе.

Вера маўчала.

Спалоханы сваімі ўласнымі словамі, ён з сутаргавай парыўчатасцю сціскаў яе ў сваіх руках, нібы хто вырываў яе ад яго, і шаптаў гарачым бязладным шэптам:

— Што мне рабіць? Вярская, родная мая... што мне рабіць? Я кахаю цябе бязмежна — я баюся... мне цяжка, надзвычайна цяжка... Ну, ці кахаеш ты?.. ці кахаеш?..

Яна глядзела на яго з пякучым жалем, яна ледзь не плакала, бачачы яго балеснае мітушэнне. І ён быў невымоўна рад гэтым, бо не ведаў ці, можа, забыўся ў тую хвіліну, што жаль — гэта яшчэ не зусім каханне.

...Стары дурней за маладога хлопца кахае...

Ізноў выходзіў за Сівец стары спрадвечны пастух Аніська і, стаўшы на ўзгорку ў гордай рыцарскай паставе, задорнай песняй свае берасцянае трубы клікаў на сход маўклівыя Сівалапы.

Сівалапаўскія калгаснікі ішлі панурай, марудлівай грамадой. Скасаванне іхнага маладога, але вельмі дружнага, заўзятага калектыву прыгпяло іх неспадзяваным цяжарам і атруціла ўсім ім пастрой. Дакладна пільнуючыся пастаповы агульнага сходу ячэйкі, Якуб Лакота і іншыя сівалапаўскія камуністы, як станавілі пытацца пра ўваход у агульны сівецкі калектыў, доўга і ўпарта тлумачылі, чаму гэта патрэбна, даводзілі карысць такога злучэння, і калгаснікі нібыта згадзіліся. А тым часам у кожнага асталася ўнутры глухое незадаволенне, бо ўсе бачылі, як складаўся сівецкі калгас, і чулі, што такі пачатак не вяшчуе нічога добрага.

Рады былі страшэнна тыя, хто зусім не хацеў калгаса. Ворагі калектывізацыі не абмінулі гэтага выпадку, не скарыстаўшы яго для свае злоснае агітацыі. Калгаснікаў атачылі насмешкамі, кпінамі, дадзявалі ім караткавечнасцю іхнага гаспадарвання.

— Нядоўга пакалгасілі, яшчэ ў самы смак не ўвайшлі...

— Без пяці мінут камунары!

— Яшчэ, дзякуй богу, не ўправіліся кашуль паздзяваць?

— Ці добра ў сацыялізме?

— От вам сівецкія цяпер пакажуць сацыялізм!..

З'явіўся пават пастрой зусім больш не ісці ў калектыў, і некаторыя, пачуўшы зычны голас Аніскавае трубы, неўзаветку плявалі і цішком залазілі на печ, строга наказваючы сваім дамоўцам, што калі хто будзе пытаць, дык іх няма дома. Але большасць усё-ткі пайшла паспытаць шчасця ў новым калгасе.

Сход прайшоў млява, маўкліва. Наўрад, каб сышлося там хоць палавіна ўсіх, хто быў запісаны ў калектыў. А і тыя, што прыйшлі, адчувалі сябе няўпэўнена і скрозь пазіралі адзін на аднаго з адным бясслоўным запытаннем у вачах:

— Што з гэтага ўсяго будзе?

Карызна адчуваў пастрой сходу, яго стрыманы холад, і лёгкая бадзёрая всялосць, якую ён выяўляў з паўмыснай гучнасцю, мела ў значнай меры штучны, дэманстра-

цыйны характар. Гэтую весялосць уласна падтрымліваў у ім бадзёры, неўляклівы Пацяроб, праўдзівы герой гэтага дня.

Пацяроб трыумфаваў. Ён пахаджаў па сцэне пардома з такім апломбам, што нават той, чые вочы добра прызвычаліся да яго даўгалыгай фігуры, мог падзіваваць з яе асаблівай, фэнаменальнай пязграбнасці. Ён штохвіліны злёгка торгаў рукой падвешаны на рамепьчыку цераз плячо наган і з асалодай прыслухваўся да ашэтытнага парывання свежай скураной похвы. Гэта была прымета яго добрага гумору і філасофскае самаўглыблёнасці.

Пацяроб напасіўся, каб яму дазволілі сёння зрабіць невялічкі даклад, і чакаў адчынення сходу з гордай упэўненасцю ў грывучым эфекце свае праграмае прамовы.

Яго выступленне маўклівая зала сустрэла яшчэ большым, яшчэ халаднейшым маўчаннем, і гэта яму ўпадабалася, бо ён лічыў, што пачцівае маўчанне масы перад прамоўцам ёсць найвышэйшы пункт справядлівай, цалкам заслужанай ім пашаны. У яго была дзівосная здольнасць — гаварыць, не зважаючы на аўдыторыю, і таму прамова яго папраўдзе выйшла эфектная. Ён крычаў, жудасна жэстыкуляваў, нападаў, адбіваўся, жартаваў, нават смяўся — усё гэта перад маўклівым, як лёд, натоўпам. На канчатак ён агаласіў цэлую чараду «хай жыве» і, зрабіўшы заключны надзвычайна велічны жэст, першы запляскаў у ладкі, напамінаючы публіцы пра элементарную далікатнасць.

Зала падтрымала яго рэдкімі вымушанымі воплескамі, і ён пайшоў да свайго месца ў прэзідыум, глыбока сабой задаволены.

Троху ажывіў быў сход Якуб Лакота. Ён гаварыў доўга і пракапала, горача перажываючы кожны сказ свае прамовы, і тупа застылая ўвага натоўпу зачынала ўжо віхраваць свежымі павевамі цікавасці і ажыўлення. Як гэта пі дзіўна, але Якуб Лакота — мабыць, адзін з усіх сівалапаўскіх калгаснікаў — быў цалкам здаволены лёсам свайго калектыву. Ён неяк зусім быў забыўся падумаць пра тое, што гэты новы зварот справы кратае яго асабіста, што гэта — як ні кажы — а ўсё-ткі ладны ўдар і па ягоным гонары. Таму і не было ў ім ні каліва тае мімавольнае прыкрае няёмкасці, што зазвычай звязвае працаўніка, якога чаму-небудзь адставілі ад спраўленай ім работы. Якуб Лакота быў шчыра рады тым, што распачатая імі справа выходзіць на шырэйшую прастору і разам з гэтым наблі-

жаецца да маштабу яго першапачатковых, балюча выпешчаных ім плапаў. А хто будзе праводзіць іх у жыццё, хіба не ўсё роўна яму?

Сваю гэту радасць і свой творчы запал выліваў Якуб Лакота перад панура-маўклівай, прыбітай пацяробаўскім эштузіязмам масай сялян, і маса шавялілася памаленьку, настарожвалася ў яшчэ нясмелай гатоўнасці да цяжкага зруху свае закаржавелае свядомасці, да неабыклага разварушэння сваіх зацвілых ад доўгага неўжывання думак. Яшчэ не ўправіўся скончыць ён прамовы, як з публікі плоймай пасыпаліся да яго запытанні. Адылі ўстаў з свайго месца манументальны Пацяроб і ўладна супакоіў публіку:

— На запытанні адкажа ў заключным слове таварыш дакладчык.

Якуб Лакота зірнуў на яго сваімі чыстымі, поўнымі шчырай няўцямнасці вачмі і, троху разгублены, паспешна скончыў прамову.

Зала застыла зноў у хмурай нязрушнай маўклінасці.

Абралі на тым сходзе новую ўправу калгаса — усе галасавалі з пакорнай дружнасцю за выстаўленых кандыдатаў. Адно сівалапаўцы патрабавалі ўвесці яшчэ ў склад управы Якуба Лакоту і, насупар гвалтоўным запырэнням Пацяроба, дамагліся таго, што яго абралі за кандыдата. З такім жа адпадушшам ухвалілі гучную велягурыстую рэзалюцыю, укладзеную новым старшынёй калгаса Андрэем Шыбянковым.

Пад канец сходу Пацяроб мнагазначна таўхануў у бок Карызну і, падміргнуўшы яму, пахваліўся:

— Ну, як, Сымонка, здорава, га?

Карызна здзіўлена зірнуў на свайго прыяцеля і, пры ўсёй прыязнасці да яго, з трывогай падумаў:

«Ці ён сапраўды такі дураць, ці толькі прыкідваецца?»

Сымон Карызна добра разумеў, што ўсё гэта не так, як трэба, ён з шчымлівым болем адчуваў глыбокі фальш пацяробаўскага трыумфу, але яму ўжо няўзмогу было суняць ход падзей, падаць ім іншы кірунак, бо гэтага іншага кірунку ён ужо не бачыў і сам. Ашаломлены магучым рухам бурна разгойданага жыццёвага мора, ён, каб не захлынуцца ў грозных хвалях яго, здаўся на першую, якая трапілася яму, плынь, і гэтая лёгкая павярхоўная плынь паслужыла несла яго ў цьмяную далеч, падманваючы аблудна-ружовымі надзеямі.

Гэта была астатняя стаўка Сымона Карызны.

З таго панурага сходу разышліся былі ўсе з адчуваннем глыбокага неўразумення, няпэўнасці ў перспектыве заўтрашняга дня, і толькі два чалавекі, найбольш углыбленыя ў сябе, у свой нутраны, цвёрда збудаваны імі свет, былі зусім спакойныя і бадзёрыя. Гэта былі — Пацяроб і Якуб Лакота. Лакоту, праўда, быў устурбаваў троху неўгамонны Галілей, але сваімі загадкавымі выразамі ён узняў у ім больш няўцямнасці, чымся сумнення.

Галілей з'явіўся побач з Якубам, як той выходзіў ужо з мястэчка. Якуб не здзівіўся, угледзеўшы ў цемры яго хімерна-скурчаны цень, і адразу запытаў цёплым прыяцельскім тонам:

— Вы да мяне, дзядзька Ахрэм?

Галілей замест адказу завёў адразу свае мудраванні:

— Кхе-кхе... Хто яго ведае... Можа, і няма ніякае рэвалюцыі... ага... можа, адно папужалі... Не ведаю я... ага... нічога не ведаю.

У ціхім далёкім Галілеевым голасе адчувалася напружаная, прасякнутая глыбокім смуткам развага. Ён відочна збянтэжаны быў гэтым сходам, і дзіўны непакой яго распаліўся новым трывожным агнём.

— Хто яго ведае... ага... Як рэвалюцыя, дык тлум бывае вялікі, ага... крычаць людзі... мітушацца... А вось нашы маўчаць... Ён крычыць, дык без сэнсу... Ён не так крычыць, як трэба... Няправільна!..

І ў астатніх словах старога дзівака раптам празвінеў зусім не стасоўны да яго — цвёрды, рашучы гнеў. Якуб Лакота, узварушаны Галілеевай шчырасцю, азваўся з пяшчотнай ласкай у голасе:

— Вы, дзядзька Ахрэм, усё да сэрца берыце, дык і турбуецца вечна...

Галілей буркнуў зусім ціха, нібы сам сабе:

— Сэрцам больш імеш, чымся розумам...

І троху смялей, выразней дадаў:

— А без сэрца чалавеку няможна... ага... зусім няможна... Без сэрца розум высахне ў чалавека...

Якуб Лакота хітравата ўсміхнуўся сам сабе ў цемры.

— А рэвалюцыя, дзядзька Ахрэм, без сэрца. Яна не мае жалю, дык, значыць, не мае і сэрца...

Галілей настаўбурчыўся.

— Няпраўда! Ёсць жаль... ага... ёсць сэрца. Рэвалюцыя ад сэрца ідзе... Яна любіць людзей і шкадуе іх... ага... Б'ючы, шкадуе... вось...

Тут стары заўважыў сваё няўмыснае ўзрушэнне і, за-

саромеўшыся яго, стуліўся ў шкарупу звычайнай замкнёнасці.

Галілей часцяком хадзіў цяпер да Якуба Лакоты, і яны доўгія гадзіны праседжвалі ўдвух, зашчапіўшыся ў Якубавым «габінеце» і абмяркоўваючы нейкія свае, вядомыя толькі ім двум, справы. Зазвычай на гэтых гутарках Галілей асабліва паспешна трусіўся да свае замеценае снегам хацёнкі і з нецярплівым імпэтам браўся за сваю таемную работу.

Аднак у гэты раз Галілеева візіта была вельмі кароткая. У ім, відаць, моцна засела ўзнятае сходам абурэнне і скрозь мардавала яго пазоллівай непакойнай турботай, ад якой стары не ведаў сам куды дзецца. Ці толькі ўвайшлі яны ў Якубаў «габіпет» і гаспадар узяўся ладзіць сваю мізэрную — пяты нумар — газовачку, Галілей падскочыў да яго і, бесцырымошна замінаючы яму, закулдычыў:

— А вось гэта яшчэ... Жыў-быў цар... ага... цар Ляксандр... А ў яго быў супраціўнік Гардзеі... Гардзеі той завязаў быў дужа мудроны вузел і ў паругу цару Ляксандру — на, кажа, развяжы, калі ты разумней за мяне... ага... Дык цар, не патрапіўшы, ага... выняў меч і — раз... перасек той вузел... ага... перасек...

Галілеева гістарычная недакладнасць троху рассяшыла Якуба Лакоту, але ён з далікатнасці зацяў сваю ўсмешку і ў тон старому запытаў:

— Ну і што ж, дзядзька Ахрэм, хто разумнейшы быў: цар Ляксандр ці той самы Гардзеі?

Галілей гарачкава зацерушыўся на месцы і затрос барадзёнкай.

— Дурны быў цар... ага... Дурны Ляксандр... Сячы кожны патрапіць... І гэты... але... і гэты сячэ... А хай развяжа, ага... хай развяжа!

Якуб зразумеў, што стары гаворыць пра Пацяроба, і, каб яшчэ больш падвухрыць яго, спакойна зазначыў:

— Што ж, бываюць такія моманты, калі трэба дзейнічаць рашуча і смела... Ці ж не праўда, дзядзька Ахрэм?

Тут ужо стары дзівак зусім распаліўся.

— Няпраўда! Няпраўда!.. Не рашучы ён... ага... Не смелы ён... Ён — рызыкант!.. Ён бурыць... ага... ён разбурае... усё разбурае...

Якуб наўмысля трымаў далей свой жартліва-супярэчлівы тон — яму цікава было разгарнуць да самага путра Галілеева дзівоснае ўзрушэнне.

— А ведаеш, дзядзька Ахрэм, і гэта ж таксама трэба... У жыцці скрозь працуюць дзве сілы: адна разбурае, а другая будуе... Вось ён, скажам, разбурае, а вы, дзядзька Ахрэм, сёе-тое будуеце... Можа, для таго, што вы будуеце, ён месца цярэбіць, га?..

Галілей страшэнна спалохаўся гэтага параўнання.

— Ён і маё разбурыць... ага... ён разбурыць... Ён глядзеў у акно... Ён смяўся... ага... смяўся...

І стары раптам кінуўся да дзвярэй, нібы і папраўдзе баяўся, што там, у мізэрнай яго хацёнцы, страшны Пацяроб у гэту хвіліну бязлітасна разбурае ўсю яго таемную цудоўную пабудову.

Якуб памкнуўся суняць яго.

— Куды вы, дзядзька Ахрэм? Чакайце, пагамонім яшчэ...

Галілей на хвіліну суняўся ў дзвярах, але гэта ўжо быў звычайны штодзённы Галілей — ціхі, маўклівы, стрыманы. Бурнае ўзрушэнне яго зноў схавалася ў спадзейную шкарупу яго звычайнае замкнёнасці.

— Кхе... Кхе... позна ўжо... Спаць ужо трэба...

І, каб паказаць, што ён сапраўды хоча спаць, стары хітрук скоранька, але вельмі старанна пазяхнуў.

Якуб Лакота правёў Галілея на вуліцу і доўга з глухой няўцямнасцю слухаў, як пялёсткамі лёгкага хрусту знікалі ў цемры дробныя, паспешныя крокі старога.

«Што ён мае да гэтага Пацяроба? Не можа быць, каб ён папраўдзе баяўся яго».

І Якуб Лакота, безумоўна, меў рацыю — Галілей не баяўся Пацяроба. Галілей пагарджаў Пацяробам таксама, як Пацяроб Галілеем, і таксама не лічыў яго за вартага сур'ёзнае ўвагі чалавека. Калі і стараўся ён менш трапляць на вочы суроваму начальству, калі і ўнікаў усякага з ім дачынення, дык рабіў гэта больш з арганічнае свае аптыматы да яго, чымся са страху. І тое, што ў акно глядзеў Пацяроб, што смяўся з ягонага творчага гломазду, тож, кажучы шчыра, турбавала яго не больш, як летаўшы снег.

Але чаму ж так спяшаўся ён да свае самотнае мярлогі, нібы бег ратаваць сваё дзівачнае, нікому не патрэбнае пачыненне ад грознае стыхійнае павалы?

Можа, быў гэты інстыктыўны страх перад той самай сілай разбурэння, аб якой жартам казаў Якуб Лакота і

якую ён, Галілей, ва ўласцівай яму хваравітай экзальтацыі мог уявіць як пешта матэрыяльнае і трывожна блізкае?

А мо проста дзівачыў стары мудрагель, ашукваючы людзей і самога сябе?

6

Бывае часам у сне такое страшнае адчуванне пяпэўнасці, адчуванне вострага крутога рубяжа паміж жыццём і смерцю, якое страсае путро чалавека магутным звярыным жахам і пават па сне пакідае ў ім след свой — дрыготны цень невыразнай трывогі. Сніш зазвычай тады, што ўзыходзіш на нейкую высокую строму, куды пераможна штурхае салодка п'янючае пачуццё надзвычайнага, ніколі не зазналага ў сапраўдным жыцці ўздыму. Ідзеш на гэтую строму шпарка і лёгка, нібы нясе цябе нявіднае крылле. І толькі на самай гары, дзе ўжо асталася ступіць адзіп'яшчэ крок, каб дасягнуць жадапае высакосці, раптам ананоўвае гэтае жудаснае адчуванне няпэўнасці, і застываеш на момант у цудоўным здранцвенні, баючыся зрабіць найменшы рух, каб не пахіснуцца назад у страшную цяпертаемную прорву. Тады чалавек хваравіта, страшна чуе ўсю сваю існасць, напружана стоўпленую ў ім, як у кроплі вады, што во-во гатова капнуць, сарваўшыся з берагоў пасудзіны.

Прыблізна такі настрой — толькі не ў сне, а ў сапраўднасці — перажываў цяпер Сымон Карызна.

Уцякаючы ад сваіх непазбыўных трывог і страху, ад свайго нязноснага душэўнага мітушэння, Сымон Карызна рышма рынуўся быў у абнімкі адчайнае пацяробаўшчыны, бо, апроч гэтага безадказна-папорнага замарачнага гону, не бачыў больш спосабу вырвацца з вязьма супярэчнасцей, што з кожным днём усё шчытней і шчытней заціскала яго.

Гэта была астатняя стаўка Сымона Карызны.

І вось лёгкае нявіднае крылле пясло яго на стромкую верхавіну раптоўных, ніколі ім не чакалых удач. Усе перашкоды, якія сустракаліся цяпер на дарозе, адляталі пустым лушпавіннем — смешныя, мізэрныя ў сваім бяссілі. Тое, што паўставала даўней перад свядомасцю глыбокімі перазвязнымі праблемамі, цяпер абярнулася ў глупасныя непаразуменні, якія зусім проста і лёгка было абмінуць,

не чапаючы іх. І з кожнай хвілінай набліжалася жадаемая высакосць, да якой аставалася яшчэ ступіць усяго некалькі крокаў.

Сымон Карызна адчуваў падзвычайны, ніколі дасюль не зазнаны ўздам.

Сапраўды, усё ішло як мае быць. Калектывізацыя Сіўца, праведзеная слаўным Пацяробам з малаккавай, дзіву вартай быстрынёй і рашучасцю, хоць і выклікала была з першай пары глухое незадаволенне жыхарства, але ашаломленыя раптоўнасцю падзей дабрамысныя сівецкія грамадзяне нават не ўправіліся былі і выявіць гэтага свайго незадаволення і, агледзеўшыся, маўкліва згадзіліся з тым ад іх незалежным фактам, што яны з гаспадароў-аднаасобнікаў абярнуліся ў найзакопнейшых сяброў калгаса «Гром рэвалюцыі». Следам за Сіўцом пайшла ў калгасы і большасць вёсак Сівецкага сельсавета, у якіх верныя паплечнікі Пацяроба, якіх раптам аказалася больш нават, чым трэба, строга і няўхільна гнулі лінію правадыра.

Сівецкі сельсавет ішоў сямімільнымі крокамі да сучаснае калектывізацыі, поўнае завяршэнне якой было ўжо справаю бадай што некалькіх дзён.

І вось тут акурат, як астаўся адзін толькі крок да канчатковага дасягнення пастаўленае мэты, як ужо зачынаў узнімацца першымі хвалямі хмельны прыліў блізкага трыумфу,— тут апанавала Сымона Карызну жудаснае адчуванне няцэўнасці, і тут ён суняўся, баючыся ступіць яшчэ апошні рашучы крок, каб не пахіснуцца назад, не рынуць у страшную таемную прорву.

Увесь сэнс гэтага новага настойна-турботнага пачуцця азначаўся ў Карызнавай свядомасці адным катэгарычным запытаннем:

— Што будзе далей?

Гэта не была цвярозая дзелавае рупата працаўніка аб спраўленай ім рабоце — Сымон Карызна ў сваіх сутаргавых кіданях неўзаветку страціў увесь свой арганічны зрост з агульным магутна-дзеійным поступам эпохі — гэта быў звяршыны жах чалавека, што папружана адчуў свой востры фатальна-немінучы рубеж.

Сымон Карызна не быў гэткі дурны, каб скрозь п'яны чмур пацяробаўшчыны не заўважыў парэшце злачыннай тандэмнасці ўсяго, што яны з маху нагарадзілі ў Сіўцы і ў Сівецкім сельсавете. Няўмольныя факты жыцця злосна разрывалі ўтульную пялёнку самаспадману, якой ён здолеў быў да часу адгарадзіць сябе ад пробліскаў улас-

най свядомасці, і ён мусіў убачыць тое, чаго мо не хацеў ці чаго баяўся бачыць.

Праца новаўтворанага сівецкага калектыву з нязграбна-гучнаю, у пацяробаўскім смаку, назваю «Гром рэвалюцыі» пачалася ды і скончылася па тым, што згодна загаду старшыні калгаса Андрэя Шыбянкова былі перавезены з Сівалапаў і чамусьці складзены ля будынка сямігодкі, мала не пад вокпамі Карызнавае кватэры, тыя бяровенні, што ўправіліся былі панавозіць сівалапаўскія калгаснікі за кароткі час існавання свайго дружнага калектыву. Калі Карызна запытаў быў у Шыбянкова, навошта ён гэта зрабіў, той самадавольна ўсміхнуўся і растлумачыў:

— Хай ведаюць, што гэта не хаханькі...

Такім глыбока-вычарпальным тлумачэннем Карызна мусіў задаволіцца, бо па выразу прыгожага старшынёвага твару відаць было, што далейшыя роспыты выклікаюць з яго боку адно пагардлівае здзіўленне.

Карызна бачыў, што той энергічны і ў значнай меры бесцырымонны штуршок, які далі яны соннаму, неўвароткаму Сіўцу, павіс у паветры. Сівец не крапуўся з месца, а яшчэ больш зацяўся ў сваёй нязрушнай упартасці, гатовы ў першы зручны момант, паддаўшыся злоснаму ўплыву варожых сіл, выбухнуць рэзкім пратэстам, які ўраз зруйнае ўсё дасягнутае да гэтага часу. Адсутнасць хоць якіх-небудзь відочных праяў новага зруху, новае дзейнасці працінала Карызну страхам і распаччу, а няшчаснае тое бяровенне сваім недарэчным выглядам даводзіла яго да шалу. Канцом раз'юшаны, клікаў ён да сябе Андрэя Шыбянкова, каб спagnaць на ім сваё абурэнне і хоць троху разварушыць яго, узбудзіць у ім сякую-такую актыўнасць.

Андрэй прыходзіў і ўсміхаўся сваёй загадкавай самаўпэўненай усмешкай (Карызна ненавідзеў яе, бо ведаў, што яна падабаецца Веры Засуліч), потым, убачыўшы Карызнава абурэнне, рабіўся сур'ёзны і дзелавіты, чым канчаткова адгароджваўся ад усякіх далейшых прэтэнзій з боку сакратара ячэйкі. Каб паказаць, што ён працуе не менш за самога Карызну, ён садзіўся дзе-небудзь паблізу і, летуценна слюмачачы карандаш, пешта поркаў у сваіх бясконцых «вучотах».

Карызна скрыгаў зубамі ў бяссільнай злосці і, удостач палаяўшыся ў думках, рэзюмаваў: «Табе гітару ў рукі, а не калгас...»

Ён з кожнай хвілінай усё больш і больш пераконваўся

ў поўнай непрыдатнасці гэтага загадкава-таемнага, а ў сутнасці зусім пустога чалавека. Зацятая п'янавісць да Гвардыяна і настойнае жаданне помсты патхнялі яго вострай п'якакойнай энергіяй, але гэта было толькі датуль, пакуль не задаволіў ён свае п'янавісці, беручы ўдзел у раскулачванні Гвардыяна. Разам з задаволенай п'янавісцю згасла і энергія — Андрэй Шыбянкоў ураз вытхаўся, як адкаркаваная пляшка эфіру, і астаўся ад яго нікчэмны гультай, ушчэнт раздуроны бязладна-вальготным жыццём валацугі.

Галілей трапна калісьці азначыў быў, што ў ім не чалавек кіруе злосць сваю, а злосць кіруе яго.

Троху большае спацяшэнне даваў Карызну непахіслы, цудоўна-ўпэўнены ў сабе Пацяроб. На Карызнавы сумненні ён адно пагардліва жмурыўся, выстаўляў пад самы нос Карызну сваю вялікую растапыраную пяцярню і, паравіста ўгпуўшы магутную валовую шыю, спяваў:

— Сымонка, маўчы... Любачка, сціхні... Усе пойдзе па плану... Пазапіншаш усіх, тады возьмемся жыўнасць абагульваць. Адразу ж няможна, золатка, усё табе як перуном высмаліць. На тое ж разумныя людзі планы пішучь. План мой, даражэнькі, гэта — сацыялізм...

І калі бачыў, што Карызна ад яго разважанняў троху весялее, Пацяроб таемна нахіляўся да яго і дадаваў ужо інтымным пабрацімскім тонам, старанна складаючы несуладны твар свой у як пайпрыемпейшую ўсмішку:

— Абцярэбім усё па першы нумар. Не бойся, Сымонка!.. За мной — як за каменнай сцяной... Пхэ!..

І сапраўды, на нейкі час да Сымона Карызны варочалася шчаслівае пачуццё спакою, якое, аднак, трывала нядоўга, бо неўзабаве, жорстка ўскаламучанае новым парам жыццёвых фактаў, зпоў уступала месца сутаргавым мітушэнням, а хоць цяжкой беспрасветнай дэпрэсіі. У такія чорныя хвіліны спрабаваў яшчэ Сымон Карызна, як за астатні сродак ратунку, хапацца за ўспамін аб Рачкоўскім, аб нядаўняй гутарцы з ім, спрабаваў надмернай патугаю волі вярнуць роджанае той гутаркай цвёрдае адчуванне сілы, свае поўнае вызваленасці ад гнёту мінулага. Адылі патугі яго былі марныя. Тое, што ў той час выдавала бясконца простым, лагічна ўгрунтаваным, цяпер было пустой надманнай формулай. Ясна, што гэта быў той самы недалужны самаспадман, за якім ён на нейкі момант хаваўся ад жорсткіх супярэчнасцей жыцця. Ён дзівіўся цяпер незамутнёнаму спакою Рачкоўскага і нават

пачынаў падазраваць яго ў адумысловым фігураванні, у свядомым удаванні перад ім, перад Карызнам, нібыта поўпага спакою і ўпэўненасці.

Хіба можна так лёгка адпіхнуць ад сябе чорны цень мінулых гадоў?

І, нарэшце, апошнім складнікам, які ўносіў дадатковую і, мабыць, найбольш датклівую горкасць у агульны комплекс перажыванняў Сымона Карызны, былі яго стасункі з Верай Засуліч. Тут таксама было ў яго цэлае кола балючых неўразуменняў.

Сымон Карызна з трагічнай паступовасцю траціў Веру Засуліч, і сам быў вінаваты ў гэтым, і добра гэта разумеў, і праз гэтае сваё разуменне ў яшчэ большую ўпадаў сумятню, прыспяшаючы капец свайго ўласнага, мабыць, залішне позна знойдзенага і таму неспадзейнага, шчасця.

У Веры Засуліч ён, як і даўней, шукаў салодкага забыцця, хвіліннага спацяшэння і адпачынку. Да Веры пасіў ён усе трылогі свае і выліваў іх там у гарачых бурных навальніцах, знаходзячы сабе ў гэтым жаданае палягчэнне. Вера разумела яго і спачувала яму. Яна заўсёды знаходзіла ў сабе досыць цёплае ласкі, каб гэтай ласкай, як чароўным бальзамам, суцяць яго нясцерпны душэўны боль. Але гэтая роля спацяшальніцы яе не здавальняла. Яе рамантычная і паскрозь жаночая натура прагна шукала сабе героя, каб у бязмежнай адданасці далучыцца самай да ўзнёслага гераізму жанчыны, вобраз якога яна патаемна насіла ў сабе з малых дзён. Яна рада была б знайсці гэтага героя і ў асобе хоць паджылага троху, але яшчэ моцнага і досыць прыгожага Сымона Карызны, але ён сам разбіваў усе намаганні яе сваім вечным самазгнібеннем, сваім недалужным енкам і скаргамі. І вось Вера Засуліч памалу прывыкла жалець яго — звычайным людскім жалем, якім жалеюць няшчасных ці хворых і які не дае месца больш моцным і больш каштоўным пачуццям.

Карызна заўважыў гэта і спалохаўся. Ён паспрабаваў быў стрымаць сябе, паказаць сябе ёй інакшага — бадзёрага, смелага, упэўненага ў сабе — і яму гэта бадай удалося, але затое з'явілася назоллівае адчуванне няшчырасці, фальшы, і сустрэчы з Верай сталі яму нясцерпным цяжарам. Кожны прыліў чыстай пяшчотнасці, у якой знаходзіў ён сабе чароўную свежую слодыч, будзіў у ім пераможны пацяг да скрухі, да самазгнібення, да вылівання ёй сваіх бясконцых сумпенняў і свае мукі. У гэтым быў, мабыць, увесь сэнс яго кахання да Веры Засуліч. І ён не

вытрымаў свае гераічнае ролі — ён зноў стаў самім сабой. Хай не любіць, хай толькі жалее — яе жаль дасць яму патрэбнае шчасце! Калі ж убачыў парэшце, што стаў часам проста ёй дакучаць, тады асыпаў яе плоймай балючых, у большасці недарэчных дакораў і ў гэтых дакорах знайшоў новую магчымасць салодкага раструйвання сваіх пачуццяў.

Шчырая, мілая Вера Засуліч яго не кідала, але паступова, з кожным днём ад яго адыходзіла.

А мо спрычыніўся тут троху чарнявы рамантычна-загадкавы Андрэй Шыбянкоў?

Андрэй Шыбянкоў па-даўнейшаму часта хадзіў да яе і па-даўнейшаму брыпкаў па сваёй гамзатай гітары. Як прыходзіў Карызна, ён стараўся борздзенька знікнуць, каб не замінаць сваёй прысутнасцю. Карызна сам добра не ведаў: ці ён зайздросціць да яго сваю каханку, ці проста не любіць яго, але заўсёды, сустрэўшыся з ім у Веры, адчуваў унутры едкую дакучлівую прыкрасць.

Так спляталіся ў Сымона Карызны нягоды грамадскае працы з нягодамі інтымнага жыцця і, атачыўшы яго бязвыхадным колам, вялі да апошняга рашучага кроку, які ён мусіў яшчэ зрабіць, каб або выйсці парэшце на верхавіну жаданага трыумфу, або сарвацца ў чорную прорву.

Развязка занялася ад таго дня, як пачалі ў Сіўцы праводзіць абагульванне жывёлы. Хітры Пацяроб і ў гэты раз паказаў у поўным бляску свае стратэгічныя здольнасці. Яго павы манеўр мог быць за ўзор геніяльнае прастаты і рашучасці.

Управа калгаса з дырэктывы Пацяроба вылучыла, як такі і палежыць, камісію па складанню спіса сродкаў вытворчасці, якімі ўладаюць сябры калгаса «Гром рэвалюцыі». З гэтай камісіяй Пацяроб праводзіў доўгае, вельмі выразнае і вельмі катэгарычнае інструктаванне, у вышкі якога камісія цалкам апраўдала пакладзення на яе надзеі: адразу ж, як скончыўся запіс, яна, апроч патрэбных спісаў, пачціва падала на рукі галавы мясцовае ўлады пратакол з уласнаручнымі подпісамі ўсіх сяброў калгаса, у якіх была пастанова пра неадкладнае абагульненне ўсяе — буйнае і дробнае, рагатае і бязрогае, працоўнае і беспрацоўнае — жывёлы.

Пацяроб здаволена скрывіўся (усміхнуўся) і, пахваляўшы камісію за адменную стараннасць і спраўнасць, узяўся сам рэалізаваць паказаную пастанову.

І вось пайшла па мястэчку Сіўцы ніколі не бачаная і

не чутая завіруха. Сівецкія вуліцы агаласіліся плачам, праклёнамі, лаянкай. Ваяўнічы Пацяроб уласпаручна выводзіў з хлявоў няшчасных сялянскіх канькоў і каровак, за якіх у адчайных патугах чапляліся змітушоныя, аланаваныя жахам жанчыны, працінаючы паветра дзікім, печалавечым лямаптам.

Каменны Пацяроб, поўны адчування свае высокае «рэвалюцыйнае» місіі, не браў ніякае ўвагі на гэты несусветны лямант, хоць скрозь яго і прабіваліся не надта прыемныя для ягонага вуха пажаданні. З вялікай спакойнасцю перадаваў ён абагуленую жывёлу ў рукі сваіх памагачых і ішоў далей, у наступны двор.

Лагодны дзядок Цівунчык руплівай, але дрыжачай рукой станавіў метачкі ў сваім спецыяльным рэстры і потым асцярожна, двума пальчыкамі сморгаючы за руку якую-небудзь ашалелую бабу, марна стараўся спацешыць яе:

— Гэта ж вы самі, цётка, пастанавілі. Вось і ўласны подпіс вашага гаспадара... Гэта ж не рабунак які, а а-ба-гу-леп-не...

Калі ж гэтае слова не рабіла належнага ўплыву, ён з яшчэ стражэйшай расстапоўкай складоў пераказваў:

— Аб-аб-шчы-сле-пі-я...

І, здаволены сабой, пакідаў жанчыну з выглядам чалавека, які зрабіў усё, што ад яго залежала.

Сымон Карызна ў гэты час сядзеў адзін у сваёй кватэры. Да яго раз-пораз даляталі паасобныя гукі пацяробаўскага абагулення, але ён стараўся не чуць іх, стараўся не пускаць іх у глыбіню свае свядомасці. Ён раз за разам пераказваў сам сабе ў думках:

«Што ж... усё не можа ісці гладка... Мусяць быць і шурпатасці...»

І гвалтам сціскаў сябе ў цвёрдых рамках знадворнае спакойнасці.

Яго самоту парушыў камсамалец Віктар. Ён убег да яго бледны, узрушаны і, думаючы, што сакратар ячэйкі не ведае таго, што робіцца на мястэчку, далажыў з раптоўнай цвёрдасцю і афіцыйнасцю:

— Таварыш Карызна, Пацяроб робіць контррэвалюцыю. Ён гвалтам адбірае ад калгаснікаў жывёлу і страшэнна ўзбурае жыхарства. Ён разваліць усю нашу справу...

Карызна выслухаў яго, з выгляду спакойны, стрыманы. Але як пачаў гаварыць, яго вусны мімаволі скрывіліся

ў дзікую гримасу, твар пачырванеў і вочы заблішчалі злосным агнём. Мабыць, убачыў перад сабой Сымон Карызна не камсамольца Віктара, а непавіднага яму брыгадзіра Зеленюка — вінаваўцу ўсіх яго няўдач і прыкрасцей.

— Разваліць усю вашу справу?.. Робіць контррэвалюцыю?

Ён грозна сціх на хвіліну і падступіў да самога Віктара.

— Ты, блазюк, дазнайся перш, што гэта — рэвалюцыя, а тады бярыся вучыць нас...

— Вас?

Віктар цяпер толькі ўцяміў, што, гаворачы пра Пацяроба, ён гаварыў і пра самога Карызну.

— Так, пас... Я ведаю, што робіцца ў Сіўцы, і прашу поса свайго не торкаць куды не трэба!.. Зразумеў?..

Віктар моўчкі завярнуўся і выйшаў з пакоя.

Праз некалькі хвілін да Карызны прыбег раз'юшаны Пацяроб і ўліў астатнюю кроплю, якой не ставала яшчэ, каб шалёная злосць Карызнава хлынула бурнай агіднай патокай.

Пацяроб, страціўшы нават сваю алімпійскую велічнасць, кідаўся па пакоі і, трасучы нейкімі пакомчанымі паперкамі, крычаў:

— Падвучылі. Гэта — падвучылі, я ведаю... Кулацкая зграя! Контррэвалюцыя!

Карызна мала не сілком вырваў з рук у яго адну паперку і прачытаў накрэмзанае на ёй смешнымі бязладнымі крывулькамі:

«У віду свае хваробы і як я ня супроціў калгасу, але прашу нас выпісаць з грому і рэвалюцыі...»

У гэты момант Карызна востра, напружана адчуў свой фатальна пеміпучы рубеж і на хвіліну застыў у хваравітым здранцвенні. Адылі страсянуўся, сутаргава сціснуў кулакі і пагразіў, сам добра не ведаючы каму:

— Ага! Вы — гэтак! Пачакайце ж, мае даражэнькія... Мы яшчэ паваюем!..

Так падышоў быў Сымон Карызна да свайго астатняга кроку.

7

На экстрааннае пашыранае пасяджэнне бюро ячэйкі, скліканае назаўтра пасля таго, як зрабіў Пацяроб перапалох у мястэчку сваім абагуленнем жыўнасці, усе сябры

бюро прыйшлі з трывожным прадчуваннем пейкіх асабліва важных падзей, якія грозна павіслі над ціхім саплівым Сіўцом.

Да самага пачатку пасяджэння Сымон Карызна не вымавіў бадай што ніводнага слова — ён сядзеў пасуплены за сваім пісьмовым сталом (пасяджэнне было ў яго на кватэры) і толькі раз-пораз кідаў кароткія вострыя позірккі на сакратара камсамольскай ячэйкі Віктара, якога ён спецыяльна зазваў на бюро і які сціпла сядзеў у куточку, пакорна адчуваючы на сабе суровы гнеў раз'юшанага начальства.

Як сышліся ўсе, каго запрасіў Карызна, ён, не абвясціўшы нават пасяджэнне адкрытым, не прачытаўшы нават парадку дня, адразу загаварыў жорсткім адрыўчатым тонам, які прымусіў усіх настаражыцца ў напружаным чаканні:

— Таварышы! Сённяшняе пасяджэнне бюро склікана певыпадкова. Падзеі, што за астатнія дні развінуліся ў нашым мястэчку, вымагаюць ад нас ужыцця па-бальшавіцку рашучых рэвалюцыйных захадаў. Калектывізацыя, удала распачатая ў Сіўцы, сустрэла шалёнае супраціўленне з боку пэўнае часткі жыхарства, і гэтаму супраціўленню мы павінны неадкладна пакласці канец. Вы, таварышы, усе добра ведаеце падзеі апошніх дзён. Для нас зусім ясна, што ўсёй гэтай кампаніяй кіруе невялічкая, але дасюль яшчэ ўплывовая купка кулакоў і падкулачнікаў, якой мы самі, таварышы, патураем сваёй мяккасцю і нерашучасцю. Так далей быць не павінна. Мы стаім перад магчымасцю поўнага развалу распачатай намі справы, за якую мы ўсе адказваем перад партыяй. Не спыняючыся перад самымі жорсткімі рэвалюцыйнымі захадамі, мы павінны адным ударам выбіць зброю з рук контррэвалюцыі, павінны адным рашучым ударам разбурыць усё гэта кулацкае контррэвалюцыйнае гняздо.

Кароткая паўза, якую ён падкрэсліў свае апошнія словы, павісла ў пакоі нязносна-цяжкім, напяртым маўчаннем.

Сымон Карызна гаварыў далей яшчэ больш жорстка і выразліва:

— На грунце адпаведных дырэктыў мы маем права ў выпадку патрэбы найзласнейшых з кулакоў, якія актыўна змагаюцца супроць мерапрыемстваў Савецкае ўлады, высяляць з межаў нашага раёна. Мы мусім скарыстаць гэтае права, бо гэтага вымагае ад нас рэвалюцыйная неабходнасць... Хто хоча сказаць што на гэтым пытанні?

Усе маўчалі. Потым пехта нясмела зрабіў не то заўвагу, не то запытанне:

— Гэта — па пастанове агульнага сходу беднаты?..

Карызна рэзка перапыніў яго:

— Мы гэта ведаем... Дрэнная тая ячэйка, якая не вядзе за сабой беднату.

І, яшчэ з момант пачакаўшы, ці не возьме хто слова, Сымон Карызна рэзюмаваў:

— Я думаю, што асаблівых спрэчак па гэтым пытанні не можа быць. Там не спрачаюцца, дзе трэба дзейнічаць рашуча і дружна. Я прапаную адразу ж распачаць канкрэтнае абмеркаванне, каго неабходна выселіць.

Не ўправіўся ён закончыць сваіх слоў, як паслужны Пацяроб грывнуў — задзёрыста і амаль што весела:

— Любачкі мае! Я ж іх усіх як аблупленых...

Але заўважыў сам, што гуллівы топ яго не зусім падыходзіць да агульнага ходу пасяджэння, і, сціхамірыўшыся, стаў сціпла пералічаць кандыдатуры:

— Ну, перш будзе, не іначай, Цімафей Міронавіч... Гвардыян, значыцца...

Усе ў знак згоды кіўнулі галовамі.

— Потым, пэўная рэч, Кандрацёнак Максім...

— Сахацкага не абмінуць... ніяк не абмінуць...

— Прахора таксама...

Як памянуў Прахора, пехта з прысутных невыразна мыркнуў, а следам за ім камсамалец Віктар зусім выразна заявіў:

— Прахор не кулак. Прахора мы заўсёды мелі за бедняка.

Пацяроб нахіліў да яго мілоспа-скрыўлены твар і саладжава, як да дзіцяці, прашапялявіў:

— Любачка, ён горшы за ўсякага кулака. Ён увесь Сівец баламуціць... Ён гэты калгас жыўцом бы праглынуў... Разумееш, мой залаценькі?..

Але Віктара так лёгка не ймеш — ён цвёрда стаяў на сваім.

— Прахор — бядняк. Што ён нездаволены, што злуе немаведама на каго і за што — гэта іншая рэч. Можа, мы самі ў гэтым вінаваты...

Пацяроб тым жа тонам перапытаў:

— Можа, мы самі, золатка, вінаваты?..

— Мы не звярнулі дасюль на яго належнае ўвагі і, замест таго каб апрацаваць яго, узвесці на правільны шлях, аддалі яго ў рукі кулакоў...

Віктар гаварыў гэта, звяртаючыся да ўсіх, але сам чуў, што ўсе ягоныя словы ідуць галоўна да Сымона Карызны і што ніхто іх не ловіць з такой увагай, як ён. Віктар чакаў з боку сакратара ячэйкі чарговага выбуху. І сапраўды Карызна запытаў яго здушаным злосцю голасам:

— Ты, значыцца, супроць высялення Прахора?

— Так. Я супроць гэтага.

— А супроць высялення Цімафея Міронавіча Гвардыяна — таксама?

Віктар на момант замяўся: ясная рэч, што ён не стане абараняць Гвардыяна, як і іншых кулакоў, праўдзівых злоснікаў працоўнае беднаты. Ясная рэч, што ён за тое, каб выселіць іх, раз гэта патрэбна. Але ён пагогул ува ўсіх гэтых справах апошніх дзён бачыць многа такога, што абуджае ў ім шчырыя сумненні, і ён хоча неяк усё гэта выказаць, растлумачыць, ды не ведае як, з чаго тут пачаць.

Сымон Карызна едка ўсміхнуўся і, не чакаючы адказу, адчыкрыжыў:

— Мы возьмем гэта на ўвагу, таварыш сакратар камсамольскай ячэйкі... Далей...

Пацяроб паспешна хапіўся за новыя кандыдатуры, і Віктар астаўся ў дрэнным падазроным маўчанні.

Спіс быў прыняты без спрэчак, хоць у ім, побач з сапраўднымі кулакамі, былі сераднякі і нават беднякі, на кшталт Прахора. Пасля навучальнае практыкі з камсамольцам Віктарам ніхто не важыўся супярэчыць ці выказаць свае сумненні.

Раптам Пацяроб размахыста лэпнуў сябе далонь па лбу.

— А братачкі! Гэта ж у нас адны тут сівецкія... А Сівалапы?..

Сябра бюро, камуніст з Сівапалаў, зазначыў:

— Ды ў Сіваланах бадай што і няма такіх падта ўжо злосных кулакоў. У нас жа скрозь — галеча...

Пацяроб хітра падміргнуў яму (мы вашага брата ведаем!) і потым, узяўшы езуіцка-бязвінны від ды пазіраючы скоса на камсамольца Віктара, працягнуў:

— А што, залаценькія, каб гэтага самага Загароўскага Малаха калупнуць...

Віктар збялеў і адварпуўся ўбок, каб схваць сваё мімавольнае ўзрушэнне. Некаторыя з прысутных кінулі на яго быстрыя спачувальныя погляды, і ён балюча адчуў іх.

Карызна з радасцю падхапіў Пацяробаву прапазіцыю:

— Супроць высялення з Сівалапаў Малаха Загароўскага ніхто не мае супярэчыць?

Віктар нервова таргануў галавой, але моцнай патугаю волі суняў сябе і змоўчаў. Маўчалі і ўсе іншыя, хоць усе добра бачылі відочную недарэчнасць высялення гэтага спакойнага беззаваднага серадняка.

Спіс быў закончаны. Але ж гэтым не скончыліся яшчэ нягоды, што шчодрым дажджом сыпаліся сёння на галаву няшчаснага камсамольца Віктара.

Сымоп Карызна вёў далей пасяджэнне бюро.

— Таварышы! Я мушу дадаць яшчэ, што гэтую аперацыю мы правядзём у найкарацейшы тэрмін. Заўтра ўвечары ўсе, хто падлягае высяленню, павінны быць дастаўлены на чыгуначную станцыю. Сёння ж мы нашу пастапову правядзём праз сход беднаты, які я ўжо даў загад склікаць. Адказным за высяленне, я лічу, трэба вызначыць таварыша Пацяроба. Супярэчанняў пяма?

Супярэчанняў не было. Карызна хацеў быў ужо закрыць пасяджэнне, але акурат у гэты момант яго працяла новая думка, і ён, ледзь прыкметна ўсміхнуўшыся, дадаў:

— Гэта — па Сіўцы. Што да Сівалапаў, дык я ўважаю, што ўся гэтая справа павінна кіравацца таварышамі з мясцовых жыхароў. Таму я прапаную адказным за высяленне кулакоў у Сівалапах вызначыць сакратара нашае камсамольскае ячэйкі. Супярэчанняў няма?

Супярэчанняў не было. Усе былі ашаломлены гэтай наўмыснай, для справы не патрэбнай жорсткасцю, бо ўсе ведалі пра стасункі Віктара з дачкой Загароўскага.

Віктар няўцямна ўзняў свае па-дзяцінаму чыстыя вочы і паволі абвёў усіх цяжкім ліпучым поглядам, нібы пытаючыся ўва ўсіх, што гэта значыць, ці мо просячы спагады сабе, ратунку.

Усе — не то з замяшаннем, не то з дзіўным нейкім сорамам — унікалі гэтага погляду.

— На гэтым, таварышы, пасяджэнне бюро ячэйкі лічу закрытым.

Камсамалец Віктар адразу ўстаў і выйшаў з памяшкання. Ён мог вытрымаць з патрэбнай цвёрдасцю афіцыйна-дзелавы тон пасяджэння, але прыватныя гутаркі былі яму цяпер няўзмогу: яму трэба было акрыяць на самоце, прывесці да ладу разматлашаныя думкі свае і пачуцці.

Ён адразу падаўся пад Сівалапы і ішоў шпаркім, паспешным крокам, нібы чакала яго там пільная, неадклад-

ная справа, хоць ніякага пэўнага замеру ў яго пакуль што не было.

Уся істота маладога хлапца была занята цяпер, вядомая рэч, кахавай дзяўчынай, а тым часам, як ні напружваў ён свае мазгі, ніяк не мог узбіцца на якую канкрэтную, звязаную з ёй, думку. Нават яснага вобраза Аўгінчынага не мог ён адрадыць у сваім расстроеным уяўленні.

Так прайшоў ён бадай што паўдарогі. Як падыходзіў ужо пад млын, чамусьці ўспомніў: «Учора занёс ёй новыя кніжкі... Якія гэтыя кніжкі?..»

І гэты першы выразны, хоць зусім не актуальны цяпер думка займала яго ўсю пазасталую да Сівалапаў дарогу. Усю дарогу ён напружваў памяць сваю, каб успомніць, якія ён занёс ёй учора кніжкі. Памяць упарта не давала адказу, а думка аб тых няшчасных кніжках рабілася ўсё больш дакучная, неадчэпная. Толькі ўвайшоўшы ўжо ў Сівалапы, здолеў ён ад яе адкараскацца, бо трэба было вырашыць неяк, куды цяпер пахінуцца.

Камсамалец Віктар мо колькі хвілін стаяў так сярод сівалапаўскай вуліцы ў поўнай разгубленасці і няўцямна вадзіў наўкола пустымі невідучымі вачмі. Колькі раз, супімаючыся поглядам на вокнах хаты, супроць якой стаяў, ён упарта стараўся ўспомніць нешта пільнае, дужа яму патрэбнае, і ніяк не мог. І толькі як забразгалі з хаты ў акно і знаёмы голас гукнуў: «Заходзь, Віктар, да нас! Чаго ты стаіш?..» — тады толькі заўважыў, што стаіць супроць хаты Якуба Лакоты, і борздзенька, нібы спяшаючыся схавацца ад некага ў гэту спадзейную схову, пабег да дзвярэй.

У Якуба Лакоты ў «габінеце» было поўна людзей. Непакойны запал чырвонага інваліда ўсё яшчэ мучыў яго, ведучы да магілы. Адхілены ад кіраўніцтва ў новым калгасе, ён усё роўна гарэў турботамі і творчым энтузіязмам. Цяпер у гуртку блізкіх калгаснікаў ён з уласцівым яму гарачкавым захапленнем абмяркоўваў нейкі новы праект, які меўся прапанаваць на разгляд управы калгаса.

Віктар моўчкі сеў і пачаў слухаць. Ён не разумеў ніводнага слова і не стараўся зразумець, а толькі ўбіраў у сябе агульны фон густога дружнага гоману, і гэты гоман яго супакойваў, варочаў да звычайнага стану. На яго пазіралі з лёгкім здзіўленнем, бо ніколі дасюль ён не быў гэтакі сумны, але, на шчасце, не чапалі яго. Ён сядзеў так аж датуль, пакуль не паразышліся ўсе чыста. Тады Якуб Лакота падыходзіў да яго і, пільна зазіраючы яму ў твар сваімі хваравіта-бліскучымі вачмі, запытаў:

— Што з табой, Віця?

І Віктар пачаў апавядаць усё зусім спакойна, разважна, нібы справа гэта зусім мала яго і абыходзіла. Толькі ў канцы апавядання з'явіліся ў яго ў голасе поткі балючага, зусім дзяцінага неўразумення. Ён глядзеў на Лакоту гарачым цупкім поглядам і ўпарта дапытваўся ў яго:

— Гэта ж няправільна, га? Дзядзька Якуб... Гэта ж непатрэбна? Непатрэбна?.. Я не к таму, што... Я магу зрабіць... І я зраблю... хай сабе... Але ж гэта наўмысла ён... Гэта несправядліва... Праўда, дзядзька Якуб? Несправядліва?..

Якуб Лакота з хвіліну думаў — пахмуры, скупчаны ў сабе — і потым адказаў з рашучай цвёрдасцю:

— Гэта няправільна і непатрэбна...

І Віктар, забыўшыся раптам на тое, што гэта ён «не к таму», што «ён можа зрабіць і ён зробіць», загарэўся палкай надзеяй.

— Дык што ж, дзядзька Якуб? Што рабіць?.. Скажыце мне...

Якуб Лакота, яшчэ з хвіліну падумаўшы, сказаў ціхім глыбока праканальным голасам:

— Па-баявому, па-ваеннаму так... Калі ты атрымаў няправільны, на твай погляд, баявы загад, ты мусіш перш яго выканаць, а потым абскардзіць...

Віктар аўтаматычна пераказаў следам за ім:

— Перш выканаць, а потым абскардзіць...

І, сабраўшы ўсю сваю пазасталую цвёрдасць, заявіў з магчымай бадзёрасцю і рашучасцю:

— Добра... Я так і зраблю...

Ён кінуўся да дзвярэй, але з паўдарогі вярнуўся і, падышоўшы зусім блізка да Якуба Лакоты, папрасіў яго пазмоўніцку ціхім, прытоеным голасам:

— Вы мне паможаце, дзядзька Якуб, гэта ўсё... абладзіць... Добра?

Якуб Лакота пяшчотна абняў яго за плечы.

— Добра, Віця, я памагу.

8

Быў гэта выдатны для Марыны Паўлаўны дзень, які страсянуў яе даўно ўжо пазнанымі і бадай забытымі турботамі. А пачаўся ён быў таксама даўно ўжо пазнанаю Марыне Паўлаўне радасцю.

Уранні мімаездам залучыла была ў Сівец райжанарганізатар — дзябёлая прастадушная і вельмі разумная жанчына, з якой Марыне Паўлаўне давялося мець доўгую гутарку. Яна зацікавілася жыццёвымі ператрускімі Марыны Паўлаўны, і тая мусіла расказаць ёй усё чыста, як на споведзі, што, аднак, яна не цяжарала яе, бо райжанарганізатар абуджала да сябе найшчырэйшую даверлівасць. У выніку гэтай гутаркі Марына Паўлаўна атрымала сур'ёзнае і нават катэгарычнае запрашэнне перайсці на працу ў раён і прыняла гэтай запрашэнне з вялікай радасцю і ўдзячнасцю.

Райжанарганізатар вельмі спяшалася і знікла з Сіўца так жа раптоўна, як і з'явілася ў ім, пакінуўшы Марыне Паўлаўне, апроч нечаканае радасці, яшчэ адчуванне дзівоснае казачнасці ўсяго, што адбылося.

Можа, гэта быў проста прыемны, шчаслівы сон?

Марыну Паўлаўну даўно ўжо цяжарала цедарэчпасць быцця яе тут, у Сіўцы, пад бокам у свайго былога мужа. Яе нічога тут не трымала, яна нічым не была тут звязана, і выходзіла так, нібы яна жыве тут выключна таму, што чакае звароту да ранейшага, спадзяецца яшчэ вярнуцца да мужа. Гэта надзвычайна мучыла яе, і яна скрозь летуцела аб тым, каб як выбрацца з гэтага нялюбага Сіўца, але не мела спосабу, як гэта зрабіць.

Цяпер пытанне развязалася само па сабе — проста і дасканала.

Марына Паўлаўна праз цэлы дзень жыла ў ружовым чадзе новага адчування. Яна нібы памаладзела адразу на дзесятак год — у яе ў галаве мітусіліся такія смелыя і такія пекныя лятункі, якія б задаволілі палкую фантазію маладой дзяўчыны. І сёння ёй упершыню пасля разлукі захацелася пабачыцца з Сымонам Карызнам, сказаць колькі слоў яму — развітацца, ці што. Яе зусім не абыходзіла, пра што яны б мелі там гаварыць — ёй хацелася, каб ён толькі адчуў яе новы настрой, каб пабачыў яе шчасліваю, радасную. Яна знаходзіла безліч тлумачэнняў свайму такому жаданню і, ясная рэч, не дапускала і думкі пра тое, што гэта ў яе памаладзела істоце загаварыў цьмяны, прыглушаны голас жаночага какецтва.

А гэта, мабыць, так і было.

Увечары Марына Паўлаўна ў апошні раз ішла на сходку жаночага гуртка. Пасля гуртка яна назначыла сабе абавязкова зайсці да Карызны. Што ж там такога? Яна мо

заўтра ці пазаўтраму едзе, у яе там яшчэ ці мала патрэбных рэчаў — ёй жа трэба сабраць іх, папарадкаваць?

Абы хутчэй скончылася гэтая сходка. Ды, зрэшты, яна можа і не даседзець да канца, раз у яе пільная справа.

У школе, дзе быў прызначаны сход, замест шумнае бабскае грамады яна заспела ўсяго трох ці чатырох вельмі маркотных жанчын і нязменна-вясёлую, бадзёрую Тацяну, якая гэтым жанчынам нешта вельмі энергічна тлумачыла.

Марына Паўлаўна здзіўлена запытала:

— А дзе жанчыны?

Тацяна адказала спакойна, але з падкрэслена-цвёрдай стрыманасцю, якая паказвала, што ў яе ўнутры таксама не ўсё ў парадку:

— Не прыйдуць... Выпраўляюць сваіх суседак у далёкую дарогу.

Жанчыны нібы на камандзе заўздыхалі:

— Божа мілы! Што гэта толькі дзеецца! Ну хай бы ўжо тых, багатыроў каторых, а то ж бядоту, галоту... Што яны маюць да іх?

Марына Паўлаўна глядзела на іх шырока расплюшчанымі вачмі і нічога не разумела. Тады Тацяна паспешна выправіла маркотных жанчын і, астаўшыся сам-насам з Марынай Паўлаўнай, сказала пра тое, што ўжо вядома было ўсяму Сіўцу, апроч аднае, захопленае сваёй новай радасцю, Марыны Паўлаўны. Аनावядала Тацяна ўжо інакшым, таемна-напружаным тонам, не хаваючы больш свайго глыбокага ўзрушэння. Як скончыла, Марына Паўлаўна парыўчата схапіла яе за руку.

— Тацяначка, родная... Ці гэта так трэба? Скажы, ці гэта ім трэба было гэтак рабіць? Ці гэта закон такі?..

Тацяна раптам замкнулася ў жорсткай чужасці.

— Хто яго... Можа, і трэба, а можа, і не трэба... Яны — начальства... больш чаго ведаюць...

Марына Паўлаўна, мала не плачучы, прасіла яе:

— Тацяначка, родная... Ты, пэўна, ведаеш... чаму ты не скажаш мне?..

Тацяна яшчэ памаўчала з момант, а тады раптам адчыкрыжыла з смелай злосцю:

— Шалеюць яны, во што... Нешта есць путро катораму, дык ён на людзях спаганяе. Не будзе з гэтага ладу...

Марына Паўлаўна зусім ціха, нібы баючыся ўласнага запытання, прашаптала:

— Гэта ты — пра Карызну?

Тацяна змоўчала. Марына Паўлаўна раптам зарушылася:

— Пойдзем дахаты, Тацяначка... Пойдзем дахаты...

Дарогаю Тацяна, нібы выпраўляючы сваю мімавольную рэзкасць, тлумачыла больш лагодна і пагадліва:

— Яно пэўна, што трэба прыбраць з дарогі сяго-таго, каб не заміналі... Але ж трэба ведаць — каго, а не то што гамузам — хто першы пад руку трапіў...

Як падыходзілі ўжо пад самую хату, Марына Паўлаўна супялася.

— Мне, Тацяна, яшчэ трэба схадзіць у адно месца. Я скоро прыйду.

Тацяна нічога не пыталася, бо ведала добра сама, куды ідзе Марына Паўлаўна. І ў думках яна пахваліла яе.

Аднак Марына Паўлаўна сямігодку мінула — толькі з момант прыстоіла пад ёй у перашучасці — і пайшла далей у самы канец даўгой сівецкай вуліцы. Там збочыла яна на вузенькую, у адзін след, сцежачку, што вяла да загубленае ў снегавых сумётах Галілеевае хацёнкі.

У малючкіх крывых акенцах не ў меру пышна ззяла яснае святло Галілеевае саматужнае электрычнасці. Марына Паўлаўна асцярожна паляпала ў заваленыя дзверы — і святло зараз жа згасла. Гэта мела азначаць, што Галілей не прымае. Але Марыне Паўлаўне пільна трэба было яго бачыць, і яна, паляпаўшы мацней, гукнула дрыжачым ад хвалявання голасам:

— Дзядзька Ахрэм! Адчыніце!

Святло зноў запалілася, і за дзвярмі пачулася непакойная Галілеева шарпаніна.

— Кхе-кхе... Гэта вы, Марына Паўлаўна? Зараз адчыню...

Але, адваліўшы дзверы, ён усё-ткі перш сдэражліва вытыркнуў у шчэлку сваю барадзёнку і, толькі канчаткова праканаўшыся, што ніякае небяспекі няма, шырока расчыніў дзверы перад нечаканай, але прыемнай госцяй.

Марына Паўлаўна стала ў парозе, ашаломленая несусветным Галілеевым гармідарам. Да яе зараз жа падышоў Босы і, пазнаўшы яе, стаў ветла церціся аб яе ногі. Яна ўздыхнула з гаспадарлівай рупнасцю і паспагадала бязладнаму Галілею:

— Не прыбрапа ў вас тут, дзядзька Ахрэм... Жывіце вы неяк так... не па-людску...

Галілей бесцырымонна пранусціў міма вушэй гэту заўвагу, бо быў глыбока заняты нечым сваім і, апрача та-

го, «свайго», не мог бачыць і чудзь больш нічога на свеце. Нават не запрасіўшы Марыну Паўлаўну сесці, ён первава перабег сюды-туды паміж свайго гломазду і, суняўшыся перад ёй, зашаптаў таемна і радасна:

— А я ведаю ўсё... Я разумею... усё разумею...

— Што вы разумееце, дзядзька Ахрэм?

Галілей яшчэ бліжэй нахіліўся да яе і здушаным ад захаплення шэптам прасіпеў:

— Яны баяцца... ага... Яны баяцца, во што... Баяцца... хі-хі-хі...

І нават засмяяўся стары дзівак, што траплялася з ім толькі ў хвіліны найвыдатнейшых перажыванняў. Марына Паўлаўна толькі дагадвалася, пра каго гаворыць ёй Галілей, але ведала добра, што распытваць яго цяпер без карысці, і таму пастаралася ўлучыць яму ў тон:

— Чаго ж ім баяцца, дзядзька Ахрэм?

Галілей трыумфаваў.

— Тэхнікі, Марына Паўлаўна... Тэхнікі баяцца...

— А што ім тэхніка?

— Тэхнікай трэба браць... ага... тэхнікай... А яны не ўмеюць... хі-хі-хі... не ўмеюць...

Марына Паўлаўна з ціхім дакорам перапыніла яго:

— Людзі тут, дзядзька Ахрэм, а не тэхніка.

Галілей на хвіліну змоўк, нібы ўслухваючыся ў яе словы, а тады загаварыў яшчэ ў большым захапленні:

— Ага... ага... людзі... А на людзей тэхніка трэба... І на людзей — тэхніка... ага... А яны не ўмеюць... Яны баяцца...

Марына Паўлаўна зразумела, што пад гэткай настрой нічога людскага ад Галілея не дойдзеш, і, каб растлумачыць прычыну свайго прыходу, упершыню за ўсё жыццё зманіла свайму старому прыяцелю:

— А я прыйшла са справаю да вас, дзядзька Ахрэм. Ці не перанеслі б вы тую сушыльню, што некалі мне зрабілі, туды, да Тацяны... Я не патраплю сама...

Галілей суняўся разгублены сярод свайго гломазду і вінавата лапатаў:

— Сушыльня... ага... сушыльня... Я ведаю... я разумею... ага... сушыльня...

Ён так мо разоў з дзесяць пераказаў нечаканае для яго ў гэту хвіліну слова і ўсё роўна не дабраўся жаданага сэнсу: так цяжка было яму вымкнуцца з свайго цудоўнага пераможнага захаплення.

Марына Паўлаўна адвіталася і пайшла з хаты. Босы

праводзіў яе жаласным енкам, нібы жаліўся на няшчасную сваю долю, якая прымушае яго сядзець у хаце адзін на адзін з гэтым апантаным гаспадаром.

Галілей выпускаў Марыну Паўлаўну з такой адумысловай асцярожнасцю, што сапраўды цяжка было адзначыць, хто больш баіцца, ці ён, ці тыя, над кім ён трыумфаваў сваю хімерную перамогу.

Марына Паўлаўна ішла ад свайго прыцеля нездаволеная. Адно, што здолела яна вынесці з сваёй візіты, гэта тое, што Галілей адмоўна глядзіць на апошнія падзеі ў Сіўцы і што ён працуе ў іх пэйкі новы правал Сымона Карызны. Але гэта толькі згусціла яе змрочны, трывожны настрой.

Яна ішла цяпер да Сымона Карызны. Яна не здавала сама сабе справы, з якой мэтай яна туды ідзе, — адно з жалем і крыўдай усведамляла, што гэта не будзе ўжо тая прыемная сустрэча, аб якой яна думала праз увесь сённяшні дзень.

Сымон Карызна хадзіў па свайму пакою буйнымі гонкімі крокамі, з чаго Марына Паўлаўна зразумела, што ён моцна ўзрушаны. Ён сустрэў сваю былую жонку з шчыраю радасцю, але яна адчула, што радасць гэта не злучана непасрэдна з ёй, што ён з роўным пачуццём сустрэў бы цяпер кожную рэч, якая б на момант выбіла яго з цяжкага ўзрушэння.

— А, гэта ты, Марына... Як добра, што ты прыйшла... Сядай, калі ласка...

Яна не распранаючыся прысела на сваё калішняе аблюбёнае месца — у куток старой абшарпанай канапы. Карызна кінуўся да стала і нервовым рухам схопіў з яго паперку.

— Я акурат атрымаў сёння ліст ад дачкі... Ты ёй, мусіць, пічога яшчэ не пісала?.. Яна не ведае... Яна піша нам абаім... На, пачытай...

Яна выцягнула руку, каб узяць паперку, і рука здрадліва закалацілася дробнай дрыготкай. Ён заўважыў гэту дрыготку і, нібы апечаны ёй, паспешна адхапіў ад ліста сваю руку. І гэты невялічкі глупасны інцыдэнт чамусьці вярнуў яго ў стан цяжкага яго ўзрушэння — ён зноў нервовымі крокамі засігаў па пакоі.

Марына Паўлаўна ўздыхнула і ціха, нібы сама сабе, праказала:

— Я прыйшла ўзяць некаторыя свае рэчы. Я заўтра еду...

І яна не змапіла — яна ў гэту хвіліну ўжо сапраўды была ўпэўнена, што едзе менавіта заўтра.

Карызна з крыўднай безуважнасцю мыркнуў сабе пад нос:

— Ага... заўтра едзеш... Куды?..

Яна цьмяна, нярадасна пахвалілася:

— Мяне бяруць на работу ў раён... на лініі жапад-дзела...

Ён паказаў від, што зацікавіўся, і з штучным здзіўленнем у голасе перапытаў:

— Так? У раён?.. Гэта добра... Гэта надзвычайна добра...

Марына Паўлаўна змоўкла, працягая крыўдай і расчараваннем. Але гэтыя пачуцці трывалі ў ёй нядоўга. Гледзячы на балючыя мітушэнні свайго былога мужа (яна ж прывыкла разумець кожны яго рух), Марына Паўлаўна памалу ахаплялася даўнім сваяцкім жалем, і ўсе думкі яе канцэнтраваліся на адным: як бы развеяць гэты чорны яго настрой, якое б даць яму хоць невялічкае спацяшэнне. У мімавольным парыванні яна падышла да яго і, пяшчотна дакрануўшыся да яго рукі, прашаптала:

— Сымон! Нашто ты мучыш сябе?

Ён здрыгануўся ад неспадзеўкі і інстынктыўна адшаспуўся ад яе, гатовы да злоснага энергійнага адпору. Адылі ўбачыў пакорны боль у яе глыбока запалых вачах і, стрымаўшы сябе, адказаў халодна, але спакойна:

— Ты пра гэта... пра высяленне... Ты не разумееш, Марына... Гэта — трэба. Гэта суровая неабходнасць рэвалюцыі... Рэвалюцыя без ахвяр не бывае... Каб ісці наперад, трэба церабіць дарогу...

Ён гаварыў знехаця — сухім афіцыйным тонам, абы адкараскацца ад яе, а мо і ад сваіх сумненняў. Але Марына Паўлаўна была падзіва настойная і рашучая.

— Няпраўда, гэтага не трэба... Гэта робяць не так, як ты... Ты — жорсткі... Ты мучыш сябе і праз гэта ўсіх... Ты ў сабе носіш атруту і сам не хочаш пазбыцца яе... Нашто ты так робіш?

Карызна ледзь стрымліваў злосць.

— Ты што, угаварваць прыйшла?.. Мо падаслалі? Агітуеш за пакутнікаў-кулакоў?..

Марына Паўлаўна зусім распалілася.

— Я не дапушчу гэтага! Я не магу дапусціць... Ты сам сябе губіш! Ты не той дарогай ідзеш, якой трэба ісці... Ка-

муністы не так робяць... ім гэтага непатрэбна!.. Ты баішся і таму на гэта ідзеш...

Тады Сымон Карызна падышоў блізка, усутыч, да свае былое жонкі і з бязлітаснай едкасцю праказаў:

— Ты, пэўна, забылася, што мы ўжо не муж і жонка?

Так, Марына Паўлаўна сапраўды была на гэта забылася. Карызнаў напамінак, як струмень ледзяной вады, ахаладзіў яе і вярнуў да прытомнасці. Цяжка згнібёная, асаромленая, яна адышлася і ціхенька села ў свой куточак канапы. Потым узнялася зноў і праказала пакорна, вінавата:

— Я забяру патрэбныя рэчы.

Яна доўга поркалася ў шафе — нічога не брала там і не шукала — абы схаваць сваю нязносную, цяжкую няёмкасць.

Як выходзіла, у руках у яе не было нічога, апроч пакомчанага доччынага ліста. Яна заўважыла яго і ўжо ад парога сказала:

— Я напішу дачцэ... пра ўсё... Добра?

Карызна каротка згадзіўся:

— Гэта даўно трэба было зрабіць.

І Марына Паўлаўна праз усю тую ноч пісала даўгі, поўны матчынскіх слёз ліст да дачкі, у якім, аднак, менш за ўсё наракала на свой боль ці на свае нягоды, а больш апісвала трагічна-бязвыхадны стан, у якім, на яе думку, знаходзіўся цяпер Сымон Карызна, і настойна клікала дачку на ратунак.

Гэты ліст назаўтрага Марына Паўлаўна сама і завязла на пошту ў раён, як пераязджала туды на новую працу і на новае жыццё.

9

Камсамалец Віктар скрозь чорную ноч, скрозь лютую, мабыць, апошнюю перад вясной, завіруху ехаў у далёкую незнаёмую вёску шукаць свайго друга.

Змораная, але без меры старанная шаўлюжка сваім конскім інстынктам адгадвала загубленую ў цемры і снегавай замеці дарогу і кльпала сабе памаленьку, ані не зважаючы на частыя ўдары пугаю, якімі больш з інерцыі, чымся свядома, частаваў яе ачмурэлы гаспадар.

Сам Віктар не бачыў і не чуў ні дарогі, ні шаўлюжкі, ні пугі, якою без жаднае патрэбы махаў у паветры, ні шур-

патага снегу, што агнёва-калючай жарствою абсыпаў яго твар. Усё адчуванне гэтае далёкае пачное дарогі пералівалася ў разбушлаванай яго свядомасці ў адчуванне няўхільнага падання ў глухую чорную яміну, на самым дне якой, педзе глыбока-глыбока, у вязкім цёплым муце, марылася яму салодкае збавенне ад бязлітаснай чарады вобразаў, што настойна гналіся за ім.

— Зарэж мяне лепей... Віця, зарэж мяне... Во табе нож... Віця, я не буду злавацца...

Куды яму дзецца ад гэтых балючых слоў, неадступных, назоллівых, як звои спалашонай асвы. Яны праз цэлы дзень лётаюць над яго галавой і ўпіваюцца ў яе атрутнымі джаламі. Яны залятаюць цяпер наперад і апантаным роем кідаюцца ў твар яму і колюць, кусаюць, паляць яго пякучым агнём.

А можа, гэта лятуць насустрач яму іншыя словы — не менш балючыя і яшчэ больш жорсткія, як тыя?

— Перш выканаць загад, а потым абскардзіць.

А калі гэтае «потым» будзе неўзваротна позняе?

Ён загад выканаў. Ён выканаў яго на сто — ды не, на дзвесце працэнтаў! Бо ён рабіў тое, чаго мог не рабіць, ад чаго мог унікнуць без ніякай завады для справы. Напрыклад, ён мог толькі арганізаваць, наладзіць усё як след, а чаго яму было ісці самому туды, калі можна было папрасіць каго, даручыць каму другому гэта зрабіць?

О, не! Камсамалец Віктар не гэткі! Ён мае досыць цвёрдасці, каб выканаць самому ўскладзены на яго партыйны абавязак! Ён мае досыць юнацкай упартасці, каб выпіць усю чашу да дна, да астатняе кроплі!

Яно нядоўга і цягнулася, гэтае яго наўмыснае самакатаванне — мо якіх пяць ці дзесяць хвілін. Ён зайшоў толькі затым, каб абвясціць пастанову і загадаць, што да такой-та пары павінны быць гатовы ў дарогу, ды яшчэ растлумачыць, што можна ўзяць з сабой з гаспадаркі, а што трэба здаць, як сродкі вытворчасці, у калгас. Ён так і хацеў падысці проста да гаспадара, узяць адпаведны моманту тон — строгі, вядома, нават суровы, але не звяглівы, не злосны — і выкласці слова на слове ўсю сутнасць справы. Але яго здэтанавала троху агульная карціна, якая адкрылася яму ў гэтай нешчаслівай для яго хаце сівалапаўскага селяніна-серадняка Малаха Загароўскага.

Галоўнае збянтэжыла Віктара тое, што, замест, якой ён чакаў, сумятні, гармідару, можа, нават лайнкі, абурэння, ён сустрэў тут жудасную, хаўтурную ціхасць. Тут поўная

хата была людзей — больш, вядома, жанчын — і ўсе яны зважна сядзелі па лавах у глыбокім жалобным маўчанні. Можна, яшчэ і тым падкрэслівалася гэтае падабенства да хаўтур, што паваленая раптоўнай бядой гаспадыня ляжала на ложку васкова-белая і перухомая, як нябожчыца.

Віктар чуў, што гэтая нямотна-напружаная сцэна мусіць выбухнуць, як і на праўдзівых хаўтурах, агульным дружным галашэннем, і баяўся, каб не сталася гэта акурат цяпер, як аб'явіць ён гаспадару няўмольна катэгарычную волю рэвалюцыйнай неабходнасці.

Здзівіла яго Аўгінька. Ён чакаў, што ўбачыць яе заплаканую, зарумзаную, і загадзя нарыхтаваўся змагацца з ліпучым жалем, які ў ім заўсёды ўзнімалі жаночыя слёзы. Аж не. Аўгінька зусім не плакала. Праўда, вочы ў яе былі хваравіта-чырвоныя, але слёз не было на іх (мо павыплакала ўсё?), і стаяла яна ў нейкім дзіўным ненатуральным здранцвенні проста сярод хаты, нават не прыхіліўшыся ні да чога, — убога схіленая, нібы зламаная.

Замест жалю, зірнуўшы на яе, адчуў Віктар глухі трывожны страх, які прымусіў яго, ідучы цераз хату, сцеражліва абмінуць яе зводдаль, як зачумленую.

Гаспадар стаяў, прыхіліўшыся да вушака дзвярэй, што ішлі ў чыстую палавіну хаты, і тож быў жудасна нерухомы, здранцвелы. Ён, мабыць, нічога і не чуў з таго, што казаў яму Віктар, бо пустыя непрытомныя вочы яго скрозь глядзелі паўз Віктараву галаву некуды ў нявідную кропку, а на застылым твары была жахлівая адсутнасць усякага выразу і сэнсу.

Віктар не ўправіўся яшчэ скончыць свае прамовы, як да яго падышла Аўгінька. Яна первовым нязграбным рухам кранула яго за рукаў і ціха спытала:

— Што вы робіце, Віця?

Ён абярнуўся да яе, і іхнія вочы сустрэліся. Тут страшэнна падашукала была Віктара адна нікчэмная дробязь, праз якую ён ледзь не страціў быў свае мужнасці. Аўгінька стаяла перад ім напружаная, суровая, шчытна, аж да бялосці, сашчаміўшы вусны. І вось адзін куточак гэтых прыгожых, так добра знаёмых і любых Віктару вуснаў увесь час смешна, наіўна сморгаўся ўгару, гарэзна парушаючы стрыманую строгасць усяго твару. Акурат у гэту хвіліну, праз гэты недарэчны нікчэмны куточак вуснаў апанаваў быў Віктара той дрэнны ліпучы жаль, якога ён баяўся. Толькі папяўшы ўсе свае сілы, ён стрымаўся, каб не кінуцца да яе і, плачучы разам з ёй, не закрычаць.

— Аўгінька, любая мая, я не вінават... Я сам ведаю, што гэта несправядліва і непатрэбна, але я мушу рабіць так, бо маю баявы загад, які трэба перш выкапаць, а потым абскардзіць... Я абскарджу яго, не бойся... Я ўпраўлюся, я не спазнюся... Родная мая, я ратую цябе...

Казалі потым некаторыя дападлівыя людзі, якія былі там, што ў камсамольца Віктара былі-такі бліснулі ў вачах слёзы. Але гэта, мабыць, казалі проста затым, каб скампраметаваць камсамольца Віктара, паказаць, што і камсамольцы могуць часта зблышыць.

А Віктар проста быў растлумачыў Аўгіньцы ўсё як мае быць і прасіў яе супакойца, нават падвёў яе да лаўкі і хацеў пасадзіць. Але яна ўзяла тады са стала звычайны хлебны нож і, падаючы яго яму, сказала дзіўна простым і шчырым тонам, які страсянуў усю істоту камсамольца Віктара:

— Зарэж мяне леей... Віця, зарэж мяне... Во табе нож... Віця, я не буду злавацца...

Што было далей па гэтых словах, Віктар неяк не помніць — усё зацямрылася чорнай нязводнай жудасцю гэтых Аўгіньчыных слоў.

Не, няпраўда. Яшчэ адно помніцца добра. На сталі ён убачыў быў кніжку, якую ў астатні раз прынёс быў Аўгіньцы, і, убачыўшы, з радаснай хаплівасцю кінуўся да яе, каб паглядзець яе назву, нібы ад гэтага залежала немаведама што.

Гэта была «Праграма і статут Усесаюзнага Ленінскага Камуністычнага Саюза Моладзі». Віктар кніжку схаваў у кішэню не таму, што баяўся, каб не прапала, а лічыў за недапушчальнае блюзнерства пакідаць яе тут, у гэтым хоць і несправядліва, але ўсё-ткі асуджаным, ганебна асуджаным доме.

Камсамолец Віктар ведае добра свае саюзныя абавязкі! А цяпер ён знойдзе свайго друга, раскажа яму ўсё чысценька, і яны ўдвух нешта прыдумаюць. У яго нарыхтаваны ўжо нават і словы, з якімі звернецца ён да прыцеля. Ён скажа яму так: «Братачка! Можа, я і дрэнна, не пакамсамольску раблю, можа, падаўся я сентыментальнай слабасці, можа, патураю сам сабе, сваім пачуццям... Але слухай пра ўсё, што было...»

І скажа тады не толькі пра гэта, апошняе, а і пра ўсё, што дзеялася ў Сіўцы па ад'ездзе друга. І яны нешта прыдумаюць тады, і ўсё будзе добра.

Абы пазбыцца гэтых неадступных балючых вобразаў!

Абы не сцёбалі ў твар агнёвай жарствой гэтыя пазоллівыя, як звон спалашонай асвы, атрутныя словы.

...Здаровы конскі інстынкт няўтомнай шаўлюжкі ды шчаслівая выпадковасць прывялі нарэшце камсамольца Віктара ў патрэбную яму вёску. Там прыстоіў ён ля першай хаты і — абмёрзлы ўвесь, адубелы — ледзь споўз з саянак, каб паляпаць у акно ды папытацца, дзе жыве Зелянюк. Яго доўга не чулі, потым доўга перапыталі і яшчэ даўжэй тлумачылі, як трапіць у патрэбную хату.

Але нарэшце знайшоў. Блізкасць мэты падбадзёрыла яго, і ён парабіў такога грукату, што перапалашыў увесь дом. Пакуль гаспадары спрачаліся з ім, да дзвярэй падышоў сам Зелянюк і запытаў сваім звонкім, так знаёмым Віктару і так прыемным яму голасам:

— Гэта — да мяне? Хто там такі?

Віктар хацеў весела крыкнуць, але ад узрушэння ледзь прапішчаў — танклява і жаласна:

— Гэта я... Віктар, з Сіўца... Адчыні хутчэй...

Дзверы расчыніліся, і Віктар з асалодаю нырнуў у густую цеплыню хаты.

Зелянюк злавіў яго ў цемры за руку і павёў на сваю палавіну хаты. Там запаліў святло і, зірнуўшы на Віктараў разгублены твар, адразу з ласкавай турботай запытаўся:

— Што, Віця, нешта благое здарылася?

— Братачка...

Але на гэтым і скончылася яго ўступная прамова, бо маладыя нязломныя сілы яго ўсё-такі нарэшце здра-дзілі яму, і ён горка, па-дзіцячаму заплакаў.

Пакуль Віктар адплакаўся, Зелянюк ужо быў апрапунты, і яго свежы бадзёры выгляд ані не паказваў на тое, што яго адарвалі ад самага сну.

— Ну як, Віця, можа, цяпер раскажаш ужо?

І ён ласкава палэпаў Віктара па плячы.

Віктару доўга не давялося апавядаць, бо Зелянюк з першых слоў зразумеў, аб чым тут справа, і нецярпліва перапыніў яго:

— Ну, рэшту дакажаш дарогай. Зараз жа едзем у раён...

Віктар на такі зварот ніяк не спадзяваўся і з раптоўнай радасці паспрабаваў нават прырэчыць:

— Можа, не варта турбавацца па гэтым? Можа, ты запіску напішаш, ці што — дык я сам?..

Але Зелянюк строга перапыніў яго:

— Тут справа не аб тваёй каханцы, Віця,— тут справа вялікае грамадскае значнасці... Копь твай пас давязе яшчэ да раёна?

— Можа, яшчэ і давязе.

І зноў змораная, але бязмеры старанная шаўлюжка кльпала памаленьку, адгадваючы загубленую ў цемры і снегавой замесці дарогу, і зноў без сэнсу, чыста з інерцыі махаў Віктар пугаю, не бачачы і не чуючы ні дарогі, ні шаўлюжкі, ні шурпатага снегу, што агнёва-калючай жарствою абсыпаў яго твар. Але ўжо не ў чорную глухую яміну падаў загнаны бязлітаснымі вобразамі камсамалец Віктар, а лётаў сярод завірухі смелымі яснымі надзеямі.

У раёне адразу пад'ехалі да кватэры сакратара райкома таварыша Гайдука. Тут адчынілі ім адразу, бо, відаць, прызвычаліся да гэтых раптоўных візітаў, і як увайшлі хлопцы ў невялічкі Гайдукоў пакой, гаспадар яго ляжаў у ложку, хоць ужо і варушыўся патроху спрасоння.

Зелянюк усцёр сярнічку, і яны ўбачылі, што кіраўнік раённае арганізацыі ўжо сядзіць на сваім непрэзентабельным ложку і, яшчэ не адышоўшы ад сну, дробненька чмыхае сваім хоць і даўгім, але не надта паважным носам.

— А! Хлопцы... Ну што?

Зелянюк без доўгіх абыходаў сціслым стрыманым тонам баявога рапарта пачаў дакладваць сакратару райкома пра сутнасць справы. Гэты яго тон надзвычай імпанаваў Віктару, затое мізэрны выгляд Гайдука, які, седзячы на ложку, усё яшчэ чмыхаў носам, спачатку не абуджаў у ім асаблівае даверлівасці.

Гайдук, выслухаўшы даклад, пацвяджальна кіўнуў галавой, нібы хацеў сказаць, што ўсё так ідзе, як і мусіла ісці, і буркнуў:

— Я хацеў выклікаць Карызну... пагаманіць... Аж цяпер прыйдзеца неяк іначай...

Ён млява пацягнуўся да тэлефона, што стаяў тут жа, пры ложку, і доўга, з д'ябальскай цярплівасцю, выклікаў сонную тэлефаністку.

І вось невыразныя, пакомчаныя саплівасцю словы сакратара райкома прагучалі камсамольцу Віктару цудоўнапрыгожай райскай музыкай:

— ...а восьмай уранні?.. ага... цяпер шэсць... Ты чуеш?.. Во што, браток... Пазвані туды, на станцыю... Усіх перасяленцаў з Сівецкага сельсавета затрымаць да выяснення справы... Тэлеграму?.. Давай тэлеграму... Бывай...

І такім самым млявым, цібы вымушаным рухам паклаў назад тэлефонную трубку.

Камсамалец Віктар адчуў ува ўсім цэле цягучую, невымоўна-салодкую слабасць. Ён убачыў каля грубкі вольнае крэсла і сеў на яго, прыхіліўшы ацяжалелую галаву да цёплых кафляў. Увушшу ў яго злілася ў роўную буркатлівую песню ўжо далёкая ад яго свядомасці гутарка Гайдунка з Зелешоком, а ўваччу распрасцёрся белы зімовы шлях, што адкрываецца за Сіўцом бязмежным разгонам, і па тым па шляху папоўз бясконца даўгі кашлаты абоз, над якім паплылі зусім ціхамірныя, пазбаўленыя ўсякага трагізму, людскія рыданні. А з боку ад шляху, на снегавым узгорку, немаведама адкуль з'явіўшыся там, вытыркнудася нязграбная фігура старога Галілея разам з яго верным другам і спадарожнікам — Босым.

Адтуль, ад Галілея, даляцеў быў таксама нейкі дзіўны завуўна-цягучы чалавечы гук.

Можа, гэта і Галілей плакаў там, стоячы на сваім узвышшы? А мо ён спяваў, чаго добрага?

Ці плакаў Галілей, ці спяваў?

...І над развязаннем гэтага складанага пытання, ці плакаў, ці спяваў Галілей, праводзячы сівецкіх перасяленцаў, заснуў Віктар глыбокім спакойным сном, які кампенсаваў яму ўсе яго трывогі і мукі апошніх дзён.

10

Вязьмо зацягнулася, і туга скручаныя канцы яго падвярнуліся пад самае сэрца даўкім балючым вузлом чорнае распачы.

І сталася ж гэта аkurat у той момант, як Сымон Карызна, зрабіўшы свой астатні рашучы крок, адчуваў сябе на верхавіне жаданага трыумфу. Нават выйшла тут зусім дзівоснае, неверагоднае супаданне: у тую хвіліну, як паляпалі ў дзверы, ён пісаў аkurat дацясенне ў раён аб канчатковым завяршэнні суцэльнае калектывізацыі ў Сівецкім сельсавеце.

Пачуўшы стук у дзверы, Карызна адклаў убок пяро і, паціраючы рукі, крыкнуў бадзёра і весела:

— Уваходзь! Хто там?..

Але зараз жа настрой яго глыбока анаў, бо сярод печаканых гасцей ён убачыў бледны, рэзка акрэслены твар пенавіснага Зелешюка.

Карызна зразумеў усё. І гэта раптоўнае яснае разумен-

не сітуацыі дапамагло яму авалодаць сабой. Ён запрасіў усіх сесці і з лёгкай усмешачкай слухаў тлумачэнні незнаёмага таварыша, што гэта ёсць вызначаная раённым камітэтам партыі камісія па даследаванні стану партыйнае і савецкае работы ў сельсавеце.

Камісія сядзела ў яго нядоўга. Умовіліся толькі аб працы на заўтрашні дзень, ды Зелянюк з далікатнасці зрабіў колькі запытанняў звычайнага прыцельскага характару, якія ў такія хвіліны прымаюцца яшчэ халадней, чымся афіцыйныя размовы. І потым камісія пайшла, паведаміўшы напаследак, што закатараваліся яны ўсе ў сівецкім пардоме. Гэта апошняя вестка задзела Карызну бальней, чымся ўся папярэдняя гутарка.

«Нават не зайшлі адразу да яго! Нават не захацелі ў яго спыніцца! Зрабілі дэманстрацыю супроць яго!..»

Астаўшыся адзін, Сымон Карызна перш-наперш падышоў да стала і з хаплівай паспешнасцю падраў недапісанае данясенне ў раён, нібы хацеў як мага хутчэй знішчыць апошні след свае ганьбы. Потым паволі, млява, як лунацік, адышоўся да канапы і сеў у той прытульны куток, дзе любіла сядзець Марына Паўлаўна.

Ён адчуваў глыбокую да ўсяго апатыю і дзіўнае, амаль шчаслівае палягчэнне. Нібы пёс ён нейкую вельмі патрэбную, але разам з тым і вельмі цяжкую ношку, якую цяпер скінулі ў яго з плеч. Можа, дрэнна, можа, пуста будзе без яе потым, але ў гэтую першую хвіліну над усім пануе адно салодкае адчуванне раптоўнае палёгкі. І хочацца, каб адчуванне гэтае цягнулася бясконца, каб не было ні думак ніякіх, ні турбот, каб адно слухаць, як па ўсім целе пераліваецца цудоўная ўсеабдымная змора.

У такім стане заспеў Сымона Карызну Пацяроб, які з'явіўся не па доўгім часе пасля візіты партыйнае камісіі. Ён увайшоў, як зазвычай, не паляпаўшы, не папытаўшы дазволу, прыдыбаў да ўнурацага ў сябе Карызны і схіліўся над ім, ёмка пераламаўшы сваю даўгалыгую постаць.

— Сымонка! Ку-ку?..

Карызна ўзняў галаву і ўбачыў проста перад сабой яго твар, з выразу якога можна было меркаваць, што Пацяроб або збіраецца чхнуць, або пырснуць несутрыманым смехам.

Карызна шчыра здзівіўся.

— Табе смешна?

І сапраўды Пацяроб засмяўся — ды такім дзікім смехам, што Карызна гатоў быў падумаць, ці не звар'яцеў часам непераможны старшыня Сівецкага сельсавета.

— Асэсары... Асэсары прыехалі... Асэсары... ха-ха-ха!.. Але смех Пацяробаў так жа раптоўна апаў, як і ўзняўся. Стаўшы зноў сур'ёзным, ён скрывіўся ў іранічна-плаксіваю міну і далажыў Карызну:

— А я ўжо, Сымонка,— кулдык... Прыйшла паперка з раёна, каб зараз жа перадаў справу памесніку... А ты, любачка, таксама маеш паперку?

Карызна дасадліва махнуў рукой.

— Ці аб гэтым справа?..

— Аб чым жа, золатка?

Карызна зрабіў разгублена-няпэўны жэст.

— Няма нічога... разумееш? Нічога няма... Гарадзілі мы з табой, гарадзілі... І раптам — пуста...

Пацяроб зразумеў гэтыя словы па-свойму і ўпаў у грознае абурэнне.

— Гэта мы пабачым яшчэ, як яно пуста! Яны думаюць, што яны толькі разумеюць? А можа, мы бралі лінію на поўную перамогу сацыялізма? А можа, мы наперадзе ўсіх ішлі ўдарным штурмам, каб дагнаць і перагнаць? Мы таксама кроў лілі за Савецкую ўладу! Мы таксама рабочымі на фабрыцы працавалі і ведаем, як гнуць пралетарскую лінію... Мы яшчэ паглядзім, хто на чыё пераверне!..

Сымон Карызна з вялікім здзіўленнем слухаў бязглузду мітыngoўшчыну Пацяроба і, як той суняўся нарэшце, не ўтрымаўся ад таго, каб з поўнай шчырасцю не канстатаваць:

— Ну і дурны ж ты, Пацяроб, да немагчымасці.

Пацяроб спопрыску хапіў быў далей:

— Нам не ўпершыню цярпець за рэвалюцыю...

Але абдумаўся, дабраў сэнсу Карызнавае заўвагі і, зноў пераламаўшы сваю несусветную даўгалыгасць, твар у твар прыхіліўся да Карызны.

— А ты, Сымонка, разумны?

І зарагатаў злосным паскудным смехам, ад якога ў Карызны па ўсім целе прабегла дрыготка агіды і жудасці. Ён не мог далей трываць прысутнасці Пацяроба і рашуча ўзняўся.

— Ну, я пайду...

Пацяроб нахабна і хітра падміргнуў яму.

— Сымонка, куды ж гэта ты, даражэнькі?

Карызна зразумеў сэнс яго падміргвання і, моцнаю патугаю волі стрымаўшы сябе, каб не плюнуць яму ў твар, адказаў з наўмысна-рэзкай прастатой і адкрытасцю:

— Да Веры Засуліч.

— Схадзі, Сымонка! Схадзі, любачка...

І ён зноў падміргнуў яму з тым жа брудным, нахабным намёкам.

Ідучы з хаты і адчуваючы за плячыма ў сябе прыкрую, ліпучую прысутнасць Пацяроба, Сымон Карызна сам сабе дзіваваў:

— Няўжо я мог плячо ў плячо працаваць з гэтым чалавекам?

...Яшчэ з сянец у Веры Засуліч пачуў Карызна да краю абрыдзенае брысканне гітары і хацеў быў ужо завярнуцца назад, але ўспомніў, што больш няма куды ісці, і з адчайнай рашучасцю чалавека, якому няма ўжо чаго больш губляць, адчыніў дзверы.

Вера чамусьці страшэнна перапалашылася ягоным прыходам і, ускочыўшы з месца, стаяла ў незразумелай Карызну разгубленасці. Затое Андрэй Шыбянкоў адчуваў сябе цалкам вальготна. Ён, не кідаючы брыскаць на гітары, нядбайна падрыгваў адной пагой і глядзеў проста на Карызну ўпартым іранічна-насмешлівым поглядам.

Выгляд гэтага чалавека абудзіў у Карызны ўвесь запас путраных сіл, якія яшчэ драмалі ў ім, і ён з нечаканай нават для самога сябе рэзкасцю звярнуўся да Шыбянкова:

— Андрэй! Выйдзі адсюль, нам трэба пагаманіць з Верай Міхайлаўнай.

Шыбянкоў, не зважаючы на ягоныя словы, па-ранейшаму ўсміхнуўся яму ў твар ды яшчэ ў дадатак да ўсяго засвістаў пад нос сабе нейкі нахабны матыўчык, які выразней за слоў гаварыў Карызну: «Яшчэ невядома, хто тут мае права астацца: ты ці я...»

Тады Вера Засуліч, заўважыўшы, як страшна збялеў Карызна і якім дзікім агнём загарэліся ў яго вочы, падбегла скоранька да Шыбянкова і спалохана, але разам з тым і пяшчотна папрасіла яго:

— Ты ідзі, Андрэй... Мы пагаворым... Ты потым прыйдзеш... Добра?

І ў гэтае апошняе «добра» яна ўліла столькі інтымнасці, што яно кальнула Карызну бадай не менш, як уся нахабнасць Андрэя.

Андрэй пайшоў. Карызна з глыбокай палёгкай сеў на канапу і паклікаў да сябе Веру.

— Хадзі, Вера, сядзь тут, ля мяне.

Вера села поплец і з мілай, пакорлівай ласкай падала яму абедзве рукі. Карызна прагавіта схапіў іх і затуліў імі свой распалены твар. Так сядзеў ён колькі хвілін, аха-

ладжаючы мяккім прыткненнем яе маленькіх рук сваё мімавольнае ўзрушэнне. Потым, адкрыўшы твар, з яспай пранікліваасцю зірнуў на яе і загаварыў паволі — цвёрда і мнагазначна:

— Цяпер, як я згубіў усё і як я ведаю, што неўзабаве згублю яшчэ і цябе, ты мне даражэйшая, чымся была калі-небудзь дагэтуль...

Вера маўчала. Карызна зрабіў паўзу, мабыць чакаючы ўсё-ткі з яе боку хоць слабейкага выяўлення пратэсту, але, не дачакаўшыся, гаварыў далей:

— Калі згубіш усё, дык шкадуеш нават таго, чаго дасюль ані не шкадаваў. Я, здаецца, шкадую, што разышоўся з сваёю жонкай.

Вера спытала яго з раптоўным ажыўленнем, якога ён не заўважыў:

— Ты хочаш сысціся зноў са сваёй жонкай?

— Я не пра тое... Мы з ёй не сыдземся больш...

Колькі хвілін яны сядзелі моўчкі, а тады Вера нясме-ла — не то з асцярожным дакорам, не то з жалем праказала:

— Нашто ты зрабіў так... не так, як трэба...

Яна — гэтая мілая, шчырая дзяўчына — у сваёй бязмежнай непасрэднасці забылася ўжо, што і сама старанна памагала яму рабіць «не так, як трэба».

Карызна пагардліва ўсміхнуўся.

— Помніш, Вяруська, ты неяк сказала мне, што трэба старацца, каб усё было добра, усё чысценька, каб ніхто ні да чаго не мог прычапіцца... Так цяжка рабіць, Вяруська, так надзвычайна цяжка рабіць.

Вера клапатліва зморшчыла лоб і з мімавольным страхам у голасе запытала:

— Што цяпер будзе?..

— Што цяпер будзе?.. Мяне, напэўна, выключачь з партыі... Можна, аддадуць пад суд... І па тым...

Ён раптам хваравіта ажывіўся і, сутаргава сціснуўшы яе рукі, загаварыў далей:

— Гэта — не тое... не ў тым тут сэнс... Пуста, Вяруська, вось што... Няма нічога... Няма мінулага ў мяне... разумеш? Будучыня — глупства, а галоўнае мінулае... Звычайна кажуць іначай, наадварот, а ў мяне акурат так... Няма на што абаперціся, каб ступіць у будучыню... Няма падставы, як кажуць, для будучыні... Я — помніш, Вера — ка-заў табе, што, можна, мы прайшлі свой этап, што, можна, па гэтым новым этапе мы — лішнія... Я проста хаваўся за

гэта «мы»... А цяпер іначай... Няма тут, мабыць, піякіх «мы»... І піякіх этапаў не было, піякіх этапаў я не ішоў. Таму і пуста цяпер... Няма мінулага, няма на што абаперціся.

Вера глядзела на яго ўпартым неадрыўным поглядам, і ў яе чыстых наіўных вачах займаўся агеньчык глыбокага жалю. Мабыць адчуўшы гэты яе настрой, Карызна раптам абярнуўся да яе і цяжкім ад унутрапага болю голасам запытаў:

— Вяруська, пашто ты кідаеш мяне?

Вера пяшчотна прытулілася да яго і прашантала:

— Я дужа, дужа хачу, каб табе было добра...

Потым яна схілілася да яго калень і, не вырываючы ад яго сваіх рук, парыўчата схавала ў іх твар.

Карызна з невымоўным здзіўленнем і глыбокай, блізкай да шчасця радасцю адчуў, як па руках у яго пацяклі гарачыя, шчодрыя яе слёзы.

Але ўсё ж такі не было гэта шчасце, бо Сымон Карызна навучыўся нарэшце разумець, што жаль — гэта яшчэ не зусім каханне.

11

У сельсавеце было ці мала народу, і кароткая, але поўная глыбокага драматызму сцэнка, якая неспадзявана разыгралася там, мела досыць шырокае кола цікавых і надзвычай уважных гледачоў.

За вялікім сталом насупроць уваходных дзвярэй працавала раённая камісія, правяраючы справы Сівецкага сельсавета. Перад сталом грозна, размахыста сігаў экс-старшыня сельсавета — даўгі, як вочап, калматы, як памяло, Пацяроб. Да яго то старшыня камісіі, то Зелянюк раз-пораз звярталіся з запытаннямі, і тады ён горда сунімаў свой марш і, пагардліва скрывіўшы вока на трэцяга, ціхага і маўклівага сябра камісіі, кідаў — нібы выплёўваў — кароткую нядбалую рэпліку. Старшыню камісіі, а злашча Зеленюка, ён велічна ігнараваў, нібы не прызнаваў зусім іхняе прысутнасці ў сценах яго былой інстытуцыі.

Народ, які быў у сельсавеце, найбольш сівецкія актывісты, купкаваўся сям-там невялічкімі гурткамі і аднамерна гудзеў стрыманым гоманам, поўным павагі да тае, экстраардынарнае справы, што адбывалася тут.

А ў самым кутку за сталом, дзе працаваў незамутнёна

спакойшы дзядок Цівунчык, сядзеў, цяжка ўзлётшыся локцямі на стол, Сымон Карызна. Ён пахмура маўчаў, упурапы ў глухую задуму, і, мабыць, не чуў ані слова з ціхамірнае гаворкі старога служакі, які лічыў за свой капечны абавязак разважаць яго чорны настрой староннімі, да справы не датычнымі, апавяданнямі. Але Цівунчык не засмучаўся дужа яго пяўважнасцю і з вялікім задавальненнем апавядаў сам сабе пра грандыёзныя шашачныя турніры, у якіх ён нібыта браў калісьці ўдзел і якія, праўду сказаўшы, ён проста вымудрыў сабе паціхеньку, каб хоць трохку акрасіць цягучую сваю канцылярскую самоту.

Акурат перад момантам, як мела разыграцца тая неспадзяваная сцэнка, агульную цікавасць прыцягнула была да сябе нейкая малаважная, але вострая спрэчка Пацяроба з камісіяй, і таму ўсё, што далей тут адбылося, прайшло пад пільнай увагай усіх прысутных.

Яшчэ не ўправіўся скончыць Пацяроб сваю чарговую алімпійскую рэпліку, як раптам адчыніліся дзверы і ў сельсавет увайшла прыгожая стройная дзяўчына. Яна з парога акінула памяшканне быстрым энергійным поглядам і, убачыўшы проста перад сабой Зеленюка, шырока расплюшчыла вочы ад радаснага здзіўлення і зрабіла ў яго бок мімавольны парыўчаты рух — больш красамоўны, чымся тысячы слоў найгарачэйшага прывітання. Але рух гэты застыў у самым сваім пачатку, бо дзяўчына раптам дзіўна змянілася: бровы яе строга насупіліся, вусны сащаміліся ў цвёрдым напружанні, а ў вачах халодна бліснуў зусім не радасны і не прыветны агеньчык.

Дзяўчына пругкім крокам падышла да Зеленюка і, упарта гледзячы яму ў твар, запытала:

— Навошта ты маніў мне?

Зелянюк паспрабаваў усміхнуцца.

— Я не маніў табе, Стася...

— Чаму ты не напісаў мне ўсяго?

Зелянюк відавочна замяшаўся, і гэта яго замяшанне вылілася ў цяжкую, невыгодную для яго паўзу. Адылі ён авалодаў сабою і з той жа ціхай перашучай усмешкай адказаў:

— Стася... Так трэба было... Так было лепей...

Дзяўчына паглядзела на яго знішчальным поглядам і хацела, мабыць, сказаць нешта вельмі рэзкае, але ў гэты момант яна заўважыла Сымона Карызну і кінулася да яго з крыкам, у якім невядома чаго было больш: радасці ці роспачы:

— Татка!..

Карызна ў хаплівай, зусім старчай паспешнасці цалаваў дачку — і з нецярплівай настойлівасцю вёў яе да дзвярэй, нібы баяўся, каб не пачула ці не пабачыла яна тут таго, чаго ёй не трэба ні бачыць, ні чуць.

— Ты не была яшчэ ў хаце? Пойдзем, дачушка... пойдзем...

Як яны былі ўжо ў дзвярах, Зелянюк первова памкнуўся ім услед і гукнуў не па-звычайнаму моцным узрушаным голасам:

— Стася!..

Але яна нават не азірнулася.

Зелянюк стаяў сярод някоя напружана-застылы, адзервянелы — і не то ў чаканні, не то ў бязмежным балючым здзіўленні глядзеў на зачыненыя дзверы.

З хвіліну ў сельсавеце стаяла глухое маўчанне. Яго разарваў дападлівы Пацяроб раптоўнай заўвагай:

— Гэта, любачкі мае, аргумент...

І ён пашукаў вачмі сярод публікі спагадлівае ўсмішкі, адылі не ўсміхнуўся ніхто. Усе заняліся адразу сваім, кожны ўдаваў, што ён нічога не бачыў і не чуў. Гэтым паказалі ўсе мімавольную павагу сваю да глыбокіх, цудоўна-яскравых рухаў чалавечай душы.

Праз якіх дзесяць хвілін камісія зрабіла была перапынак у сваёй працы, і тады, абабраўшы зручны момант, да Зеленюка падышла Тацяна Шыбянкова. Унікаючы чамусьці ад сустрэчы з ягоным поглядам, яна перашуча запытала яго:

— Гэта твая дзяўчына?

Зелянюк ласкава, амаль пяшчотна зірнуў на яе злёгка паружавелы твар і жартліва адказаў:

— А хіба гэта не ўсё роўна?

Тацяна паспешна згадзілася:

— Усё роўна.

Але ўвесь яе разгублены выгляд, а найбольш сарамліва ўтупленыя вочы яе гаварылі, што ёй гэта не зусім усё роўна.

...Тым часам бацька з дачкой у цяжкім адчужана-халодным маўчанні падыходзілі да будынка местачковае сямігодкі.

Пераступіўшы цераз парог роднае хаты, Стася, як і там, у сельсавеце, сунылася ў парозе і абвяла пакой вострым данытлівым поглядам. Відаць, агульны выгляд самотнае Карызнавае кватэры не зрабіў на яе асабліва прыем-

нага ўражання, бо яна з сцеражлівай стрыманасцю — зусім не па-хатняму — перайшла цераз пакой і, нават не распрануўшыся, села на першае, якое трапілася ёй на дарозе, крэсла.

Карызна заўважыў яе настрой і тонам лёгкага дакору прапанаваў:

— Можна б, ты распранулася хаця, Стася? Ты ж прыйшла дамоў, у сваю хату.

Стася нібы і не чула ягоных слоў. Яна з хвіліну сядзела моўчкі, упяўшы ў акно задумены погляд, а тады абярнулася да бацькі і з рэзкай рашучасцю запытала яго:

— Тата! Што ты тут нарабіў?

Карызна, замест адказу, сам запытанне яе ціхім праніклівым голасам:

— Ты што, Стася, першая хочаш судзіць?

Яна незадаволена скрывілася.

— Я не магу і не хачу судзіць цябе. Ты ведаеш, што я прывыкла бачыць у табе не толькі свайго бацьку, а і старшага таварыша. Ты — стары партыец, а я камсамолка.

— Неўзабаве будзе іначай: я буду беспартыйны, а цябе, мабыць, перавядуць у сябры партыі. Я табе зычу гэтага ад шчырага сэрца...

Стася ўскочыла з месца, распаленая раптоўным гневам.

— Не кажы так, тата! Я не хачу, каб ты так казаў... Ты гаворыш, усё роўна як смяешся... Калі ты і рабіў усё гэта са смехам, дык ты, дык я... я зусім не буду пра гэта з табой гаварыць.

Карызна маўчаў — адно ўсміхаўся балючай хваравітай усмешкай, якая сказала дачцэ больш, чымся ўсякія словы. Яна падсела да яго бліжэй і зусім інакшым, ціхім пяшчотным голасам запытала яго:

— Татка, табе дужа цяжка?

Бацька панура схіліў галаву.

— Цяжка, дачушка... Дужа цяжка...

І тады дачка паважным пракапалым тонам супакоіла яго: — Гэта добра, татка... Раз цяжка, значыць, ты ўсё адчуваеш... А я думала, ты смяешся... Скажы, татулька, як усё гэта выйшла ў цябе? Можна, тут якое было непаразуменне?..

Карызна скрывіўся ад унутранага болю і знехаця адказаў:

— Тут, Стася, столькі было непаразуменняў, што я заблытаўся ў іх, як у непраходным лесе. Мне пачынае часам здавацца, што ўсё жыццё маё — непаразуменне.

Яна перапыніла яго тым жа паважным аўтарытэтным тонам:

— Не трэба так гаварыць, татка... Гэта не сур'ёзна... Ён вінавата ўсміхнуўся.

— Добра, дачушка, я больш не буду... Але — ведаеш што? — нам з табой так многа прыйдзеца яшчэ гаварыць пра гэта... А цяпер — блытаецца ў мяне ўсё... Давай пра другое... Скажы, ты Зеленюка добра знаеш?

Яна ўзняла на яго шырока расплюшчаныя вочы, нібы здзівілася такому паўнаму яго запытанню.

— Я не толькі знаю, я нават кахаю яго...

Але зараз жа сама заўважыла сваю злачынную прастадушнасць і напавілася:

— Ну мы з ім — добрыя прыяцелі... былі...

Яна з момант памаўчала ў перашучасці, а тады нясмела сарамліва запытала бацьку:

— Скажы, а ён... Зеленюк... не вінаваты ў гэтым ува ўсім?

Карызна адказаў з цвёрдай катэгарычнасцю:

— Ён ні ў чым не вінават. Вінават я.

Яны колькі хвілін сядзелі моўчкі, занятыя кожны сваімі думкамі. Потым дачка мякка кранула бацьку за рукаў, нібы асцярожна будзіла яго, і прашаптала:

— Татка... Я ўсё-ткі пра гэта яшчэ... Усяго некалькі слоў... Скажы, ці ты не хочаш шчыра так, па-сапраўднаму, каб неяк добра стала... ну, разумеш, каб зноў так, як раней...

Карызна не даў ёй скончыць — перапыніў яе ў дзіўным замяшанні:

— Я разумею... Я, дачушка, не ведаю... У мяне ўсё пераблыталася... Я буду хацець... Я зраблю так, каб хацець...

Тады Стася зусім блізка прыхілілася да яго і яшчэ цішэй, ледзь чутна запытала:

— А як з мамкай?

Карызна паглядзеў на яе строгімі вачмі.

— Стася, ты не маленькая, і табе не трэба ціхіх сямейных абставін... Мы цябе роўна любім абое... мы табе як былі — бацька і маці... Ёй не дрэнна... Яна лепей жыве цяпер, чымся раней...

Дачка слухала яго і ў той яму пакорліва ківала галавой.

— Я ведаю... Я за мамку не злуюся на цябе. Тут — асабістае. Я сама ведаю... Але...

Яна адвела ўбок свае вочы, каб не паказаць іхняга здрадлівага бляску, і дадала больш сама сабе, чымся яму:

— ...але мне так шкода, так шкода свае мамкі...

На гэтым і скончылася была ў бацькі з дачкой першая па сустрэчы гутарка, якая хоць у сутнасці не развязала ні бацьку, ні дачцо іх сумненняў, але шчасліва пагадзіла іх між сабой.

12

Зелянюк узрушана хадзіў узад і ўперад па нязграбна-даўгім, як трупа, і пустым пакоі, у якім зазвычай непадзельна панаваў аптэкар Плакс са сваім местачковым драмгуртком і які раённая камісія «дэманстрацыйца» абрала сабе пад часовую штаб-кватэру.

Зелянюк ламаў галаву пад сфармуляваннем пэўнага, яснага адказу на запытанне, якое зрабіла яму Стася пры іхняй неспадзяванай сустрэчы.

Нашто ён уласна ў сваіх лістах да Стасі, у якіх падрабязна апісваў ёй усе сівецкія падзеі, упарта хаваў ад яе сапраўднае месца дзеі і сапраўдных асоб, якія ў ёй бралі ўдзел?

Ён не каяўся і не сумняваўся — ён і цяпер, як раней, як увесь час, як і там, пры сустрэчы з Стасяй, быў шчыра і цвёрда ўпэўнены, што сапраўды так было лепей, што так і трэба было яму рабіць, але ў яго не было дакладнае формулы, у якую б можна было і ў якую яму канечна трэба было ўкласці сваё напаяўнтуіцыйнае перакананне.

Ён добра помніць, што пачалося ўсё з несур'ёзнага, чыста дзяцінага жарту — ён хацеў так напісаць ёй колькі лістоў, а потым прызнацца ды пасмяяцца разам з ёй з гэтага бязвіннага ашуканства. А потым, як пайшлі ў яго сутычкі з Карызнам ды як набылі яны формы вострай прынцыповай варожасці, ён па доўгіх меркаваннях наважыў і надалей, да таго ці іншага развязання іхняга канфлікту, хаваць ад Стасі праўдзівыя прозвішчы герояў сваіх прыгод.

Але ж чаму ён гэтак наважыў рабіць? Ці меў ён тады што канкрэтнае на мэце?

Што б там ні было, а ён мусіць знайсці такі дакладны вычарпальны адказ, які б адразу пераканаў Стасю ў аб'ектыўнай правільнасці і мэтазгоднасці ягонага ўчынку.

Любая, слаўная Стаська! Якім страшным поглядам яна сёння на яго паглядзела! Гэты погляд не гаварыў, а проста крычаў, што Стаська яму ніколі-ніколі, да апошніх дзён жыцця, не даруе!

Яна, вядомая рэч, даруе яму, ён гэта ведае добра. Але яна даруе толькі тады, калі ён здолее з непахіснай пэўнасцю ёй давесці, што меў безумоўную рацыю, гэтак рабіўшы.

О, ён добра ведае сваю Стаську!

Толькі ці захоча яна наогул з ім гаварыць? І як тут зрабіць, каб чым найхутчэй з ёй сустрэцца?

...Стася гаварыць з Зеленюком захацела і нават сама прыйшла да яго раней, чымся ён управіўся знайсці сваю няшчасную формулу.

Зелянюк як не ашалеў з радасці, убачыўшы яе ў дзвярах свайго трунападобнага пакоя. Ён кінуўся ёй насустрачу з такім рашучым парываннем, нібы паміж іх не было, ды і не магло быць ніякіх пязгод ці супярэчанняў, і гатоў быў ужо з маху схапіць яе ў свае абнімкі.

Але Стася, яшчэ трымаючыся адной рукой за клямку дзвярэй, другой рукой уласна адгарадзілася ад яго.

— Нашто ты рабіў так? Ну, кажы?

Зелянюк ніякім чынам не спадзяваўся на такі энергійны і, галоўнае, такі раптоўны напад і, збянтэжаны, сунуўся перад ёй, не ведаючы, што рабіць далей.

— Чаго ты хацеў гэтым дасягнуць?

Зелянюк чуў, што вось тут аkurat, на гэтым месцы, ён мусіць даць свой цвёрды, катэгарычны адказ і ўсё тады развязацца ў адзін момант. Але адказу такога яшчэ не было ў яго, а маўчаць таксама не выпадала, і ён загаварыў — не зусім, праўда, цвёрда і не зусім катэгарычна:

— Ведаеш, Стася, я вось, пакуль ты прыйшла, доўга думаў над гэтым. Я зноў кажу, што так трэба было — я глыбока ўпэўнены ў гэтым. Але я не магу растлумачыць табе... Не магу сфармуляваць... Ну, ведаеш...

Стася пагардліва прыжмурыла вочы і перапыніла яго:

— Ты, можа, думаў, што я перастану кахаць цябе за тое, што ты пасварыўся з маім бацькам?

Зеленюку гэта дадзела надзвычайна, і ён загарачыўся:

— Няпраўда! Я не мог так думаць, ты гэта ведаеш... Ты абражаеш і мяне і сябе. Гэта не тое... Бачыш... Я хацеў, каб ты зусім бесстаронна судзіла пра мае ўчыпкі. Я пісаў чыстую праўду, не маіў ні слова... Ну, скажы, Стася... Ты ж не бачыла нічога дрэннага ці няправільнага ў маіх стасунках да таго... да сакратара ячэйкі?.. Ты мне пісала, што цалкам згодна са мной. Праўда, Стася? Ну, скажы, праўда?..

Стася з момант падумала і сказала троху лагадней, але з тым самым пагардлівым дакорам у голасе:

— Ты — эгаіст... Ты толькі думаў, каб самому чыстаму быць, каб агарадзіць сябе... ты дарма гэта рабіў, бо бацька сам мне сказаў, што ты ні ў чым не вінават...

Зелянюк жвава перапытаў:

— Ён так сказаў табе? Праўда, Стася?

Стася не палічыла за патрэбнае паўтараць, што сказала, і цягнула далей:

— Ты думаў пра сябе толькі. А можа, каб я адразу ведала ўсё, дык бы і пічога гэтага не было...

Зелянюк пачуў тут самае небяспечнае месца і паспешна запырэчыў:

— Няпраўда, Стася! Я многа думаў аб гэтым... Ты зусім не ведаеш свайго бацькі. Ты падліла б толькі масла ў агонь, і ўсё роўна было б тое самае, толькі, можа, у больш вострых і злачынных формах... Пра гэта я таксама пісаў табе, Стася...

Яна раптам нібы абвяла і зусім новым, пакорна-ціхамірным тонам запытала:

— Што цяпер будзе з ім?

Зелянюк, узрадаваны такім зваротам справы, ахвотна пачаў тлумачыць ёй пра партыйную дысцыпліну, пра партыйныя спагнанні, пра тое, што партыя ніколі не адштурхоўвае ад сябе канчаткова сяброў, якія зрабілі тыя ці іншыя, хоць і вялікія нават, памылкі. Стася выслухала яго з глыбокай увагай і, як ён кончыў, спакойна звярнулася да дзвярэй.

Зелянюк асалапеў.

— Стася! Куды ж ты?

Яна прыстоіла і ўзняла на яго найўна-здзіўленыя вочы...

— А што?

— Ты так і пойдзеш?

— Так і пайду. Я пагаварыла з табой пра ўсё, што трэба, і мне няма чаго больш тут рабіць!

Ён раздзельна, склад за складам пераказаў:

— Табе няма чаго больш тут рабіць?

— Так, Зелянюк, мне няма чаго больш тут рабіць.

І яна зноў завярнулася да дзвярэй. Зелянюк падбег і схопіў яе за руку.

— Чакай, Стаська... Гэта ж неразумна... пелагічна... Ну, даруй мне, калі мо я дрэнна зрабіў... Ну, даруй, Стаська...

Стася сказала яму дзіўна спакойным, зусім прыцельскім тонам:

— Слухай, Зелянюк... Ты ведаеш, што я не люблю рабіць што-небудзь з пустой крыўды ці гонару... І я не крыўджуся на цябе... Папраўдзе, Зелянюк, не крыўджуся... Я нават цяпер, у гэтую хвіліну, згодна з табой, што так было лепей... Але гэта ўсё роўна астапецца' паміж нас прыкрым непаразуменнем, і, калі мне будзе патрэбна, я буду лічыць, што ты загубіў майго бацьку...

— Няпраўда, ты не падумаеш так... Ты выдумляеш сама на сябе... Стаська, я ўсё роўна не пушчу цябе... Ты не пойдзеш... Я так не магу... Я больш кахаю цябе, чымся ты думаеш...

Стася ціха, але рашуча папрасіла:

— Зелянюк, пусці маю руку. Я пайду.

Тады Зелянюк пусціў яе руку і, балюча сашчаміўшы зубы, пайшоў ад дзвярэй. Услед яму пачулася так блізка знаёмае, звонкае і зусім-зусім нязлоснае:

— Бывай, Зелянюк!

І яна такі пайшла, гэтая наравістая дзяўчына. Праўда, як выйшла яна за дзверы, дык яе прыгожы твар таксама пацямнеў і скрывіўся ад нутранага болю, але пайшла яна цвёрдым роўным крокам, які ані не паказваў на тое, што гэта дзяўчына перажывае цяпер сваю першую і таму найглыбейшую і найсвяжэйшую трагедыю.

...Стася была ў такім душэўным стане, калі чалавек зазвычай або ўпадае ў чорную меланхолію, або наважваецца раптам на які-небудзь дзікі, недарэчны ўчынак, на які б ніколі не пайшоў у нармальным стане, і ў гэты ўчынак вылівае жорстка сціснутую ўнутры ў яго буру.

Стася ў чорную меланхолію не ўпадала, а наважылася на дзікі, недарэчны ўчынак: яна пайшла да Веры Засуліч.

Яшчэ з кухні Стася пачула мілы галасок Веры, якая мыркала сама сабе нейкую цёплую і ўтульную, як курлыканце коткі, песеньку. Гэтая песенька страшэнна абразіла Стасю сваёй ціхамірнасцю, і яна паведаміла пра свой прыход такім адчайным грукатам у дзверы, нібы хацела спгнаць на іх усё абурэнне свайго маладога сэрца.

Вера выскачыла ёй насустрачу — чыстая, светлая, як анёлак, — і, ледзь не плачучы з радасці, кінулася яе абнімаць.

— Стасечка, родная... Як добра, што ты прыехала... Тут так многа ўсяго ўсякага папарабілася... Я ўжо хацела пісаць табе... папраўдзе...

І яна з ласкавым шчабятаннем павяла Стасю ў свой пакой. Стася моўчкі прымала яе гарачыя шчырыя ласкі, але сама на іх не адказвала і скрозь разглядала яе сур'ёзным праніклівым поглядам. Але раптам у галаве ў яе мільганула смешная дзівачая думка:

«Гэта ж яна, можа, будзе мая новая «мама»?»

Яна мімаволі ўсміхнулася. Вера заўважыла гэтую ўсмешку і, ураз пахаладзеўшы, пакрыўджана пасупіла свае аксамітныя броўкі.

— Ты, Стася, смяешся з мяне?

Стася становіта растлумачыла ёй:

— Гэта я ўсміхнулася не з цябе, а з адной свае недарэчнае думкі. Я смяецца з цябе не буду.

І Вера, ураз расхмурыўшыся, зноў жвава зашчабятала, апавядаючы Стасі пра сівецкія навіны. Адылі Стася перапыніла яе:

— Я прыйшла, Вера, да цябе са справаю. Я хачу пагаварыць з табой пра свайго тату.

Вера зноў замаркоцілася.

— І ты, Стася, супроць мяне? Што я зрабіла каму благога?

Стася паспешна яе супакоіла:

— Я на цябе не наракаю... Гэта — ваша асабістае... Я проста хачу пагаварыць...

Вера падсела бліжэй да яе і прашаптала з непадробленай ласкай і болям:

— Я так шкадую яго... Я, здаецца, усё б зрабіла, каб толькі яму лягчэй было... Я праўду кажу, Стася...

І яна нават прытулілася да Стасі і пяшчотна гладзіла яе руку, нібы гэта сядзела не Стася тут, а Стасін бацька.

Стася, мабыць, наважыла, што цяпер самы зручны момант пачаць «рашучую» размову, і, надаўшы голасу свайму глыбокую, мала не трагічную суровасць, запытала:

— Скажы, ты яго любіш?

І чыстая, бязвінная, як дзіця, Вера Засуліч з анельскай шчырасцю ёй адказала:

— Я не ведаю, Стася...

Стася здзіўлена паглядзела на яе і гаварыла далей тонам старэйшага дасведчанага чалавека, які размаўляе з малым:

— Ну, як жа так — не ведаю... Каханне — гэта пачуццё такое... такое яснае... Заўсёды адчуваеш, ці кахаеш ты чалавека, ці не... Нават і калі дрэнна з ім... ну, калі паспрачаліся... калі разышліся пават... а ўсё роўна нешта

ёсць да яго не такое, як да іншых людзей... Усё роўна цягне да яго, хочацца зноў сустрэцца з ім... хоць ведаеш, што гэта непатрэбна... немагчыма...

Тут Стася нават ціхенька, неўзаметку для Веры, уздыхнула, адылі схамянулася, што нагаварыла многа лішняга, і скончыла суха, разважна:

— Раз няма яснага пачуцця паміж людзей, дык і не можа быць у іх ясных стасункаў.

Вера слухала яе ў глыбокім замяшанні. Яна з хвіліну вагалася сама з сабой, а тады ціха, нясмела праказала:

— У нас... стасункі... у нас усё ясна...

Стася строга перапытала яе:

— Як гэта ясна?

— Бачыш, Стася... Я выйшла. Я выходжу замуж...

— За тату?

Вера яшчэ больш замяшалася.

— Не... За Шыбянкова... За Андрэя Шыбянкова...

Стася глядзела на яе вялікімі, поўнымі здзіўлення вачмі.

— А тата ведае?

— Не... Ён не ведае... Я не казала яму... Я не магла сказаць яму...

Стася, з усіх сіл хаваючы сваю раптоўную радасць, дзелавіта заявіла:

— Дык я сама скажу яму. Добра?

Вера ў радасным захапленні кінулася да яе.

— Стасечка, любая, скажы... Я так шкадую яго... Я так шкадую...

Яна парыўчата абнімала Стасю, а ў яе вялікіх цёмна-цёмна-сініх вачах блішчалі слёзы. Стася ўважна паглядзела на яе і шчырым прыяцельскім тонам зазначыла:

— Вера, ведаеш, што я скажу табе... Ты — хоць вялікая шэльма, але папраўдзе слаўная дзеўка.

Вера Засуліч шчасліва ўсміхнулася.

13

Справа Сымона Карызны, Пацяроба і яшчэ некаторых найбліжэйшых іхніх папличнікаў разглядалася на пашыраным, спецыяльна для гэтае мэты скліканым пасяджэнні бюро райкома.

Сымон Карызна прыехаў у раён змрочны, пахмуры і праз увесь час, пакуль не пачалося пасяджэнне райкома,

туляўся ў баку ад усіх, глуха зацяты ў жорсткім, амаль варожым да ўсіх маўчанні. Гэтая пахмурасць яго была заслонай, за якой ён хаваў сваё замяшанне і якой адгароджваўся ад сутычак з прыяцелямі, поўных немінучага ў гэтых выпадках фальшу і двузначнасці.

Зусім іначай паводзіў сябе Пацяроб. Гэты і тут не страціў рызык і, горда замкнёны ў сваёй адумыслава-пацяробаўскай вялічнасці, звысака кідаў на ўсіх пагардліва-зачэпныя погляды, якія мусілі азначаць, што калі ён і не лічыць сябе пераможцам, дык у кожным разе яшчэ і далёка да таго, каб палічыў сябе за пераможанага.

— Яшчэ паглядзім, хто на чыё пераверне!

Пасяджэнне пачалося з даклада старшыні камісіі, што з даручэння райкома ездзіла ў Сівец дзеля азнаямлення на месцы з усімі дэталямі справы.

Карызна слухаў даклад з глыбокай напружанай цікавасцю. Канкрэтныя факты, якія з спакойнай, нават троху педантычнай стараннасцю выбіраў з сваіх бяздонных матэрыялаў дакладчык, паўставалі перад Карызнавай свядомасцю ў дзіўнай навізне, набываючы зусім новае, нечаканае для яго значэнне. Так часам якая-небудзь непрыкметная, нудная, абыкляя для вока рэч, апынуўшыся ў руках чужога чалавека, раптам здзіўляе гаспадара незаўважанай дасюль яскравасцю.

І Карызну пачало здавацца, што справа ідзе тут зусім не аб ім, што гэта зусім не яго пералічаюцца тут сапраўды цяжкія, сапраўды невыбачныя злачынствы.

...Скрыўленне партыйнай лініі ў справе калектывізацыі, злоснае парушэнне прынцыпу добраахвотнасці...

...Заціск здаровае ініцыятывы бядняцка-серадняцкай часткі насельніцтва...

...Парушэнне прынцыпу — «ліквідацыя кулацтва толькі на базе судэльнае калектывізацыі» і скарыстанне раскулачвання з выключнай мэтай тэрарызацыі насельніцтва...

...Незаконнае высяленне беднякоў і сераднякоў...

...Беспрынцыпная калатня і звадкі з сябрамі ўласнае лчэйкі...

...Затойванне ад партарганізацыі сваёй сувязі з кулацкай сям'ёй і свае ранейшае праваапартуністычнае дзейнасці...

Карызна слухае з напружанай увагай, як перабірае дакладчык бясконцуую чараду злачынстваў, і злачынствы гэтыя дзіўна абстрагуюцца ў ягонай свядомасці, абарачаю-

чыся ў зусім самастойныя, незалежныя ад нікога, праявы. Потым яны збіраюцца ўместа, камбінуюцца, пераплятаюцца і складаюць нарэшце адзіны — таксама абстрактны — вобраз агіднага злачыцы. Гэта не ён зусім, не Карызна, гэта нейкі далёкі, прамінулы ў жыцці чалавек — дурны і агідны, — супроць якога Карызна абураецца не менш за іншых, не менш за самога дакладчыка.

Карызна раптам чуе, што гэты настрой не новы, што ён ужо некалі перажываў яго, і напружвае памяць, каб успомніць, калі гэта было.

Так, успомніў. Гэта было тады, як, едучы ад Рачкоўскага, ён — спакойны, упэўнены ў сваёй сіле і незалежнасці — абарачаўся мыслёвым поглядам у мінулае і бачыў там замест сябе чужога малазнаёмага чалавека.

Карызна первова здрыгаецца.

Што гэта — выпадак ці заканамернасць? Няўжо яму прыйдзецца скрозь так, з страхам і агідай, азірацца на свае пражытыя дні!

Дакладчык скончыў, і зачаліся спрэчкі. У спрэчках выступалі ўсе, хто быў тут прысутны, і ўсе гаварылі бадай што адно: усе ганьбілі, асуджвалі, патрабавалі суровае кары. Карызна глядзеў на кожнага, хто пачынаў гаварыць, з нейкай абсалютна пустой цікавасцю і ўвагу ўсю зварачаў не на словы, не на сэнс іх, а на тое, як хто трымаецца, ці добра патрапіць каторы ўзяць належны тон абурэння і які кіне на яго, на Карызну, погляд: ці гнеўны, ці спачувальны, ці проста безуважны.

Найактыўнейшы ўдзел у спрэчках браў Пацяроб. Ён без ладу, з чыста бабскай звяглівасцю ўтыкаўся ў прамову кожнага, хто выступаў, агрызаўся, лаяўся, нахабна вытыкаў кожнаму яго ўласныя грахі, якіх ён нейкім дзівам меў на ведаме безліч, і ўпарта напіраў на іх, як на сваё апраўданне, хоць яны не мелі ніякага дачынення да разглядання справы. І кожны свой выпад, якія б вынікі ён ні меў, пакрываў трыумфальным поглядам ваяўнічага пераможцы.

У Карызны пацяробаўскія выступленні абуджалі пачуццё прыкрай дакукі, а бадзёрыя змоўпа-таямнічыя погляды, якімі той раз-пораз на яго пазіраў, стараючыся падтрымаць згнібёны дух свайго таварыша, кідалі Карызну ў халодную дрыготку агіды.

Наогул, усе гэтыя спрэчкі страшэнна пудзілі Карызну — яны здаваліся яму лішнімі, непатрэбнымі для справы і ў значнай меры штучнымі. Нават вялікае выступлен-

не Зеленюка — фактычна пракурорская прамова, у якой ён з жорсткай бесцырымоннасцю калупаўся ў Карызнавай псіхіцы, не спыняючыся перад самымі інтымнымі яе куточкамі, пават гэтая прамова не выклікала ў Карызны моцнага ўзрушэння. Яму толькі шкода было чамусьці, што ў Зеленюковай прамове мала агню, мала няпавісці, што ён залішне аб'ектыўны і стрыманы. Мабыць, нянавісць гэтага нялюбага блазнюка дала б яму нейкае асаблівае задавальненне.

Сымон Карызна нецярпліва чакаў выступлення Рачкоўскага. Ён чакаў яго з затоенай унутры злараднасцю, ён загадзя трыумфаваў, уяўляючы тую пікавасць, тое замяшанне, з якім Рачкоўскаму давядзецца гацьбіць яго, свайго калішняга супольніка.

Дзіўная рэч, але з усіх прыцеляў і ворагаў — роўна чужых яму цяпер і далёкіх — пайбольшую непрыязнасць адчуваў чамусьці Карызна да свайго лепшага друга, да Рачкоўскага. Ён проста не мог на яго глядзець — яго ўпэўненна-моцны, энергійны твар, яго прысадзістая, крэпкая, што дубовы камель, фігура абуджалі ў ім дрэннае пачуццё зайздрослівае варожасці, якое занялося ў ім яшчэ тады, як, прыехаўшы ў раён, суняўся ён быў перад кватэраю свайго друга, каб, як зазвычай, да яго заехаць. Перш чым злезці з вазка, ён паспрабаваў быў уявіць сабе сцэну сустрэчы з старым прыцелем, і вось тут замест тае свежае бадзёрасці, якую заўсёды выклікаў у ім адзін успамін пра Рачкоўскага, заняла раптам у сэрцы ў яго гэтае прыкрае, едкае пачуццё, і магчымасць сустрэчы з Рачкоўскім не ўрадавала яго, а напалохала. Ён сказаў возніку ехаць далей і ўпершыню за ўвесь час быцця свайго ў гэтым раёне спыніўся ў заезным двары.

Рачкоўскі выступіў у самым канцы спрэчак. Ён паволі ўзняўся з месца, упёрся рукамі ў стол, нібы ўрос у яго, і ўстроіў проста ў Карызну свой цвёрды няўломны погляд.

— Так, браце Сымоне... Зблышыў ты... Сорамна мне за цябе... вось... Партыя на цябе звяралася, партыя даручыла табе кіраваць часткай яе арганізацыі, а ты партыю сваю ашукаў... Чуеш ты? Ашукаў!.. Ты гэтую веру партыі да цябе на што скарыстаў, га? Ты ведаеш, браце, што ты зрабіў? Ты здрадзіў! Так, здрадзіў...

І Рачкоўскі з уласцівай яму грубай пачуццёвасцю стаў найчарнейшымі фарбамі маляваць учынкi Карызны, якія з кожным словам яго — важкім, цвёрдым, як удар молата, паўставалі ўсё ў страшнейшым выглядзе.

Карызна кіпеў шалёным абурэннем, перамяшаным з злараднасцю.

«Ага! Ты гэтак? Ты такі тоі узяў да мяне? Пастой жа, браток...»

І ён толькі чакаў, пакуль кончыць Рачкоўскі, каб зараз жа ўстаць і кінуць проста ў твар яму — жорстка, бязлітасна:

«А ты? А ты хто такі, калі я здраднік? Ці не з табой разам рабілі мы палавіну тых грахоў, за якія ты ганьбіш мяне? Ці не ты вёў мяне на іх, ці не ты кіраваў. А цяпер што, га?.. Можа, твая рызыка, твой задор і штурхнулі мяне на новыя злачынствы? Ты забыўся, як сам пад'юдзваў мяне, як заклікаў мяне біць, варушыць усё да грунту, пераварочваць свет? Ага, ты забыўся?..»

Рачкоўскі нібы адгадаў Карызнаў замер і папярэдзіў яго:

— Мы ўсе памыляемся. У кожнага бываюць памылкі. Я таксама рабіў іх... Так, рабіў... Партыя ведае пра іх, ад партыі нельга хаваць ніводнага свайго кроку, як бы ты ні зрабіў яго: свядома ці несвядома...

Ён перавёў погляд на сяброў райкома, нібы беручы іх у сведкі правільнасці сваіх слоў, і гаварыў далей яшчэ з большай сілай і нават урачыстасцю:

— Партыя ведае пра мае грахі... Але партыя ведае і тое, што я гэтыя свае грахі — во...

Ён зрабіў рэзкі размахысты жэст, які выразней за слоў паказаў, як ён сцёр з твару зямлі нават апошні след сваіх грахоў.

— Адным ударам... Помніш, я казаў табе, га? Адным ударам! Во!..

І ўдар, які ён зрабіў кулаком аб стол, папраўдзе быў настолькі рашучы і моцны, што ўсё на стала задрыжала і заенчыла ў раптоўным сполаху.

Карызна далей не слухаў. Нечаканае прызнанне Рачкоўскага ашаламіла яго, выбіла з рук у яго апошні козыр і пагасіла ўсё ягонае абурэнне. Ён адно падумаў, як калісьці пад час прыезду свайго да Рачкоўскага:

«Што гэта: хітры манеўр ці простая праўдзівая дарога наперад?»

Адылі адказу на гэтае сваё запытанне ён не шукаў — яго агарнула бяздонна-глыбокая апатыя. Ён не сачыў нават больш за ходам пасяджэння — сядзеў моўчкі ў сваім кутку, акунуўшыся ў збавіцельную бяздумнасць. І калі яму раптам прапанавалі слова, ён устаў і беспарадна па-

зіраў навокал, не ведаючы, пра што гаварыць. І сказаў зусім выпадковае, чаго не меў на мэце казаць, што неяк само па сабе ўсплыло па думку:

— Я стараўся рабіць так, каб было добра...

І тут жа злавіў сам сябе па падступнай двузначнасці свайго сказу:

«Каму добра — партыі ці сабе?»

Яго словы зрабілі на прысутных дрэннае ўражанне, бо ўсе чакалі ад яго шчырага прызнання памылак і ўсе зразумелі, што ён ад гэтага прызнання пастараўся ўнікнуць. Ён адчуў гэта і хваравіта ўсміхнуўся з свае незадачы.

«Смешна б было адмаўляць віну... бязглузда... Трэба было сказаць... Трэба сказаць...»

Але гаварыць было позна.

Сакратар райкома т. Гайдук — мізэрны, хударлявы чалавек, з смарчкаватым тварам, з даўгім, ды не надта паважным носам — у кароткіх і, здаецца, зусім малазначных словах падагуліў сэнс усяе справы, унітаваўшы яе — дробную, выпадковую — у шырокі размах усяго ўсеабдымнага руху эпохі. І ўсім ясна было, што гэтая агідная сівецкая пацяробаўшчына не ў адным Сіўцы завялася, што гэта — звычайная шума на магутных бурнапепістых хвалях рэвалюцыі.

І ўсім ясна было, што ні Карызну, ні Пацяробу няма больш месца ў бальшавіцкай партыі.

Далей былі толькі неабходныя фармальнасці.

Паклаўшы на стол партбілет, Сымон Карызна паспешна, каб унікнуць нязноснай яму ў гэты момант кампаніі Пацяроба і іншых сваіх таварышаў, выйшаў з райкома. Адылі, збегшы з высокіх ганкаў райкомаўскага дома, ён суняўся і з хвіліну стаяў на адным месцы — не таму, што не ведаў, куды ісці, а таму, што не чуў ніякай патрэбы ў тым, каб ісці куды-небудзь, каб рухацца, каб што-небудзь наогул распачынаць у гэтым новым, трагічна-пустым і невыразным сваім жыцці.

На дварэ патыхала ўжо блізкай вясной, і вільготны ветрык, мякка выпырхнуўшы з цемры, шаптаў на вуха даўнія найўна-салодкія казкі, сабраныя педзе па маладзенькіх, палахліва прытоеных сярод брудных сцягоў, праталінках.

І ў маўклівую пустату Карызнавага цутра прынёс раптам гарэзлівы вясновы ветрык шчымлівае і простае, як даўнія салодкія казкі, пачуццё.

Карызну стала сумна. Проста сумна, маркотна, як ча-

лавеку, які разлучыўся з блізкімі людзьмі, як дзіцяці, што асталася без маткі. Гэта было першае адчуванне Карызны ў новым жыцці, і яно вярнула яго думкамі на хвіліну назад, у райком, адкуль павеяла на яго цудоўнай цеплынёй неўзваротнае дружнасці і сяброўства. Але яно і адштурхнула яго ад ганкаў райкомаўскага дома, бо ён ужо ведаў, што яму трэба ісці зараз у мізэрную чорную каморку заезнага дома і перажываць там першыя глухія гадзіны свае самоты.

Прайшоўшы крокаў з дзесяць па вуліцы, Карызна раптам заўважыў, што ён не адзін, што побач з ім пасуваецца ў цемры нейкі няясны цень. Ён прыгледзеўся і, пазнаўшы ў няясным цені жапчыну, адразу зразумеў, што гэта Марына Паўлаўна.

Ясна: яна падпільнавала яго фатальна-трагічную хвіліну і прынесла яму сваю спагаду.

Карызна спагады гэтае не прыняў. Яму мілей было цяпер плаваць у мякка-разлётных хвалях свайго новага смутку, чымся варочацца да згубленых слядоў былога спакою.

Яна была яму яшчэ лішняя.

І Марына Паўлаўна зразумела гэта. Таму, калі, падышоўшы да заезнага двара, ён моўчкі падаўся ў яго цёмныя, як бяздонны лёх, вароты, яна не затрымала, не паклікала яго, а таксама моўчкі, як нямотны цень, знікла ў волкай цемры прадвясновай начы.

Карызна ўвайшоў у сваю каморку, запаліў святло і доўга з тупым здзіўленнем азіраў чорныя пакалупаныя сцены, убогі рахітычнага выгляду стол, такое ж крэсла, тапчан, нібы перад ім была не звычайная брудная абстаноўка выпадковага начлегу, а сталыя спадарожнікі яго новага этапу ў жыцці, да якіх трэба добра прыгледзецца, каб не трапіць зноў у якую неспадзяваную ператруску. Потым ён падсеў да стала і, падпёршы рукамі галаву, доўга сядзеў у мёртвай нерухомасці, слухаючы шчымлівы боль свайго сэрца.

Яго абудзіў раптоўны стукат у дзверы. Не ўправіўся ён яшчэ і вымавіць слова, як дзверы расчыніліся і ў іх з'явіўся брыгадзір Зелянюк.

Карызна ўзняў галаву і шырокімі напайнепрытомнымі вачмі глядзеў на неспадзяванага госця.

Зелянюк быў злёгка замяшаўшыся, але сваё замяшанне досыць удала хаваў пад маскай вясёлага бадзёрага ажыўлення. Увайшоўшы ў каморку, ён адразу сеў на тап-

чан і загаварыў — зноў жа, каб схаваць замяшанне — наўмысна гучным фамільярным тонам:

— Я прыйшоў, Карызна, са справай да цябе...

— Са справай?

І Карызна зірнуў на яго такім поглядам, які ясна, без слоў, гаварыў:

«Чаго табе яшчэ трэба? Калі ты адчэпішся ад мяне?»

Зелянюк гаварыў далей, і з кожным словам тон яго з грубавата-фамільярнага ўсё больш і больш пераходзіў на сардэчна-інтымны і троху сарамлівы.

— Я еду заўтра ў горад... Зноў на завод, на працу... Я хацеў прапанаваць табе...

Тут ён на момант затрымаўся, перамагаючы шчырым вясёлым бляскам сваіх вачэй варожа-недаверлівую хмурасць Карызнавага погляду.

— Карызна! Давай будзем так... без злосці... Пагаворым хоць раз адкрыта... па-таварыску...

Карызна ледзь прыкметна ўсміхнуўся — цьмянай далёкай усмешкай, якая, мабыць, больш стасавалася да яго ўласных глыбока захаваных думак, чымся да апошніх слоў Зеленюка. Але Зеленюк зразумеў гэтую мімалётную ўсмешку як першы крок на шляху прымірэння і, парыўчата прыхіліўшыся да Карызны, загаварыў з прыцельскай зычлівасцю:

— Ведаеш што, Карызна? Я раю табе пераехаць у горад. Разумееш? Да нас, на завод... Табе там працы знойдзецца колькі хочаш...

Карызна доўга глядзеў на яго ўпартым натужным поглядам, нібы толькі цяпер заўважыў яго прысутнасць, і як мага стараўся вынырнуць з свайго бяздоннага забыцця, каб дабраць сэнсу таго, аб чым гаворыць яму назоллівы неадчэпны брыгадзір.

— Да вас?.. На завод?..

— Ну, вядома...

— Чаго?

— Як чаго? Працаваць... На новым месцы, з новымі людзьмі... з рабочымі, з пралетарыятам...

Карызнава хмурасць раптам змянілася па балючую турботу — ён нібы спалохаўся свайго новага звароту да рэчаіснасці, які парадзіў новую раптоўную патрэбу думаць, меркаваць, снаваць жыццёвыя планы замест таго, каб бязвольна плысці па хвалях даўняга шчымлівага смутку.

Зелянюк не адступаў ад яго.

— Ну, што, згода? Едзем?.. Будзем разам працаваць на

заводзе... Тут не спрацаваліся, дык, можа, там лепш патрацім. Будзем разам здабываць назад сабе тое, што разам страцілі...

І, сказаўшы гэтыя астатнія словы, Зелянюк чамусьці засаромеўся. Карызна паглядзеў на яго з глыбокім неўразуменнем.

— Я не ведаю, аб чым ты гаворыш... Што мы страцілі разам?

Зелянюк мякка, зусім па-дзяціпаму ўсміхнуўся і адказаў:

— Ну, ведаеш... Ты — партбілет, а я...

І, злёгка адварнуўшыся ўбок, каб схваць сваё капчатковае замяшанне, дакончыў:

— А я — Стасю...

Сымон Карызна здрыгануўся, пачуўшы з Зеленюковых вуснаў доччына імя, і цень мітушлівай турботы, што ляжаў на ягоным твары, згусціўся да выразу вострага нутранага болю. Ён устаў ад стала і, захоплены новымі непакойнымі думкамі, доўга хадзіў па пакоі, нібы забыўшыся зусім на прысутнасць тут Зеленюка. Калі ж той, збуджаны доўгім маўчаннем, таксама ўзняўся і, ладзячыся выходзіць, яшчэ ў астатні раз напамянуў пра сваю прапапову, Сымон Карызна первова страпянуўся і, затрымаўшы руку Зеленюка, з дзелавітай паспешнасцю адказаў:

— Так-так... я паеду... Я паеду, Зелянюк. Абавязкова паеду...

І яны развіталіся з цёнлай таварыскай прастатой і шчырасцю.

14

У расчыненыя напята дзверы і вокны нардома шырокай патокай уліваўся вясновы вецер, насычаны свежай цеплынёй і густым араматам толькі што абуджанай зямлі. Прайшоўшыся па галовах шчытна збітага ў памяшканні натоўпу і завіўшы смешныя цыбатыя віхры ў калматых мужычых чупрынах, вецер мякка ўзняўся ўгару, шаптаў там па даўгіх вязёнках рознакаляровых сцяжкоў і, залазячы пад скуру самадзелкавых лозунгаў, надзімаў іх тугімі гладкімі пухірамі.

Лозунгі ўсе распісаны былі пад непасрэдным кіраўніцтвам настаўніцы пачатковае школы Веры Засуліч і выразна адлюстроўвалі ў сабе індывідуальныя рысы гэтае энергійнае, спраўнае і чулае да грамадскага жыцця працаўніцы. Яны былі ўсе чысценькія, роўпенькія, прыгожацькія

і дакладна адпавядалі палітычным задачам сённяшняга дня:

«Хай жыве сацыялістычная перабудова вёскі!»

«Хай жыве суцэльная калектывізацыя!»

«На базе суцэльнае калектывізацыі ліквідуем кулацтва як клас!»

«Заўтра — першы дзень бальшавіцкай калектывізацыі!»

«Хай жыве сацыялістычная арганізацыя працы!»

І толькі ў адным невялічкім лозунгу рамантычная натура Веры Засуліч перадавана вылілася ў цалкам бязвінныя, але троху залішне лірычныя радкі:

«З кволай руні закрасуюць

Залатыя каласы...»

Адылі гэты лозунг павешаны быў у самым цёмным куточку, яго мала хто прымячаў. Ды і наогул на лозунгі, на сцяжкі, на зялёныя хвойныя лапкі, на ўсю гэтую пышную аздобу нардомаўскае залы мала зважалі сівецкія грамадзяне, бо іхняя ўвага цалкам была скупчана навокал аднаго пункта, які нясцерпна дражніў усіх сваёй загадкавай таямнічасцю.

Наперадзе, з боку ад сцэны, цэлы куток залы быў завешан стракатай заслонай, злепленай з старых выцвілых і парудзелых сялянскіх дзяружак. Уваход за гэту заслонку быў строга ўсім заказаны, і нават дападлівыя падшпаркі, якія памкнуліся былі пераступіць суровы заказ і хоць адным вокам зазірнуць у чароўны куточак, былі злоўлены на гарачым учынку і ўрачыста выдалены з памяшкання.

З самага пачатку вечара цераз залу патрусіўся быў мізэрны, ушчэнт перапалоханы агульнай увагай Галілей і знік за таёмнай заслонай. Апрача яго, туды раз-пораз забягалі радасна заклапочаныя камсамольцы на чале з сакратаром ячэйкі Віктарам, які, аднак, упраўляўся сумленна дзяліць сваю ўвагу паміж гэтым кутком і адным добра прыкметным яму месцам у натоўпе, адкуль шчаслівым бляскам ззялі яму ясныя Аўгіньчыны вочы.

Нарэшце агульны сход сівецкага калгаса абвясцілі адкрытым, абралі адпаведную моманту шырокую мнагалюдную прэзідыю, куды ўвялі безліч усякіх прадстаўнікоў, і першае слова для даклада атрымаў старшыня калгаса таварыш Лакота.

Якуб Лакота паволі ўстаў са свайго месца ў прэзідыуме, перакінуўся кароткім, але надзвычай выразлівым і цёплым позіркам з Тацянай Шыбянковай і, усміхнуўшыся сваёй

мілай, светлай усмешкай, выйшаў на авансцэну. Гаварыў ён, як зазвычай, ціха, марудна, з патугаю, перамагаючы сваю фізічную слабасць і сваё нязмернае захапленне.

— Таварышы! Заўтра ўранні мы кінем першыя зярняты ў нашу новую калгасную глебу, у наша новае агульнае поле. Гэты сход мы сабралі, таварышы, на тое, каб падрахаваць свае сілы і сродкі, свае ўдачы і няўдачы, каб азірнуцца на момант на той шлях, якім мы дайшлі да свае першае бальшавіцкае калектыўнае сяўбы. Наш шлях быў нялёгкі, на ім было многа каўдобін, у якіх мы здорава грузлі, але пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі мы перамаглі ўсе перашкоды і выйшлі на роўную цвёрдую дарогу. Таварышы! Мы яшчэ не ўсе добра ўяўляем, куды вядзе гэта дарога, сярод нас ёсць яшчэ ці мала такіх, што не вераць, што сумняваюцца. Мы пакажам усім, мы давядзём сваёй дружнай калектыўнай працай, што наша дарога — пэўная, што яна вядзе да лепшага жыцця. Таварышы! Вось зараз вы ўбачыце... мы пакажам вам невялічкую карцінку... Гэта не выдумства якое, не фантазія — усё гэта зроблена на падставе дакладных планаў, усё гэта вымеркавана да маленькай дробачкі... Гэтага мы можам дасягнуць за якіх пяць-дзесяць год. І дасягнем, мусім дасягнуць, абы ахвота была, энергія ды дружнасць!..

Якуб Лакота зрабіў пепрыкметны знак рукой, і заслона, што адгараджвала пярэдні куток залы, ураз расхінулася, адкрыўшы схаваную за ёй таямніцу.

У зале ўзняўся страшэнны вэрхал. Усе паўставалі з месц, усе лезлі наперад — кожны хацеў як найхутчэй убачыць дзівосную штуку. Аднак у першы момант толькі тыя, што былі на самым перадзе, здолелі як след разгледзець адкрытую іхнім вачам карціну.

Гэта быў Сівец ці, праўдзівей, тое месца, дзе стаяў цяпер гэты шэры, нязграбны, загрузлы ў непрылазным брудзе Сівец. Тыя самыя ўзгоркі, тая самая паміж іх вілаватая вёрткая рэчка, той самы шырокі шлях у гонкія засівецкія далі.

Але ж чаго толькі не нагарадзіла тут гарэзная фантазія непакойнага чалавека!

Роўныя, чыстыя, асветленыя электрычнасцю вуліцы, новыя вялікія дамы дзіўнай, у свеце нябачанай архітэктуры, старанна данасаванай да найбольшае выгоды жылля.

Сярод мястэчка, дзе цяпер самае балота, — гладкія раскошны пляц, навокал якога размешчаны розныя грамадскія і культурныя ўстановы.

Зводдаль ад жыллёвых будынкаў — цэлая сістэма будынкаў гаспадарчых: свірны, адрыны, хлявы — усё з электрычнасцю, з ацяпленнем, з авадненнем, з рознымі атрыбутамі найноўшае будаўнічае тэхнікі.

А навокал — шырокімі палатнінамі паслалася калгаснае поле, парэзанае на роўныя квадраты сеткай палявых дарог, упарадкаванае паводле правіл найдасканалейшага севазвароту.

Гэта была папраўдзе цудоўная работа, галоўна каштоўная тым, што ўся яна была зроблена на аснове рэальных разрахункаў, на аснове дакладных планаў, на якія клаў астатнія рэшткі сваіх надламаных сіл другі пэпакойны чалавек — чырвоны інвалід Якуб Лакота.

Але і тут не абышоўся стары Галілей без вечнага свайго дзівацтва — сярод усяе гэтае раскошы, як барадаўка на чыстым здаровым целе, тырчала ў поўнай сваёй красе мізэрная, убогая Галілеева хацёнка, і над ёй, як дзікі недарэчны ўбор на галаве вар'ята, узнасіліся непамерна-вялікія, грамозкія крылі ветрака.

Што хацеў паказаць стары мудрагель гэтым сваім дзівачлівым жартам?..

З вялікімі патугамі ўдалося, нарэшце, навесці ў зале сякі-такі парадак, і Якуб Лакота зноў пачаў гаварыць:

— Таварышы! Перш, чым рабіць далей свой даклад, я павінен адзначыць, што гэтая падзвычайна каштоўная і навучальная выстаўка, якую вы ўсе будзеце мець магчымасць тут аглядаць, збудавана выключна рукамі вядомага вам усім селяніна-бедняка Ахрэма Данілавіча Пунціка, або, як мы прывыклі зваць яго, Галілея. Ад імя ўправы калгаса я выказваю яму шчырую падзяку і прапаную абраць яго ў прэзідыум нашага сходу.

Зала выбухнула дружнымі воплескамі, і ўсе пачалі шукаць вачмі хударлявае фігуры старога вынаходцы.

Але Галілея ў зале ўжо не было: ён уцёк, скарыстаўшы агульнае замяшанне.

На цёмнай сівецкай вуліцы Галілея дагнаў яго прыцель аптэкар Плакс — ён жа кіраўнік драмгуртка і месчачковы філосаф.

— Гэта — тэхніка, Галілей? Га?..

Галілей, не сунімаючы свае дробнае лёгкае хады, адказаў:

— Кхе-кхе... Тэхніка, доктар... ага... тэхніка...

— А дзе ж там твой чалавек, Галілей? Я не бачыў там

чалавека... Чаму ты, Галілей, якога новага чалавека сабе не прымудраваў, га?

Гэта падступнае запытанне сівецкага мізантропа, відаць, дадзела старому, і ён з навучальнай строгасцю пра-бурчаў:

— Няможна, доктар, так казаць пра людзей... ага... ня-можна... Новых людзей не трэба... Гэтыя людзі будуць но-выя... Трэба, доктар, чалавека любіць... ага... трэба любіць...

Аптэкар Плакс хацеў быў яшчэ нешта сказаць, адылі абмежаваўся адным невыразным гукам, у якім не было на-ват досыць прыкметнае дозы звычайнага плаксаўскага скептыцызму.

І тут прыцелі разлучыліся: Галілей патрусіўся неку-ды па цёплай сівецкай вуліцы, а кіраўнік драмгуртка і местачковы філосаф вярнуўся ў народ паказваць калек-тывізаванаму сівецкаму грамадзянству сваю чарговую па-станоўку.

СЫМОН ҚАРЫЗНА

Драматическая повесть
у 4-х актах

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

Сымон Карызна — загадчык сямігодкі, сакратар партыйнае ячэйкі.

Марына Паўлаўна — яго жонка.

Пацяроб — старшыня сельсавета, даўгі і калматы, як памяло.

Зелянюк — малады рабочы з горада, прысланы на работу па калектывізацыі.

Галілей — ён жа селянін-бядняк Ахрэм Данілавіч Пунцік, стары мудрагель.

Вера — настаўніца пачатковае школы, дзяўчына прыгожая.

Цімафей Міронавіч Гвардыяна — хударлявы кулак з голым пергамінавым тварам. Былы кур'ер высачайшае камісіі па такіх-та і такіх-та справах.

Матруна Іванаўна — яго жонка, дробная, молепадобная жанчына.

Паўлюк — брат Гвардыяна, нікчэмны шалапутны мужык, п'яніца.

Віктар — сакратар камсамольскае ячэйкі.

Якуб Лакота — былы партызан і чырвонагвардзеец.

Прахор — селянін-бедняк.

Тацяна — яго дачка, маладая жанчына, разводка.

Сакратар райкома партыі.

Старшыня райкомаўскае камісіі.

Сябры бюро ячэйкі, сяляне, калгаснікі.

Месца дзеі — адзін з сельсаветаў БССР.

Час дзеі — год вялікага пералому.

АКТ ПЕРШЫ

СЦЭНА 1-я

Кватэра Сымона Карызны. Марына Паўлаўна стаіць, уклепчыўшы на капаце, перад акном, узіраецца ў сіні вечаровы змрок.

Галілей (нячутна і непрыметна з'явіўшыся ў парозе). Кхе... Кхе...

Марына Паўлаўна (здрыганулася). А, гэта вы, дзядзька Ахрэм? Я зараз запалю святло.

Галілей. Кхе... Кхе... вось зараз скончу сваю работу, дык зраблю вам, Марына Паўлаўна, электрычнасць... ветрачок, як у мяне.

Марына Паўлаўна. А пакуль што запалім лампу. Сядайце, дзядзька Ахрэм! (Паліць лампу і сядзе пры стала, глыбока засмучоная.)

Галілей (падыходзіць бліжэй, спагадліва глядзіць на Марыну Паўлаўну, гаворыць так, нібы стараецца забавіць яе). А я, Марына Паўлаўна, з печкай усё... ага... Цыркулярную печку раблю, цыркуляцыя, зпачыцца, духу. Хочу, каб без дыму. Дым цеплыню з хаты выносіць, Марына Паўлаўна.

Марына Паўлаўна (з смутнай усмешкай). Без дыму ж агню не бывае, дзядзька Ахрэм.

Галілей. Хто яго ведае... кхе... кхе... трэба памеркаваць... ага... трэба памеркаваць...

Марына Паўлаўна. Што мне рабіць, дзядзька Ахрэм? Ці мне самой кончыць усё, ці чакаць, мо ўладзіцца неяк, мо мінецца гэта ў яго... Яму ж скора ўжо сорок год, вы ведаеце? У нас жа зусім дарослая дачка. Як гэта разумець, дзядзька Ахрэм, што рабіць?

Галілей. Кхе... кхе... трэба памеркаваць... Стары дурней за маладога кахае... ага... Ды і свет цяпер такі пайшоў. Гэткім светам няма чалавеку ніякага ўёму.

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Я ж не трымаю яго, дзядзька Ахрэм. Ён сам не хоча кідаць мяне.

Г а л і л е й. Пэўна, што не хоча... Кхе... кхе... Не хоча, бо да старое ласкі прывык, да абыходу. А і повае загарэлася. Вось і ламаецца чалавек.

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Праўда, што цяжка яму бывае таксама.

Г а л і л е й (*у раптоўным ажыўленні*). Я мяркую так, Марына Паўлаўна. Усё ламаецца, дык і чалавек мусіць ламацца. Не ў тым, дык у тым. Раз ператруска ўсяму... усяму ператруска... (*Таемна нахіляецца да Марыны Паўлаўны, шэпча змоўніцкім шэптам.*) Дядушы ж усё ламаецца... усё чыста. Нешта будзе, нешта будзе... Можна, новая рэвалюцыя ідзе. Я — не ведаю... не ўцяплю. Думаю-думаю, а не надумаю нічога. Як вы ўважаеце, Марына Паўлаўна, у які бок гэта пойдзе?

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Не ведаю я, дзядзька Ахрэм. Пагаманіце з Сымонам, ён добра знаецца ў гэтым.

Г а л і л е й (*спалохана*). Добра, добра... Я пагаманю з ім, я пагаманю...

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*летуценна*). Дзве сястры нас было. Ліда была год на тры старэйшая за мяне. Яна і больш адукаваная была, чым я — шэсць класаў гімназіі скончыла. Усе думалі, што гэта ён дзеля яе, дзеля Лідкі ходзіць. А ў мяне і думкі не было, каб гэта як іначай. Бывала, пасяджу-пасяджу троху ды ўцяку. Сорамна мне неяк і крыўдна і немаведама што. І доўга вялося так, покуль не паехала была Лідка да цёткі на пейкі час. А тады, ведаеце...

Ажывіўшыся, абарачаецца да Галілея і заўважае, што яго ўжо няма.

Знік дзядзька Ахрэм.

На кухні чуваць цяжкія мужчынскія крокі.

Сымон прыехаў...

Уваходзіць Сымон Карызна. Ён кідае на крэсла зашаранелае футра і ходзіць па пакоі, тручы скалелыя рукі.

К а р ы з н а. Мароз аж трашчыць. Зусім адубеў.
М а р ы н а П а ў л а ў н а. Я зараз пастаўлю самавар.

Выходзіць.

К а р ы з н а (*ходзіць па пакоі, адылі сунімаецца перад нісьмовым сталом, заўважае на ім ліст, адпячатвае і чытае — то ўголас, то ціха*). Даражэнькі сыноч Сымонка... ведаем, ці жыў ты... цяперашнім светам... богу душой вінават, а цябе... ці давядзецца ўбачыцца... як жывадзёраўнават, а цябе... раскулачваць, а мо і высяляць... За вашай жа, дзеткі, дапамогаю абжыліся. (*Кідае чытаць, пахлавіа азіраецца і з нервовай паспешнасцю хавае ліст пад груд кніжак. Адыходзіцца ад стала, сунімаецца сярод пакоя.*) Ну, вось і ўсё... Я — кулак. (*Спрабуе ўсміхнуцца.*) Не яны, а я — кулак. «За вашай, дзеткі, дапамогай...» Так, я свядома рабіў іх кулакамі. (*Паўза.*) Ды ці толькі іх? (*Зноў натужна ўсміхаецца.*) А цяпер будзем з гэтымі самымі кулакамі бязлітасна змагацца. Ліквідаваць кулацтва як клас... (*Рашуча.*) Што ж, буду змагацца. Буду шчыра праводзіць лінію партыі. Буду змагацца бязлітасна. Я не пашкадую нікога! (*Узрушана кідаецца па пакоі.*) Трэба спяшацца. Не можна траціць ні аднае хвіліны. Я мушу адзін з першых скончыць суцэльную калектывізацыю ў сваім сельсавеце!

Спяшаючыся, апранае фўтра і ідзе да дзвярэй. У дзвярах з'яўляецца М а р ы н а П а ў л а ў н а.

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Сымон, я ведаю, куды ты ідзеш.

К а р ы з н а. Што табе трэба, Марына?

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*нерашуча*). Сеня! Нам даўно ўжо трэба было пагаварыць...

К а р ы з н а. Аб чым?

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Я ведаю ўсё, ты дарма ад мяне хаваешся.

К а р ы з н а. Гэта ты што... пра Веру? Я не хаваюся... Вера мне падабаецца, я часта хаджу да яе, мы гутарым, абмяркоўваем нашы справы...

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*перапыняючы*). Гэта — не тое. Я не зайздросчу, я не такая... Але ты чужы стаў нейкі... быццам няма цябе зусім... ці мяне няма... Разумееш?

Карызна пяўцампа паціскае плячыма.

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*у раптоўнай навазе*). Сымон, чаму ты ўжо не канчаеш?

К а р ы з н а (*сумеўшыся*). Што — не канчаю?

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Мы не звязаны нічым. На што нам адно аднаму замінаць?

К а р ы з н а. Я не ведаю, Марына, што табе трэба. Не тое ў маёй галаве.

Дасадліва махае рукою і ідзе ў дзверы.

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*услед яму гарачкава*). Я не хочу, каб так было. Я не хочу, каб ты жыў так... надвая... Або яна — або я!

К а р ы з н а пайшоў, Марына Паўлаўна ўраз абвяла і, разгубленая, ціха адыходзіцца ад дзвярэй.

Якая дурная... Якая дурная... Нашто было так гаварыць?

СЦЭНА 2-я

У пачатковай школе. Невялічкі чысты і ўтульны пакойчык настаўніцы Веры. Перш пусты, потым уваходзіць В е р а — відочна змораная, змардаваная. З хвіліну яна ў млявай нерухомасці стаіць па адным месцы, потым ідзе да стала, бярэ блакнот і чытае.

В е р а. Заўтра — драмгурток, кройка-шыццё, жаночы актыў... Наладзіць перапіску роляў... Падабраць літаратуру для жанчын... Узгадніць з сельсаветам... (*Заклапочана.*)
Нешта трэба ўзгадніць з сельсаветам...

Цяжка ўздыхнуўшы, сядзе на канапу. За дзвярмі чуваць гоман.

Скончыўся камсамольскі сход.

Ідзе да дзвярэй, працягнуў іх і нечага выглядае. За дзвярмі чуваць голас Зеленюка: «Галоўнае, хлопцы, добра разварушыць. Узяць за жывое, за нутро за самае! Хай пакрычаць, пагалёкаюць — значыць, дадзела, значыць, добра і падумаюць над усім...»

В е р а. Зелянюк! Зайдзіце да мяне на хвілінку.

Уваходзяць Зелянюк і камсамалец В і к т а р. Следам за імі неўзаметку ўціснуўся Г а л і л е й, стаў, як цень, у парозе.

З е л я н ю к. Ну і закруцілі, што называецца. Увесь Сівец заварушыўся! Няма тае хаты, дзе б не бушавала цяпер, як у катле.

В і к т а р. Заўтра нашы хлопцы як след возьмуцца — не тое яшчэ будзе!

В е р а. Зелянюк! Я хацела з вамі параіцца. Мне здаецца, што мы на жанчын мала ўвагі звяртаем. А яны ж тут, бадай, галоўную ролю адыгрываюць. Калі не захоча ба-

ба, дык і мужчына не пойдзе ў калгас. А бабы крычаць, лямантуюць.

З е л я н ю к. Як на тым сходзе... памятаце? Ой, і хітры паш мужычок! Бабу наперад — хай пакрычыць, пашалее — што з яе возьмеш? — а сам паслухае моўчкі, прыгледзіцца, можа, ясней што пакажацца.

Г а л і л е й. Кхе... Кхе... Жанчыне трэба крычаць. Яна крыкам гора сваё збывае... ага...

З е л я н ю к. А! Дзядзька Галілей! Слаўны вынаходца зямлі сівецкае!

Г а л і л е й (*ступіўшы два крокі наперад, строга*). А я папытаю... ага... Вы мне праўду скажыце, таварыш... Што вы тут робіце? У які бок гэта вы? Ага...

З е л я н ю к. Рэвалюцыю робім, дзядзька Галілей.

Г а л і л е й. Ну вось... ага... а тая ўжо скончылася?

З е л я н ю к. Якая тая?

Г а л і л е й. Што была супроць паноў.

З е л я н ю к. Гэта — тая самая, дзядзька Галілей. Толькі на другім перагоне. І цяпер супроць паноў, супроць кулака, заўтрашняга пана. Разумеце?

Г а л і л е й (*мармоча сам сабе*). А ў Цімафея Міронавіча карова ацялілася... прыбытак... ага...

Бяжыць да дзвярэй і натыкаецца на Пацяроба і Карызна, якія ў гэты момант уваходзяць у пакой.

П а ц я р о б. Чакай, любачка, што гэта ты блытаешся тут пад нагамі?

В і к т а р. Дзядзька Галілей праўды дапытваецца... пра калектывізацыю...

П а ц я р о б. Праўды дапытваецца? (*Да Галілея, які памыкаецца абмінуць яго.*) Якой жа табе, родненькі, праўды не хапае? Ты што — не згодзен з чым-небудзь, га?

Г а л і л е й (*разгублена мітусіцца, не ведаючы, куды дзецца. Але бачыць, што ніякага выйсця няма, і, набраўшыся духу, раптам крычыць з адчайнай смеласцю, якая палохае нават яго самога*). Згодзен з усім, з усім чыста! Але ты мне растлумач па сэнсу... ага... па сэнсу...

П а ц я р о б (*троху знізіўшы тон*). Што ж табе, любачка, растлумачыць? Ты ж кажы ясна, а не то што...

Г а л і л е й (*звычайным голасам*). Кхе... кхе... таварыш старшыня... цікаўлюся я... каб уцяміць усё гэта, значыцца... ага... што вось у жыццё цяпер праводзіцца...

П а ц я р о б (*айтарытэтна*). Што праводзіцца, пытаеш? Праводзіцца суцэльная калектывізацыя сельскае гаспадар-

кі і ліквідацыя кулацтва як класа, на базе суцэльнае калектывізацыі. Разумееш?

Г а л і л е й. Ага... Разумею, таварыш старшыня... разумею...

П а ц я р о б *(грозна)*. А можа, не разумееш, га?

Галілей зноў памыкаецца цмыгнуць у дзверы, але Пацяроб веліч-ным жэстам сунімае яго.

Чакай! А ці разумееш ты, мой даражэнькі, хто гэта ўсё праводзіць? Гэта праводзіць партыя і Савецкая ўлада. Улада!.. Разумееш? А хто ідзе насупроць — супроць каго ён, любачка, ідзе? Га? Супроць каго ён ідзе, мой даражэнькі?

Г а л і л е й парэшце ўдэк. Пацяроб падыходзіць да Веры, падлабуньваецца.

П'явачка...

К а р ы з н а *(узрушана ходзіць па пакоі)*. Гэтымі днямі склікаем агульны сход у Сіўцы. Канчаткова і рашуча становім пытанне пра калектыў. Трэба парэшце рабіць тут нейкі лад.

З е л я н ю к. Роўна пяць дзён таму назад мы такі сход правалілі.

К а р ы з н а *(рэзка)*. Ты што прапануеш?

З е л я н ю к. Мы разгарнулі ў Сіўцы шырокую падрыхтоўчую працу. Мабілізавалі камсамольцаў, актывістаў, перанеслі работу ў сялянскія хаты. Разумееш, Карызна, нам трэба нейкі час, каб сабраць моцны надзейны актыў, разбіць кулацкія махінацыі, добра арганізаваць беднату.

П а ц я р о б. А мой жа ты залаценечкі! Гэта ж ты да налецця будзеш тут арганізоўвацца. Любачка мая! Ты не ведаеш селяніна. З ім марудзіць няможна, раз, два ды ў дамкі! *(Да Веры.)* П'явачка, праўда?

З е л я н ю к *(не звяжачы на Пацяроба)*. Сёння зарэчанцы пастанавілі, не чакаючы Сіўца, арганізаваць свой асобны калгас...

К а р ы з н а. Што, свой асобны калгас? Я гэтага не дапушчу, гэта партызаншчына, таварыш Зелянюк, гэта зрыў усёй нашай працы.

З е л я н ю к. Ты маеш рацыю. Гэта з майго боку — партызаншчына. Мне трэба было раней памеркавацца з ячэйкай. Але мая памылка не павінна адбіцца на агульнай справе. Зарэчанскі калгас будзе добрым прыкладам Сіўцу, ён дапаможа ў нашай рабоце. Там усё гатова, усе чакаюць. Не пайсці ім насустрачу, значыць — загубіць усё...

Карызна. Я сваю думку сказаў. Я гэтага не дапушчу.

Зелянюк. Але ж твая думка — гэта не думка ўсяе арганізацыі?

Карызна. Мы паставім гэта пытанне на ячэйцы.

Зелянюк моўчкі ідзе да дзвярэй, але сунімаецца і, стрымаўшы сваю гарачкавасць, з лагоднай усмешкай зварачаецца да Карызны.

Зелянюк. Мы з табой, Карызна, так і пасварыцца гатовы. Самы час для гэтага... Ты, значыць, агульны сход думаеш усё-ткі збіраць?

Карызна (*таксама мяняе тон*). Сёння, здаецца, пятніца... Зробім давай у нядзелю, праз два дні, значыць...

Зелянюк. За гэтыя дні мы яшчэ ўправімся сёе-тое зрабіць... (*Да Віктара.*) Ты на Зарэчча?

Абодва развітваюцца і выходзяць.

Пацяроб (*заходзіцца раптам ад дзікага рогату*). Ха-ха-ха-ха!.. Сымонка!.. а-ха-ха-ха-ха!.. Во маладзец!.. Во гэта так!.. ха-ха-ха-а-а...

Вера (*накрыўджана*). Сапраўды... робіць усё, што хоча, нібы ён тут пачальнік нейкі. Раз ён прысланы пад загад сакратара ячэйкі, дык павінен усё рабіць так, як яму скажуць.

Пацяроб. Любачка, што яму адыходзіць? Адбыў тут сваё, дый — пырх, паляцеў, а мы тут сядзі ды кукуй. Бач ты, рабочы з горада! А мы — хто? Не рабочыя? Яшчэ паглядзім, хто лепш патрапіць загнуць пралетарскую лінію!..

Карызна. Пацяроб! Я маю справу да Веры Міхайлаўны, нам трэба пагутарыць.

Пацяроб. Залаценечкі мой, калі ласка... мяне ўжо няма, любачка, апі няма.

Ідзе да дзвярэй.

Вера. Заходзьце, таварыш Пацяроб!

Пацяроб. П'явачка! (*Ад дзвярэй да публікі.*) Смаркачы! Я вам за тры дні ўвесь сельсавет у калгас увапхну. Пішчом будуць лезці, а не то што... Цьфу!

Выходзіць.

Карызна (*пасля паўзы*). Я не маю, Вера, ніякай справы.

Вера (*усміхаючыся*). Я ведаю...

К а р ы з н а (*надумаўшы*). У Пацяроба надзвычай проты погляд на рэчы: ён упэўнены, што вярнуўся дзевятнаццаты год. Першае і асноўнае, што ён зрабіў, як пачалася ўся гэта завіруха, — начапіў на сябе наган.

В е р а. Помніш, Карызна, як ты наракаў на шэрую плынь будзёншчыны, сумаваў на геройстве мінулых дзён, па захапленні першых год рэвалюцыі? Ты таксама — помніш? — чакаў, што вернецца дзевятнаццаты год.

К а р ы з н а. Так, я б хацеў, каб вярнуўся дзевятнаццаты год. Тады было проста і ясна. Мы бачылі перад сабой адкрытага ворага, ненавідзелі яго непасрэднай арганічнай нянавісцю. Нянавісць гэта была ў нас з малых дзён. Я — помню — пана нашага зненавідзеў яшчэ тады, як ён злавіў мяне ў сваім заказаным бары і садраў з мяне шапку. Я ў дзевятнаццатым годзе імсціўся за гэтую шапку. А цяпер — не тое. (*Паўза.*) Вера... Цяпер вораг — ведаеш хто? Мой родны бацька... (*Устае, надыходзіць да Веры, гаворыць з наймыснай выразнасцю.*) Майго бацьку раскулачылі і выслалі, як злоснага кулака. Ты спалохалася, Вера? Баішся? Пра гэта яшчэ ніхто не ведае тут. Я не хачу, каб ведалі. Ты не скажаш? Праўда, Вера, не скажаш?

В е р а (*стараецца схаваць свой мімавольны спалох*). Я — не... я так сабе... Я не баюся! (*Парыўчата хапае яго за руку, крычыць з роспаччу, са слязьмі на вачах.*) Карызна! Не злуйся! Проста ты сказаў неяк раптам, такім голасам... Я не баюся... Чаго мне баяцца? (*Змоўніцкім тонам.*) Я нікому не скажу пра гэта. Не трэба, каб ведалі тут.

К а р ы з н а (*панура*). Я не магу іх ненавідзець. Вера, чуеш? Я не магу іх ненавідзець! (*Сядае за стол, кладзе галаву на далоні.*)

В е р а (*надыходзіць, ціха дакранаецца да яго валасоў*). Не трэба так, гэта ў кожнага бывае. Ведаеш, я ж таксама шкадавала. Да мяне прыходзіла Гвардыяніха — такая прстая, няшчасная жанчына. Яны ж дык ого якія злосныя кулакі, а мне ўсё роўна шкода было яе... папраўдзе... А ў цябе бацькі. (*Дзелавіта ўздыхнуўшы.*) Бацькоў заўсёды шкода бывае...

К а р ы з н а. Яны папракаюць мяне, што я сам іх зрабіў кулакамі. Яны просяць у мяне дапамогі. А што я ім адкажу? Што зракаюся іх, што лічу ганебным пазываць іх сваімі бацькамі?.. Ды ці ў бацьках справа! Трэба зрачыся печага большага, можа, самога сябе... Цяжка, Вера, цяжка ісці па шляху, на якім сам панакідаў столькі каменя...

В е р а (*пяшчотна*). Трэба старацца, трэба дужа старацца... каб усё было добра, усё чысценька, каб ніхто ні да чага не мог прычапіцца. Праўда... Тады і спакойны будзеш, зусім спакойны.

К а р ы з н а (*навесялейшы*). Як ты, Вера... як ты сказала? Ха-ха! каб усё было добра, усё чысценька... У тваіх словах, Вера, цэлая праграма, цэлая жыццёвая філасофія. Каб усё было добра... Проста і ясна. (*Задумляецца.*) Так, я мушу рабіць, каб усё было добра. Як гэта? Як ты сказала? Як? (*Бярэ яе за рукі і з жартаўлівай настойнасцю зазірае ёй у вочы.*)

В е р а (*засаромейшыся*). Трэба старацца, трэба дужа-дужа старацца.

СЦЭНА 3-я

Кватэра Зеленюка — чыстая палавіна сялянскае хаты. На парозе дзвярэй, што ў другую палавіну, Зеленюкоў гаспадар Прахор падплятае атопак. На пяколку сядзіць Тацяна. Уваходзіць Зеленюк.

З е л я н ю к (*мінаючы Прахора*). Дармо, дармо, сядзіце! Што ж гэта вы, дзядзька Прахор, лапаць падплятаеце, ды яшчэ атопак? Трэба боты насіць.

П р а х о р (*зацэпліва*). А хто ж мне даў тыя боты, скажыце вы мне? Я ўжо даўно, пяты ўжо дзесятак гадоў чакаю, каб хто прыйшоў вась, як вы, дый сказаў: «Дзядзька Прахор, ты цэлы век свой працуеш, корміш і сябе і людзей, а не бачыш у жыцці ніякай прасветласці. На табе, братачка, за гэта гамбургскія боты з шчыгрэневымі халявамі! На лепшае прабачай, дзядзька Прахор, іншым разам...» (*Памаўчайшы.*) Не ідуць, ліха на іх! Не прыносяць!

З е л я н ю к. А ці спрабавалі вы, дзядзька Прахор, самі хадзіць па гэтыя боты?

П р а х о р. Хадзіў! Чаму не хадзіў? Пяць год хадзіў, пяць гадоўкаў. І з царом хадзіў, і на цара. Далі... во сюды, во... (*Сутаргава торкае сябе кулаком у бок, мабыць, паказваючы на месца атрыманае некалі раны.*)

З е л я н ю к. Слухайце, дзядзька Прахор, а Гвардыянці ў ботах ходзіць?

П р а х о р. Гвардыян? Што Гвардыян? Гвардыян усіх не набуе.

З е л я н ю к. А Кандрацёнак?

П р а х о р. І Кандрацёнак.

З е л я н ю к. А Сахацкі?

П р а х о р. І Сахацкі.

Т а ц я н а. Гвардыян пэўна што не набуе, але татка Гвардыяна дык, бадай што, набуў у добрыя боты? Ці мала некалі папарабіў на яго?

П р а х о р (*задзеты за жывое*). Што вы торкаеце іх? Што вы мне іх прыкладасце? Яны мо палавіну жыцця ў мяне адабралі! Яны кроў маю пілі! Яны ў маіх ботах ходзяць! Яны ўсе ў маіх ботах ходзяць! Што яны? Гэта — зладзеі. Разбойнікі!..

З е л я н ю к. Ха-ха-ха!.. Так іх, дзядзька Прахор, так іх...

Т а ц я н а. Сціхніце, татка! Досыць вам ужо надакучаць чалавеку.

П р а х о р. А хто ж за мяне будзе крычаць? Каму гэта ў галаве, што Прахор праз усё сваё жыццё ў лапцях ходзіць, што ён свету яснага не бачыў, га? Хто будзе пра гэта крычаць?

Ідзе на чорную палавіну, адтуль яшчэ нейкі час чуваць яго тонкі прарэзлівы голас. Тацяна хоча таксама ісці, але Зелянюк сунімае яе.

З е л я н ю к. Сядзі, Тацяна, ты мне не замінаеш. У бацькі ў твайго злосць правільная, законная, але ён не ведае пакуль што, куды яе дзець. Дармо, мы ёй пакажам дарогу...

Т а ц я н а. Хітры ты чалавек, ой хітры!

З е л я н ю к. Трэба быць хітраму, Тацяначка. Як не будзеш хітры, дык нехта іншы знойдзецца на цябе хітрэйшы, і ты будзеш дурнем яму. А мы ўжо ці малы час былі дурнямі?

Т а ц я н а. Цяпер вы ўжо хітрыя, а мы яшчэ дурні.

З е л я н ю к. Хто гэта — мы і вы?

Т а ц я н а (*у замяшанні*). Ну, вы... гарадскія...

З е л я н ю к. Ты таксама хітрая, Тацяна. Каб не была ты хітрая, дык бы дасюль мардавалася ў свайго нялюбага мужыка, а то дык жывеш вось, як вольная птушка, водзіш за нос сівецкіх мужчыні. Разумная ты баба, Тацяна!

Т а ц я н а. А вой, пахваліў. Каб адно не перарапіўся з хвальбою, бо яшчэ не знаеш мяне, што я за птушка.

Паўза.

З е л я н ю к. Якуб Лакота не прыходзіў?

Тацяна. Прыходзіў. Казаў, што неўзабаве падыдзе зноў.

Паўза.

Зелянюк сядзе за стол, перабірае паперы.

Зелянюк. Тацяна!

Тацяна. Што?

Зелянюк. Я табе хачу пра Якуба сказаць. Ён дужа дарагі чалавек. Ён шчыры, сумленны, ён проста гарыць увесь... Ну, і ён... як табе гэта сказаць... троху да цябе... нешта такое...

Тацяна *(дасадліва перапыняе яго)*. Ат! Кінь ты глупства рознае гаварыць.

Зелянюк *(смяецца)*. Добра. Не буду. Дык вось што... Трэба берагчы яго... Ты яго, Тацяначка, беражы. Падтрымлівай яго. Будзеш, так? Абяцаеш гэта мне?

Тацяна. Ён нейкі... дужа добры такі... Яго ўсе чыста шкадуюць.

Зелянюк. А ты, Тацяна, шкадуй больш за ўсіх.

Паўза.

Потым на гаспадаровай палавіне чуваць тупат і галасы людзей.

Ці не ён там прыйшоў? *(Ідзе да дзвярэй.)* А! Якуб Лакота! Хто там яшчэ? Заходзьце, заходзьце! Чым больш, тым лепш.

Уваходзяць Якуб Лакота, Віктар і некалькі сялян, сярод якіх блытаецца п'янаваты Паўлюк Гвардыян.
Зелянюк пільна ўглядаецца ў Лакоту.

А ты, Яша, не спаў і гэтую ноч. Ты паглядзі на сябе, да чаго ты падобны.

Лакота. Я спаў, здаецца. Ну пэўна, што спаў... *(Бачыць, што ніхто не верыць яму, і вінавата ўсміхаецца.)* Я ж здаровы, зусім здаровы. Гэта проста так... *(Закашляўся. Адкашляўся, дабрадушна ўсміхаецца.)* Ну вось... Як толькі пойдзе гутарка пра здароўе, дык у мяне кашаль. Не трэба гаварыць аб гэтым... Скажы, браток, гэта праўда, што з нашым калгасам закаклюка нейкая здарылася, га? А тут вось адхлану не даюць. Калі рабіць, кажуць, дык рабіць.

1-шы селянін. Дык яно і пэўна што... адклад не ідзе на лад. Раз ужо ўва ўсіх закіпела, дык бы, як кажуць, пад гарачую руку.

Зелянюк. Хо-хо! Калі вы ўжо з гэтага насы павесілі, дык што ж будзе далей?

2-гі селянін. Ну, насоў яшчэ піхто не вешаў, а вось што рукі свярбяць, дык свярбяць. Каб хаця іх запяць за што-небудзь.

Паўлюк (*вылазіць наперад і сморгае Зеленюка за рукаў*). Таварыш... быр... бры... таварыш брыгадзір...

Віктар (*адцягвае яго*). Дзядзька Паўлюк! Калі ўжо глынуў якую кроплю, дык бы сядзеў ціханька...

Паўлюк. Ганіце мяне... ганіце мяне адусюль...

Зелянюк. Чакай, Віктар. Што ты хочаш, дзядзька Паўлюк?

Паўлюк. Ганіце мяне... Адусюль ганіце... прапашчы я чалавек. (*Канфідэнцыяльна.*) Я — п'япы. Мяне брат паіў... родны брат... Цімахвей Міронавіч... А я — Павел Міронавіч... Паўлюк... п'яніца... валацуга... (*Нечага халіва шукае за пазухай.*)

Віктар. Ну, вось зараз будзе картку паказваць. Во ўжо няшчасце...

Паўлюк (*разгортвае брудную шмотку і дастае фатаграфію*). Во... дачка... родная дачка... у гімназіі вучыў... у пятай клясе... Такая была... такая...

Тацяна. Дзядзька Паўлюк! Вы ўжо яе так зашмальцавалі, што там адзін фартух застаўся.

Зелянюк разглядае фатаграфію.

Паўлюк (*слязліва*). Памерла... Год лячыў... Цэлы год... У яго пазычаў, у брата... Даваў... Скрозь даваў...

Зелянюк. Дык гэта ж добра, калі даваў?

Паўлюк (*смяецца ціхім п'яным смяшком*). Хі-хі-хі... Даваў... А зямлю забраў... А гаспадарку забраў... Хату, дзякуй яму, пакінуў... А я — валацуга... п'яніца... Ганіце мяне...

Зелянюк (*строга*). Во што, дзядзька Паўлюк... Гнаць мы цябе ніадкуль не будзем, а хто цябе поіць і за што цябе поіць — гэта ты ўжо памяркуйся са сваім сумленнем... (*Паўлюк палахліва адціскаецца ўзад.*) Ну, хлопцы, не будзем марнаваць часу. Сёння Якуб Лакота пакажа нам нешта вельмі цікавае. Праўда, Яша?

Лакота (*у замяшанні*). Выдумаў ужо... Нічога няма там цікавага...

Зелянюк. Дзядзька Прахор! Хадзіце, можа, тут свае боты ўбачыце! Тацяна, падыходзь бліжэй!

Лакота (*ласкава*). Ты, можа, не хочаш, Тацяначка?

Усе збіраюцца вакол стала, на якім Лакота разгортвае вялікі аркуш паперы.

Л а к о т а. Я ўзяў толькі агульны план... Гэта — наш Сівец. Вось — рэчка... Млын... Вось тут і Зарэчча паша. *(Да Віктара, які ўважна ўзіраецца ў план.)* Хочаш хату сваю знайсці? Не знойдзеш, Віктар, пяма яе. Ты прабачай, але тут надта ўжо месца прыдатнае пад стадолы. Дык мы зняслі тваю хацінку... Бачыш — даўгія жоўтыя палачкі... Гэта і ёсць новыя стадолы — тут будзе малочная ферма... А вось шырокая роўная фарба — гэта наша калгаснае поле... *(З дзяціннай радасцю.)* Вось тут, як станеш — не ўбачыш канца. Як вокам сігнуць — адно суцэльнае мора... А далей троху — бачыце? — зноў будынкі... Тут будзе цагельня, бо цэглы нам на першыя гады не адабрацца. Гэта — там, дзе глінішча, адтуль мы палякаў абстрэльвалі. *(Летуценна ўсміхаецца.)* Помню, дужа смешна было... Там мы, малыя, гуляючы, розныя пачуркі ў гліне капалі... агонь клалі ў іх, бульбу пяклі... Дык такія трапныя бойніцы выйшлі, быццам сумысля пароблены... А з паўвярсты адсюль, во ў гэтым бары нас і злавілі...

1 - ш ы с е л я н і н. А вось тут вунь кривулькі — каго яны паказваюць?

Л а к о т а. Гэта — сад. Вялікі пладовы сад — дваццаць гектараў... А сярод саду — бачыце? — таксама будынкі... Гэта для дзяцей: школа тут, дзіцячы сад...

Т а ц я н а. Як у казцы ўсё роўна.

Л а к о т а *(гарачыца)*. Не казка гэта, Тацяначка. Усё тут вылічана да кропачкі. Усё разрахована. *(Яшчэ больш гарачыца.)* Ды не тое яшчэ... Гэта на першыя гады. А потым — бачыш? — во тут, ад самага саду, на ўзгорку, над рэчкай — тут будзе — ведаеш што? — новы Сівец... Калгасны пасёлак... Новыя дамы... высокія, светлыя... Шырокія вуліцы... Зеляніна.

2 - г і с е л я н і н. Во, каб гэта хаця мае ўнукі дажылі да такога шчасця.

Л а к о т а *(у захапленні)*. Не ўнукі — мы!.. Мы дажывём!.. Мы самі... Мы дажывём... *(Моцна закашліваецца.)*

З е л я н ю к *(глыбока ўзрушаны)*. Дажывём, Яша, дажывём, любы! Усё будзе... І сады будуць. І дамы высокія. І зеляніна... Да ўсяго дойдзем, раз на дарогу выйшлі! І ніхто — чуеш, Яша? — ніхто, ніякая сіла не саб'е нас з гэтае дарогі! Яна — паша. Мы заваявалі яе і здолеем абараніць. Мы будзем змагацца за яе так, як умеў змагацца наш слаўны партызан і чырвонагвардзеец Якуб Лакота!

Падыходзіць да збянтэжанага Лакоты і горача цісне яму руку.

АКТ ДРУГІ

СЦЭНА 1-я

У хаце Цімафея Міронавіча Гвардыяна. Вялікая чыстая святліца, у якой сабраны ўвесь бляск Гвардыянавага багацця. Цэлы пакой пазастаўлены розных гатункаў мэбляй. Усё стаіць у даскапалым парадку: паўз адну сцяну шнурам павыстаўлены крэслы — перш маленькія, потым большыя, яшчэ большыя і г. д. Паўз другую сцяну таксама плячо ў плячо стаяць шафы. У двух процілеглых кутках стаіць па вялізным тлумо, а ў трэцім кутку, што супроць абразоў, шырокае і глыбокае спрунжынавае крэсла. У гэтым крэсле, як на троне, засядае сам Цімафей Міронавіч Гвардыян, а Паўлюк стаіць побач і, таямніча нахіляючыся да брата, робіць свой даклад.

Паўлюк. ...і яшчэ кажуць, што неўзабаве пачнуць раскулачваць... *(Смакуе гэтае слова.)* Раскулачваць... хі... хі...

Гвардыян *(дасадліва)*. Ну?

Паўлюк. Раскулачваць, значыцца... *(Зларадасна.)* Адбяруць конікаў, каровак, свіначак, авечак. Забяруць дабро ўсё чыста... інвертал... *(Азірае хату.)* І хату таксама не адкінуць. Пад праўленне калгаса акурат падыдзе. *(Зважна.)* Ну, капечна, калі, скажам, у каго мэблі рознае многа...

Гвардыян *(нецярыліва)*. Хто табе гэта сказаў?

Паўлюк *(таямніча)*. А ў Якуба Лакоты ёсць ужо планты на калгас... хі-хі... Дык у гэтых плантах ужо і конікі і кароўкі твае паказаны... і будыначкі ўсе як адзін. Пра гэта яшчэ ніхто не ведае, а я ўжо знаю. Я — бядняк... разумееш? Мне ўсюды хады адкрыты... во... Я, калі хочаш, і на ячэйку пайду... і ў камуністы запішуся...

Гвардыян устае, падыходзіць да шафы, дастае пляшку з гарэлкай і налівае поўную шклянку.

Гвардыян. На, выпі...

Паўлюк ідзе да гарэлкі павольна, сцеражліва, як па кладцы, і ўжо з паўдарогі выцягвае наперад руку. Узяўшы шклянку, з момант трымае яе ў нейкім зачараваным аслупяненні і потым хапліва п'е, гулка чоўкаючы рухавым горлам. Выпіўшы, ідзе адразу да дзвярэй, несучы па твары крывую горкую міну. Перад тым як выйсці, безнадзейна махае рукой.

Паўлюк. Які ўжо з мяне чалавек!..

Гвардыян (*правёўшы Паўлюка нерухома застыглым поглядам*). Брат...

Ідзе да крэсла, сядзе і, важна адкашляўшыся, гукае валадарным тонам.

Матрэна!

Убягае Гвардыяніха — дробная, молепадобная жанчына. Прынясі мне, будучы, свежую бутэльку парзану...

Гвардыяніха выходзіць і праз момант урачыста ўносіць бутэльку парзану і чарку. Аддае парзан мужыку і знікае. Гвардыян адкаркоўвае бутэльку, налівае чарку, размашыста выпівае, моршчыцца, крэкча. Налівае другую, меціцца выпіць, але ў гэты момант у пакой убягае Галілей.

Галілей. Дзень добры!

Не сунімаючыся, трусіцца цераз хату і сядзе ў пышнае крэсла на покуце. Гэтая дэманстрацыя відавочна не ўсмак Гвардыяну.

Гвардыян (*стрыкліва*). Сядайце, Ахрэм Данілавіч!

Галілей. Сяджу ўжо, Цімафэй Міронавіч.

Гвардыян. Як маецца, Ахрэм Данілавіч?

Галілей. Баюся, Цімафэй Данілавіч.

Гвардыян. Чаго ж вы баіцеся, Ахрэм Данілавіч?

Галілей. Таго, чаго і вы, Цімафэй Міронавіч.

Гвардыян (*троху здэтанаваны*). Я дык што ж, пэўная справа, кулак, хе-хе-хе... А чаго ж вам, будучы, баяцца?

Галілей. Кхе... Кхе... Каб ведаў, дык не баяўся б. Чалавек таго баіцца, чаго не бачыць, не разумее...

Гвардыян (*разважна*). Што праўда, то праўда. Каб гэта ведаў усё, што наперадзе, дык які страх! Хе-хе... Каб ведаў, дзе павалішся, дык бы лёг там спакойненька, яшчэ і саломкі падаслаў.

Паўза.

Што ж яны, будучы, зробіць вам, Ахрэм Данілавіч?

Галілей. Яны мне нічога не могуць зрабіць. Ці аб адным чалавеку страх? Вам, Цімафэй Міронавіч, будзе канец... ага... А ці варты вы таго ці не варты? Трэба памеркаваць... ага... Рэвалюцыя нейкая ідзе. Рэвалюцыя заўсёды шукае чые-небудзь пагібелі. З гэтае пагібелі — іншым шчасце. Можна, з нашае пагібелі будзе некаму шчасце... ага... Я не ведаю... не разумею... Нічога не разумею...

Гвардыян. Не разумееце?

Г а л і л е й. І нічога я вам не скажу.

Г в а р д ы я н. Не скажаце?

Паўза.

Гвардыян пачынае дрыжэць, і вусны ў яго замест усмешкі расцягваюцца ўбогай разгубленай грымасай.

Можа, скажаце, зямлю адбярुць?

Г а л і л е й. Кхе... кхе... адбярुць.

Г в а р д ы я н. Можа, скажаце, гаспадарку рашаць?

Г а л і л е й. Кхе... кхе... і рашаць.

Г в а р д ы я н (*усё больш распяляецца*). Можа, і хату? І тое, што ў хаце? Га? І тое, што ў хаце? Можа, скрыні пачысцяць, кішэпі павыварочваюць? Можа, сарочку здзяруць? Ну? Кажы! Ну? Кажы!.. (*Падступае да Галілея.*) А можа, ты брэшаш, га? Брэшаш, Галілей, го-го-го!.. Брэшаш!.. Брэшаш!.. Не загубяць бязвіннага чалавека! Няма таго закону! Закону няма!

Г а л і л е й (*скарагаворкай*). А ўчора я трактар бачыў... ага... Ішоў некуды праз наша мястэчка. Так-тах-тах-тах... І жук поўз па дарозе. Жучок. Проста — чорны жучок... Кхе... кхе... Дык трактар пайшоў, а жучок застаўся... раструшчыў трактар жучка. І ніхто не пашкадаваў. Раструшчыў, Цімафей Міронавіч, ага... раструшчыў.

Г в а р д ы я н. А што гэта па-твойму — трактар?

Г а л і л е й (*з трыумфам*). Ага... Вось не ведаю... кхе... кхе... Не разумею, Цімафей Міронавіч, не разумею. І нічога не скажу... ага...

Зрываецца з месца і, не развітаўшыся нават, выбягае з хаты.

Гвардыян пайкі час стаіць асалавелы на адным месцы.

Г в а р д ы я н. Разбой... Гэта ж чысты разбой! Сярод белага дня рабаваць чалавека... Што ж гэта будзе? Што ж гэта будзе?

Зноў стаіць моўчкі, потым голы пергамінавы твар яго крывіцца ў страшэнную жабіну гримасу, ён туга перахіляецца наперад і крычыць адушаным злосцю голасам.

Але ж чакайце, браточкі, не адзін Гвардыян ёсць на свеце! Усіх не ймеш — няпраўда ваша! Мы ж таксама не будзем сядзець склаўшы рукі, мы таксама нешта будзем рабіць. Чакайце, мае даражэнькія!

Мітусіцца на месцы, нібы шукае, за што хапіцца, потым, ахамянуўшыся, крычыць.

Матрэна, Матрэна!

Убягае Гвардыяніха.

Дай мне, будучы, мой добры пінджак.

Пачынаецца цырымопія падзявання «добрага пінджака». Хоць «пінджак» вісіць тут жа, у першай ад Гвардыянавага трона шафе, але бярэ яго канечна «Матрэна» і, трымаючы на выцягнутых уперад руках, падыходзіць да Гвардыяна з пабожнай, блізкай да сполыху, павагай. Гвардыян ужо загадзя абярнуўся спіной пасустрэчу «добраму пінджаку» і выставіў назад скачарэжаныя рукі. «Матрэна», зацяўшы дух, напінае на гэтыя рукі неслухмяныя рукавы. Надзеўшы «пінджак», Гвардыян злосным рашучым крокам выходзіць з пакоя. Гвардыяніха з хвіліну стаіць, узняўшыся на цыпачкі, слухае, пакуль ляпнуць надворныя дзверы. Тады, палахліва азірнуўшыся, бяжыць да Гвардыянавага трона, сядзе на ім і жаласна падпірае рукой галаву.

Гвардыяніха *(дужа трагічна)*. Божа мой, божа! За што я такая цяшчасная! Дзе маё хараство? Дзе мая прасветлая маладосць? *(Плача.)* А я ж у гімназіі вучылася, а я ж на гітары іграла... *(Трошку наплакаўшы, выцірае кулачком слёзы, уздыхае, зноў з хвілінку сядзіць, падпёршы рукой галаву, і раптам заводзіць тонкім кволым галаском.)*

Ветер пронесся над речкою сонной,
Тихо шумит очерет...

СЦЭНА 2-я

Кватэра Карызны. Марына Паўлаўна і Тацяна збіраюць рэчы. Галілей муляецца ў парозе.

Тацяна. І каб гэта я ды нейкі там сорам займела? Гэта — мой гонар, што я не захацела, як каторыя іншыя, век гараваць, ды дала сама сабе рады. А то — прыходжу, а яна сядзіць, асалавеўшы, як нежывая ўсё роўна.

Марына Паўлаўна *(да Галілея)*. Ці добра я раблю, дзядзька Ахрэм? Вы ж ведаеце ўсё, я ж нікому, апроч вас, не гаварыла пра гэта, пра наша...

Галілей. Кхе... кхе... Трэба памеркаваць... ага... Трэба памеркаваць...

Марына Паўлаўна. Я не ведаю... Здаецца, усё я абдумала, абмеркавала. Усё нібы паказвае на тое, што так трэба зрабіць. А можа, не? Можа, дрэнна так будзе? Я не пра сябе... Нават не пра яго... Я не ведаю, як будзе дачцэ...

Г а л і л е й (*рашуча*). Усім будзе лепей... ага... усім лепей.

Т а ц я н а. Цяпер жа ўсё напова перарабляюць, дык вось і мы сваё жыццё па-новаму павядзём. Пойдзем з табой, Марына, па сходах, па калгасах, актывісткамі станем. Дзве разводкі... А што ж? Наша справа такая — плюём на ўсё, на ўсякія там плёткі-шмоткі ды жывём, як самі захочам. Ці праўда, дзядзька Ахрэм?

Галілей строга зірнуў на яе, даючы зразумець, што ён жартаў не любіць.

Т а ц я н а (*ранейшым тонам*). Пажывеш спачатку ў нас на Зарэччы — у Якуба Лакоты каморка такая ёсць... Мы яе сяк-так абсталюем... Вось і дзядзька Ахрэм нам паможа, ён жа ў нас майстра знатны, хоць што прымудрыць.

Г а л і л е й (*радасна страпянуўшыся*). Ага... Трэба памеркаваць. Мы зробім... Можна электрычнасць... ага... ветрачок...

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*з мімавольнай усмешкай*). Кіньце вы, дзядзька Ахрэм! Якая вам тут электрычнасць. (*Азіраецца.*) Ну, здаецца, усё. (*Знясіленая сядзе сярод хаты на клумак і раптам пачынае плакаць.*)

Г а л і л е й (*збянтэжаны, тупае каля Тацяны*). Гэта, Тацяначка, добрыя слёзы... ага... Хай плача, Тацяначка, хай плача... гэта добра...

Уваходзіць Сымон Карызна.
Здзіўлены сунімаецца ў парозе.

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*схапянуўшыся*). Тацяначка! Вазьмі гэты клумак, нясі... Дзядзька Ахрэм, памажыце... Я зараз... Я зараз пайду...

Г а л і л е й і Т а ц я н а выходзяць. Карызна ідзе да стала, кладзе партфель і моўчкі стаіць, чакаючы тлумачэнняў.

Дык я пайду, Сымон. Я ўжо дамовілася, буду жыць пакуль што ў Зарэччы, у Якуба Лакоты... там ёсць пакойчык такі... А далей будзе відаць...

К а р ы з н а (*з фальшывым абурэннем*). Што гэта ты, Марына? Што ты надумала?

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*горка ўсміхнуўшыся*). Я не толькі для цябе гэта раблю, а і для сябе. Мне будзе лягчэй. (*Памаўчайшы.*) Мне ж таксама, Сымон, трэба жыць... яшчэ...

К а р ы з н а. Ну што ж, можа, так будзе і лепей... Мы ж, Марына, усё роўна не будзем чужыя, праўда? У нас жа яшчэ астаецца дачка?

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*ціха і смутна*). У нас астаецца дачка.

Працяжная паўза, якая цяжарыць абаіх. Марына Паўлаўна хоча нешта сказаць, ды не важыцца.

Сымон... Я хацела яшчэ сказаць табе...

К а р ы з н а (*настарожана*). Ну?

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Гэта не мой клопат, я ведаю. Ты не злуйся, Сымон...

К а р ы з н а (*стараючыся быць ласкавым*). Гавары, Марына, усё гавары...

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Ты ўжо другі ліст атрымаў... Я ведаю, ад каго гэтыя лісты.

К а р ы з н а (*спалохана*). Ты чытала?

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Што ты, Сымон? Але ж я бачу ўсё... Я разумею. (*Падыходзіць бліжэй да яго.*) На што ты мучыш сябе? Ты скажы ўсё... каму трэба... Табе нічога не будзе, ты ж не вінаваты.

К а р ы з н а (*відавочна ўсхваляваны, хоча скончыць гутарку*). Так, так... Я не вінават... Добра, Марына, добра, што сказала. Усё будзе добра, ты не турбуйся. Я ўжо зусім спакойны. (*Ласкава дакранаецца да яе рукі.*) Мы ж будзем бачыцца з табой, так? А дачцэ ты нічога не будзеш пісаць пакуль што?

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*у немарасці*). Не, не буду.

Ціха, як у забыцці, выходзіць з пакоя.

К а р ы з н а. Не развіталася. (*Ходзіць па пакоі, потым сунімаецца і амаль што весела азіраецца наўкола.*) Такое ўражанне, як быццам пераехаў куды на новае месца. (*Ідзе да пісьмовага стала, дастае з-пад груды кніжак лісты і рве іх на дробныя кавалачкі, прыгаварваючы з хітрым смяшком.*) Каб ніхто ні да чога не мог прычапіцца...

СЦЭНА 3-я

Прэзідыум сходу, сярод якога Якуб Лакота, Пацяроб, Зелянюк і іншыя. Старшыня — Якуб Лакота. Сымон Карызна робіць даклад пра калектывізацыю сельскае гаспадаркі. Публікі не відаць, але добра чуваць усё, што дзеецца ў

зале. Зелянюк жвава ківае ў публіку, кліча некага да сябе. Праз момант на сцэпу ўваходзіць камсамалец Віктар. Зелянюк сустракае яго і адводзіць убок.

Зелянюк. Ну, як?

Віктар (*радасна ўсхваляваны*). Усё добра. Усё ў парадку. Апроч мяне выступаць восем чалавек — тры нашых і пяць сівецкіх. Хай толькі падкнунца, мы такога гасу дадзім! Мы адно пачакаем... (*Сам сябе перапыняе.*) Гвардыян прывалокся. Не трэба было гэту погань на сход пускаць.

Зелянюк. Дармо. У адкрытую лепш. Ты выступіш першы — так, як умаўляліся... Помніш? Я дам знак. Пакуль не трэба, не лезь. Ну, пайшоў.

Віктар выходзіць. Зелянюк сядзе на сваё месца.

Карызна (*канчае даклад*). Усе як адзін на барацьбу за суцэльную калектывізацыю! Усе як адзін на барацьбу за новую сацыялістычную гаспадарку! Хай жыве арганізатар і кіраўнік працоўных — камуністычная партыя!

У зале халоднае маўчанне. Карызна, троху здэтанаваны, займае сваё месца ў прэзідыуме.

Лакота. Таварышы! Можа, будуць якія запытанні дакладчыку?

Маўчанне.

Запытанні ёсць? Няма запытанняў ні ў кога?

Маўчанне.

Пяройдзем да спрэчак. Хто хоча слова?

Маўчанне.

Хто хоча слова?

Зноў маўчанне.

Няўжо ніхто не хоча выказацца? Пачынайце, таварышы!

Паўза. Потым чуваць вісклівы жаночы голас: «Век звекавалі, а гэткага ліха не бачылі... Як жылі, так і жыць будзем, вось наша слова!» Голас адразу губляецца ў цэлай віхуры крыку і ляманту, які раптам выбухнуў у зале.

Якуб Лакота стараецца ўціхамірыць баб, але марна. Тады з усяго хору галасоў вылучаецца адзін, які набірае ўсё большую і

большую сілу і нарэшце гучыць упэўнена, цвёрда, перамагаючы агульны тлум. Гэта гаворыць Тацяна. Якуб Лакота і Зелянюк энергічнымі жэстамі запрашаюць яе на сцэну, і яна выходзіць, не перапыняючы свае мовы.

Тацяна. ...самі не ведаеце, чаго і што. Ці ж мала ты, каторая, пагаравала, пабедавала? Ці ж у цябе было калі шчасце ў жыцці, ці ты свету калі яспага забачыла? Або! Каб мне столькі радасці, столькі кожная слёз папа-ліла за свой век. Дурныя, і больш нічога. Замест таго каб падумаць, памеркаваць, можа, нейкую прасветласць знайсці ў жыцці, дык яны — немаведама што... Як была быдлам у свайго мужыка, так і будзеш давеку. А тут што — не ягонаў гэта злосцю крычым, не ён гэта нацкаваў цябе каторую? Вунь яны стаяць, маўчаць як вады набраўшы. Хай дурныя бабы крычаць, хай апастыляюцца, а мы, разумненькія, памаўчым, пачакаем, паглядзім, як яно куды... Што, няпраўда? Га? Мо няпраўду кажу? Свінні вы, а не людзі...

Чуваць штучны рэдзенькі смех мужчын. Бабы зноў залямантавалі. Чуваць паасобныя выкрыкі: «А твой дзе? Куды ён цябе вучыць?», «Сама скруцілася ад свайго, дык ужо вычварае!», «Распусніца», «Табе толькі калгасу і трэба. Там многа будзе...» Тацяна з хвіліну стаіць, апаломленая нечаканай бурай бруднае лаянкі, потым, ківнуўшы ў бок прэзідыума поўны крыўды і роспачы погляд, паволі сыходзіць са сцэны і ідзе ў зал, у гушчу злоснага бабскага тлуму. На яе месцы з'яўляецца Зелянюк. Ён падымае руку, паказваючы, што хоча гаварыць. Шум сціхае.

Зелянюк (*ціха і цвёрда*). Хто з вас, дэтакі, хоча сказаць што дрэннае пра Тацяну? Хто яе ведае добра? Ну, кажы першая... Ты?

Ён наўгад торкае пальцам у нейкую жанчыну, адказу няма.
У зале напружапае маўчанне. Паўза.

Крыкам ніякага сэнсу не дойдзем. Будзем гаварыць спакойна. Хто хоча гаварыць — прасі слова ў старшыні сходу.

З наўмыснай павольнасцю ідзе па сваё месца.

Лакота. Хто яшчэ хоча слова?

Чуваць стрыманыя галасы: «Прахор, выхадзі!», «Прасі слова, Прахор!»

Прахор (*за сцэнай*). Што там слова? Якое там слова? Што буду я табе гаварыць, га? Што буду я гаварыць? (*Выпхнуты натоўпам, з'яўляецца на сцэне.*) Яно ўсё доб-

ра выходзіць, усё чысценька. Мужык дурны, дык — на табе — паможам, значыцца, жыццё будаваць. (*Едкавіскліва.*) А дзе вы былі, мае даражэнькія, як я пні карчаваў на лядзе, як сваімі крывымі пальцамі раскалупваў кожны во гэткі кавалачак, каб пасеяць каліва збожжа? Ці прыйшлі вы тады, га? Ці памаглі мне? А то дык — ого! на гатовенькае!.. Дабрадзеі вялікія!..

Спачувальны гоман публікі заглушае ягоныя словы, і ён сыходзіць са сцэны, яшчэ нешта выкрыкваючы па дарозе.

Л а к о т а (*марна стараецца ўціхамірыць сход*). Ціха, таварышы! Хто просіць слова? Хто там? Ага, Гвардыян... Слова мае Гвардыян.

У зале цішэе. Цімафэй Міронавіч Гвардыян з дзелавіта заклапочанай мінай на сваім голым пергамінавым твары спакваля вышаўзае на сцэну.

Г в а р д ы я н. Яжэлі ўсё натуральна прааналізаваць, дык яно, будучы, няма чаго, мужчынкі, крычаць. Таварышы, каторыя зноў жа з гораду (*далікатны зірк у бок Зеленюка*) і каторыя, будучы, таксама нашы свае месныя працоўнікі (*поўны пашаны жэст да Карызны*), яны ж не так сабе гэта, як яно выражаецца, цапу-лапу. Кожны, будучы, з свайго розуму аб'ясняецца. І нам здаецца, што крычаць не трэба зусім, а трэба, будучы, паслухаць усе іхныя прадлажэнні, пракрасна абдумаць іх і, будучы, абмеркаваць. А можа, хто пойдзе ў гэты калгас, што вы думаеце? Можа, і будуць ахвотнікі? Ты ж людзям не закажаш, калі ён, будучы, хоча пайсці, дык ён і пойдзе. Мы, канечна, не наўпроціў калгаса, і трэба паслухаць людзей, раз яны спецыяльна на гэта прыстаўлены...

У зале чуваць лёгкі смяшок, спачувальныя рэплікі. Зелянюк, відавочна раздражнены «будучы, пракраснай» Гвардыянавай прамовай, дае знакі ў публіку, што час распачаць бой. Але ў гэты момант панура ўзнямаецца з свайго месца манументальны **П а ц я р о б**.

П а ц я р о б (*падыходзіць да Карызны і, бачком схіліўшы да яго галаву, з грэблівай мінай пытаецца*). Сымонка! Лупсянуць?

К а р ы з н а. Смалі, браток, толькі не надта.

П а ц я р о б (*велічным жэстам супакойвае Карызну і адразу з месца, нават не напрасіўшы слова, зачынае*). Любачкі мае! Залаценькія! Што гэта вы сабе думаеце? (*Робіць мнагазначную паўзу, падчас якой дакорліва ківае*

галавой, упяўшы погляд сабе пад ногі. Потым ураз узнімае галаву і знаходзіць вачмі Гвардыяна.) Гвардыян! Ты нас за дурняў маеш, ці што? (Вытрымаўшы паўзу, грозна.) За дурня маеш, кажу, га? (Перакрыўляе.) Ты не проціф калгаса? Можа, хто і пойдзе? Га? Дазваляеш? (Зноў памаўчайшы, заводзіць тоненька, падчэпліва.) Ты, любачка, ведаеш, хто гэта праводзіць калектывізацыю? Ты ведаеш, супроць каго ты ідзеш? Калектывізацыю праводзіць партыя і Савецкая ўлада. Улада!.. (Нахіляецца наперад і ціханька, нават ласкава запытвае.) Ты супроць Савецкай улады? (Памаўчайшы, рашуча сігае на два крокі ўбок, нібы змяняючы ўстаноўку свае прамовы, і пачынае мітынгаваць). Таварышы! Ці ж мы не сумленныя грамадзяне? Ці ж мы не лілі кроў за нашу родную Савецкую ўладу? Няўжо мы пойдзем супроць таго, што праводзіць улада, каб пам жа, цёмным дурным мужыкам, было лепей? Хто адважыцца — я пытаю, хто адважыцца з нас пайсці насупроць гэтага мерапрыемства, га? Хто пойдзе насупроць, я пытаю?

Г о л а с з н а т о ў н у. Дык навошта нас на сходы цягаць? Вывесілі б загад, дый па тым.

З е л я н ю к (да Карызны). Трэба спыніць яго, ён разгоніць сход.

К а р ы з н а (рэзка). Я сам ведаю, што мне рабіць.

П а ц я р о б. А! Нашто на сходы? Табе сходаў не трэба, ты супроць сходу? Таварышы! Гэта гаворыць класавы вораг, гэта контррэвалюцыянер! Я ведаю цябе, залаценькі, я патрабую даць табе рады. Не бойся, любачка, не бойся!

Шум у зале перапыняе яго. Чуваць галасы: «Які гэта сход?», «Што ён там вычварае!», «Разыходзься, народ!», «Хай самі ў калгас ідуць!»

Прашу не перапыняць! Я не дазволю зрываць сход! Я вас ведаю, кулацкія падпявалы! Ворагі класавыя — во хто вы!

Шум расце. Крыкі: «Як ворагі, дык нашто з намі гаварыць», «Гайда дадому!» Чуваць стук мэблі і бязладны тупат людзей.

Куды гэта, га? Уцякаць? Уцякаць? Не пушчу! Хто пойдзе са сходу, той вораг Савецкае ўлады! Контррэвалюцыянеры, назад!

З усіх капытоў кідаецца ў зал, дзе, чуваць, ваюе з наравістымі грамадзянамі. Агульны вэрхал. Старшыня адчайна кліча да парадку. Да Карызны падыходзіць Зелянюк, ён увесь дрыжыць, ледзьве стрымліваючы сваё абурэнне.

Зеленюк (*крычыць з нязвычайнай для яго рэзкасцю*). Ты сарваў сход! Ты праваліў калектывізацыю!

Карызна (*у шалёнай злосці*). Блазнюк! За свае ўчынкi буду адказваць я сам!

СЦЭНА 4-я

Кватэра Веры. На сталё цьмее забытая лямпа, асвятляючы пакой слабым дрыготкім светам. Вера спіць, стуліўшыся ў куточку канапы. Чуваць, як пехта бразгае ў дзверы.

Вера (*праханіўшыся*). Што гэта? Хто там?

Выходзіць за дзверы

і праз момант варочаецца з Сымонам Карызнам.

А я, ведаеш, як прыйшла — змораная-змораная — дай, думаю, пасяджу хвілінку, перадыхну. Вось і перадыхнула... Чакай, я напраўлю лямпу... Не ведаеш, якая гадзіна?

Карызна. Позна ўжо... Прабачай, Вера, што я цябе патурбаваў. Я ўбачыў аганёк у акне і паважыўся зайсці.

Вера. А дзе ты быў так позна?

Карызна (*дасадліва*). А ліха яго ведае... Пасля гэтага праклятага сходу я ашалеў... Не магу ў хаце сядзець. Хаджу вось цэлую ноч, бадзяюся...

Паўза.

Я ж адзін цяпер, Вера. Сёння... ці, праўда, учора пайшла ад мяне мая жонка... Мы разышліся.

Вера (*амаль не радасна*). Разышліся? (*Схамянулася, засаромелася свайго мімавольнага ўзрушэння*.) Мы нядаўна сустракаліся з ёю, гаварылі... Яна такая добрая, такая добрая...

Карызна. І вось я адзін... я адзін...

Вера. Цябе знерваваў гэты сход. Як гэта выйшла няўдала!

Карызна. Ён сказаў мне, што я праваліў калектывізацыю... ён ужо вінаваціць мяне. (*Злосна*.) Што яму ад мяне трэба, гэтаму падшывальцу? Якое ён права мае сачыць за кожным маім учынкам?

Вера. Ты пра Зеленюка? Гэта проста немагчыма. Ён ні з кім і ні з чым не лічыцца. Што значыць — праваліў калектывізацыю? Што сход не ўдаўся? У іпшых вёсках па дзесяць сходаў збіралі, пакуль сёе-тое зрабілі.

Карызна (*з усмешкай*). Пацяроб кажа, што гэта нават добра. Не папужаўшы іх, кажа, нічога не выйдзе. Іх трэба пужаць... разумееш? Іх трэба пужаць... Так можна гаварыць пра таго, каго не любіш, кім пагарджаеш. Ну, што ж... У мяне яшчэ горш... я іх пенавіджу... непавіджу... Там на сходзе быў момант, калі ў мяне з'явілася дзікае жадаанне перастраляць іх.

Паўза.

Іх... ха-ха... Каго гэта іх?

Вера (*ціха, інтымна*). Скажы, Карызна, а ты верыш у гэта ва ўсё? Шчыра верыш?

Карызна (*памаўчайшы*). Я доўга жыў зусім іншымі марамі... Бачыў я зусім іншую краіну, рабіў я для яе зусім іншы дабрабыт, не такі, як... усё гэта... варожы гэтаму... Я павінен разбураць цяпер тое, што дагэтуль тварыў... Але я веру ў гэтае разбурэнне! Буду я рабіць яго — жорстка, бязлітасна! Я не пашкадую нікога, нават самога сябе!

Вера (*тым самым тонам*). А ці верыш ты ў тое, у другое? Ці верыш ты, што будзе лепей?

Карызна (*горача*). Я мушу верыць! Я — камуніст! Я не хочу быць здраднікам! Я не хочу, каб мяне выкінулі вон, як непатрэбнае смецце... Буду змагацца! Я пакажу яшчэ, хто чаго варты!..

Вера (*дзелавіта*). Трэба верыць... Паўна, што трэба верыць.

Карызна. Мне стаў на дарозе гэты блазнюк. Ён як цень, які над маёй галавой. Ён не дае мне спакою. (*З цвёрдай навагай.*) Заўтра ж еду ў раён і патрабую, каб яго прыбралі адсюль. Паглядзім, каму з нас павераць... Ха-ха!..

Вера (*падыходзіць да яго, ласкава*). Не трэба быць такім злым. (*Пяшчотна туліцца да яго.*)

Карызна (*абнімае яе*). Ты... кахаеш? Ты папраўдзе кахаеш? Скажы, кахаеш?

Вера (*саромліва*). Ну, кахаю ж, вядома, кахаю... Ці ты не бачыш?

Карызна (*моцна прыціскае яе да сябе, потым бярэ ў абедзве рукі яе галаву і, адхіліўшы ад сябе, глядзіць ёй у твар настойным праніклівым позіркам*). А калі зломіць жыццё... калі выкінуць, як непатрэбнае смецце... Што тады? Вера, што тады?

Вера. Не трэба так гаварыць! (*Вырывае галаву і хавае твар у яго на грудзях.*)

АКТ ТРЭЦІ

СЦЭНА 1-я

Хата Якуба Лакоты. З аднаго боку дзверы ў каморку, дзе жыве Марына Паўлаўна. Перад дзвярыма тупае Галілей.

Галілей. Кхе... кхе... *(Ляпае ў дзверы.)* Кхе... кхе...

Марына Паўлаўна з'яўляецца з уваходных дзвярэй.

Марына Паўлаўна. Дзень добры, дзядзька Ахрэм. Вы да мяне?

Галілей. Не то што... ага... Я зайшоў, аж нікога няма... ага... нікогачка...

Марына Паўлаўна *(падыходзіць да стала, кладзе на яго груд папер. Гаворыць весела, бадзёра)*. Бачыце, дзядзька Ахрэм? Я ўжо і работу знайшла сабе. Хадзіла вось па Зарэччы, перапісвала сродкі вытворчасці. Тут жа мала не ўсе гаспадары ў калгас пайшлі. А не хацелі дазволіць, колькі барацьбы было... *(Сядзе за стол, раскладае паперы.)* Трэба падагуліць усё, скласці спісы. Я ў іх, дзядзька Ахрэм, нібы за сакратара ў калгасе.

Галілей *(падбягае да яе, таямніча шэпча)*. А ў нас, у Сіўцы, пачынаецца ўжо... ага... пачынаецца...

Марына Паўлаўна. Што пачынаецца?

Галілей. Можа, рэвалюцыя, а можа, так сабе... пужаюць... ага...

Марына Паўлаўна. Нічога я не разумею, дзядзька Ахрэм.

Галілей *(трыумфуючы)*. А я разумею... ага... разумею... Я ўсё разумею... Яны баяцца... ага... Яны самі баяцца... во што... баяцца...

Марына Паўлаўна *(затурбавалася)*. Хто баіцца? Дзядзька Ахрэм, пра каго вы гаворыце?

Уваходзіць Зелянюк.

Галілей. Кхе... кхе... Трэба памеркаваць... ага... трэба памеркаваць...

Бяжыць да дзвярэй.

Зелянюк. Куды ж вы, дзядзька Галілей?

Галілей *(паспешна)*. Пабягу... пабягу...

Выбягае. Зелянюк падыходзіць да Марыны Паўлаўны.

З е л я н ю к. Лакоты няма?

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Зараз прыйдзе.

З е л я н ю к. Ну, як працуецца? Весялей троху стала, праўда?

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*ажывіўшыся*). Добра, таварыш Зелянюк, зусім добра. У працы ўсё забываецца. Быццам нейкі пядобры сон... даўны-даўны... (*Сарамліва ўсміхнуўшыся*.) Я калі з ім сустракаюся, дык таксама неяк... ні злосці ніякай, нічога... Быццам напавя ўбачыла, як тады, дзяўчынаю. А ён дык усё ўцякае, пібы баіцца чаго.

З е л я н ю к (*мнагазначна*). Баіцца?

Паўза.

Можа, і баіцца...

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*зноў затурбавалася*). Таварыш Зелянюк! Скажыце мне, што там робіцца ў Сіўцы?

З е л я н ю к. Тое, што ўсюды, Марына Паўлаўна: класавая барацьба. (*У задуменні ходзіць па пакоі*.) Якая страшная паслядоўнасць... Невялікая шчылінка зараз жа вырастае ў прорву. Момент сумнення, няўпэўненасці абарачваецца ў здраду. І часам прыходзіцца бачыць ворага ў тым, хто стаіць побач з табою...

Марына Паўлаўна з кожным яго словам усё больш і больш хвалюецца.

Уваходзяць Тацяна і Вера.

З е л я н ю к. Ну, як там жанчыны? Сход правялі?

Т а ц я н а (*пахмура*). Не было сходу, ніхто не прыйшоў.

В е р а. Я ж казала вам, Зелянюк, што мы на жанчын зусім мала ўвагі звяртаем.

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*трывожна*). Тацяначка! Чаму яны не прыйшлі?

Т а ц я н а (*тым жа тонам*). Пацяроб па хатах ходзіць, у калгас запісвае.

В е р а (*заклапочана*). Зелянюк! Што ж нам рабіць? Учора на кройку-шыццё не прыйшлі. І драмгурток праваляваецца... і малапісьменныя... У вас тут дык усё па-новаму, у вас зусім інакшая справа пайшла...

З е л я н ю к. Значыць, трэба рабіць так, як робіцца тут.

В е р а (*амаль не ў роспачы*). Дык жа мы хочам рабіць! Мы стараемся! (*Энергічна*.) Тацяна! Я пайду пага-

вару з нашымі жапчыпамі. Мы збярэм яшчэ сход... Мы паставім пытанне... (*Ідзе да дзвярэй, але варочаецца і падыходзіць да Марыны Паўлаўны.*) Марына Паўлаўна! Нам з вамі трэба апрацаваць пратакол мінулага сходу.

Марына Паўлаўна (*холадна*). Я цяпер не магу. Можна ўвечары.

Вера (*з момант моўчкі глядзіць на яе, потым гаворыць ціха, пакорна*). За што вы мяне пенавідзіце?

Марына Паўлаўна (*у вялікім замяшанні*). Я вас... я не разумею...

Вера. Я не зрабіла злачынства. Я не вінавата ні ў чым.

Марына Паўлаўна (*у раптоўным абурэнні*). Вы... ні ў чым... (*Глядзіць на яе з несхаваанай нянавісцю, але перамагае сябе і стрымана тлумачыць.*) Я не за сябе турбуюся... мне ўсё роўна. У нас ёсць дачка...

Вера (*з шчырым захапленнем*). Я знаю вашу дачку! Мы з ёй улетку хадзілі ў лес, купаліся разам. Яна такая добрая, слаўная, вясёлая! Мы з ёй умаўляліся нават перапісвацца, сапраўды, але неяк не выйшла... Яна такая прыгожая, такая разумная! (*Хапае абязброеную Марыну Паўлаўну за руку і моцна цісне яе.*) Ну, я пайшла. Мы яшчэ пагутарым з вамі. Добра? Я ўвечары прыйду пратакол перапісваць. Бывайце!

Выходзіць. Марына Паўлаўна бязвольна апускаецца на зэдлік. Зелянюк і Тацяна мнагазначна перазіраюцца. Доўгая, прыкрасная паўза, якую разрывае раптоўны шум за дзвярмі. Чуваць вясёлыя ўзбуджаныя галасы, спаміж якіх вылучаецца голас Якуба Лакоты.

Зелянюк. А вось, здаецца, і сам старшыня калгаса.

Уваходзяць Якуб Лакота і некалькі чалавек калгаснікаў.

Лакота (*вясёлы, радасны*). Гэта будзе наш першы крок, першая супольная справа. (*Да Зеленюка.*) Ты разумеш? Зараз усе як адзін семдзсят пяць падвод выязджае на лес на калгасную будоўлю. Будзем перш-наперш стадолу будаваць... пад абагуленую жывёлу... (*Да Марыны Паўлаўны.*) Віктар не прыходзіў?

Марына Паўлаўна. Яшчэ не прыходзіў.

Лакота. Ён павінен запіску прынесці з сельсавета. Ну, а як у Сіўцы?

Зелянюк (*адводзіць яго ўбок*). Карызна з Паця-

робам гвалтам у калгас запісваюць. Усе страшэнна абураны. Наша падрыхтоўчая праца разлятаецца ў прах. Кулакі заварушыліся ўва ўсіх кутках, выкарыстоўваюць агульнае пэздавальненне.

Л а к о т а. Пашалелі яны, ці што? Гэта ж правал усяе работы!

З е л я н ю к. Я патрабаваў склікання экстраардынарнага сходу ячэйкі. Там пагаворым. А пакуль што трэба тут мацней вузел закручваць...

Л а к о т а. Ды мы ўжо, братка, закруцім...

З е л я н ю к. Галоўнае, каб адразу пачулася, што ўжо неяк разам, дружна, што ўжо нешта робіцца... разумееш? (Да калгаснікаў.) Ну, як, хлопцы, грымім?

К а л г а с н і к і { — А чаму не грывець! Абы ахвота!
— Нам цяпер толькі разгону давай!
— Ужо сівецкія да нас просяцца!

За акном чуваць, як пад'язджаюць падводчыкі.

Л а к о т а (глядзіць у акно). Вось і збіраюцца ўжо. Раз, два, тры, чагыры... Уга! Цэлы абоз... А вунь і Віктар смаліць. Ну, гайда! Паехалі!

Уваходзіць В і к т а р.

Гатова ўсё?

В і к т а р. Пацяроб запіскі на лес не даў.

Агульнае замяшанне.

Л а к о т а. Як гэта не даў? Чаму не даў?

В і к т а р. Скажаў, што гэта — партызаншчына. Скажаў, што да заўтрага ён увесь Сівец загоніць у калгас і наш зачыніць тады, бо будзе адзін агульны. (Злосна.) Яны робяць там чыстую контррэвалюцыю.

Л а к о т а (збянтэжана). Што ж гэта? Як жа гэта? Так дружна ўсё, зладна... (З навагаю.) Дык жа хай будзе што будзе! Едзем так! Я сам паеду... Няўжо без пацяробаўскае запіскі нам веры не дадуць! Не адправяць назад з пустымі рукамі, няпраўда!.. Едзем!

Т а ц я н а (мякка, але рашуча). Ты не паедзеш, Якуб. За блізкі свет ды ў гэткую сцюжу... Ты ж зляжаш зусім...

Л а к о т а. Тацяначка! І ты супроць мяне?

Т а ц я н а (ласкава). Я за цябе, Якуб, за цябе...

З е л я н ю к. Ты не паедзеш — старшыні калгаса зной-

дзецца іншая праца. *(Да Віктара.)* Віктар, збірайся. Паедзеш з імі і зробіш усё, што трэба.

Віктар. Слухаю. *(Памкнуйся ісці, але нешта ўспомніў, затрымаўся.)* Чакай, табе вось ліст пейкі перадалі.

Дастае ліст, аддае Зеленюку. Той распячатвае, чытае. Агульнае напружанае чаканне.

Зелянюк *(прачытаўшы ліст)*. Райком прапануе мне зараз жа пераехаць на працу ў Дубавіцкі сельсавет... Я разумею, што гэта значыць.

Лакота *(трывожна)*. І ты што... можа, паедзеш?

Зелянюк *(хвілінку падумаўшы)*. Так, я паеду. Але не туды, куды яны думаюць. Гэты нумар ім не ўдасца! *(Да ўсіх.)* Ну, хлопцы, гайда! Паехалі!

Калгаснікі, Віктар і Зелянюк выходзяць. Лакота ідзе следам за імі.

Лакота. Як так, дык і так... Едзьце, браточки! Смалице! Ды цераз Сівец абавязкова! Ды з песнямі, з песнямі!

Выходзіць.

Марына Паўлаўна. Што гэта робіцца там? Што яны сабе думаюць? *(З раптоўнай навагай.)* Тацяначка, я пайду... Мне трэба ў адно месца... Я пайду... Я пайду...

Паспешна выходзіць.

Тацяна. Марына! Чакай! Марына! Куды ты? А каб цябе...

Уваходзіць Якуб Лакота.

Лакота. Ну, паехалі... выправіў. Семдзсят пяць падвод як адна.

Чуваць нястройная, але дружная песня.

Чуеш, Тацяначка? Чуеш? *(Здаволена смяецца і закашліваецца.)*

Тацяна падыходзіць да яго, гаворыць з глыбокай спагадай.

Тацяна. Ты ж хворы зусім, Якубка. Ты дужа многа працуеш...

Лакота. Я не многа, Тацяначка! Я толькі трошачку.

Я б хацеў так працаваць, каб усё, усё чыста адразу зрабіць!

Тацяна (*ласкава абнімае яго*). Зелянюк казаў, што цябе трэба берагчы...

Лакота (*усхваляваны*). Тацяначка! Якая ты добрая... Якая ты... якая ты... (*Зноў моцна закашліваецца.*)

СЦЭНА 2-я

У Галілеевай хацёпцы. Невялічкае памяшкапе пазастаўлена розным начыннем, пазакідана рознымі матэрыяламі. У хаце нікога няма — толькі ўважна прыгледзеўшыся, можна заўважыць рэдзенькую бародку Галілея, якая тырчыць з высокіх — над столлю — палацёў. Нехта настойна ляпае ў дзверы.

Голас з-за дзвярэй. Адчыніцеся, Ахрэм Данілавіч! Я, будучы, на адну секунду да вас.

Раптам дзверы самі па сабе адчыняюцца і, упусціўшы ў хату Цімафэя Міронавіча Гвардыяна, зноў зачыняюцца.

Гвардыян (*асалапела азіраецца на бакі, не ходзячы гаспадара*). Ну і механіка. Самі адчыняюцца і самі, будучы, зачыняюцца. Як у той казцы ўсё роўна.

Галілей (*з палацёў*). А гэта я за вярвачку... ага... за вярвачку. Ніякай асаблівай механікі.

Гвардыян. Хе-хе-хе... А я іду гэта па вуліцы, гляджу — ветрачок сабе круціцца памаленьку — дай, думаю, заскочу да Ахрэма Данілавіча. Ён жа мяне таксама, будучы, не мінае.

Галілей. Кхе... кхе... Абміну, Цімафэй Міронавіч, ага... абміну...

Гвардыян. Ну, дык, можа, дасць бог, іншыя добрыя людзі не абмінуць.

Галілей. І людзі абмінуць... і ўсе абмінуць. Як жучка таго... ага... як жучка на дарозе.

Гвардыян. Хе-хе-хе... Вы гэта вунь куды, Ахрэм Данілавіч! А ці не старыя вы ўжо, каб за тым трактарам гнацца, га?

Галілей. А я трушком... ага... а я подбежкам. Можа, і даганю...

Гвардыян. Гэта-то так, як яно выражаецца... удёк не ўдёк, а пабегчы можна. Адно глядзіце, Ахрэм Данілавіч, каб трактар той, будучы, не паламаўся. Чулі, што на сяле робіцца? Чулі, што яны вырабляюць? Ні беднякоў

не глядзяць ужо, пі кулакоў — усе пад адзін капыл пайшлі, усім роўная ласка... *(Узвышае тон.)* Увесь народ паднялі. І ўвесь народ гвалту крычыць! Што будзе толькі? Што будзе?

Г а л і л е й. Не ведаю я... нічога не ведаю... Можа, і рэвалюцыя будзе... ага... а можа, так сабе...

Г в а р д ы я н *(усё больш распяляецца)*. Рэвалюцыя? Рэвалюцыя? А галоў яны не паскручваюць з гэткай рэвалюцыяй, га?

Г а л і л е й. І галовы паскручваюць... ага... паскручваюць. Вам першаму скруцяць, Цімафэй Міронавіч...

Г в а р д ы я н *(крычыць)*. Мне? Усё мне? А табе што — не скруцяць? Ты лепшы, га? На цябе паглядзяць? Чакай, браточак, усім будзе досыць! Да ўсіх дабяруцца! Усю механіку тваю параскідаюць! Усю мудрасць тваю размудруюць! На звод пайшло ўсё. На звод! На разбурэнне пайшло.

У гэты момант Галілей торгае за нейкую вяровачку, і палаці, на якіх ён ляжыць, плаўна спускаюцца долу. Гвардыян спалоха-на адскоквае ўбок.

Цьфу ты, нячыстая сіла!

Галілей саскочыў з палаццяў і жвава наступае на збянтэжанага Гвардыяна.

Г а л і л е й. А ў Зарэччы стадолу будуюць вялікую. У лес паехалі... ага... песні пелі... І электрычнасць будзе... І ацяпленне... І абвадненне... І механіка будзе... ага... механіка...

Г в а р д ы я н *(схамянуўшыся, бярэ свой звычайны тон)*. Дык гэта ж хай бог памагае, як яно выражаецца... Калі б так усё добра пайшло, дык хто б яго, будучы...

Здрыгануўшыся, азіраецца на дзверы, якія ў гэты момант ціха прачыняюцца, прапускаючы ў сябе перш чырвоны нос, а потым і ўсю недарэчную галаву П а ў л ю к а Г в а р д ы я н а.

П а ў л ю к *(смяецца сіпучым здушаным смехам)*. Хі-хі-хі...

Г в а р д ы я н *(устрывожана)*. Што табе трэба? Чаго ты цягаешся за мной, як сабака?

П а ў л ю к *(хітра надміргвае яму)*. Ідуць...

Г в а р д ы я н. Хто ідзе?

П а ў л ю к *(душыцца ад смеху)*. Раскулачваць будзем... Хі-хі-хі...

Г в а р д ы я н (*як мага стараецца вярнуць сваю амбіцыю*). Гэта ці не ты мяне, будучы, раскулачваць будзеш?
П а ў л ю к (*хістаючыся, падыходзіць да брата і з наймыснай пакорнасцю кланяецца яму*). Братачка, дабрадзеечка... Дзякуй табе за ўсё... За ласку тваю, за апеку... За грошыкі твае дзякуй... за гарэлачку... (*Ловіць за руку Гвардыяна, нібы хоча пацалаваць.*)

Г в а р д ы я н (*спуджана адшаснуўся ўбок*). Пайшоў вон! Напіўся, як свіння...

П а ў л ю к (*да Галілея тонам даверлівага прызнання*). Напіўся... праўда... (*Нахіляецца да яго і шэпча.*) Пятнаццаць год чакаў гэтага свята... Пятнаццаць год... Раскулачваць... хі-хі-хі...

Г в а р д ы я н (*увесь калоціцца ад злосці і страху*). Дык табе свята, паскуднік, свята? Ты братавай пагібелі рад? Я цябе, будучы...

Гроза наступае на брата, той выбягае, не перапыняючы свайго жудаснага смеху.

Г а л і л е й (*з раптоўнай рашучасцю*). А вы ідзіце, будучы, вон, Цімафей Міронавіч!

Г в а р д ы я н (*з момант асалапела глядзіць на яго*). Гоніш? Гоніш, Галілей? Гоніш? За пашану, за добрае слова?

Г а л і л е й. Ганю... ага... ганю. І з пашанай разам... І з добрым словам...

Г в а р д ы я н (*ад парога*). Чакай жа, злыдзень няшчасны! Яшчэ прыйдзе коза да воза!

Г а л і л е й (*злосна плюе яму ўслед*). Цьфу... Цьфу... Цьфу...

СЦЭНА 3-я

Кватэра Карызны. Пацяроб дакладвае Карызну пра ход калектывізацыі.

П а ц я р о б. Вось і ўсё, любачка! Пратакол — як належыць, усе фармальнасці. Уласнаручныя подпісы гаспадароў. (*Пяшчотна.*) Раз ты, залаценечкі, падпісаўся, дык з табой ужо інакшая і гутарка. Назад адны ракі поўзаюць. А што табе кароўку не хочацца аддаваць, дык мы, любачка, разумеем і спачуваем. Мы самі возьмем.

К а р ы з н а (*неймаверна*). І гатова ўжо, га? Пацяроб! Гатова?

Пацяроб (з адмысловым жэстам). Пфэ!

Карызна. А што ж далей? Як далей будзе?

Пацяроб. Сымонка! Золатка!.. Усё пойдзе, як перуном высмаліць. Раскудлачыў, у калгас напісаў, а цяпер, дасць бог, і жыўнасць абагулю. Усё ж па плану. План, мой даражэнькі, гэта — сацыялізм...

Карызна (рашуча). Заўтра ж распускаем калгас у Зарэччы. Пастапова была — дазволіць часова да ўтварэння агульнага калектыву ў Сіўцы. (Зларадасна.) І ніводнага з тых баламутаў да кіраўніцтва ні блізка! Ха-ха! Я пакажу вам гэтую зеленюкоўшчыну!

Пацяроб. Ты прабачай, Сымонка, але я ўжо і назву даў нашаму калгасу — «Гром рэвалюцыі»... Як табе, золатка, ці падабаецца?

Карызна. Добра, добра. Грымі, Пацяроб, грымі!

Пацяроб. Ну, я пайшоў, любачка! А то мае хлопцы там без мяне могуць тэмпы згубіць... Арывуар!

Выходзіць.

Карызна (падумаўшы). Часам і дурны Пацяроб можа саслужыць добрую службу.

Уваходзіць Марына Паўлаўна.

Карызна (здэтанавайся, але зараз жа авалодаў сабой). А, гэта ты, Марына... Як добра, што ты прыйшла. Сядай, калі ласка... Я акурат атрымаў сённа ліст ад дачкі. Ты ёй, мусіць, яшчэ нічога не пісала? Яна не ведае... Яна піша нам абаім. На, пачытай!

Марына Паўлаўна хоча ўзяць, але рукі ў яе дрыжаць, і яна ўпускае паперу. Карызна заўважае яе хваляванне.

Марына, што з табой?

Марына Паўлаўна (у замяшанні). Я прыйшла ўзяць рэчы... Мне некаторыя рэчы патрэбны...

Ідзе да шафы.

Карызна (падазрона). Што ж, бяры, калі ласка. (Сядае за стол.)

Марына Паўлаўна з хвіліну поркаецца ў шафе, потым падыходзіць да Карызны, ціха дакрапаецца да яго рукі.

Марына Паўлаўна. Сымон! Нашто ты мучыш сябе?

К а р ы з н а. Ты пра што? Ты пра гэта... пра калектывізацыю? Ты не разумеш, Марына... Гэта — трэба. Гэта суровая неабходнасць рэвалюцыі... Рэвалюцыя патрабуе некаторае... жорсткасці...

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*рашуча*). Няпраўда, гэтага не трэба. Гэта робяць не так, як ты... Ты мучыш і сябе і ўсіх. Ты ў сябе носіш атруту і сам не хочаш пазбыцца яе... На што ты так робіш?

К а р ы з н а (*ледзьве стрымлівае злосць*). Ты што, угаворваць прыйшла? Мо падаслалі?

М а р ы н а П а ў л а ў н а (*горача*). Я не дапушчу гэтага! Я не магу дапусціць... Ты сам сябе губіш! Ты не тэй дарогай ідзеш, якой трэба ісці. Камуністы не так робяць... Ім гэтага не патрэбна. Ты баішся і таму на гэта ідзеш...

К а р ы з н а (*падыходзіць да яе ўсутыч і гаворыць з бязлітаснай едкасцю*). Ты, пэўна, забылася, што мы ўжо не муж і жонка?

Марына Паўлаўна збянтэжылася, абвяла... Знібёная, асаромленая, сунеца зноў да шафы, адчыняе дзверцы, стаіць перад імі з хвіліну, зноў зачыняе і ідзе да выходных дзвярэй.

М а р ы н а П а ў л а ў н а. Я не магу так... Я ўсё роўна не магу быць спакойнай... Я мушу нешта рабіць...

К а р ы з н а. Гэта справа твая.

М а р ы н а П а ў л а ў н а пайшла. Карызна з момант сядзіць моўчкі, потым зрываецца з месца, пачынае ўзрушана хадзіць па пакоі.

Яшчэ паглядзім, якой дарогай трэба ісці: тэй ці не тэй.

За сцэнай чуваць шум, гоман, крык, з якога вылучаецца дзікі Пацяробаў голас.

Што там такое?

Падыходзіць да акна, глядзіць у яго. У пакой улятае раз'юшаны Пацяроб.

П а ц я р о б. Падвучылі! Гэта падвучылі, я ведаю!.. Кулацкая зграя! Контррэвалюцыя!

Кідаецца на пакой,
трасучы нейкімі пакомчанымі паперкамі.

Гэта не самі, не-не, не самі! Я ведаю. Я вас ведаю, мае даражэнькія...

Карызна. Што гэта? Што ў цябе там? *(Мала не сілком вырывае ў Пацяроба адну паперку і чытае.)* «У віду свае хваробы і як я не супроць калгаса, але прашу нас выпісаць з грому і рэвалюцыі». *(Няўцямна глядзіць на Пацяроба.)*

Пацяроб *(рэзка змяніўшы тон)*. Ага? Бачыш, любачка, бачыш? А я што табе казаў, мой залаценечкі, га? Цырымоніцца з імі? Цырымоніцца?

Карызна *(б'е кулаком аб стол)*. Дык жа годзе! Мы знойдзем спосаб, як прыбраць тых, хто стаповіцца нам на дарозе! Мы яшчэ паваюем! Мы па-ва-ю-ем!

СЦЭНА 4-я

Паседжанне бюро ячэйкі. Сярод прысутных — Сымон Карызна, Пацяроб, Якуб Лакота, камсамалец Віктар.

Карызна. Таварышы! Сёпняшняе паседжанне бюро склікана невыпадкова. Падзеі, што за астатні час разгарнуліся ў нашым мястэчку, вымагаюць ад нас пабальшавіцку рашучых рэвалюцыйных захадаў. Калектывізацыя, удала распачатая ў Сіўцы, сустрэла шалёнае супраціўленне з боку пэўнае часткі жыхарства. Для нас зусім ясна, што ўсёй гэтай кампаніяй кіруе невялічкая купка кулакоў і падкулачнікаў, якой мы самі, таварышы, патураем сваёй мяккасцю і нерашучасцю. Так далей быць не павінна. Не спыняючыся перад самымі жорсткімі рэвалюцыйнымі захадамі, мы павінны выбіць зброю з рук контррэвалюцыі, павінны адным ударам разбурыць усё гэтае кулацкае контррэвалюцыйнае гняздо. *(Паўза.)* На грунце адпаведных дырэктыв мы маем права ў выпадку патрэбы злосных кулакоў, якія актыўна змагаюцца супроць мерапрыемстваў Савецкае ўлады, высяляць з межаў нашага раёна. Мы мусім скарыстаць гэтае права, бо гэтага вымагае ад нас рэвалюцыйная неабходнасць... Хто хоча сказаць што па гэтым пытанні?

Доўгая напружаная паўза.

Я думаю, таварышы, што тут асаблівых спрэчак не можа быць. Там не спрачаюцца, дзе трэба дзейнічаць рашуча і дружна. Я прапаую адразу ж распачаць канкрэтнае абмеркаванне, каго неабходна выселіць...

Пацяроб *(весела)*. Любачкі мае! Я ж іх усіх як аблупленых...

Заўважыў, што трапіў не ў топ, і троху сумеўся.

Карызна. Слова для прапазіцыі мае таварыш Пацяроб.

Пацяроб. Ну, першы будзе, не іначай, Цімафей Міронавіч... Гвардыян, значыцца.

Усе выказваюць згоду.

Потым, пэўная рэч, Кандрацёнак Максім.

Таксама ўсе згодны.

Сахацкага не абмінуць... ніяк не абмінуць...

Усе згодны.

Прахора таксама...

Сябра бюро. Прахор жа не кулак. Прахора мы заўсёды мелі за бедняка.

Пацяроб. Любачка, ён горш за ўсякага кулака. Ён увесь Сівец баламуціць. Ён гэты калгас жыўцом бы праглынуў. Дый дачка яго недалёка ад бацькі пайшла... *(З грубым закідам.)* Праўда, што некаторым, можа, гэта будзе і не ў нос, калі, скажам, там якія сардэчныя справы, ці што...

Лакота *(абурана)*. Таварышы... гэты агідны закід... Я лічу, што паводзіны Пацяроба...

Віктар *(перапыняючы яго, цвёрда)*. Прахор не кулак. Што ён незадаволены, што злуе немаведама на каго і за што — гэта іншая рэч. Можа, мы самі ў гэтым вінаваты...

Пацяроб *(насмешліва)*. Можа, мы самі, золатка, вінаваты?

Віктар. Мы не звярнулі дасюль на яго палежнае ўвагі, не апрацавалі яго, не накіравалі куды належыць ягоную, можа, і зусім справядлівую злосць. Мы самі дапусцілі, што яго сталі выкарыстоўваць кулакі.

Карызна *(надчэпліва)*. Ты, значыць, супроць высялення Прахора?

Віктар. Так, я супроць гэтага.

Карызна. А супроць высялення Цімафея Міронавіча Гвардыяна — таксама? *(Не даючы адказаць.)* Мы возьмем гэта на ўвагу, таварыш сакратар камсамольскай ячэйкі... Гавары далей, Пацяроб...

Пацяроб (чытае шпарка, не спыняючыся). Шаўцова Ігната, Арсена Ходзьку, Маляўку Сідара, Пётра Лазарэнка, Янку Дзеніскевіча, Нічыпара Гойду, Мар'ю Ліпніцкую, Хведара Барысевіча, Піліпа Барысевіча, Загароўскага Саўку. Усе.

Карызна. Таварышы. Я стаўлю на галасаванне ўвесь спіс...

Віктар. У гэтым спісе палавіна беднякоў і сераднякоў.

Лакота. Такую справу нельга вырашаць агульным галасаваннем. Трэба абмеркаваць паасобку.

Віктар. Я катэгарычна пратэстую! Гэта — няправільная, непартыйная пастаноўка пытання.

Карызна (з'едліва). Вы нас потым навучыце папартыйнаму ставіць пытанні, таварыш камсамалец! Хто супроць гэтага спіска?

Агульнае маўчанне.

Будзем лічыць прынятым. Таварышы! Я мушу дадаць яшчэ, што гэтую аперацыю мы правядзём у вельмі абмежаваны тэрмін. Заўтра ўвечары ўсе, хто падлягае высяленню, павінны быць дастаўлены на чыгуначную станцыю. Адказным за высяленне, я лічу, трэба вызначыць таварыша Пацяроба. Супярэчанняў няма?

Маўчанне.

На твары Карызны мільгае зласлівая ўсмешка.

Гэта па самым Сіўцы. Што да Зарэчча, дык я ўважаю, што гэтай справай павінны кіраваць таварышы з мясцовых жыхароў. Таму я прапаную адказным за высяленне кулакоў у Зарэччы вызначыць Якуба Лакоту. Супярэчанняў няма?

Маўчанне.

На гэтым, таварышы, экстрааннае паседжанне бюро ячэйкі лічу закрытым. Вызначаным таварышам прапануецца зараз жа прыступіць да выканання сваіх абавязкаў.

У напружанай цішы прысутныя пачынаюць разыходзіцца. Лакота з момант сядзіць нерухома, потым парыўчата ўстае, падыходзіць да Карызны і гаворыць у страшным хваляванні.

Лакота. Я пайду, таварыш Карызна... я выканаю... Ты памыліўся, калі падумаў, што Якуб Лакота пашкадуе

блізкага яму чалавека. Якуб Лакота не гэта аддаў на рэвалюцыю... Але помні, Карызна, што за такія злачынствы бывае адплата! (*Шпарка выходзіць з пакоя.*)

АКТ ЧАЦВЁРТЫ

СЦЭНА 1-я

У райкоме партыі. Сакратар райкома сядзіць за пісьмовым сталом, унурыўшыся ў паперы. Звоніць тэлефон.

Сакратар райкома (*бярэ трубку*). Райком... Так, сакратар райкома. А! Сівецкая рэспубліка загаварыла... Добры дзень... Ну, як? Наладжваецца? Колькі? Шэсцьдзсят пяць? Не брэшаш? Сівец крануўся? Так, так... Добра, малайцы... Як Зелянюк? Паехаў?.. Так, так... атмасфера, кажаш... добра... вельмі добра... Што? На высяленне? Зацверджаны... Ага... разумею... разумею...

У дзвярах паказваецца Зелянюк. Сакратар райкома махае яму рукой, запрашае ўвайсці. Зелянюк уваходзіць.

Калі нарада? Заўтра зрання... так, так... (*Паказвае Зелянюку на крэсла, каб сеў.*) Не можаш? Пацяроба? Давай Пацяроба... Больш нічога? Бывай... бывай...

Кладзе трубку і дапытліва ўзіраецца ў Зелянюка.

Скардзіцца прыехаў?

Зелянюк. Не люблю і не ўмею.

Сакратар райкома. Табе, здаецца, далі накіраванне ў Дубавіцкі сельсавет?

Зелянюк. Так.

Сакратар райкома. Ну, і што ж?

Зелянюк. Я пакуль што прыехаў сюды.

Сакратар райкома (*з усмешкай*). Заблудзіўся, значыць? Ну-ну, я слухаю.

Зелянюк. Будзем гаварыць проста: я прыехаў сюды, каб спыніць антыпартыйную работу Сымона Карызны.

Сакратар райкома. Спакойна, Зелянюк, спакойна... Ты маеш справу з старым партыйцам, і такое абвінавачванне трэба ставіць падумаўшы.

З е л я н ю к. Я цалкам адказваю за свае словы. Карызна вядзе шкодную антыпартыйную работу. Гопячыся за пустымі лічбамі, ён прымусова запісвае ў калгас, тэрарызуе пасельніцтва і гэтым падрывае аўтарытэт партыі. Кулакі скарыстоўваюць гэта і ўзнімаюць агульнае абурэнне насельніцтва. Той перадавы беспартыйны актыў, які нам удалося сабраць да гэтага часу, Карызна свядома разбівае. У сваёй раз'юшанай дзейнасці ён канчаткова страціў усякае пачуццё, сцёр усякія межы паміж кулаком і бедняком...

С а к р а т а р р а й к о м а. Факты, Зелянюк, факты...

З е л я н ю к. Я маю факты! У гэтую хвіліну Карызна з Пацяробам праводзяць высяленне з сельсавета злосных кулакоў — контррэвалюцыянераў. Я толькі што атрымаў пэўныя звесткі, што сярод гэтых «злосных кулакоў» павіна беднякоў і сярэднякоў, якія высяляюцца толькі таму, што замінаюць Карызне праводзіць яго асабістыя планы.

С а к р а т а р р а й к о м а. Спісы на высяленне зацверджаны намі.

З е л я н ю к. Што? Вы санкцыяніравалі высяленне беднякоў?

С а к р а т а р р а й к о м а. Там былі іншыя даныя.

З е л я н ю к (*ускаквае*). Гэта ашуканства!

С а к р а т а р р а й к о м а (*таксама ўстае, але стараецца стрымаць сваё абурэнне*). Таварыш Зелянюк! Мы маем права верыць цэлай арганізацыі больш, чымся аднаму пакрыўджанаму партыйцу. (*Зелянюк памыкаецца супярэчыць.*) Чакай! На гэтым мы гутарку скончым. Факты, аб якіх ты казаў, мы праверым...

З е л я н ю к. Не правяраць, а дзейнічаць трэба, пакуль не позна!

С а к р а т а р р а й к о м а. Таварыш Зелянюк! Я прапаную табе зараз жа выехаць туды, куды накіраваў цябе камітэт партыі.

З е л я н ю к. Я выеду туды праз два дні.

С а к р а т а р р а й к о м а. Ты выедзеш туды зараз жа.

З е л я н ю к. Я выеду праз два дні. Мне трэба роўна два дні па тое, каб з'ездзіць у цэнтр.

С а к р а т а р р а й к о м а (*ціха і мнагазначна*). Зелянюк! Ты ведаеш, што значыць невыкананне баявога загаду?

З е л я н ю к. Бываюць выпадкі, калі баец мае права не выканаць загад камандзіра.

Доўгая напружаная паўза.
Нехта нясмела ляпае ў дзверы.

Сакратар райкома. Уваходзьце!

Уваходзіць Марына Паўлаўна.

Марына Паўлаўна. Можна да вас, таварыш сакратар? *(Убачыла Зеленюка, радасна ажывілася.)* А! Таварыш Зелянюк! І вы тут? Як гэта добра!

Зелянюк *(сакратару райкома)*. Жонка Сымона Карызны.

Сакратар райкома. Калі ласка, сядайце. Чым магу служыць?

Марына Паўлаўна *(хвалюецца)*. Я прыйшла пагаварыць з вамі пра свайго мужа... пра свайго былога мужа... Я раскажу ўсё... усё, што знаю... Ён сам павінен быў расказаць вам... Гэта вельмі важна, таварыш сакратар, вельмі важна...

Сакратар райкома *(хвілінку падумаўшы)*. Таварыш Зелянюк, калі ласка, пазволь нам пагутарыць сам-насам.

Зелянюк моўчкі ідзе да дзвярэй.

СЦЭНА 2-я

Кватэра Карызны. Карызна за пісьмовым сталом перабірае паперы.

Карызна *(чытае)*. ... паведамляю, што ў нашай вёсцы калектывізацыя праведзена на восемдзсят процантаў... *(Адкладае паперку, бярэ другую.)* Рудавічы... на восемдзсят пяць... Цярэшан — дзевяноста... Сасноўка... семдзсят пяць... малавата... Грузды... дзевяноста... *(Весела.)* І Сівец — поўных сто процантаў... *(Бярэ паперу і піша.)* Тэлефанаграма... райкому партыі... выканкому... Пад выпрабаваным кіраўніцтвам... *(Закрэслівае.)* Трэба прасцей і ясней. *(Піша.)* Паведамляю, што на сённяшні дзень суцэльная калектывізацыя ў Сівецкім сельсавеце ў асноўным скончана. *(Думае.)* Трэба ўставіць пра супраціўленне. *(Піша.)* Нягледзячы на шалёнае супраціўленне кулацтва... і яго прыспешнікаў... вось так... Вядзём работу па ўмацаванні... *(Закрэслівае.)* Па далейшым умацаванні калгасаў... і кропка... Сакратар ячэйкі... Старшыня сель-

савета... *(Устае, апрапаецца.)* І цяпер Сымон Карызна можа нарэшце ўздыхнуць больш-менш свабодна.

Бярэ тэлефанаграму і ідзе да дзвярэй. За дзвярмі чуваць галасы.

Некага ж нясе не ў пару.

Адчыняе дзверы і, здрыгануўшыся, адступае назад, але зараз жа стрымлівае сваё замяшанне.

Калі ласка, заходзьце!

Уваходзяць Зелянюк і яшчэ два незнаёмыя мужчыны.

Незнаёмы. Таварыш Карызна! Добры дзень! Мы вас пакуль што патурбуем усяго на адну хвіліну...

Карызна. Сядайце, калі ласка!

Незнаёмы. Дзякую. Мы зараз жа пойдзем. Мы зайшлі толькі паведаміць вас пра наш прыезд. Мы спыніліся ў нардоме. *(Убачыўшы на Карызнавым твары маўклівае запытанне, паспешна тлумачыць.)* Вы, пэўна, яшчэ не ў курсе справы... Бачыце, райком вылучыў спецыяльную камісію для праверкі партыйнай і савецкай работы ў вашым сельсавеце. Гэта ў сувязі з апошнімі падзеямі... прымусовы запіс у калгас, высяленне і г. д. Разумеете? Дарэчы, з раёна далі загад аб затрыманні вашых высяленцаў, так што мы здолеем гэтую справу перагледзець... Вы ўвечары можаце да нас зайсці? *(Карызна маўчыць.)* Ну, добра, мы потым пагутарым. Пайшлі...

Ідуць да дзвярэй, але Зелянюк варочаецца і астаецца ў пакоі. Карызна сядзіць унурыўшыся, быццам нічога не бачыць і не чуе.

Зелянюк. Карызна! Партыя ведае ўсё!

Карызна *(пасля паўзы)*. Ты што — хочаш першы судзіць?

Зелянюк. Для мяне зусім ясна, што ў партыі ты застацца не можаш.

Карызна. Ну, дык што табе трэба?

Зелянюк. Мне — нічога. Я гавару аб тым, што трэба табе.

Карызна *(панура)*. І мне нічога не трэба.

Зелянюк. Давай, Карызна, прасцей... без рамантыкі. Ты не з тых, што ў такіх выпадках канчаюць жыццё самагубствам. Ты — жывучы.

Карызна *(крычыць у раптоўнай злосці)*. Дык што ты ад мяне хочаш?

Зелянюк. Я хачу напамніць табе пра тое, пра што ты цяпер асабліва не павінен забывацца. (З націскам.) Партыя карае, але не мсціцца. І ты можаш...

Карызна (перарывае). Гэта што: велікадушнасць пераможцы ці проста здзек?

Зелянюк. Мне б хацелася яшчэ раз сустрэцца з табой... У іншых абставінах... Ну, бывай!

Выходзіць. Карызна сядзіць, пахіліўшы галаву. Доўгая паўза. Потым ціха прачыняюцца дзверы і ў іх паказваецца калматая галава Пацяроба. Ён уваходзіць у пакой, падыходзіць да ўнуранага ў сябе Карызны і схіляецца над ім.

Пацяроб. Сымон! Ку-ку?..

Карызна няўцямна глядзіць на яго. Пацяроб заходзіцца дзікім вар'яцкім смехам.

Карызна. Табе смешна?

Пацяроб. Асэсары... Асэсары прыехалі... Асэсары... ха-ха-ха-ха!.. (Раптам перарывае смех і крывіць твар у іранічна-плаксівую міну.) А я ўжо, Сымонка, кулдык... Прыйшла паперка з раёна, каб зараз жа перадаць справы намесніку. (Кпліва.) А ты, любачка, таксама маеш паперку?

Карызна (дасадліва махнуўшы рукой). Ці аб гэтым справа?

Пацяроб. Аб чым жа, золатка?

Карызна (разгублена). Няма нічога... разумееш? Нічога няма... Гарадзілі мы з табой, гарадзілі... І раптам — пуста.

Пацяроб (з грозным абурэннем). Гэта мы пабачым яшчэ, як яно пуста! Яны думаюць, што яны толькі разумеюць? А можа, мы бралі лінію на поўную перамогу сацыялізма? Можа, мы наперадзе ўсіх ішлі ўдарным штурмам, каб дагнаць і перагнаць? Мы таксама кроў лілі за Савецкую ўладу! Мы таксама рабочымі на фабрыцы працавалі і ведаем, як гнуць пралетарскую лінію...

Карызна. Ну і дурны ж ты, Пацяроб, да немагчымасці.

Пацяроб (споспрыску). Мы яшчэ паглядзім, хто на чыё пераверне!.. (Ахамянуўся.) А ты, Сымонка, разумны? (Рагоча злосным, паскудным смехам, які, відаць, страшэнна нервуе Карызну.)

Карызна (устае, ладзіцца ісці). Ну, я пайду...

Пацяроб (нахабна і хітра падміргнуўшы). Сымонка! Куды ж гэта ты, даражэнькі?

Карызна (з наўмысна рэзкай адкрытасцю). Да Веры.

Пацяроб. Схадзі, Сымонка! Схадзі, любачка. (Убачыўшы праз акно.) Ды няма чаго і турбавацца — яна вунь сама сюды ідзе. Яна паспагадае, золатка... Яна паспагадае...

Карызна (даведзены да шалу). Пайшоў воп!

Пацяроб. Іду, любачка, іду. Арывуар!

Выходзячы, сустракаецца ў дзвярах з Верай.

П'явачка!

Карызна. І як я мог плячо ў плячо працаваць з гэтым чалавекам?

Вера (з парога). Што здарылася, Карызна? Кажуць, пейкая камісія прыехала? Што ёй тут трэба?

Карызна. Заходзь, Вера, заходзь! Сядай, калі ласка. Ты ж у мяне такі рэдкі госць... (У моцным узрушэнні ходзіць па пакоі.)

Вера (мякка стрымліваючы яго, зазірае ў твар). Муціць, дужа непрыемнае пешта? (З ласкавым дакорам.) Ты мне не хочаш сказаць?

Карызна (у замяшанні). Во што, Вера... (Спрабуе ўсміхнуцца.) Помніш, неяк раз мы гаварылі... калі зломіць жыццё... калі выкінуць, як непатрэбнае смецце...

Вера (спагадліва). Табе дужа цяжка?

Карызна. Не выйшла ў мяне, Вера, нічога не выйшла. (Падумаўшы.) Праўда, гэтага трэба было чакаць. Я ішоў, Вера, на вялікую рызыку.

Вера. Нашто ты рабіў так... не так, як трэба?

Карызна (з тэй самай нагужнай усмешкай). Ты неяк казалася мне: трэба старацца, каб усё было добра, усё — чысценька, каб ніхто ні да чаго не мог прычапіцца. Так цяжка рабіць, Вера, так надзвычайна цяжка рабіць.

Вера (з трывогай). Што ж цяпер будзе?

Карызна. Што цяпер будзе? Мяне, напэўна, выключачаць з партыі. Можна, аддадуць пад суд... (Хваравіта ажывіўся.) Гэта — не тое... не ў тым сэнс. Пуста, Вера, во што... Няма нічога, няма за што зачапіцца. Галоўнае — мінулага няма ў мяне. Няма на што абаперціся, каб ступіць у будучыню. (Саркастычна.) Няма падставы для будучыні.

Вера (амаль спалохана). Я не разумею цябе... Што гэта значыць?

Карызна (заўважыў Веры спалох і з горкай

усмешкай глядзіць на яе). Калі згубіш усё, дык шкадуеш нават таго, чым рацеі пагарджаў. Я, здаецца, пачынаю шкадаваць, што разлучыўся са сваёй жонкай.

В е р а (у радасным ажыўленні). Ты хочаш зноў сысціся з ёй?

К а р ы з н а. О, не! Мы з ёю не сыдземся больш. Гэта было б занадта ўжо проста. *(Адышоўся ад Веры, задумаўся.)*

В е р а (падыходзячы да яго, гаворыць з глыбокай, блізкай да слёз спагадай). Карызна! Я дужа, дужа хачу, каб табе было добра...

Карызна маўчыць. В е р а з хвілінку стаіць каля яго, потым ціха выходзіць з пакоя.

К а р ы з н а (астаўшыся адзін). Ну, што ж, астаецца адно: атрымаць заслужаную адплату.

СЦЭНА 3-я

(Эпілог)

Куток двара ў калгасе. Рознае начынне. Галілей круціцца вакол сывялкі, рапаруе яе. Ён дужа спяшаецца і дужа захоплены сваёй работай. Яго гарачкавая, неспамерная праца, энергія знаходзіць сабе раптам зусім недарэчнае выйсце: стары заводзіць песню. Ён пяе ціхапька, манатонна, тоненькім рэчытатывам.

Г а л і л е й (пяе). І ў ра-кі-та-вым кус-точ-ку
за-шча-бе-ча са-ла-вей-ка...

Збоку з'яўляецца *Тацяна*. Яна слухае і ўсміхаецца.

Тацяна. Дужа добра, дзядзька Ахрэм, спяваеце. Голас такі нейкі далікатны.

Г а л і л е й (ад сораму не ведае, куды дзецца). Маніш... ага... Маніш, Тацяна! Ніхто не спяваў... ніхто... Гэта маладыя пяюць... ага... маладыя.

Тацяна. Ці тут старшыні калгаса не было?

Г а л і л е й (яшчэ ў злосці). Не было... ага... Нікога тут не было... нікога...

Тацяна. А вы не злуйцеся, дзядзька Ахрэм. Можа, я і не чула зусім, як вы спяваеце, можа, гэта я так, пасмяялася.

Галілей злосна завіхаецца каля сывялкі. Недзе чуваць топкі вісклівы голас Прахора.

П р а х о р (за сцэнай). Зладзеі! Жулікі! Крывапіўцы! Не папаліся вы мне пад гарачую руку!..

Т а ц я н а. Ізноў печага татка крычыць. Мусіць, так і да смерці не супакоіцца. Бывайце, дзядзька Ахрэм! (*Адыходзіць.*)

П р а х о р (*валачэ стары растрыбушаны хамут і злосна кідае яго на дол*). Хіба ў іх гэткае было, га? Каб мне столькі здароўя, столькі ў таго Гвардыяпа было ўсяго ўсякага! Папрадавалі, зладзеі, парасторкалі! А нам ашмёткі пакінулі!..

Г а л і л е й. І ашмёткі трэба... ага... Ашмёткамі можна дзіркі залатаць...

П р а х о р. Хай бы ён тое аддаў, што з мяне аднаго кроўю выцягнуў!

Г а л і л е й. І ты — ашмётка... І табой нейкую дзірку залатаюць...

П р а х о р. Хто, я — ашмётка? Я?

Г а л і л е й. Кхе... кхе... І я таксама... і я... З нас новага не скроіш... Мы толькі на латкі... ага... на латкі...

Уваходзіць Якуб Лакота.

Л а к о т а. Гатова, га? Ці ўсё ў парадку, дзядзька Ахрэм?

Г а л і л е й. Гатова... ага... у парадку...

Л а к о т а. Там ужо чакаюць. Гэта ж, браточки, цэлае свята. Першая сяўба... Першая бальшавіцкая сяўба... (*Хапае весці сьвялку, але нязмога.*) Не, не падужаю... (*Закашляўся.*)

П р а х о р. Чакай, можа, вось старая ашмётка дасць якой рады. (*Бярэцца за сьвялку.*)

Убягае Віктар.

В і к т а р (*усхваляваны*). Дзядзька Якуб! Там ужо цэлы натоўп сабраўшыся. Уся моладзь... і старыя таксама... Трэба лятучы мітынг... Нешта сказаць трэба, адзначыць... Хадзем хутчэй!

П р а х о р, Л а к о т а, В і к т а р адыходзяць, везучы за сабой сьвялку.

Г а л і л е й (*сам сабе*). Чалавек — што гузік... ага... Яму тады добра, як да чаго-небудзь прышыты... (*Прыслухоўваецца.*)

За сцэнай пачынаецца мітынг.

В і к т а р (*за сцэнай*). Слова мае старшыня аб'яднанага Сівецкага калгаса Якуб Лакота.

Л а к о т а (за сцэнай). Таварышы! Зараз мы кінем першыя зярняты ў нашу новую калгасную глебу, у наша новае агульнае поле. Нам нялёгка было дайсці да свае першае бальшавіцкае калектыўнае сяўбы. Наш шлях быў цяжкі, на ім многа было каўдобіц, у якіх мы часам здорава грузлі. Але пад кіраўніцтвам камуністычнае партыі мы перамаглі ўсе перашкоды і выйшлі на роўную цвёрдую дарогу, якая вядзе да сацыялізма. Таварышы! Я павінен адзначыць тут тую энергію і дружнасць, з якой мы падрыхтаваліся да сяўбы. Некаторыя з нас паказалі ўзоры ўдарнай, сапраўды бальшавіцкай, самаадданай працы. І першы з іх наш паважалы тэхнік і вынаходца Ахрэм Данілавіч Пунцік, або, як мы прывыклі зваць яго, — Галілей.

Чуваць крыкі: «Галілей! Дзе Галілей? Давайце сюды Галілея!»
Галілей хаваецца ў закутку. Віктар убягае на сцэну.

В і к т а р. Дзе ж ён дзеўся? Галілей! Галілей!.. (Выбгае.)

Г а л і л е й (спакойна разважае сам з сабой). Кхе... Кхе... Цімахвей Міронавіч паехаў, а Лакота крычыць... Адным пагібель, а другім — шчасце.

Л а к о т а (за сцэнай). Таварышы! Я спадзяюся, што гэта наша дружнасць, наша энергія, гэтая адданасць калектыву не толькі не аслабне, а будзе расці з кожным днём, з кожнай гадзінай. Хай жа гэты дзень, дзень першай бальшавіцкай сяўбы, будзе зарукай таму, што зярняты новага сацыялістычнага жыцця, якія пасеяла ў нас камуністычная партыя, узыдуць і забуююць свежай сакавітай рунню!

Агульны ўзбуджапы гоман натоўпу.

Г а л і л е й (сярдзіта, нібы спрачаецца з кім). А рэвалюцыя — няпраўда! — любіць людзей... мусіць любіць... ага... Яна іх вядзе некуды. Яна любіць... ага... шкадуе... Б'ючы, шкадуе... вась...

Уваходзіць Якуб Лакота.

Л а к о т а. Дзе ж ён дзеўся, той Галілей? І патрапіць жа ўцячы пад самую гарачую хвіліну...

Т а ц я н а (з-за сцэны). Старшыня! Таварыш старшыня!

Уваходзіць.

Я ўжо цеперся шукаю цябе.

Л а к о т а (*жартаўліва*). Што скажаш, таварыш брыгадзір?

Г а л і л е й. І бабскія брыгады парабілі... ага... бабы таксама крычаць...

Т а ц я н а (*крычыць*). Што ж гэта за работа такая? Закамандвалі, каб калгасны гарод рабілі, а тады і хвастом накрывіліся? А пасенне дзе, што вы казалі, з раёна даставіце? А чым жа мы сеяць будзем? га? Толькі крычаць, а самі палец аб палец не ўдараць!.. (*Раптам абрывае сярдзіты тон, гаворыць чула, спагадліва.*) Якубка, ты ж змарнеў зусім. Што ты робіш? Хоць бы адпачыў троху, а то і дзень і ноч... і дзень і ноч...

Г а л і л е й (*узрушана*). Шкадуе... ага... шкадуе...

Л а к о т а. Некалі, Тацяначка! Які ж цяпер адпачынак? Ды я паздаравеў ужо... Я здаровы, зусім здаровы... Гэта проста так...

Т а ц я н а. І жывеш ты неяк не па-людску. Чысты бабыль! Каб хаця хто даглядзеў цябе як чалавека...

Л а к о т а. Тацяначка... А можа б, ты... можа б, мы...

Т а ц я н а. Я ўжо думала, зайду мо калі, хоць у хаце ў яго папарадкую, у бабыля ў гэтага пяшчаснага...

Л а к о т а. Тацяначка... Насусім? Назаўсёды?

Т а ц я н а (*уздыхнула*). Я ўжо была адзін раз «назаўсёды», ды зараклася...

Галілей не ўцерпеў, выскачыў з свайго закутка.

Г а л і л е й. А заракацца не трэба... ага... не трэба... Калі ісці, дык ісці...

Т а ц я н а (*усміхаючыся*). А во і сват знайшоўся... Ды яшчэ які сват...

Г а л і л е й (*сярдзіта*). І жывіце сабе... ага... Жывіце сабе, колькі хочаце...

Махае рукой і бяжыць у глыбіню сцэны.

Канец

ҚАМЕНТАРЫИ

ТРАГЕДЫЯ НАРОДНАГА ЖЫЦЦЯ ВАЧЫМА ПІСЬМЕННІКА-ГУМАНІСТА

(Раман «Вязьмо»
Драматычная аповесць «Сымон Карызна»)

У параўнанні з іншымі творамі М. Зарэцкага раману «Вязьмо» пашанцавала крыху больш: крытыка 30-х гадоў хоць і не здолела спасцігнуць глыбокі сэнс гэтага выдатнага твора, тым не меней, улічваючы актуальнасць узнятай пісьменнікам тэмы, не закрэсліла яго цалкам. Праўда, вульгарызатары ў асобе Я. Бранштэйна, М. Клімковіча, Д. Коніка і інш. імкнуліся прынізіць значэнне рамана, шукалі ў ім тое, чаго там не было, прыпісвалі аўтару неіснуючыя памылкі і зрывы¹.

Пасля рэабілітацыі М. Зарэцкага многія ранейшыя ацэнкі былі перагледжаны. А. Адамовіч, М. Луфэраў, Ю. Пшыркоў, Н. Перкін, С. Гусак, В. Каваленка, аўтар гэтага пасляслоўя, І. Чыгрын, А. Матрунёнак, А. Майсеенка, іншыя літаратуразнаўцы слушна адзначалі высокі сацыяльны пафас рамана, майстэрства пісьменніка ў стварэнні характараў, у вырашэнні канфлікту, які адлюстроўваў рэальныя супярэчнасці свайго часу. Справядліва падкрэслівалася: «У творы Зарэцкага ёсць многае, што збліжае яго з філасофскай прозай»².

Недахопы ж «Вязьма» бачыліся ў пэўнай прасталінейнасці, з якой пісьменнік выяўляў «класавую, сацыяльную падаснову чалавечай псіхікі»: так, паводле думкі А. Адамовіча, «у поглядах Зарэцкага на чалавека ёсць тое, што можна назваць сацыяльным

¹ Бранштэйн Я. Апошні рэйд шукальнікаў хараства з Сівецкага сельсавету.— Польша рэвалюцыі. 1933, № 8—9; Пра беларускую савецкую прозу.— Там жа. 1934. № 8; Пытанні тэорыі і практыкі літаратурнага паходу.— Там жа. 1935. № 2; Клімковіч М. Літаратура савецкай Беларусі за 15 год.— Там жа. 1934. № 6—7; Копік Д. Беларуская савецкая літаратура на ўздыме.— Там жа. 1934. № 8.

² Беларуская савецкая проза: Раман і аповесць. Мн., 1971. С. 136.

фаталізмам. Паводзіны Сымона Карызны ён часам вытлумачвае выключна яго сялянскім паходжаннем, некалькі прымітыўна супрацьпастаўляючы яму Зеленюка іменна як прадстаўніка «пралетарскай радаслоўнай»¹. І яшчэ адно сцвярджанне крытыка: «Вузел супярэчнасцей, «вязьмо», што паступова сціскае і прыводзіць да краху Сымона Карызну,— гэта нешта такое, што па сутнасці і непадуладна Карызну, бо яго паводзіны як бы прадвызначаны яго сацыяльным паходжаннем. І таму атрымліваецца, што вялікай віны за «пацяробаўшчыну» на гэтым чалавеку і няма. Ёсць трагедыя чалавека, віны ж па сутнасці няма. Вось як печакапа выявілася яшчэ раз у самім мастацкім вобразе нясталасць светапогляду Зарэцкага»².

Услед за Адамовічам аб «праявах сацыяльнага фаталізму ў поглядзе пісьменніка на чалавека» пісаў і М. Луфэраў, хоць ён і не пагаджаўся з панярэднікам адносна віны, якую пісьменнік нібыта здымае з Карызны: «Не, аўтар увесь час асуджае Карызну, іменна яго і яго шэфэ Рачкоўскага пісьменнік паказвае галоўнымі віноўнікамі сіведкай драмы»³.

Меркаванне А. Адамовіча наконт сацыяльнага фаталізму паспрабаваў аспрэчыць С. Гусак: «Міхась Зарэцкі не кіруецца сацыяльным фаталізмам, а ваюе з ім, выступае супраць таго, каб разглядаць паводзіны чалавека як фатальна прадвызначаныя. І таму пісьменнік, асуджаючы Карызну, у той жа час і спачувае яму»⁴. Пазіцыю С. Гусака падзяляе і А. Майсеенка, але з пэўнымі агаворкамі⁵.

Не заглыбляючыся тут спецыяльна ў гісторыю вывучэння «Вязьма», зазначым, што пры больш уважлівым разглядзе зместу рамана многія яго ранейшыя ацэнкі аказваюцца павярхоўнымі, спрошчанымі. Яны не перадаюць ідэйнага багацця твора, не раскрываюць яго мастацкай адметнасці. Інакш кажучы, *раман «Вязьмо» чакае новага, сучаснага прачытання, новай трактоўкі*. Мы ж спаслаліся на літаратуразнаўцаў толькі таму, што іх навуковыя працы і сёння знаходзяцца ў шырокім чытацкім ужытку, і *перагляд рамана М. Зарэцкага навінен ісці адначасова з пераасэнсаваннем кніг, прысвечаных гэтаму твору, увогуле творчасці пісьменніка*. Выпрацоўку новай гісторыка-літаратурнай канцэпцыі трэба здзяйсняць комплексна, весці шырокім фронтам.

¹ Адамовіч А. Беларускі раман. Мн., 1961. С. 162.

² Тамсама. С. 162.

³ «Гісторыя беларускай савецкай літаратуры».— Мн., 1964. С. 486.

⁴ Польша, 1967. № 9. С. 235.

⁵ Майсеенка А. Творчасць Міхася Зарэцкага. Мн., 1978. С. 106.

Будзем, аднак, справядлівымі. Даследчыкі папярэдніх гадоў не маглі даць ацэнку, адэкватную зместу рамана, бо ў сваіх разважаннях яны зыходзілі з той, здавалася б, бесспрэчнай ісціны, што калектывізацыя з'яўлялася заканамерным працягам ленінскага плана пабудовы сацыялізма ў СССР, а раман «Вязьмо» быццам бы сцвярджаў яе гістарычную непазбежнасць і мэтазгоднасць. «Праўдзіва адлюстроўваючы калектывізацыю як гістарычна неабходны этап у развіцці краіны, М. Зарэцкі паказвае, што палітыка калектывізацыі адпавядала самым падзённым патрэбам працоўных мас вёскі. Ідэя калектывізацыі гаспадарання паступова авалодвае масамі... Перад калгасам шырокія перспектывы, за ім будучыня»¹. Гэтая думка была на сутнасці скразной і ў працах іншых аўтараў.

Вось тут мы і падыходзім да галоўнага моманту ў сённяшнім успрыманні рамана: заслуга аўтара «Вязьма» не толькі ў тым, што ён з гуманістычных пазіцый выкрываў у вобразе «страшнага калектывізатара» Пацяроба парушэнне прынцыпу добраахвотнасці, незаконнае высяленне беднякоў і кулакоў, але і ў тым, што *паставіў пад сумненне неабходнасць суцэльнай калектывізацыі. І зрабіў гэта не ў эмацыянальнай форме, а сюжэтна.* Падобнага асвятлення тэмы ў беларускай літаратуры, здаецца, не было ні ў 30-я, ні ў пазнейшыя гады. Адпаведна пра гэта не гаварыла ні крытыка, ні літаратуразнаўства. Фактычна, даследчыкі і не маглі гаварыць, зыходзячы з агульнапрынятай, кананічнай ацэнкі калектывізацыі. І толькі сёння, дзякуючы пэўным зрухам у грамадска-палітычным жыцці краіны, мы можам на поўны голас сказаць пра сапраўдную смеласць Зарэцкага-мастака, можам вызначыць яго заслугу ў развіцці беларускай літаратуры.

Думаецца, зусім невыпадкова Іван Мележ у 1969 годзе назваў «Вязьмо», «можа быць, самым глыбокім творам тых часоў пра калектывізацыю», падкрэсліўшы менавіта «суровы рэалізм і мужнюю глыбіню», якімі пазначаны «лепшы твор М. Зарэцкага»². Глыбокая, прапеклівая ацэнка аўтара «Палескай хронікі». Фактычна ж «Вязьмо» — лепшы твор не толькі М. Зарэцкага, але і ўсёй беларускай літаратуры 30-х гадоў.

Зусім відавочна, што адкрыта выступіць супраць масавай калектывізацыі М. Зарэцкі не мог. Адмоўная ацэнка яго дакументальна-мастацкіх нарысаў, дзе выказваліся пэўныя сумненні наконт форм і метадаў прымусовага аб'яднання аднаасобных гаспадарак у калектывізацыю, — лепшае таму пацвярджэнне. Зрэшты,

¹ Майсееў А. Творчасць Міхася Зарэцкага. С. 96.

² Мележ І. На шырокай плыні жыцця.— Літ. і мастацтва, 1969. 21 ліст.

твор, у якім адсутнічала пяхай нават дэкларатыўная падтрымка тагачасных мерапрыемстваў па рэарганізацыі сельскай гаспадаркі, не пабачыў бы старошак друку. Яго чакаў бы незайздросны лёс рамана «Крывічы», публікацыя якога была бесцэрымонна лерапынена.

Вось чаму, навучаны горкім вопытам, пісьменнік вымушаны быў шукаць іншых прыдатных для выяўлення сваёй пазіцыі сродкаў і форм. Безумоўна, праводзячы думку пра неапраўданасць суцэльнай калектывізацыі, М. Зарэцкі рызыкаваў. Але ён спадзяваўся, што рана ці позна ягоны пункт гледжання, ягоная пазіцыя будзе аднэнена справядліва. Гэтая надзея жывіла творчую думку мастака, надавала яму сілы і ўпэўненасці, натхняла на працу.

Што датычыць магчымых нападак дагматычнай крытыкі, гатовай у любым творы знайсці ідэалагічную крамолу, нацэмаўшчыну і антысаветызм і гатовай публічна выкрыць іх носьбітаў, дык пісьменнік выкарыстаў апрабаваныя меры перасцярогі. Раман завяршаецца на бадзёрай ноце: дзякуючы своечасоваму ўмяшанню камуніста Зеленюка, райком партыі выпраўляе памылкі і скрыўленні, дапушчаныя Пацяробам, Карызнам, вызваляе шэрагі партыі ад чужых ёй людзей. За што ж тут, здавалася б, крытыкаваць пісьменніка? Такі фінал ідэалагі 30-х гадоў павінны былі толькі вітаць.

Тым не менш сучасная М. Зарэцкаму звышпільная крытыка, а ўслед за ёю і даследчыкі наступных дзесяцігоддзяў не заўважылі сюжэтную лінію арганізацыі сівалапаўскай моладдзю *колькасна нешматлікага калгаса на строга добраахвотных пачатках*. А калі хто і прыгадваў гэты факт, дык яму, факту, не надавалася прынцыповага значэння. А між тым у кантэксце спрэчак герояў рамана, у кантэксце ідэй, якія праводзіў М. Зарэцкі ў нарысах «Падарожжа на новую зямлю», «Лісты ад знаёмага», «Вясна 1930 года»,— такі калгас і разглядаўся пісьменнікам *як найболей мэтазгодная форма вырашэння пытанняў, што стаялі ў той час перад працоўнай вёскай*. Нешматлікі, створаны на добраахвотных асновах, калектыў і павінен быў, паводле логікі аўтара «Вязьма», у далейшым *стаць узорам маючых быць калгасаў*. І сутнасць прынцыповага сутыкнення герояў рамана «Вязьмо» заключалася ў тым, што прапапова сівалапаўскай моладзі ўступіла ў непрымірымую супярэчнасць з ідэяй суцэльнай калектывізацыі. Карызна паўстаў супраць добраахвотна ўтворанага калектыву аднадумцаў не толькі таму, што апошні арганізаваны без яго асабістага ўдзелу, гэта значыць, што тут было закранута самалюбства, падрываўся ягоны аўтарытэт як партыйнага кіраўніка. Існавала яшчэ адна, болей важкая прычына: Карызна абвінавачвае

ініцыятараў арганізацыі малога калгаса «ў злоснай і беспрышчупнай партызаншчыне»¹.

«Партызаншчыны», гэта значыць імкнення сялянства да самастойнасці — вось чаго ў першую чаргу баяліся прадстаўнікі камандна-адміністрацыйнай сістэмы ў асобе сіўцоўскага начальства. Нездарма аўтар рамана ахарактарызаваў партыйны сход, на якім абмяркоўвалася спрэчка Зеленюка з Карызнам адносна самастойнага калгаса, як «гістарычны» ў сівецкім маштабе (205). Ён і сапраўды павінен быў стаць гістарычным. І жыхары мястэчка не засталіся абьякавымі да сходу. Гэта і зразумела, паколькі гаворка ішла не пра дробязныя сутыкненні двух партыйных кіраўнікоў, сакратара лчэйкі і ўпаўнаважанага райкома, а фактычна пра далейшы лёс працоўнага сялянства — быць яму эканамічна свабодным ці пазбавіцца незалежнасці. У падтэксце рамана выразна прачытваецца аўтарская думка: удасца вяскоўцам адстаяць свой невялічкі калгас, значыць, і ў далейшым яны змогуць самастойна вырашаць эканамічныя праблемы, жыць сваім розумам. А не ўдасца — гаспадарамі стануць тыя, хто прымусова заганяе сялянства ў калгас. Вось які глыбокі сацыяльна-філасофскі сэнс мела сюжэтная калізія ўтварэння сівалапаўцамі ўласнага калектыву.

Але асабліва змястоўным сродкам абгрунтавання думкі пра абсурднасць пагалоўнай калектывізацыі было тое, што ў рамане мы фактычна не бачым так званых кулакоў, апроч багацея Гвардыяна з яго славутым «нарзанам», які ён чамусьці называе «тарзанам». Гвардыян — крыху нават фельетонны кулак, а не той жорсткі, бязлітасны эксплуатаатар, крывасмок, якога так ахвотна жывапісалі многія паэты, празаікі, драматургі 30-х і пазнейшых гадоў. У рамане сюжэтна не паказваецца шкодніцкая дзейнасць кулакоў, скажам, учыненыя імі падпалы, забойствы актывістаў, хоць у дэкларацыйным плане і гаворыцца пра актыўнасць кулацкіх сіл. Пісьменнік так замаскаваў «хітрыя, няўлоўна таемныя спосабы» дзейнасці вясковых багацеяў, што іх не ўбачыў і чытач. У гэтым — несумпённая заслуга аўтара рамана, мастака-гуманіста, які добра ўсведамляў небяспеку публічнага распальвання варажасці паміж рознымі групамі працоўнага сялянства.

Не меней істотна і тое, што ў рамане «Вязьмо» раскулачваюць і высыляюць за межы раёна не кулакоў, а «прызначаных для гэтае мэты сівецкіх гаспадароў» (269). Недаравальна было б лічыць такую тонкую, прадуманую, змястоўную ў сэнсава-стылёвых адносінах фармуліроўку чымсьці выпадковым. Не, у гэтай фар-

¹ Зарэцкі М. Вязьмо. Мн., 1962. С. 170. Далей спасылкі на гэтае выданне — у тэксце.

муліроўцы — дакладная аўтарская маральная, палітычная ацэнка з'явы.

Вось тут якраз і дарэчы вярнуцца да закранутага вышэй пытання наконт адносін пісьменніка да Карызны — асуджае ён свайго героя ці дае яму амністыю, спасылаючыся на абставіны часу? Ад аб'ектыўнага асвятлення аўтарскай пазіцыі многае залежыць і ў нашым разуменні агульнай канцэпцыі рамана. Сярод даследчыкаў у пэўных момантах бліжэй да ісціны, як нам уяўляецца, аказаўся С. Гусак, які трапна заўважыў, што «ў лёсе Карызны Зарэцкі ўбачыў трагедыю, у яго памылках — бяду, а не віну»¹. На жаль, С. Гусак чамусьці не разгарнуў свой тэзіс, а галоўнае не звязаў яго з разглядам вобразнай сістэмы твора. Ды ён і не мае рацыі, калі ва ўчынках Карызны не бачыць ягонай асабістай віны.

Характэрна, што С. Гусак, як і іншыя даследчыкі, пра наяўнасць у творы сюжэтнай лініі, звязаў з арганізацыяй сівалапаўскага калгаса, *нават не прыгадвае*, а гэта ж адзін з вызначальных момантаў аўтарскай канцэпцыі. Усю ўвагу ён скіраваў на аналіз «пацяробаўшчыны». Але, шчыра кажучы, ставіць сэнсавы акцэнт на выкрыцці перагібаў не варта, бо яно, выкрыццё, было афіцыйна дазволена, узаконена нават ужо ў 30-я гады крывадушным, несумленным артыкулам Сталіна «Галавакружэнне ад поспехаў», дзе палітычны авантурыст свае ўласныя пралікі перакладаў на іншых.

Фактычна на ўсе наступныя дзесяцігоддзі крытыка «перагібаў» стала неад'емным атрыбутам твораў пра калектывізацыю. Можна сказаць, што гэта была шчаслівая знаходка для тых, хто праводзіў згубную палітыку рассялянвання працоўнага сялянства, палітыку разбурэння вёскі. Выкрыццё «перагібаў» стала свайго роду эмацыянальным клапанам. Так, пісьменнік атрымліваў магчымасць публічна выявіць свой грамадзянскі тэмперамент, выказаць высакароднае абурэнне з нагоды зламысных учынкаў канкрэтных асоб, найчасцей дзеячаў мясцовага маштабу. Наіўны, недасведчаны ў гісторыі калектывізацыі чытач з задавальненнем далучаўся да тых левакоў, хто, маўляў, не дарос да разумення геніяльнага сталінскага плана, хто скрыўляў партыйную лінію ў гэтым пытанні. І афіцыйныя колы былі задаволены такой трактоўкай калектывізацыі, хоць гэта была ўсяго толькі маленькая часцінка праўды, гаварыць пра якую дазвалялася з мэтай схваць вялікую горкую праўду пра трагедыю працоўнага селяніна, у якога адабралі дадзеную яму рэвалюцыяй зямлю, экапамічную незалежнасць і якога зрабілі фактычна прыгонным. Такім чынам,

¹ Полымя. 1967. № 9. С. 235.

зводзячы пафас «Вязьма» да выкрыцця «перагібаў», мы абясцэньваем сэнс гэтага змястоўнага твора, збядняем яго ідэйнае гучанне. І вобраз Карызны нельга апалізаваць адасоблена ад разгляду сюжэтнай лініі, звязанай з утварэннем самастойнага калгаса ў Сівалапах, г. зн. з лініяй аўтарскага непрымажня суцэльнай калектывізацыі, бо ў адваротным выпадку мы многае не зразумеем у творы наогул і ў пісьменніцкай трактоўцы вобраза будзем кідацца ў бакі: то прыпісваць аўтару светапоглядную нясталасць, то выкрываць Карызну як дробнага кар'ерыста і несумленнага чалавека.

Некаторыя ж даследчыкі зпаходзяць у вобразе Карызны нават «супярэчлівасць» і «аўтарскую зададзенасць». «Вобраз Карызны,— сцвярджае А. Майсеенка,— «скапструяваны» з мінулага і сучаснага. Паміж гэтымі элементамі няма арганічнага спалучэння»¹. У дадзеным выпадку болей лагічна гаварыць пра супярэчлівасць не вобраза Карызны, а разважанняў даследчыка. А народжана супярэчлівасць праграмаванасцю ранейшых ацэнак калектывізацыі, нашай боязю назваць сапраўднага вінаватага ў трагедыях і драмах перыяду 30-х гадоў.

М. Зарэцкі — і мы ўжо гэта часткова бачылі — не апраўдвае Карызну за яго памылкі і за тыя няшчасці, якія ён прыносіў людзям, бласлаўляючы антыгуманныя, бесчалавечыя акцыі Пацяроба. Чаго варта, напрыклад, падтрыманая Карызнам прапанова «страшнага калектывізатара» «калупнуць», г. зн. выселіць за межы раёна пад выглядам кулака «спакойнага беззаваднага серадняка Малаха Загароўскага»? Падобны ўчынак з'яўляўся не толькі адкрытым замахам на сацыяльную справядлівасць, праявай беззаконнасці. Тэрарыстычным актам Карызна імкнуўся прадэманстраваць перад членамі ячэйкі неабмежаванасць сваёй улады, хацеў бачыць пакорлівасць і паслушэнства з боку падначаленых. Болей таго! Ён прапанаваў, каб адказным за высяленне з Сівалапаў быў не хто іншы, а сакратар камсамольскай ячэйкі Віктар. Інакш кажучы, Карызну дужа хацелася, каб і партыйцы нават супраць уласнага жадання былі ўцягнуты ў брудныя справы, фактычна сталі саўдзельнікамі злачынства. «Усе былі апаломлены гэтай наўмыснай, для справы непатрэбнай жорсткасцю, бо ўсе ведалі пра стасункі Віктара з дачкой Загароўскага» (297).

У даследчыкаў, якія схільны бачыць ідэйны пафас «Вязьма» ў выкрыцці перагібаў, адносіны да Карызны як посьбіта ідэй пацяробаўшчаны пераважна негатыўныя. Натуральна, што станоўчыя рысы характару героя пакідаюцца па-за ўвагай. А галоўнае, даследчыкі змяшчаюць акцэнт у высвятленні пытання, ад-

¹ Майсеенка А. Творчасць Міхася Зарэцкага. С. 106.

куль узялася жорсткасць у Карызны, чалавека сумленнага і добрага? У канчатковым выніку ўсё гэта вядзе да спрашчэння аўтарскай задумы і збядняе агульную ідэйную канцэпцыю глыбоказмястоўнага сацыяльна-псіхалагічнага рамана. «Імкненне схаваць ад партыі і народа асабістыя памылкі кіруе ўсімі паводзінамі сакратара партыячэйкі, штурхае яго на шлях перагібу і авантур пры стварэнні калгаса»¹,— сцвярджаецца ў кнізе А. Майсеенкі. Пад «асабістымі памылкамі» даследчык разумее тое, што ў 20-я гады Карызна спрыяў выхаду сваіх бацькоў на хутар. І сапраўды, сын «даваў і грошы і парады. Ён пісаў, каб развіналі гаспадарку, каб не баяліся, наймалі, калі спатрэбіцца, бо гэта Савецкая ўлада не забараняе» (89). Ды, уласна кажучы, Карызна не абмежаваўся дапамогай толькі бацькам. «Некалькі вёсак выключна за яго дапамогаю пайшлі на пасёлкі» (89).

Але хіба Карызна дзейнічаў так па ўласнай ініцыятыве? Хіба савецкая ўлада ў 20-я гады забараняла выхад на хутары і пасёлкі? Не, гэта была дзяржаўная і партыйная палітыка, скіраваная на ўздым сельскай гаспадаркі, на абуджэнне ініцыятывы народных мас! Гісторыя сведка таго, што ленінскі план эканамічнага аднаўлення краіны выратаваў маладую Савецкую рэспубліку ад пагібелі. Дык пра якія, прабацце, асабістыя памылкі героя можа ісці гаворка? Навошта нам сёння паўтараць недарэчнасці, створаныя ў свой час ідэолагамі сталінізму, камандна-адміністрацыйнай сістэмы? Навошта замацоўваць фальсіфікацыю гісторыі і рабіць вінаватымі добрасумленых выканаўцаў волі партыі? Калі палітыка высялення на хутары пазней стала расцэньвацца як шкодная, дык памылку ў свой час дапусцілі кіраўнікі, а не мясцовае начальства, якое паслухмяна праводзіла ўказанні партыі і ўрада ў жыццё. І таму бяссэнсна абвінавачваць героя рамана, быццам бы ён вінаваты перад народамі і партыяй і павінен быў нібыта яшчэ да раскулачвання бацькоў, як лічыць А. Майсеенка, звярнуцца «да сваёй мінулай дзейнасці і даць ёй належную, прынцыповую ацэнку». З неабходнасці апраўдаць масавае разбурэнне індывідуальных гаспадарак, рассяляньванне працоўнага сялянства і ўзнік перагляд рапешай палітыкі. Гэта быў валютарысцкі падыход, ігнараванне аб'ектыўных заканамернасцей грамадскага развіцця.

Іншая справа, што сакратар ячэйкі, які добра ведаў партыйную этыку перыяду калектывізацыі, баяўся, што яму прыпішуць *неіснуючую* віну і ён не здолее апраўдацца. Вось гэты страх і штурхнуў Карызну на авантурныя дзеянні, каб прыснешыць завяршэнне пагалоўнай калектывізацыі любымі сродкамі. Менавіта

¹ Майсеенка А. Творчасць Міхася Зарэцкага. С. 100.

страх прымусіў Карызну адмовіцца фактычна ад бацькоў, кінуць іх у цяжкія хвіліны на волю лёсу, падтрымаць Пацяроба і яго педагугічныя метады ўтварэння калгаса. Тут ён сапраўды *дапусціў нямаля памылак*, за якія і асуджае яго мастак-гуманіст.

Даследчыкі ж рамана, не зважаючы на сапраўдныя псіхалагічныя матывы паводзін героя, ацэньваюць іх як дзелні, «накіраваныя на дасягненне асабістых мэт, а не на карысць справы»¹. З такой ацэнкай пельга пагадзіцца, бо яна, па-першае, несправядлівая, а па-другое, не ўлічваецца асаблівае характару Карызны, тое, што тут мы маем справу з рамантычным героем. Беларускія літаратуразнаўцы патрацілі нямаля сіл, каб даказаць, што ў «Вязьме» пісьменнік быццам бы паспяхова пераадольваў традыцыі рамантычнай паэтыкі, элементы рамантычнага стылю. Вядома, ад кніжнай, штучнай рамантыкі Зарэцкі сапраўды вызваляўся, але эстэтыка рамантызму заставалася арганічнай якасцю яго адметнага мастакоўскага бачання жыцця. Праўда, у апошні час адносіны да рамантычных форм у мастацтве прыкметна мяняюцца. І беларускія літаратуразнаўцы сталі больш увагі надаваць праблеме рамантызму. Напрыклад, у кнізе І. Чыгрына «Проза «Маладняка» ёсць нават асобны раздзел пад характэрнай назвай «Сцвярджэнне рамантычнага напрамку», дзе шырока разглядаюцца і творы М. Зарэцкага «Ой, ляцелі гусі...», «Голы звер», «Ворагі», «Бель», якім, «аказваецца, уласціва рамантычнае ўспрыманне і паказ жыцця. Ва ўсякім разе іх аналіз з пункту погляду рамантычнага метаду дазваляе раскрыць іх сапраўдную мастацкую глыбіню, непераходнасць»².

Характэрная рыса героя-рамантыка — адчуванне асабістай адказнасці за свае ўчынкі. Менавіта такое адчуванне ўласціва і галоўнаму герою «Вязьма».

У гэтым сэнсе асаблівую цікавасць уяўляюць разважанні Карызны пасля прыезду камісіі «па даследаванні стану партыйнае і савецкае работы ў сельсавеце» (314), а дакладней — па разглядзе яго асабістай дзейнасці. Карызну, аднак, пужала не тое, што яго выключаюць з партыі і, магчыма, аддадуць пад суд. «— Пуста, Вяруська, вось што... Няма нічога... Няма мінулага ў мяне... разумеш? Будучыня — глупства, а галоўнае мінулае... Звычайна кажуць іначай, наадварот, а ў мяне аkurat так... Няма на што абaperціся, каб ступіць у будучыню... Няма падставы, як кажуць; для будучыні...» (319).

Чаму ж герой М. Зарэцкага зрабіў такі несуцяшальны для

¹ Майсееўка А. Творчасць Міхася Зарэцкага. С. 102.

² Чыгрын І. Проза «Маладняка». Мн., 1985. С. 110.

сябе вывад? І які сэнс укладваў ён у сваё крыху печаканае, парадаксальнае сцвярджэнне пра адсутнасць мінулага? Гаворка ішла пра *духоўны, маральны вопыт чалавека як пра аснову жыцця*. Без такога вопыту паўпакроўпае развіццё асобы немагчыма — вось той глыбокі ўнутрашні сэнс, які вынікаў з разважанняў героя і дзякуючы якому раман «Вязьмо» пабываў змястоўнае філасофскае гучанне. Трагедыя Карызны якраз і была ў тым, што ён паслухмяна выконваў афіцыйныя ўстапоўкі, але ягоную працу пельга залічыць ні да маральных, ні да грамадскіх здабыткаў. Яна аказалася не толькі бяссэнснай, але і шкоднай, калі мець на ўвазе ўдзел у прымусовай калектывізацыі.

Дык хто ж, у рэшце рэшт, адабраў у чалавека мінулае і пазбавіў яго будучыні — вось пытанне, якое непазбежна ўзнікае пры знаёмстве з раманам М. Зарэцкага. Хто вінаваты ў драме героя? Ці толькі ён сам? Не! Значэнне рамана «Вязьмо» як мастацкага твора трэба бачыць у тым, што ўсім яго зместам, логікай духоўнай эвалюцыі героя, даведзенага да маральнага краху, тут *паслядоўна выкрываецца антыгуманная сутнасць таталітарнага рэжыму, які поўнасцю падпарадкоўвае чалавечую асобу, здымае з сябе адказнасць і перакладае яе на паслухмяных «вінцікаў»*. Аўтар «Вязьма» не мог не бачыць той велізарнай небяспекі, якую несла савецкаму народу сталінская мадэль казарменнага сацыялізму. Думаецца, што рахунак, які прад'яўляў Зарэцкі рэжыму беззаконня, неабмежаванай улады, і меў на ўвазе А. Адамовіч, гаворачы ў 1961 годзе пра «сацыяльны фаталізм». Сацыяльнага фаталізму ў дакладным значэнні паняцця, вядома, у рамане не было, а было глыбокае пісьменніцкае ўсведамленне вялікай віны перад чалавекам тых, хто ў імя ўмацавання дыктатуры асабістай улады пазбаўляў чалавека ўсіх правоў, у тым ліку і правоў на самаабарону.

Вось гэты філасофскі, маральна-этычны аспект праблематыкі рамана і да сённяшняга часу не ўсведамляецца беларускай навукова-даследчай думкай ва ўсёй паўнаце, не выяўляецца праз аналіз вобразнай сістэмы. На практыцы мы бачым іншае: фрагменты твора, дзе пісьменнік раскрывае стапоўчыя рысы характару галоўнага героя, даследчыкі часта абмінаюць сваёй увагай. У прыватнасці, недастаткова выразна паказваецца рамантычна-ўзніслае ўспрыманне Карызнам маючай быць калектывізацыі. «У вострай, троху бязладнай і троху ўрачыстай сумятні раёна, у неабвыкла напружаным ходзе пасяджэнняў пленума, у праявах па-баявому адкрытай дружнасці паміж усіх партыйцаў пачуў Карызна новы павеў нязгаснае рэвалюцыі, якая праз спакойныя гоні аднаўленчай працы падышла да апошняга штурму старога свету. І з сакавітай свежасцю ўзнялося ў Карызны даўнейшае,

астоенае карпатлівымі днямі апошніх гадоў: імклівае парыванне наперад, лёгкая ўзнятасць і ўпарты, троху гуллівы задор.

Ён чуў, што ў рэспубліцы зачынаецца новая баявая эра» (14).

Ну хіба ж гэта разважанні хітрага прагматыка, кар'ерыста, дзялка? Не, перад намі — асоба рамантычнага светаўспрымання, чалавек, гатовы цалкам аддаць сябе служэнню агульнай справе. Вось як шчыра спавядаецца Карызна перад Верай Засуліч пасля партыйнага пленума: «— У мяне, Вера, цэлы пераварот зрабіў гэты пленум. У раёне ўжо адчуваецца такая, ведаеш, бадзёрая, баявая напружанасць, у якой чуецца, што нешта адбываецца вялікае, неабыклае. Сапраўды, я нібы вярнуўся на колькі год назад... Ты не смейся, Вера, гэта не пустыя словы, не жарт. А як працаваць хочацца, якая энергія, ахвота! Што больш відаць цяжкасцей наперадзе, то большы задор: а ўсё-ткі наша возьме, а ўсё-ткі мы, бальшавікі, пераможам. У гэтым сэнс змагання, Вера, у гэтым радасць змагання» (22).

Чаму ж гэтыя і блізкія да іх па сэнсе мясціны так рэдка прыцягваюць увагу даследчыкаў? Таму што яны не ўкладваюцца ў спрошчаную схему трактоўкі вобраза героя як носбіта і выразніка эгаістычнай маралі. Вось як ацэньваўся Карызна, чалавек і грамадзянін, у «Гісторыі беларускай савецкай літаратуры»: «Пры ўсёй складанасці свайго грамадскага становішча Карызна вельмі грубы з жонкай, яшчэ болей — з бацькамі. Вельмі ўжо шмат у гэтага чалавека бесчалавечнага. Па сутнасці, ён жыве толькі дзеля сябе самога. Яго і калектывізацыя цікавіць у такой ступені, у якой яна дазваляе яму застацца «наверсе», дазваляе захаваць аднойчы заваяваную пазіцыю, задаволіць сваё «я»¹.

У пацвярджэнне сказапага прыводзіцца наступны ўрывак з твора.

«— Ну, браце, як? Кумекаеш, га?

Карызну стала надзвычай лёгка і весела. Ён з маху лэшнуў Рачкоўскага па мясёным плячы і, радасна смеючыся, адказаў:

— Разумею, браце, на ўсе сто працэнтаў.

— Прыйдзецца нам, Сымонка, з табой бадай што ўвесь свет перавярнуць... га? Праўду я кажу ці не?

— Ці дзіва, што перавярнем. Аж затрашчыць» (15).

І ад сябе асабіста даследчык дабаўляе: «Адасобіўшыся, не думаючы пра людзей, абмяркоўваюць яны абвешчаны партый пераход да ўсеагульнай калектывізацыі». Гэтая вытрымка кра-самоўна абвяргае падуманыя вывады даследчыка.

Антыподам Карызны ў пераважнай большасці прац выступае рабочы Зелянюк. У пэўнай ступені дадзенае меркаванне ад-

¹ История белорусской советской литературы. Мн., 1977. С. 468.

павядае сапраўднасці. Як мы памятаем, Зелянюк падтрымаў арганізацыю ў Сівалапах самастойнага калгаса, спрачаўся з Карызнам. Гэта на яго сігнале райком партыі накіраваў у Сівец камісію, якая спыніла пацяробаўскія скрыўленні ў справе калектывізацыі. Зрэшты, адметнасць герояў, як кажуць, на паверхні, яна відавочная, і гэтую акалічнасць празмерна эксплуатаюць даследчыкі, паўтараючы адзін аднаго. Для разумення ж аўтарскай канцэпцыі не менш важна бачыць і тое, што ўнутрана збліжае Зеленюка і Карызну. Такая блізкасць існуе, але яна, на жаль, не прыкмячаецца даследчыкамі.

Перш за ўсё трэба сказаць, што погляд Карызны і Зеленюка на калектывізацыю адрозніваецца толькі ў плане тактыкі. Разгублены Карызна, страціўшы арыентацыю, нагрувашчвае адно недарэчнае рашэнне на другое, каб толькі хутчэй завяршыць кампанію. Зелянюк жа выступае за болей павольныя тэмпы. Але яго погляд на падзеі, якія адбываюцца ў краіне, яго адносіны да вясковага жыцця гавораць пра павярхоўнасць натуры ўпаўнаважанага. Асаблівае, аднак, прычыннае выклікае характарыстыка, паводле якой Зелянюк нібыта «разумее і любіць чалавека. Ведае яго патрэбы і, што самае галоўнае, імкнецца пазнаць чалавека як мага паўней»¹. Прыгаданая ацэнка з'явілася не на падставе аналізу рэальных спраў і ўчынкаў героя, а ў выніку тэндэнцыйнага супрацьпастаўлення Зеленюка Карызну. Іменна такой была логіка разважанняў даследчыка: «Зусім інакш (у параўнанні з Пацяробам і Карызнам.— М. М.) выглядае ў рамане Зелянюк. Ён зусім малады..., але ўжо пасланец партыі ў вёсцы»². Сацыяльная прыналежнасць героя стала, такім чынам, ахоўнай граматай і рэкамендацыяй у станоўчыя героі.

Яшчэ далей пайшоў у трактоўцы вобраза Зеленюка А. Майсеенка: «Зелянюк выходзіць вясковых камуністаў Якуба Лакоту і Сымона Карызну, сялян-беднякоў Пракопа, Тацяну Шыбянкову, кіруе імі, аказвае вялікі ўплыў на іх учынкi... Зеленюку ўласцівы ўважлівыя, чулыя адносіны да людзей. Ён умее абудзіць у чалавеку лепшыя пачуцці, выхаваць у ім будаўніка новага жыцця. Зеленюка не пакідае пачуццё непарыўнай сувязі з масамі»³.

На жаль, рэальны змест вобраза Зеленюка, учынкi героя не супадаюць з дадзенай узвышана-патэтычнай характарыстыкай. Зелянюк прыехаў у вёску, каб вучыць патомных хлебаробаў, як ім лепей весці гаспадарку. І гэтая тонкая, іранічная аўтарская інтанацыя суправаджае паводзіны ўпаўнаважанага праз увесь

¹ История белорусской советской литературы. С. 466—467.

² Тамсама.

³ Майсеенка А. Творчасць Міхася Зарэцкага. С. 88.

час яго знаходжання ў Сіўцы. Але даследчыкі рамана, захопленыя выкрыццём пацяробаўшчыны як нібыта галоўнага аб'екту мастакоўскай увагі, розныя топкасці пакідалі па-за аналізам. А між тым неназойліва ірапічнае асвятленне калектывіатарскай дзейнасці Зеленюка — адзін з істотных кампанентаў ідэйнай канцэпцыі рамана. Калі мы ўважліва прыгледземся да Зеленюка, дык убачым, што гэта чалавек неглыбокі, пазбаўлены самастойнага погляду на жыццё. У параўнанні з Карызпам ён, вядома ж, не дапускаў ніякіх «асабістых памылак», ухілаў. У яго чыстая, пра-летарская біяграфія, добрыя анкетныя дадзеныя. Ён не ведае сумненняў і хістанняў. Але гэта не тая цэласнасць характару, якая складваецца на аснове самастойнага асэнсавання рэчаіснасці. Не, Зеленюк — паслухмяны выкапаўца чужой волі, гатовых рашэнняў, як і Карызпа. Яго ўспрыманне сялянскага жыцця павярхоўнае, легкадумнае. І гэта добра выявілася ў час візіту да дзядзькі Прахора, дзе Зеленюк намерваўся кватараваць. Гарадскі жыхар быў непрыемна ўражаны беднасцю, убоствам сялянскага жылля: галодныя дзеці, бруд, злосны, раздражнёны гаспадар. Але ж у дзядзькі ёсць і другая палавіна хаты. «Тут была абсалютна чыстая, старанна прыбраная святліца — рэзкі кантраст з чорнаю палавінаю хаты. Тут стаяла шафа, вялікі куфар, засланы белым абрусам, стол і нават некалькі крэслаў. У кутку грамоздна асеў велізарны нязграбны ложка з грудамі падушак, пэўна, нечэпаны акурат з таго часу, як яго тут паставілі. Сцены і падлога блішчалі няўкорнай чыстатой, на вокнах віселі з выразанай паперы фіранкі» (180). Гэта малюнак сялянскай хаты, як яго ўспрымае жыхар горада. І разуменне сутнасці сялянскага жыцця — таксама гарадское, павярхоўнае. Калі верыць Зеленюку, дык Прахор нібыта праз уласную цемнату, духоўную абмежаванасць, сялянскую заскарузласць не хоча вылязаць са сваёй яміны, і таму перадавікі-калектывіатары абавязаны «перавярнуць усё гэта, ператрэсці», сілай прымусіць вяскоўца захацець лепшага. А што другую палову хаты трэба апальваць, а каб купіць дровы, патрэбны грошы, пра гэта Зеленюк не думае. Ды хіба мог селянін ва ўмовах пагрозы несправядлівага раскулачвання заможных гаспадароў выстаўляць напаказ усе свае набыткі, у тым ліку і чыстую палову хаты, і тым самым асуджаць сябе і малалетніх дзяцей на магчымае высяленне? Логіка паводзін вяскоўца Зеленюку недаступная. Увогуле станоўчых пачаткаў сялянскага жыцця ён у вёсцы не бачыць.

Аб'ектыўны аналіз становішча беларускай вёскі канца 20-х — пачатку 30-х гадоў не дапускае яе ідэалізацыі, услаўлення патрыярхальных бакоў сялянскага жыцця. Вёска была розная, хапала ў ёй і цемнаты, і забабоннасці. Але тое, што намагаецца

тут сцвердзіць герой М. Зарэцкага, нельга прыняць за слушнае і справядлівае. Накіраваныя з горада дваццаціпяцітысячнікі глядзелі на селяніна звысака. Яны шукалі ўнутрапага абгрунтавання сваіх далёкіх ад гуманізму сілавых дзеянняў і таму цешыліся баікамі пра сялянскую адсталасць. Напярэдадні калектывізацыі вёска, у тым ліку і беларуская, была даволі моцная ў гаспадарча-эканамічных адносінах: у 1926—1927 гадах саўгасы і калгасы па краіне далі 37,8 млн. пудоў збожжа, кулакі — 126,0 млн. пудоў, сярэднікі і беднякі — 466,2 млн. пудоў¹. І агульны ўзровень жыцця, культура земляробства ўвесь час узрасталі. Вось чаму несправядліва паказваць селяніна пачатку 30-х гадоў як цёмнага, забітага, бездапаможнага, які толькі і чакаў, каб хто павучыў яго розуму.

Справядлівае патрабуе, аднак, сказаць, што не самі пісьменнікі вылучалі герояў, тыпу Зеленюка, у лік станоўчых, а эпоха 30-х гадоў, перыяд падаўлення аўтарскай творчай, мастакоўскай волі, перыяд дэфармацыі сістэмы духоўных, маральна-этычных каштоўнасцей. На жаль, гэтай трагічнай сітуацыі, у якой аказаліся пісьменнікі 30-х гадоў, мы да канца не ўсведамляем, хоць нашыя веды аб тых змрочных дзесяцігоддзях больш поўныя, чым у даследчыкаў, скажам, другой паловы 50—60-х гадоў.

Але гэтыя веды павінны сёння выліцца ў новую якасць — стаць нарэшце тым кампасам, той надзейнай прыладай, якая дапаможа даследчыкам і чытачам глыбей разабрацца ў аўтарскай задуме, у вобразнай сістэме твора, напісанага ў неспрыяльных умовах.

Неабходна таксама смялей прыцягваць у працэсе аналізу сацыялагічныя дадзеныя, звесткі, узятыя з эканамічных прац, супастаўляць пэўны твор з блізкімі яму па тэматыцы і праблематыцы. Канкрэтызуем сказанае. Даследчыкамі творчасці М. Зарэцкага адзначана, што ў рамане «Вязьмо» «найбольш адчуваецца агульная для твораў аб калектывізацыі слабасць — адсутнасць паўнакроўных характараў сялян»². Назіранне, а яно належыць Сяргею Гусаку, трапнае, але вытлумачэнне прычын гэтай з'явы ўяўляецца нам зусім неперакапальным. Крытык далей гаворыць так: «Пісьменнікам больш удаваліся вобразы кіраўнікоў, што праводзілі калектывізацыю, а таксама вобразы кулакоў, якія супраціўляліся ёй, і менш удаваліся вобразы сялян, дзеля добра якіх яна рабілася, бо ў аснову канфлікту браліся перш за ўсё супярэчнасці паміж палярнымі сіламі — арганізатарамі, натхніцелямі калектывізацыі і кулацтвам, недабітымі ворагамі савецкай улады.

¹ Наш сучаснык. 1988. № 7. С. 122.

² Полымя. 1967. № 9. С. 233.

Канфлікт жа ў сьвядомасці самога селяніна і яго вырашэньне ў межах характару селяніна ў разгорнутым выглядзе знаходзім, бадай, толькі ў М. Шолахава»¹.

У гэтым выказванні з асаблівай нагляднасцю выявіліся мета-далагічныя хібы ўсяго нашага літаратуразнаўства мінулых дзесяцігоддзяў, яго загерметызаванасць, няўменне даследчыкаў выяваць уласныя вывады рэальнымі фактамі грамадзянскай гісторыі, схільнасць карыстацца звыклымі схемамі, якія яны накладвалі на самыя розныя творы, прыводзячы іх такім чынам да адной роўніцы.

Вядома, былі і аб'ектыўныя прычыны, якія перашкаджалі даследчыкам абагуліць уласныя назіранні, знайсці аб'ектыўнае вытлумачэньне пэўных мастацкіх з'яў. Так, гісторыя рашуча абвергла лжывую легенду аб калектывізацыі, што праводзілася нібыта «дзеля добра» сялянства. Таму не будзем асабліва строгімі да крытыка, каб не выглядаць разумнымі за кошт прыніжэння і недаацэнкі іншых. Паслухаем лепш меркаванні людзей, здавалася б, далёкіх ад праблем гісторыі беларускай літаратуры. «Кастрычніцкая рэвалюцыя, — піша рускі савецкі крытык А. Ланшчыкаў, — аддала ўсю зямлю сялянам, а сталінская калектывізацыя адабрала яе ў іх і тым самым унесла істотнейшыя карэктывы літаральна ва ўсе сферы грамадства і дзяржаўнага жыцця краіны, скарэкціравала яна, натуральна, і сам прынцып будаўніцтва дзяржавы, у тым ліку і дзяржаўнага апарату.

Сталін пасадзіў вёску на мізэрны адукацыйны, культурны і матэрыяльны паёк. Паступова ў краіне ліквідуюць непісьменнасць, але ўзровень адукацыі ў вёсцы заўсёды будзе ў заканадаўчым парадку на ступень ніжэй гарадской, а ў практычным жыцці нават на некалькі ступеняў ніжэй гарадской. Мне асабіста ў канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў даводзілася сустракацца ў арміі з прызыўнікамі-калгаснікамі, якія мелі *няпоўную пачатковую* адукацыю, сярод гарадскіх хлопцаў-прызыўнікоў такіх не траплялася. Вось гэтыя вясковыя практычна непісьменныя хлопцы нарадзіліся якраз у перыяд калектывізацыі»², — так піша крытык, якога аніяк не западозрыш у антыпатыях да Сталіна.

Што ж датычыць меркаванняў С. Гусака наконт таго, што асноўнай сілай супраціўлення калектывізацыі былі нібыта кулакі, «недабітыя ворагі савецкай улады», дык і тут даследчык у 60-я гады не мог прыйсці да аб'ектыўных вывадаў. Пры ўсім жаданні ні адзін аўтар не адважыўся б заявіць, што ў сапраўднасці такой супрацьдзейнай сілай было працоўнае сялянства, якое

¹ Польша. 1967. № 9. С. 233.

² Наш сучаснік. 1988. № 7. С. 122.

ўсведамляла, што суцэльная калектывізацыя пясё яму згубу, бо адбірае ў яго зямлю, пазбаўляе эканамічнай самастойнасці, але як змагацца супраць прымусу, яно не ведала. Пры тагачасных умовах у селяніна не заставалася ніякага выхаду, апроч таго, каб ісці ў калгас. Дык пра якую «паўпакроўнасць» у паказе вобраза селяніна можа ісці гутарка, калі пісьменнік, як і яго герой, не меў свабоды выбару? Ён мог паказаць селяніна, які альбо не прымаў калгаса — і такі працаўнік, згодна афіцыйных устаноў, лічыўся *заможнікам, кулацкім падпявалам, вартым высялення, альбо селяніна, які хістаўся, г. зн. нібыта быў атручаны варожай агітацыяй. Трэцяга шляху ў пісьменніка фактычна не было, калі не лічыць, вядома, магчымасці свабодна паэтызаваць беднякоў, гарачых прыхільнікаў калгаса і раскулачвання багатых. Але ж інтарэсы ўчарашніх безземельных уступалі ў супярэчнасць з інтарэсамі асноўнай масы працоўнага сялянства, якое валодала пэўнай зямельнай уласнасцю, мела навыкі гаспадарання на сваім надзеле, і таму сумленны пісьменнік не мог рабіць бедняка галоўным выразнікам псіхалогіі хлебараба, галоўным героем твора.*

Вось чаму калі асобныя пісьменнікі, у ліку якіх быў і аўтар «Вязьма», усведамляючы сябе абаронцамі інтарэсаў народа, пацыі, зыходзячы з гуманістычных і патрыятычных меркаванняў, знарок не хацелі рабіць асновай твора «канфлікт у свядомасці самога селяніна», бо вырашыць гэты канфлікт з пазіцыяй сацыяльнай справядлівасці ў 30-я і пазнейшыя гады было немагчыма, мы не павінны іх папракаць у няздольнасці праўдзіва паказаць рэчаіснасць свайго часу! Гэта цалкам беспадстаўны папрок, які сведчыць аб нашым дагматызме, аб няздатнасці раскрываць падтэкст мастацкага твора, выяўляць замаскаваныя памёкі, сімволіка-алегарычныя дэталі і ўвогуле спасцігаць адметнасць пісьменніцкай манеры, прыхільнасць да рознага роду нечаканых, «нетыповых» вобразаў, нахштальт вобраза дзівака Галілея ў «Вязьме».

Калі ж даследчыкі і пачыналі разглядаць вобразы «дзівакоў», дык гэтыя вобразы часта пазбаўляліся глыбокага філасофскага сэнсу, пераводзіліся ў чыста бытавы план. Напрыклад, С. Гусак сцвярджаў: «У паэме А. Твардоўскага «Краіна Муравія» і апавесці Я. Коласа «Адшчапенец» першапачатковае непрыняцце селянінам калгаса паўстае не столькі як сацыяльная з'ява, колькі як праяўленне дзівацтва, асаблівасцей натуры герояў. Мікіта Маргунок і Пракоп Дубяга пакідаюць свае хаты і набытак, ідуць упрэчку не таму, што яны ўзважылі ўсе «за» і «супраць», а з той прычыны, што спалохаліся нязвычайнасці»¹.

Думку С. Гусака падзяляе А. Майсееўка: «Серадняк Пракоп з

¹ Полымя. 1967. № 9. С. 228.

твора Я. Коласа выглядае хутчэй пейкім дзіваком, які ўпарта не хоча зразумець таго, што ўсе ўжо разумеюць, нават яго жонка і сын. Але жыццё хутка ўносіць карэктывы ў свядомасць Пракопа, і ён усё ж уступае ў калгас»¹.

Скажам адразу, з такім павярхоўным, спрошчаным разуменнем вобраза Пракопа Дубягі нельга пагадзіцца. «Дзівацтва» героя аповесці «Адшчапенец» мае глыбокі сацыяльна-філасофскі сэнс. Роздум над тым, што нясе калектывізацыя вёсцы, што чакае працоўнага селяніна, выштурхнуў дзядзьку Пракопа за ваколіцу, пагнаў у свет. Хіба ж гэта не праява сацыяльнага мыслення, калі хлебароб думае пра лёс цэлага класа? Ды нават калі б Пракоп думаў пра заўтрашні дзень толькі ўласнай сям'і, хіба гэтага недастаткова, каб з усёй сур'ёзнасцю паставіцца да яго ўчышку і кваліфікаваць паводзіны як сацыяльна актыўныя?

Што датычыць дзівака Галілея ў «Вязьме», дык зварот М. Зарэцкага да такога вобраза ва ўмовах 30-х гадоў быў шмат у чым вымушаны: пісьменнік маскіраваў сваю пазіцыю, «дзівацтвам» персанажа ён ратаваў дарагую яму, але небяспечную ў тагачасных абставінах думку. Вось Галілей, застаўшыся сам-насам, у адзіноце, пачынае спяваць песню. У яго, аднак, хапіла адвагі толькі на пачатак пэўнага куплета. Затое — які пачатак! «...Мёртвых цел ляжаць пракосы. Кроўю краскі зацвілі...» (183).

Жудасны малюнак, што вынікае з песні, — гэта штосьці накшталт біблейскіх асацыяцый усеагульнага мору, насланага на народ, гэта — прадчуванне трагічных падзей, якія чакаюць працоўную вёску, дзе правіць свой баль «страшны калектывізатар» Пацяроб. Добра ўсведамляючы небяспеку, якая чакала аўтара за спробу дыскрэдытаваць — вуснамі героя — мерапрыемствы па суцэльнай калектывізацыі, М. Зарэцкі наўмысна характарызуе словы песні як «недарэчныя». Маўляў, што ты возьмеш з дзівака, які «няе зусім не так, як пяюць за працай усе добрыя людзі: муркаюць сабе пад нос невыразна, лагодна, доўга». Спевы ж Галілея былі неабмыслымі нават для «сабачага вуха». Меўся на ўвазе чатырохногі сябра Босы, які ў час «недарэчных» спеваў «устрывожана вылазіць з свайго механізаванага логавы, задуменна ўзіраецца ў гаспадара і з сумным здзіўленнем слухае...». Было ад чаго трывожыцца і Босаму, і спеваку. Пісьменнік даў магчымасць адчуць прычыну страху: калі б Галілей дазнаўся, уведаў, што яго спевы хто-небудзь падслухоўвае, дык, не раздумваючы, не вагаючыся ні хвіліну, паўтарыў бы свой ваяўнічы ўчыпак 1911 года — зрабіў бы повую гармату, зноў набіў яе порахам, але на гэты раз «распарашыў бы сябе па ўсе чатыры бакі». «Не перажыў

¹ Майсееў А. Творчасць Міхася Зарэцкага. С. 137.

бы стары гэтакага сораму» (183). Можа, і так. А можа, баяўся філосаф тых нябачных касцоў, што ўмеюць рабіць пракосы з чалавечых цел. Хто яго разбярэ, гэтага дзівакаватага Галілея.

Хто-хто, а даследчыкі творчасці М. Зарэцкага павінны гэта зрабіць. І як жа, аднак, збядняем мы мастацкі твор, калі падыходзім да яго зместу з адцягненымі, трафарэтнымі меркамі, калі за глыбока прадуманым імкненнем аўтара выказаць сваю, арыгінальную, вынашаную ў сэрцы думку схільны бачыць лёгкую белетрыстыку і займальнасць. Праўда, у пазнейшых па часе даследаваннях вобразах, блізкім да вобраза дзівака Галілея, надаецца значна болей увагі, чым у працах 50—60-х гадоў. Напрыклад, у «Гісторыі беларускай савецкай літаратуры» 1964 года выдання імя Галілея пры аналізе рамана прыгадвалася літаральна адзін раз і сэнс характарыстыкі зводзіўся да таго, што «дзівакаваты мясцовы філосаф і вынаходца... вечна «лётае» па мястэчку і дае свае ацэнкі падзеям і ўчынкам асобных людзей» (481). А вось у «Гісторыі...» 1977 года (на рускай мове) Галілей разглядаецца ўжо не як другарадны персанаж, а як герой, які «найболей выразна выяўляе ў рамане аўтарскую пазіцыю» (469). Слушнае меркаванне! «Гэты стары,— зазначыў даследчык,— шмат думае і разважае пра чалавечае агульнажыццё. Прыстасоўваючыся да павеваў часу, ён нават стварае ў сваім уяўленні ўласную мадэль повага чалавека, «вывяраючы» гэту мадэль жывымі людзьмі — ходзіць на сходы, гутарыць з начальствам, спрачаецца з Плаксам» (469). Гэта характарыстыка шмат у чым сугучная ацэнцы, якую раней даў вобразу Галілея С. Гусак: «...у рамане добра выяўлена трапяткое ўнутранае жыццё Ахрэма Пунціка, празванага Галілеем, які глыбока задумваецца, сам спрабуе дабрацца да сэнсу падзей, пэўна выказвае свае сімпатыі і антыпатыі, якія, дарэчы, супадаюць з аўтарскімі. Галілей нібы ўвасабляе народнае сумленне...»¹

Шмат трапных заўваг адносна вобраза Галілея зроблена і А. Майсеевкам: «Галілей — увасабленне народнай мудрасці, невычэрпнага таленту народа, яго разважлівых і нярэдка крытычных адносін да розных праяў жыцця. Важнасць, тыповасць гэтага персанажа трэба бачыць яшчэ і ў тым, што праз гэты характар пісьменнік выяўляе народнае светаразуменне, філасофскае асэнсаванне жыцця»². На жаль, прадуктыўныя сцверджанні даследчыка ім самім жа і абясцэнены. І сапраўды, што застаецца ад тэзіса: «Галілей — «увасабленне народнай мудрасці», калі вышэй А. Майсеевкі, як мы памятаем, даказваў, быццам Зелянюк выходзіў «вясковых камуністаў Якуба Лакоту і Сымона Карызну,

¹ Польша. 1967. № 9. С. 233.

² Майсеевкі А. Творчасць Міхася Зарэцкага. С. 112.

сялян-беднякоў Галілея і Пракопа» (83). Згадзіцеся, разважаючым аўтара бракуе логікі: які ж гэта пасьбіт спрадвечнай мудрасці, калі яго самога трэба яшчэ выхоўваць? Тым болей што ў ролі выхавальніка выступае юнак, у якога вельмі прыблізныя, кніжныя, тэарэтычныя веды аб жыцці працоўнай вёскі. Чаму ж ён можа навучыць такога сталага чалавека, як Ахрэм Пунцік? Нават сам Пацяроб не здолеў запісаць яго калгаснікам!

І яшчэ адна заўвага наконт ацэнкі вобраза Галілея ў даследчых працах. Слушныя меркаванні аўтараў не замацаваны аналізам зместу твора, а таму яны дэкларацыйныя, пепераканальныя. Парадаксальна: сцэна, дзе Галілей спявае песню «Мёртвых цел ляжаць пракосы...», не заўважана ніводным даследчыкам.

Амаль не закранаецца і пытанне аб кампазіцыйнай ролі вобраза Галілея ў рамане, дзе ён выступае як пачатак, з дапамогай якога высвечваюцца аўтарскія адносіны да іншых дзеючых асоб — да Карызны, Пацяроба, Зеленюка, Віктара, Гвардыяна, Веры Засуліч, Марыны Паўлаўны, Якуба Лакоты, Плакса і да тых падзей, якія адбываюцца ў Сіўцах і ў Сівалапах.

Асноўнае пытанне, якое хоча развязаць сівецкі філосаф — а гэта і адзін з аспектаў ідэйнай праблематыкі рамана — *супраць каго скіравана новая рэвалюцыя, што яна нясе на сваіх сцягах, як звязана з Кастрычнікам, «хто мусіць быць яе ворагам і хто прыцелем»* (142). Адказы тых, да каго Галілей звяртаўся, і былі найболей аб'ектыўнай іх самаатэстацыяй.

Па сутнасці, Галілей не дзеля сябе асабіста высвятляе пытанне, «якая гэта ідзе рэвалюцыя? Супраць каго яна ідзе?» (142). Яму куды важней ведаць, што скажуць іншыя, ці хоціць у іх здольнасцей ажыццявіць новую рэвалюцыю! Таму меркаванні некаторых даследчыкаў наконт таго, быццам бы Галілей не пачуў жадапага адказу з вуснаў апытаных, гучаць паўна, сведчаць аб павярхоўным успрыманні твора. Унутрапы сэнс пытанняў Галілея быў у тым, каб устанавіць, *што ёсць хто, хто чаго варты*.

Між іншым, М. Зарэцкі палічыў патрэбным і тут паўтарыць сваю ранейшую характарыстыку — «Дзіўны чалавек гэты Галілей» (142), — каб падстрахаваць унутрапа блізкага героя ад непазбежных папрокаў у свой жа адрас. Бо фактычна яму, М. Зарэцкаму, на працягу многіх гадоў запар палітычныя функцыянеры і прадажная крытыка публічна адрасавалі пытанне, дакладна сфармуляванае «страшным калектывізатарам»: «Якія ж табе, родненькі, аб'ясненні трэба? Ты што, не згодзен з чым-небудзь, га? ...Што праводзіцца, пытаеш? Праводзіцца калектывізацыя сельскай гаспадаркі і ліквідацыя кулацтва як класа. Разумееш? ...А ці разумееш ты, мой даражэнькі, хто гэта ўсё праводзіць? Гэта праводзіць партыя і Савецкая ўлада. Улада... разумееш? А хто

ідзе насупроць — супроць каго ён ідзе, га? Супроць каго ён ідзе, мой даражэнькі?

Вытрымаўшы жудасную паўзу, старшыня сельсавета агаласіў:

— Ён ідзе супраць Савецкае ўлады, ён — класавы вораг...» (146—147).

Здавалася б, Пацяроб з гравічнай акрэсленасцю сфармуляваў афіцыйна пануючую на той час трактоўку калектывізацыі, заадно прыгразіўшы празмерна дапытліваму старому. Тым не менш пагрозлівыя тлумачэнні не спынілі няўрымслівага шукальніка, і ён адразу завітаў да Гвардыяна ўсё з тым жа, здавалася б, пытаннем. Але мэта візіту была інакшай, чаго, на жаль, зпоў-такі не ўбачылі даследчыкі рамана. Галілей хацеў па псіхалагічным стапе багацей праверыць, якую рэальную форму набылі пагрозы Пацяроба ў дачыненні да заможнікаў, як далёка зайшла пагроза раскулачвання. А раскулачванне Галілей не мог прыняць, зыходзячы менавіта са свайго, гуманістычнага ўспрымання сутнасці новай рэвалюцыі. І хоць Галілей не вельмі мілуе Гвардыяна, бо на ім віселі сур'ёзныя грахі (незаконнае далучэнне братавай зямлі да ўласнага надзелу, данос на Андрэя Шыбянкова), але няма ў старога зларадства, няма злосці і нянавісці. І нават расплата з Гвардыянам не цешыць, бо новая рэвалюцыя не асацыіруецца ў душы вясковага філосафа з жорсткасцю, з чалавечымі ахвярамі.

І каб яшчэ раз праверыць свае меркаванні накопт сэнсу і мэты рэвалюцыі, Галілей ідзе на гэты раз да Зеленюка. Але размовы ў іх не атрымалася. «І не ўправіўся Зелянюк скончыць свае тлумачэнні, як стары, наспех адвітаўшыся, выбягаў ужо з хаты, палхліва стуліўшы хударлявую постаць сваю, нібы баючыся, каб не спасцігнула яго на хаду яшчэ якое тлумачальнае слова.

Зелянюк стаяў асалапелы і, старанна перабіраючы свае, сказаныя Галілею, словы, марна дашукваўся ў іх таго, што магло б яго пакрыўдзіць» (153).

Відаць, цяжка знайсці болей трапную і болей знішчальную характарыстыку Зеленюку, чым гэта зрабіў Галілей: ён дэманстраватываў збег ад упаўнаважанага, вынесшы тым самым яму асабіста і ягонай прамове безапеляцыйны прысуд. «Зелянюк з шчырай ахвотай узяўся тлумачыць яму сутнасць вялікай перабудовы жыцця, якая разгортвалася ў Савецкім Саюзе» (153). На што ж была Галілею гэта «сутнасць» у Зеленюковай трактоўцы, калі ён, Галілей, быў сведкам Кастрычніка, грамадзянскай вайны, а зараз — новага выпрабавання, якое выпала на долю працоўных! Няўжо газетныя, прапагандысцкія словы-лозунгі хацеў пачуць Галілей? Не. Галілей прагнуў пачуць ад субяседнікаў слова духоўнае, універсальнае, якое б раскрыла існасць жыцця, вытлумачыла б схаваны сэнс падзей, што адбываліся ў краіне, у вёсцы. А сураз-

моўнікі адказвалі яму на побытавым узроўні. Зрэшты, пра гэта выразна сказаў аўтар: «Ад людзей ён чакае не тлумачэньняў, не інструкцый, не ўгавораў — ён хоча пачуць нейкае мудронае, менавіта мудронае, усеабдымнае слова, якое б яснай малапкай асвятліла яму затуманены кругавід. А гэтага мудронага слова, як на тое ліха, ніхто яму не хоча ці не ўмее сказаць» (142).

Тое «агульнае і глыбокае, адзінае ў сваёй першаістотнай глыбіні» (142), што шукаў стары мудрагель, нельга, вядома, зводзіць да чагосьці зусім канкрэтнага, пэўнага. У свой шматгранны змест «усеабдымнае слова» ўбірала многае, у тым ліку і ацэнку калектывізацыі з пункту гледжання яе гуманістычнай скіраванасці. І калі Пацяроб пры садзеянні Карызны правёў «сваю» калектывізацыю — пад пагрозай зброі і пасля высялення заможных гаспадароў — тады стары дзівак і сказаў: «Кхе, кхе... Хто яго ведае... Можа, і няма ніякае рэвалюцыі... ага... можа, адно папужалі... Не ведаю я... ага... нічога не ведаю» (281). На мове Галілея сказанае азначала, што *такая калектывізацыя, якая праводзілася Пацяробам, не мела нічога агульнага з сацыялістычнай рэвалюцыяй.*

Вядома, тут Ахрэм Пунцік адкрыта становіцца выразнікам аўтарскай пазіцыі, а гэта зніжае мастацкі ўзровень твора. У цэлым жа вобраз Галілея — бяспрэчная творчая ўдача М. Зарэцкага.

Сюжэтная прастора рамана «Вязьмо» даволі густа заселена жаночымі вобразамі, якія ў раскрыцці мастацкай ідэі твора адыгрываюць прыкметную ролю. Амаль кожная гераіня звязана заблытаным «вязьмом» са сваім цяперашнім ці магчымым спадарожнікам жыцця, абраннікам сэрца: Марына Паўлаўна і Вера Засуліч з Сымонам Карызнам, Стася Карызна і Тацяна Шыбянкова з Зеленюком, Вера Засуліч з Андрэем Шыбянковым, Аўгінька з Віктарам. Сацыяльнае, грамадскае і побытавае, прыватна-асабістае шчыльна перапляліся ў рамана, складаючы адну з характэрных асаблівасцей яго жанравай структуры. Самыя разнастайныя, нярэдка супрацьлеглыя ці нават несумяшчальныя рысы чалавечых характараў раскрываюцца пісьменнікам праз узаемаадносіны закаханых ці расчараваных герояў — высакародства, самаадданасць і беспрынцыпнасць, абагаўленне хараства і душэўная чэрствасць, сіла духу, цярдлівасць і эгаізм, абьякавасць да лёсу народа, грамадскіх інтарэсаў. Погляд чалавека на каханне ўносіць змястоўныя штрыхі ў яго сацыяльны партрэт.

Даследчыкі рамана, вядома, ніколі не пакідалі без увагі павышаную цікавасць Зарэцкага-мастака да ўнутранага, асабістага жыцця чалавека, свету яго інтымных пачуццяў. Тэкст старопака, дзе раскрываюцца ўзаемаадносіны герояў, дзе віруюць страсці і адбываюцца драмы няўдалага кахання, актыўна прысутнічае ў

навуковых працах, але аднаведнае прапiкненне ў аўтарскую задуму, у аўтарскую трактоўку характару герояў мае месца не заўсёды. І ў дадзеным выпадку мы бачым тую ж недаскапалую метадыку аналізу, калі вобраз разгледасца ізалявана, самамэтна, без сувязі з агульнай ідэйнай скіравачасцю твора і аўтарскай пазіцыяй. У меркаваннях пра жаночыя вобразы рамана і сітуацыі, у якіх гераіні дзейнічаюць, даследчыкі часта карыстаюцца адцягнутымі меркамі, прычым не эстэтычнага, а побытавага характару. Так, калі Сымон Карызна, закахайшыся ў маладую Веру Засулiч, кiнуў жонку, дык гэты ўчынак Карызны квалiфікуецца як праява ягопага эгаiзму, а Засулiч выглядае лоўкай прыстасаванкаю. Вось як характарызаваў Веру Засулiч С. Гусак: «Адчуўшы, што Карызна вылятае з сядла, Засулiч перакiдваецца да «рамантычна загадкавага» Андрэя Шыбянкова, якога «панура маўклiвая, прыбiтая пацяробаўскiм энтузіязмам маса сялян» абрала старшынёй калгаса»¹.

Перад намі — тыповы прыклад павярхоўнай трактоўкі вобраза. Вытокi спрашчэння зразумелыя: даследчык iмкнецца выкрыць тых герояў, якія пад рубрыку «станоўчы» не падыходзяць. У сапраўднасцi ж нiякага «перакiдвання» з боку Засулiч не было. Усё аказалася значна прасцей і адначасова — складаней. Карызна разышоўся з жонкай, бо хацеў ва ўласных вачах заставацца сумленным чалавекам. Здарылася так, што ранейшае пачуццё да Марыны Паўлаўны зпiкла, дык навошта яму падманваць сябе і яе, гуляць ва ўзорнага сем'яніна? І Карызна кiнуўся з галавой у вiрновага захаплення, не задумваючыся над вынікамі. Яно б, вядомая рэч, не шкодзіла саракагадоваму дзядзьку паразважаць на адзiпоце, чым можа закончыцца каханне да маладой прыгожай дзяўчыны. І калі б Карызна сапраўды быў прымітыўным кар'ерыстам, прагматыкам, як яго бачаць некаторыя крытыкі-маралізатары, дык ён, несумненна, абдумаў бы свой рызыкаўны крок. Але героi-рамантыкі, як вядома, жывуць пачуццём, а не разважаю, імі кiруе сэрца, а не сцюдзёны розум.

Паводле Верыных уяўленняў, чалавек, які ёй падабаецца, павiнен быць героем, прынамсi, паводзiць сябе як асоба гераiчная, вартая iмя і прозвiшча славутай рэвалюцыянеркі Веры Засулiч. Калі валявы, смелы, рашучы Сымон Карызна, iгнаруючы маральныя нормы сiвецкiх абывацеляў, кiнуў жонку і пайшоў да Веры,— ён быў у яе вачах сапраўдным героем. Тым болей што Карызна разам з Верай збiраўся iсцi ў новую рэвалюцыю, якая павiнна зноў абудзiць закалыханае «роўнай плышню будзёншчыны» жыццё ў мястэчку. Але падзеi сталi разгортвацца зусiм не ў

¹ Полымя. 1967. № 9. С. 232.

тым кірунку, як спачатку ўяўлялася загаханаму Карызну і рамантычна-ўзнёслай сівецкай прыгажуні. Аблытапы павудінем пацяробаўшчыны, Карызна прадчуваў пагібельнасць шляху, на які штурхнуў яго страх за так званыя памылкі, дапушчаныя ў мінулым. Усё глыбей усведамляючы сваё маральнае падзенне, ён кінуўся шукаць паратунку ў той, каго шчыра кахаў і шчыра ідэалізаваў. Пачаўшы штодзённа скардзіцца Веры на гаротны лёс, на няўдачы, Карызна ўласнааручна падпісаў сабе прыгавор, бо ва ўяўленні каханай *перастаў быць рамантычным героем*: героі ж не наракаюць на долю, яны заўжды выходзяць пераможцамі.

Мы падрабязней спыніліся на сюжэтнай лініі Карызна — Марына Паўлаўна — Вера Засуліч, абмінаючы ўзаемаадносіны іншых вобразаў (Зелянюк — Стася — Тацяна), дзеля таго, каб яшчэ раз засяродзіцца на праблеме ідэйна-творчай эвалюцыі М. Зарэцкага. Вышэй ужо гаварылася, што непераканаўчасць меркаванняў некаторых даследчыкаў пры аналізе жаночых вобразаў тлумачыцца паспешлівасцю іх імкнення залічыць аўтара «Вязьма» да пісьменнікаў-рэалістаў. Быццам бы М. Зарэцкі адхрышчваўся ад паэтыкі рамантызму, ад уласных традыцый ранняга перыяду. Вось адкуль ішлі спробы таго ж С. Гусака прыпісаць аўтару іронію, іранічнае стаўленне да рамантычных герояў тыпу Веры Засуліч. Не рамантыкаў выкрываў пісьменнік, а грамадска-палітычныя ўмовы, якія параджалі дэфармаваныя ўяўленні аб духоўных каштоўнасцях. Пры гэтым М. Зарэцкі, як і ў ранніх рамантычных апавяданнях не здымаў асабістай адказнасці з герояў за іх учынкi і справы. Эстэтыка рамантызму і надалей заставалася актыўнай формай пазнання рэчаіснасці, і недаацэньваць яе ў творчасці М. Зарэцкага нельга.

У гэтым пасляслоўі мы закранулі толькі некаторыя аспекты ідэйнай праблематыкі і вобразнага ладу рамана «Вязьмо», акцэнтуючы ўвагу перш за ўсё на спрэчных ці зусім абмінутых даследчыкамі момантах, на павярхоўных ацэнках. Мы імкнуліся паказаць, што раман М. Зарэцкага патрабуе новага, болей глыбокага прачытання, усебаковага аналізу.

Драматычная аповесць «Сымон Карызна» ўяўляе сабой спробу перанесці на сцэну асноўную сюжэтную калізію і галоўных дзеючых асоб рамана «Вязьмо». Мусіць, было б найўна патрабаваць, каб у невялікай па аб'ёме п'есе, хоць яна і складаецца з 4-х актаў, цалкам захавалася ўсё ідэйна-сэнсавое багацце рамана, у тым ліку і аўтарскія лірычныя адступленні, разгорнутыя пейзажныя замалёўкі і г. д. Перад М. Зарэцкім як маладым драматургам паўставалі іншыя творчыя задачы. Ён павінен быў улічваць законы сцэны, спецыфіку драматычнага жанру, і многае з таго змястоўнага, эстэтычна важнага, што мелася ў рамана, у

п'есу не трапіла. Нельга сказаць, што драматычная аповесць у параўнанні з раманам узбагацілася новымі ідэямі ці ў ёй дадзена інакшая, болей глыбокая трактоўка вобразаў. Ускладненне грамадска-палітычных умоў жыцця 30-х гадоў, як вядома, не спрыяла наватарскім пошукам, смелым творчым эксперыментам. І Зарэцкі палічыў найболей мэтазгодным, а можа, і болей бяспечным, захаваць ранейшую расстаноўку канфліктуючых сіл, узнавіць некаторыя ранейшыя сітуацыі і сюжэтныя калізій, але — як таго і патрабаваў драматычны жанр — не разгортваючы іх падрабязна, дэталёва. А паасобныя сюжэтныя лініі рамана былі нават зведзены ў адну. Адпаведна М. Зарэцкі перанёс у п'есу найболей выразныя рэплікі герояў (у скарочаным выглядзе), скампанаваўшы іх з улікам патрабаваў сцэнічнага дзеяння. Яно разгортваецца ў п'есе даволі імкліва, дынамічна.

Тым не меней цалкам пераадолець уплыў эпічнай формы, уздзеянне ранейшага, асвоенага ў рамане матэрыялу М. Зарэцкаму драматургу не ўдалося. Чытаючы п'есу, можна заўважыць, што дзеянне ў ёй часта рухаецца не ўглыбіню, а ўшырыню. Аўтару як бы шкада цікавых сюжэтных калізій рамана «Вязьмо», і ўсім ім ён спрабуе знайсці месца ў п'есе. Адсюль — пэўная фрагментарнасць, мазаічнасць «драматычнай аповесці ў 4-х актах». Хацелася б таксама бачыць у п'есе і большую заглыбленасць ва ўнутраны свет герояў. Імкнучыся падтрымліваць драматычную напружанасць, вастрыню сутыкнення канфліктуючых бакоў, драматург Зарэцкі не заўсёды забяспечваў гэтую напружанасць псіхалагічнай абгрунтаванасцю ўчынкаў і паводзін герояў.

І ўсё ж п'еса «Сымон Карызна» — не механічнае выкарыстанне тэксту рамана, а творчая перапрацоўка. М. Зарэцкі вучыўся майстэрству пабудовы драматычнага твора, авалодваў сакрэтамі новай жанравай формы, што павінна было мець станоўчы вынік для яго далейшай дзейнасці і як драматурга і як празаіка.

МІХАСЬ МУШЫНСКІ

У трэці том Збору твораў Міхася Зарэцкага ўваходзяць раманы «Вязьмо» і драматычная аповесць «Сымон Карызна».

Творы падаюцца ў храналагічнай паслядоўнасці.

І. Вязьмо (с. 5)

Друкуецца па тэксце апошняга прыжыццёвага выдання — Зарэцкі М. Вязьмо: Раман.— Мн.: Дзяржвыд БССР, 1935.— 328 с.

Упершыню — Полымя рэвалюцыі, 1932, №№ 1—4; 1933; №№ 1—3.

Першыя дзве часткі рамана былі апублікаваны ў 1932 годзе, трэцяя — у 1933-м. Паралельна пісьменнік рыхтаваў твор да асобнага выдання. Кніга была здадзена ў друк 11.08.1932 г., падпісана да друку 9.10.1932 г. Можна меркаваць, што, нягледзячы на дату выхаду — 1932 год, — раман убачыў свет толькі на пачатку 1933 года.

За асноўны прыняты тэкст выдання, у якім найбольш поўна выявілася аўтарская воля: Зарэцкі М. Вязьмо: Раман.— Мп.: Дзяржвыд БССР, 1935.

Пры падрыхтоўцы рамана «Вязьмо» для дадзенага тома тэкст яго ўпершыню звераны па ўсіх друкаваных прыжыццёвых крыніцах. Крыніцамі для ўстанаўлення дакладнага аўтарскага тэксту з'яўляюцца:

1. Часопіс «Полымя рэвалюцыі».

2. Першае асобнае выданне рамана — Зарэцкі М. Вязьмо: Раман.— Мп.: Дзяржвыд БССР, 1932.— 247 с.

Урыўкі з рамана былі апублікаваны: «Якуб Лакота» — «Беларусь калгасная», 1932, № 4; раздзел з рамана — «Літаратура і мастацтва», 1932, 18 сакавіка; «Брат» — «Чырвоная Беларусь», 1932, № 8.

Аналітычная зверка прыжыццёвых публікацый рамана паказала, што праўкі, якія пісьменнік увёс у тэкст твора пры падрыхтоўцы выдання 1935 года, насілі стылёва-моўны характар і не выклікалі змен у сюжэтна-кампазіцыйнай пабудове рамана.

Пры перавыданні кнігі ў 1962 годзе за асноўны тэкст быў прыняты тэкст рамана 1932 года. Такім чынам, да сучаснага чытача твор дайшоў без уліку тых правак і змен, якія былі ўнесены пісьменнікам. Менавіта гэты тэкст стаў асновай для перакладаў яго на рускую мову, якія з'явіліся ў 1965 (Мінск, «Беларусь») і 1978 гг. (Ленінград, «Художественная літаратура». Ленінградскае аддзяленне).

II. Сымон Карызна (с. 299)

Друкуецца па часоп. «Полымя рэвалюцыі», 1935, № 1, дзе ўпершыню апублікаваны.

Драматычная аповесць «Сымон Карызна» напісана па матывах рамана «Вязьмо».

Урываек з аповесці быў надрукаваны ў газеце «Літаратура і мастацтва», 1933, 6 лістапада пад загалоўкам «Сымон Карызна».

ТАМАРА СТРОЕВА

З М Е С Т

ВЯЗЬМО	
<i>Раман</i> -----	5
СЫМОН КАРЫЗНА	
<i>Драматычная апавесць</i> -----	299
К а м е н т а р ы і -----	349

Зарэцкі М.
З-35 Збор твораў. У 4 т. Т. 3. Вязьмо: Раман; Сымон Карызна: Драм. аповесць.— Мн.: Маст. літ., 1991.— 375 с. [1] л. партр.

ISBN 5-340-00504-6.

Зарецкий М. Собрание сочинений. Т. 3. Вязьмо: Роман; Сымон Каризна. Драм. повесть.

У трэці том Збору твораў увайшлі раман «Вязьмо» і драматычная аповесць «Сымон Карызна». Адзін з найбольш яркіх прадстаўнікоў рамантычнага кірунку ў беларускай савецкай прозе М. Зарэцкі праз вострае сутыкненне характараў раскрыў сутнасць грамадскага жыцця ў вёсцы ў гады калектывізацыі.

3 $\frac{4702120201-171}{M 302(03)-91}$ 99—90

ББК 84Бел7

Литературно-художественное издание

ЗАРЕЦКИЙ МИХАСЬ
(*Косенков Михаил Ефимович*)
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ЧЕТЫРЕХ ТОМАХ

Том третий

ВЯЗЬМО. Роман

СЫМОН КАРИЗНА. *Драматическая повесть*

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»
На белорусском языке

Літаратурна-мастацкае выданне

ЗАРЭЦКІ МІХАСЬ
(*Касянкаў Міхаіл Яўхімавіч*)
ЗБОР ТВОРАЎ
У ЧАТЫРОХ ТАМАХ

Том трэці

ВЯЗЬМО. Роман

СЫМОН КАРЫЗНА. *Драматычная аповесць*

Рэдактар Н. І. Семашкевіч. Мастацкае афармленне Л. Я. Прагіна. Мастацкі рэдактар А. М. Малышава. Тэхнічны рэдактар Т. М. Сокал. Карэктары К. У. Дзмітрыенка, Я. А. Бебель.

ІБ № 3299

Здадзена ў набор 20.10.89. Падп. да друку 18.09.90. Фармат 84×108¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура звычайная новая. Высокі друк. Ум. друк. арк. 19,74+0,11 укл. Ум. фарб.-адб. 19,85. Ул.-выд. арк. 21,73. Тыраж 5000 экз. Зак. 2995. Цана 2 р. 10 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па друку. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11. Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВНА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.